1203

B
35

1203

B
35

1203 B35

01 1772 6679 UB AMSTERDAM

1203 B35

1203/1035

DE WERELD VAN 'T GEHEIMZINNIGE

DOOR

A. S. CARPENTIER ALTING.

VRIJE BEWERKING VAN „ABERGLAUBE UND ZAUBEREI VON DEN ÄLTESTEN ZEITEN BIS IN DIE GEGENWART"

DOOR

DR. ALFRED LEHMANN,
DIRECTEUR VAN HET PSYCHO-PHYSISCH LABORATORIUM AAN DE UNIVERSITEIT
TE
KOPENHAGEN.

G. C. T. VAN DORP & Co.
SEMARANG—SOERABAIA—'S GRAVENHAGE.
1909.

INHOUDS-OPGAVE.

		Bladz.
Een woord vooraf		I—IV
HOOFDSTUK I.	Algemeene beschouwingen	1
EERSTE AFDEELING.	Geschiedkundig overzicht	9
HOOFDSTUK II.	Godsdienstige voorstellingen en tooverij bij de Natuurvolken	9
HOOFDSTUK III.	De wijsheid der Chaldeën	18
HOOFDSTUK IV.	Grieken en Romeinen	27
HOOFDSTUK V.	De Israëlieten	37
HOOFDSTUK VI.	De eerste eeuwen onzer jaartelling	40
HOOFDSTUK VII.	Noren en Finnen	45
HOOFDSTUK VIII.	De Middeleeuwen tot het begin der heksenprocessen	50
HOOFDSTUK IX.	Bloeitijd en verval der Magie	53
TWEEDE AFDEELING.	De occulte wetenschappen	61
HOOFDSTUK X.	De Kabbala	61
HOOFDSTUK XI.	De oorsprong der geheime wetenschappen	67
HOOFDSTUK XII.	De geleerde Magiers voor Agrippa	75
HOOFDSTUK XIII.	Agrippa en de occulte philosophie	78
HOOFDSTUK XIV.	De afzonderlijke magische wetenschappen	87

Bladz.

HOOFDSTUK XV. Magia naturalis 92
HOOFDSTUK XVI. De magische wetenschappen onder het volk gebracht 98

DERDE AFDEELING. Het moderne Spiritisme en Occultisme 103

HOOFDSTUK XVII. Voorgeschiedenis van het moderne Spiritisme 103
HOOFDSTUK XVIII. Het ontstaan van het Spiritisme in Amerika 117
HOOFDSTUK XIX. De uitbreiding van het Spiritisme. 127
HOOFDSTUK XX. Het dialektisch genootschap . . 141
HOOFDSTUK XXI. De psychische krachten. . . . 145
HOOFDSTUK XXII. Zöllner en de wezens der vier dimensies 153
HOOFDSTUK XXIII. Theosophie en Fakirisme . . . 160
HOOFDSTUK XXIV. Spiritisme en Occultisme . . . 170

VIERDE AFDEELING. Magische geestestoestanden. . 180

HOOFDSTUK XXV. De mensch, centrum der Magische krachten 180
HOOFDSTUK XXVI. Het waarnemingsvermogen. . . 187
HOOFDSTUK XXVII. De beteekenis van de fouten onzer waarneming voor het bijgeloof. 203
HOOFDSTUK XXVIII. Trilbewegingen en de magische invloeden daarvan 213
HOOFDSTUK XXIX. De slaap en de droom 223
Slapen.
Droomen.
Het algemeen karakter der droomen.
De oorzaken van den droom.
De inhoud der droomen.
HOOFDSTUK XXX. De beteekenis der droomen voor het bijgeloof 238
Het geloof aan geesten 238

Bladz.

Voorspellende en waarzeggende droomen 241
HOOFDSTUK XXXI. Het ingrijpen van het onbewuste in het bewustzijn 248
Voorgevoelens en hallucinaties 253
Noormale spontane hallucinaties 256
Automatische bewegingen 262
Toeval, Telepathie, Helderzien 266
HOOFDSTUK XXXII. Suggestie 271
Gesuggereerde hallucinatie 275
Gesuggereerde voorstellingen en herinneringen . . 279
Gesuggereerde organische veranderingen 284
HOOFDSTUK XXXIII. Hypnose en autohypnose . . . 288
HOOFDSTUK XXXIV. Het wezen van het medium-zijn 299
HOOFDSTUK XXXV. De Hysterie 312
HOOFDSTUK XXXVI. Slotbeschouwing 328

EEN WOORD VOORAF.

Spiritisme, Spiritualisme, Occultisme, Theosophie, ... in deze woorden ligt de beschrijving van 't geestelijk leven van telkens meerderen onzer tijdgenooten; deze verschijnselen dringen zich meer en meer op den voorgrond. De voorstanders dezer verschillende stroomingen op geestelijk gebied, behoeven zich niet te beklagen over gebrek aan belangstelling, zelfs onder geleerden van allerlei naam en richting. Met voorname onverschilligheid en hooghartig minachten deze verschijnselen voorbij te gaan, is dan ook zeer zeker onwetenschappelijk, ook liefdeloos. Het gaat toch niet aan, min te achten wat voor telkens meerderen van groote beteekenis is, wat hun werkelijk troost schijnt te geven en bemoediging; wat voor hen een heerlijke openbaring is van hooger, onsterfelijk leven. Bovendien, wie den tijd waarin hij leeft wil leeren kennen en begrijpen, moet ernstig kennis nemen van elke beweging, ook op geestelijk gebied; moet trachten elke openbaring van 't geestelijk leven op te sporen in haar oorsprong, de beteekenis ervan te begrijpen, de plaats te bepalen die ze inneemt in de geschiedenis van het leven.

Hoewel voor mij zelven ver verwijderd van alles wat men rekent tot de z.g. Occulte wetenschappen, acht ik het van groot belang, wat zich op dit gebied voordoet, nader te leeren kennen, om ook daardoor anderen te kunnen voorlichten, of althans op te wekken tot hernieuwd onderzoek. Ik vond daartoe aanleiding door kennismaking met het werk van Dr. ALFRED LEHMANN, directeur van het psychophysische laboratorium aan de Universiteit te Kopenhagen, getiteld

„Aberglaube und Zauberei von den ältesten Zeiten bis in die Gegenwart", in de Duitsche vertaling van Dr. PETERSEN I, zenuwarts te Düsseldorf. In 1893 verscheen de eerste uitgave van dit omvangrijke werk, en in Mei van dit jaar de tweede. Dat een werk van dien omvang, in weinig jaren, een tweede uitgave beleefde bewijst wel, dat het groote belangstelling heeft gewekt. En geen wonder! Het door hem zoo echt-wetenschappelijk, dat is dus strikt onpartijdig, behandelde onderwerp is voor de kennis van het heden van overgroot belang. Dat hier een deskundige tot ons spreekt, kan en zal door vóór- noch tegenstanders kunnen betwijfeld worden.

Na de lezing van dit werk, kwam bij mij de vraag op: zou 't niet gewenscht zijn, daarvan een Nederlandsche vertaling te geven? Die vraag kon ik niet bevestigend beantwoorden. Het werk van Dr. LEHMANN is daartoe te uitgebreid; een boek van bijna 700 bladzijden vindt niet spoedig koopers, veel minder lezers. Maar ook, hoe hoogst belangrijk alles ook is wat de Deensche geleerde ons geeft, veel daarvan heeft òf alleen voor vakgenooten beteekenis, òf behandelt een deel der godsdienstgeschiedenis, dat als algemeen bekend mag verondersteld worden. Daarbij komt, dat ik niet alle beschouwingen in dit werk voorkomende, voor mijn verantwoording zou kunnen nemen. Deze overwegingen deden mij het plan eener vertaling opgeven. Maar wèl trok het mij aan, naar aanleiding van dit boek van Dr. LEHMANN, de hierin behandelde onderwerpen te bespreken en daarbij het werk van dien geleerde op den voet te volgen. Wat hier den Nederlandschen lezer wordt aangeboden, is dus geen vertaling, maar veeleer een *overzicht* van de beschouwingen van Dr. L. en van de resultaten waartoe hij gekomen is. Een resultaat van zelfstandige onderzoekingen is dus dit werk volstrekt niet, wat vooral geldt de IVe afdeeling, waar de psycho-physicus aan 't woord is.

Wat betreft de door Dr. LEHMANN gevolgde methode het volgende. De meesten die de hier genoemde onderwerpen

bespreken, doen dit bijna uitsluitend uit een occultistisch en spiritistisch oogpunt; de Deensche schrijver bewandelt een anderen weg. De verschijnselen op occultistisch gebied zijn voor hem niet de werkingen van een transcendente wereld, of van nog onbekende natuurkrachten; hij zoekt den sleutel van al die z.g. openbaringen in den mensch zelven en neemt aan dat ze, in den vorm waarin het bijgeloof ze voorstelt, verklaarbaar zijn uit een gebrekkige kennis of waarneming der verschijnselen van 's menschen zieleleven; nauwkeurig beschouwd, vinden al die „openbaringen" daarin voldoende verklaring. Het belangrijkste in zijn boek is dan ook de uitvoerige en nauwkeurige beschrijving van het waarnemingsvermogen van den mensch en 't gebrekkige daarvan; van het droomleven, die zijde van 't zieleleven die men het onbewuste of onderbewuste noemt; van de macht der suggestie in normalen en abnormalen toestand. Op deze wijze bewijst hij het onbeduidende van de beweringen van het bijgeloof, en ontkent hij terecht de objectiviteit van zoogenaamde „openbaringen" en „verschijningen". Uit de groote menigte spiritistische wonderen door den schrijver verhaald, koos ik slechts enkele. De meeste dier „wonderen" worden ons, ook nu, door geloovigen verteld; ze gelijken dus sprekend op 't geen ons nu wordt medegedeeld en mogen dus als bekend verondersteld worden. Op de puinhopen van het door hem afgebroken gebouw der kranke verbeelding, richt LEHMANN op een kalme, nuchtere op psychologische en natuurwetenschappelijke gronden steunende uiteenzetting, die alleen duidelijkheid en waarheid beoogt. Al neem ik niet onvoorwaardelijk alles aan, wat Dr. L. ons aanbiedt, gaarne erken ik, dat deze door hem gevolgde methode zekerheid geeft te midden der onzekerheid, voorzoover het den mensch gegeven is daartoe te komen. Zijn hoofddoel was, een voorraad openbaringen uit de wereld der geesten en der magische voorstellingen te verzamelen, om een zoo breed mogelijken grondslag te hebben voor de psychologische verklaring van dit alles. Daarbij toont hij aan, dat er een groot onderscheid is

tusschen de Oostersche en de oorspronkelijke Westersche Magie.

Dat een historische beschouwing moest voorafgaan, toont de schrijver in de voorrede van de eerste uitgave aan met deze woorden: „hoewel het spiritisme eerst in onzen tijd, in Amerika, ontstaan is, staat het toch niet als iets geïsoleerds voor ons. Al willen de Spiritisten het ontkennen, 't is toch met volkomen zekerheid te bewijzen, dat de geheele leer haar oorsprong vindt in Europeesch, middeleeuwsch bijgeloof en alleen iets vervormd is naar de moderne natuurwetenschappelijke wereldbeschouwing. 't Is daarom onmogelijk, eene verklaring van het spiritisme te geven, wanneer men niet den samenhang nagaat met de oude magische theorieën. Daarbij komt nog, dat de Spiritisten, zelfs in den laatsten tijd, oude magische werken uit het stof der bibliotheken opzoeken en wat ze daarin vinden gebruiken als bewijzen voor de zuiverheid hunner leer. Een ernstige beschouwing van het Spiritisme, vordert dus ook een onderzoek der oudere „magie". Dit historisch overzicht zal ik dan ook, in de eerste hoofdstukken, mededeelen."

Ten slotte — en dit geeft aan op welk standpunt ik mij plaats — haal ik met volledige instemming aan wat de schrijver zegt aan 't slot van zijn voorrede bij de tweede uitgave: „Op de overtuigde Spiritisten zal dit werk geen indruk maken, en wil dit ook niet doen. Wie vrede vindt bij zijn spiritistisch geloof, zal in dit boek slechts ergernis vinden. Maar het komt tot den twijfelende, die nog niet weet, hoe te oordeelen over al die wonderbare berichten en zoogenaamde feiten, die hem worden medegedeeld. Kan het hem voor zelfbedrog behoeden, dan is mijn doel bereikt".

Want heerlijker, den ernstigen mensch meer waardig is het, te werken, te denken, te worstelen, des noods te lijden in de volschoone wereld der werkelijkheid, dan rond te dwalen in de geheimzinnige wereld eener ontstelde verbeelding.

DEN HAAG 1909. A. S. CARPENTIER ALTING.

HOOFDSTUK I.

Algemeene beschouwingen.

Bijgeloof en tooverij zijn afdwalingen van den menschelijken geest op godsdienstig en wetenschappelijk gebied. Deze stelling behoeft geen bewijs. Maar dan kan de vraag gedaan worden: welk nut kan erin gelegen zijn, zich met die afdwalingen bezig te houden; is 't niet veel verstandiger die eenvoudig stilzwijgend, zij het dan niet minachtend, voorbij te gaan? Geenszins! Door dwaling tot kennis, dit is een der artikelen uit de grondwet der ontwikkeling, en reeds daarom verdient ook dit onderwerp onze volle belangstelling. Maar er is nog iets anders waarop moet gewezen worden. Bijgeloof en tooverij zijn geen voorbijgaande verschijnselen die, zooals bv. de goudmakerij uit de dagen der alchimisten, door de verstandigen zijn overwonnen, deze blijven voortdurend, ook in deze dagen, haar invloed doen gelden; tot de voorbijgaande, of liever voorbijgegane verschijnselen behooren deze niet; nog heden ten dage leven ze en schijnen zelfs in levenskracht toe te nemen. Van groot belang is het daarom, deze beide in oorsprong en ontwikkeling na te gaan, om ze later uit een wijsgeerig oogpunt te beschouwen en zoo te beoordeelen. Dezen weg willen we in dit geschrift volgen.

De eerste vraag die nu beantwoord moet worden is deze: *wat is bijgeloof?* Hoe eenvoudig die vraag ook moge klinken, is ze toch niet dadelijk te beantwoorden; wat voor den een bijgeloof is, is voor den ander de vertolking of openbaring der hoogste werkelijkheid.

Nu moet vooreerst daarop de nadruk gelegd worden, dat eerst op een hooger standpunt van beschaving van bijge-

loof kan gesproken worden, namelijk eerst dan, wanneer de inhoud van een meening in tegenspraak komt met de godsdienstige of wetenschappelijke overtuiging van een gegeven tijdperk. Maar dan moeten we eerst onderzoeken, welke beteekenis de woorden godsdienst en eeredienst, wetenschap en techniek, bijgeloof en magie hebben op een hooger beschavings-standpunt.

Godsdienst — we gebruiken dit zeker minder juiste woord en zeggen liever religie (1), is de naam van de betrekking waarin de mensch zich gevoelt tegenover God; ze neemt als psychisch feit aan, dat de mensch zich persoonlijk afhankelijk gevoelt van een hoogere Macht, of Machten, en onderstelt zekere voorstellingen over den inhoud der religieuse overtuigingen en over de natuur en het wezen dier Machten. Nu openbaart zich die persoonlijke betrekking tot God of de Goden in zekere handelingen, die tezamen den eeredienst vormen, allereerst in offer en gebed. Hoe verhevener de voorstelling van God is, hoe eenvoudiger die handelingen zullen worden; in zijn schoonsten vorm kan het gebed zelfs worden een stemming van 't gemoed die geen behoefte heeft dit in woorden te openbaren. Ontbreekt ook deze uiting van godsdienstig gevoel, dan kan van godsdienst niet langer sprake zijn, al neemt men, op verstandelijke gronden, het bestaan aan van een God.

De inhoud eener religieuse overtuiging is alleen persoonlijk, rust op individueele ervaringen. Geheel anders staat het met de *wetenschap*. Men noemt alleen die uitspraak wetenschappelijk, die algemeen geldend is en die zoo afdoende kan bewezen worden, dat ieder normaal mensch genoodzaakt is die aan te nemen. Daar nu — bij de reusachtige ontwikkeling der menschelijke kennis — het onmogelijk is, dat iedereen een zelfstandig onderzoek instelt naar de juistheid van elke uitspraak der wetenschap, zal men noodzakelijk vertrouwen moeten stellen in de verzekering van

(1) Religio = Band, verbindtenis, onderlinge betrekking.

vakmannen, wanneer die niet in tegenspraak is met 't geen algemeen als waar erkend wordt.

Maar juist dan moet, met angstvallige nauwgezetheid, worden nagegaan of die verzekering op goede gronden rust, de vrucht is van nauwkeurige waarneming. Is nu wetenschap de systematische rangschikking van wetenschappelijke overtuigingen; dan is de praktische toepassing daarvan *techniek*. Het spreekt vanzelf, dat in oude dagen de orde een omgekeerde was en de Techniek de wetenschap vooraf ging; zoo bestond, in voorhistorische tijden, in Egypte de metalurgische techniek waaruit de alchimie ontstond die zich later, in Europa, ontwikkelde tot wetenschappelijke chemie; maar dit veranderd niets aan het feit, dit aan elke techniek ervaringen en waarnemingen ten grondslag liggen. Bovendien: iedere techniek, iedere praktische handeling, is alleen mogelijk geworden, door nauwkeurige waarnemingen.

We kunnen nu het wezen van het *bijgeloof* nader beschrijven, in betrekking tot godsdienst en wetenschap. Dr. LEHMANN geeft nu de o. i. juiste omschrijving ervan wanneer hij zegt: *„bijgeloof is iedere meening die òf niet gerechtvaardigd wordt door een bepaalden godsdienst, òf in tegenspraak is met de wetenschappelijke natuurbeschouwing van een zeker tijdperk der historie.*

Waar wij die bepaling als een juiste erkennen moeten, vergete men echter niet, dat ze altijd eenigszins onbepaald is. Immers, wat op een gegeven standpunt van ontwikkeling nog de hoogste godsdienstige of wetenschappelijke waarheid is, kan op een hooger trap van ontwikkeling bijgeloof worden. Het is niet moeilijk dit met tal van voorbeelden aan te wijzen. Men neme slechts als voorbeeld 't volgende. Op godsdienstig gebied is wat wij nu bijgeloof noemen meestal niet anders dan een overblijfsel van oude, ondergegane godsdiensten. Zoo b.v. 't geloof in een duivel of in duivels. Het Grieksche daimonion (demon) beteekende oorspronkelijk niets anders dan Godheid. Later gebruikte

men dit woord tot aanduiding van Godheden van minderen rang. Toen weer later het zeer verzwakte veelgodendom door het christendom was verdrongen, werden de demonen als booze wezens beschouwd en leefden ze in 't bijgeloof der middeleeuwen voort als duivels of spooksels. Het zelfde geldt op wetenschappelijk gebied. Ook hier één voorbeeld. Wij noemen hem bijgeloovig die nog aan de wonderbare eigenschappen van den „steen der wijzen" gelooft, maar voor de geleerde magiers der middeleeuwen was dit geenszins bijgeloof. Ze wisten nog niet, en konden niet weten, dat iedere verandering in de natuur het gevolg is van de samenwerking van verschillende oorzaken, en dat men dus niet met een enkele stof zulke verschillende werkingen kon te voorschijn roepen als de verandering van zeker metaal in goud en ook de genezing van een bepaalde ziekte. Maar dat men het toen geloofde, kan men geen bijgeloof noemen; men wist nog niet beter. Toen men echter later moest erkennen, dat het aannemen van de wondermacht van den steen der wijzen veroordeeld werd door het onpartijdig onderzoek, werd het blijven vasthouden aan het geloof in dien steen tot bijgeloof. Hoe dieper we dan afdalen van de trap die tot het tegenwoordig standpunt opvoerde, ontdekken we minder bijgeloof en komen we eindelijk op een punt waar het geheel en al verdwijnt, omdat daar van godsdienst of wetenschap in engeren zin nog geen sprake is.

Wanneer wij dus verder over bijgeloof spreken, gebruiken wij dit woord tot omschrijving van meeningen die, op ons standpunt van ontwikkeling in strijd zijn met de goed geconstateerde feiten door de wetenschap ontdekt of door de godsdienst-wetenschap aan 't licht gebracht.

Hebben we nu 't begrip bijgeloof vastgesteld, eveneens moeten we een oogenblik stilstaan, bij de beteekenis van magie of tooverij. Magie staat, tegenover eeredienst en techniek, in dezelfde verhouding als bijgeloof tegenover godsdienst en wetenschap. Door eeredienst zoekt de mensch

hoogere Machten gunstig te stemmen; door technische vaardigheid wil men een bepaald voorwerp geschikt maken voor zeker doel. Maar nu kan men dit doel willen treffen door handelingen, die noch tot eeredienst, noch tot techniek kunnen gerekend worden; zulke handelingen noemt men magische. — *Magie of tooverij is iedere handeling die bedoelt invloed te oefenen op de bovenzinnelijke of zinnelijke wereld, — maar niet behoort tot het gebied van eeredienst of technische vaardigheid.*

Het is opmerkelijk dat, waar 't bijgeloof, bij voortgaande ontwikkeling langzamerhand verminderde, het aanwenden van toovermiddelen, onder welken vorm dan ook, niet in gelijke mate minder voorkwam al naar beschaving toenam. Toch is dit niet geheel onverklaarbaar, als we de vraag stellen: hoe is de mensch ertoe gekomen zulke middelen aan te wenden? De psychologische oorsprong der magie ligt duidelijk in een wensch, een verlangen dat de mensch niet weet te bevredigen door een bepaald, redelijk middel. Zulke wenschen zijn talrijker op hoe lager standpunt van ontwikkeling de mensch staat, hoe minder werkelijk technische bekwaamheden hij bezit. Dan staat hij hulpeloos tegenover tal van machten in de natuur, die hem bedreigen. Wat zal hem dan helpen? Goden die goed zijn en hem hulp willen verleenen, kent de primitieve mensch niet; hij moet dus zich zelven helpen. Nu neemt hij zijn toevlucht tot allerlei kunstmiddelen, waarvan hij heil verwacht. Gelukken ze maar een enkele maal, dan vraagt hij niet, of er al iets anders plaats had dat hem op natuurlijke wijze hielp, hij is van de macht van zijn toovermiddel innig overtuigd; mislukt de poging, dan wijt hij het aan zijn onhandigheid, die hem 't middel op verkeerde wijze deed aanwenden. Nu zijn magie en techniek oorspronkelijk nauw met elkander verwant, daar menige zuiver technische handeling met magische gebruiken vermengd is; zoo b.v. bij de vervaardiging van vergiftigde pijlen door de Indianen van Zuid-Amerika, die de doodelijke werking dier pijlen

meer toeschrijven aan de bezweringen bij de vervaardiging uitgesproken, dan aan 't vergif waarmede die pijlen werden gedrenkt. Zoo wordt de magie een techniek, die boven de technische kennis uitgaat. Maar 't is duidelijk dat magische en cultueele handelingen vaak ineen vloeien. Dit is vooral dan 't geval, wanneer beide door dezelfde personen uitgevoerd worden. Intusschen is en blijft er een onderscheid tusschen eeredienst (cultus) en tooverij (magie) en wel: magische zijn al die handelingen, waarmede men — gelijk men waant — een dwingende macht over de Goden kan uitoefenen, terwijl tot eeredienst behooren die handelingen waardoor men alleen hoopt in te werken op de stemming der Goden.

Uit het gezegde blijkt nu duidelijk, dat er innige betrekking bestaat tusschen bijgeloof en tooverij. Gelijk de eeredienst (cultus) de godsdienstige praktijk is, gelijk de techniek beantwoordt aan wetenschappelijke overtuigingen, staat tooverij tegenover bijgeloof als de praktijk tegenover de theorie. Alleen moeten we hierbij in 't oog houden, dat wij tooverij (magie) reeds vinden op de laagste trappen der beschaving, waar van bijgeloof nog geen sprake is; want tooverij spruit niet altijd voort uit godsdienstige overwegingen. Is echter eenmaal het bijgeloof ontstaan, dan oefent het weêr onmiddellijk invloed op magische verrichtingen.

Nog eene opmerking ten slotte. Een feit kan nu beschouwd worden uit een godsdienstig oogpunt, of vanaf het standpunt van 't bijgeloof. In 't eerste geval wordt het ongewone een wonder, in het tweede tooverij; zoodra dat ongewone wordt begrepen, wordt het natuurlijk.

Met een enkel woord moet hier nog worden aangewezen, welke weg moet bewandeld worden, wanneer wij nauwkeurig kennis zullen verkrijgen van 't wezen van bijgeloof en tooverij. Wij volgen hier het door Dr. LEHMANN aangegeven spoor. 't Is van het hoogste belang de ontwikkeling van het bijgeloof in Europa na te gaan. Nu is het zeker,

dat slechts een klein gedeelte der bijgeloovige voorstellingen van zuiver Europeeschen oorsprong is; de meeste zijn uit het Oosten ingevoerd. Buiten 't geen oorspronkelijk bij de Europeesche volken aanwezig was, kunnen we drie hoofdbronnen noemen waaruit die voorstellingen haar oorsprong nemen. Allereerst vinden wij ze terug bij de Chaldeën, uit den tijd waarop ALEXANDER DE GROOTE Perzië binnendrong; de tweede hoofdbron is gemengd, namelijk van Joodsch-Egyptisch-Arabischen oorsprong en kwam door middel der Mooren naar Europa. De derde kwam, in het midden der voorgaande eeuw, uit Amerika, herwaarts, maar weer vermengd met tal van Indische (Buddhistische) elementen. Ieder dezer hoofdstroomingen heeft haar eigenaardig karakter, blijft aanvankelijk op zich zelf, om zich later met andere te vermengen.

Allereerst zullen we dus een historisch overzicht moeten geven, om dan de oorzaken der verschillende verschijnselen op te sporen. Want het bijgeloof heeft, als al het andere op deze wereld, ook een oorzaak. Wanneer de mensch gelooft spookverschijnselen te zien, dan ziet hij ook ongetwijfeld iets. Ook kan het zijn, dat 't geen waargenomen wordt, alleen 't gevolg is van een abnormalen toestand der hersenen van den waarnemer. In beide gevallen wordt werkelijk iets waargenomen, alleen de verklaring die van het waargenomene gegeven wordt is eene verkeerde. Elk bijgeloof bestaat in dwaling; maar het moet dan onderzocht worden welke psychische gebeurtenissen die dwalingen hebben veroorzaakt.

In korte trekken moeten nu allereerst de godsdienstige en philosofische voorstellingen en de tooverij bij de natuurvolken geschetst worden.

EERSTE AFDEELING.

Geschiedkundig overzicht.

HOOFDSTUK II.

Godsdienstige voorstellingen en tooverij bij de Natuurvolken.

Wanneer wij de toestanden willen leeren kennen waarin de primitieve volken geleefd hebben, moeten wij ons wenden tot de nu nog bestaande natuurvolken, b.v. de bewoners van Groenland, de Amerikaansche Indianen, de Negers in Afrika, de Australiërs en de Siberische volken. Want de oudste volken zelve te leeren kennen is nu eenmaal onmogelijk. De oudste historische berichten die we bezitten klimmen niet hooger op dan tot ongeveer 4000 voor Christus, en de toen bestaande volken hadden zeker reeds een langen tijd van ontwikkeling doorleefd. Vooral wanneer we de nu nog bestaande natuurvolken beschouwen, moeten we niet vergeten, dat ook zij reeds eenige ontwikkeling hebben gehad; de werkelijk primitieve toestand der menschheid schuilt in een zeer ver, onbekend verleden weg.

Beschouwen we nu de primitieve volken van heden, dan moeten we allereerst de opmerking maken, dat zij niet alle dezelfde voorstellingen en opvattingen hebben, dat ook hier groote verscheidenheid is op te merken; ook hier bemerkt men, dat telkens een hooger standpunt wordt ingenomen, of ook dat een vroeger hoogere ontwikkeling weder is achteruit gegaan. Dit nauwkeurig nategaan zou — uit een

ethnologisch oogpunt beschouwd — van groot belang zijn, maar heeft voor ons onderzoek slechts een zeer ondergeschikte beteekenis. (1)

't Eerste wat we moeten opmerken is dit, dat alle natuurvolken een *animistische* natuuropvatting hebben. Zij denken zich alles wat ze waarnemen bezield; zoo meent de primitieve mensch dat alle levensuitingen berusten op een van de zichtbare dingen onderscheiden „ziel". Omgekeerd nemen ze, overal waar leven, verandering, beweging wordt waargenomen, het bestaan van een *ziel* aan. De dood is dan niets anders, dan een scheiding van ziel en lichaam; de zielen der afgestorvenen hebben een zelfstandig voortbestaan als onzichtbare geesten. Men noemt dit de *spiritische* wereldbeschouwing. We vinden nu dan ook bij de natuurvolken een vermenging van animistische en spiritistische voorstellingen, die beurtelings op den voorgrond treden; maar soms zijn die zoo duister en verward, dat moeilijk is uittemaken welke de natuur dier onderstelde geesten is. Zoo gelooven de Australiers dat de zielen der afgestorvenen nog eenigen tijd in de nabijheid van 't graf blijven, om op den ouden jachtgrond te jagen. Overdag verbergen zij zich in holen en boomstammen, om 's nachts weêr rond te zwerven. Hun voorkomen is dan verschrikkelijk; ze gelijken wel op menschen, maar hebben alleen beenderen en geen vleesch. Hoewel ze de menschen ook kwaad kunnen doen, zijn ze toch niet gevaarlijk voor hun vroegere stamgenooten, wanneer ze door deze maar niet verontrust worden. Na een langer of korter verblijf dicht bij de aarde, stijgen die geesten naar de wolken op, waar ze dan gewoonlijk blijven, hoewel ze, wanneer ze willen, telkens weêr naar de aarde kunnen terugkeeren. Maar bij andere Australische stammen, b.v. de Dieri, komen ook Animistische voorstellingen voor en vinden we reeds een begin van zekeren eeredienst.

---

(1) We verwijzen hier opzettelijk naar het werk van Dr. Fritz Schultze *„Psychologie der Naturvölker"* Leipzig 1900.

De Dieri aanbidden of vereeren een hooge macht, die ze Moera-Moera noemen. Of ze daarmede nu een God of de zielen der voorvaderen bedoelen, is onzeker. Bij andere stammen vindt men geen eeredienst, maar een soort van philosophie die voor vrouwen en kinderen geheim word gehouden, een soort van mysterie waarin de jongeling, bij 't intreden van den mannelijken leeftijd wordt ingewijd. Men heeft wel eens beweerd, dat die wijsgeerige denkbeelden aan 't 't christendom zijn ontleend, maar dan zouden ze zeker niet voor de vrouwen zijn geheim gehouden.

Bij andere volken vindt men de voorstelling van een God als Schepper der wereld, die echter niet vereerd wordt. Zoo de Goede Geest der Indianen van N.-Amerika en de Umkulunkulu der Zoeloes. Omdat die Goden of die God niet meer vereerd worden, ligt de veronderstelling voor de hand, dat zij overblijfsels zijn van vroegere, meer verheven, godsdiensten die zijn ondergegaan.

Nu kunnen die godsdienstige voorstellingen der natuurvolken die met een eeredienst verbonden zijn, in twee groepen onderscheiden worden en wel zoo, dat bij sommige de natuurgeesten, bij anderen de zielen der voorvaderen hoofdzakelijk vereerd worden; dit laatste vinden we voornamelijk bij de Bantustammen in Z. Afrika. Bij de Amerikaansche Indianen zijn de natuurgeesten bijna uitsluitend voorwerpen van vereering: de winden, het vuur, de geheimzinnige krachten aan verschillende nuttige of schadelijke dieren eigen, worden gepersonificeerd als bepaalde Godheden, en dan ook overal vereerd. Nu hebben die Indianen tal van mythen en sagen over de daden dier Goden, waarin de stamouders der dieren altijd een groote rol spelen.

Naast die vereering der natuurgeesten bestaat, bij de Indianen, ook de Fetischdienst. Een Fetisch is een zichtbaar voorwerp dat men toevallig heeft gevonden en nu als een Godheid wordt vereerd. Vaak ziet men, dat een Indiaan den eersten den besten ronden steen opneemt en beschildert, en dien in de nabijheid van zijn woning of hut neerzet; hij

offert dien God dan wat tabak en eenige vederen en smeekt hem om de noodige hulp te verleenen. Dit behoeft ons niet te verwonderen; daar de geheele natuur bezield is, kan de eene of andere machtige geest wel tijdelijk 't een of andere voorwerp tot woonplaats kiezen; in ieder geval kan 't geen kwaad eens te beproeven, of er in zulk een voorwerp bij geval een geest zich heeft opgeborgen en diens hulp in te roepen; men kan nooit weten, of men zich niet in de nabijheid van een God bevindt. Helpt nu die God niet, dan kan men het voorwerp wegwerpen en iets anders kiezen waarin dan mogelijk de geest verborgen is.

De hoogste ontwikkeling van de godsdienstige voorstellingen der natuurvolken, vindt men op de meer oostelijke eilanden in den Stillen Oceaan. Hier worden vooral de hemel en de zon als Goden verpersoonlijkt. Rondom deze hoogste Goden vermoedt men een groot aantal lagere natuurgoden, de maan, de zee, de regen, de storm, de vulkanen. Voor al deze Goden zijn tempels gesticht, met een kolossaal steenen afgodsbeeld; in die tempels wordt de dienst verricht door een hoog in aanzien staanden priesterstand. Dat hier tal van verhalen over de Goden en hun lotgevallen in omloop zijn, behoeft niemand te verwonderen. Deze godsdienst is waarschijnlijk zeer oud. Toen de Europeanen voor de eerste maal met de Polynesiërs in aanraking kwamen, was de vereering dier Goden reeds in verval en was daarvoor — bij het volk — een vereering der zielen in de plaats gekomen. De zielen der afgestorvenen werden als booze machten gevreesd en wel boozer, naarmate de gestorvenen op jonger leeftijd waren heengegaan. Natuurlijk trachtte men die geesten door offers gunstig te stemmen.

Hoewel nu van arbeidsverdeeling, bij de natuurvolken geen sprake kan zijn, daar deze een zeker soort van kennis of bedrevenheid veronderstelt die alleen op een hoogere trap van beschaving kan gevonden worden, is 't opmerkelijk, dat men reeds vroeg een afzonderlijken stand van *toovenaars* vindt, die dan tegelijk als priesters optreden. Wanneer men

zich zelven niet meer kan helpen, neemt men zijn toevlucht tot toovenaars of tooverpriesters, de Schamanen. Die toovenaars zijn in den regel zenuwzieken, die gemakkelijk in een abnormalen psysischen toestand geraken; vandaar dat het vak van Schamaan in sommige families erfelijk is. Zeker is het, dat men Schamaan geboren moet zijn, en de eigenaardige eigenschappen moet hebben die voor de uitoefening van dit ambt geschikt maken.

Maar natuurlijke geschiktheid alleen is niet voldoende om goed Schamaan te worden. Wie daartoe bekwaamd wil worden, moet door vasten, dansen enz. worden voorbereid en bij zijn inwijding in een soort van geestdrift, of liever extase, gebracht worden. Wordt dit eenige malen herhaald, dan gevoelt de ingewijde zich geschikt om magische handelingen te verrichten, wonderbare genezingen te brengen en ook een blik in de toekomst te slaan.

Wil men nu een voorbeeld van 't geen de Toovenaars moeten doen, dan vermelden we, uit het vele dat zich hier voordoet, alleen het volgende. Regengebrek is natuurlijk een der grootste rampen voor natuurvolken, zoowel met 't oog op den oogst als op de jacht, daar bij langdurige droogte het wild naar streken verhuist waar het water kan vinden. Nu worden, bij verschillende volken, allerlei toovermiddelen aangewend die symbolisch 't verlangen naar regen uitdrukken; zoo gaan de bezweerders rond met lange haken om de regenwolken omlaag te halen, of ze begieten het gebeente van afgestorvenen met water, hopende dat hun zielen den regen zullen brengen. Ondertusschen verzekeren de Schamanen dat de bevolking, gedurende den tijd van wachten, voortdurend feesten zal vieren ter eere der Goden of der geesten. Als die feesten maar lang genoeg worden voortgezet, is er alle kans, dat er in dien tusschentijd wel eens een regenbui zal komen. Gebeurt dit niet spoedig genoeg, en wordt het volk ongeduldig, dan moet de bezweerder op eigen veiligheid bedacht zijn; want evengoed als men den fetisch weg werpt, die geen geluk aanbrengt, zal men hem gaan be-

strijden. Maar 't is hem niet moeielijk zich in veiligheid te brengen; onwillekeurig gelooft men immers dat hij wel zal beschermd worden door bovenaardsche machten en dat hij dus onkwetsbaar zal zijn of zich in een of ander dier kan veranderen.

Ook als geneesheeren worden de Schamanen vereerd, al hebben ze maar hoogst zelden eenige kennis van geneesmiddelen en de aanwending daarvan. De toovenaar-arts oefent zijn werk hoofdzakelijk uit door bezweringen en ritueele dansen. Dit laatste wordt vooral als van groote beteekenis beschouwd. Te midden van een kring geloovigen, voert de arts zijn dansen uit en beweert dat hij, op deze wijze, met de geesten in gemeenschap komt en booze geesten kan uitbannen. Niet alleen zijn toeschouwers maar ook zich zelven brengt hij, op die manier, in extase. Als hij op zijn trommel loshamert verbeeldt men zich dat hemel en aarde naar hem zullen luisteren. Dat de patient zich werkelijk iets beter gaat gevoelen is niet onverklaarbaar; wij zelven weten hoe alleen de tegenwoordigheid van den geneesheer opwekkend werken kan. Intusschen, meer en meer verdwijnt dit alles en hechten ook de Roodhuiden meer waarde aan de geneesmiddelen der „Bleek-gezichten".

Dat de toovenaars zich ook bezig houden met het voorspellen der toekomst, kan ons niet bevreemden. Bij alle natuurvolken is de *waarzeggerij* in groote eer. Zeer verbreid is zoo de belomantie, d. i. de kunst om, met behulp van afgeschoten pijlen, de toekomst te leeren kennen. Wanneer de Indiaansche held op avontuur uitgaat, schiet hij tevoren een pijl in de lucht af; de richting waarin de pijl gaat zegt hem nu welken weg hij moet inslaan. Dit herinnert aan het knoopentellen dat nog bij ons gevonden wordt. De methode door den waarzegger gewoonlijk gevolgd maakt, zelfs op beschaafden, den indruk alsof zij wel degelijk over zekere geheimzinnige machten te beschikken hebben. De waarzegger brengt eerst zich zelven in een soort van geestvervoering, windt zich op ongelooflijke wijze op en als hij

straks, zoodra hij weer tot bezinning komt, over de toekomst ondervraagd wordt, geeft hij onmiddellijk antwoorden die hij, in normalen toestand, niet zou kunnen vinden. Maar die antwoorden zijn zoo dubbelzinnig, dat de vrager ze op allerlei wijzen kan uitleggen. Zeker is het, dat de Schamaan, in extatischen toestand, allerlei hallucinaties heeft en zoo zelf meent dat hij met allerlei geesten in betrekking staat. Onwillekeurig zelfbedrog wordt overal en altijd teruggevonden.

Nu is de medewerking of hulp van Goden en geesten niet altijd noodig. Er zijn magische handelingen die — naar men meent — rechtstreeks invloed oefenen op personen of zaken waarop ze gericht zijn. Om dit te begrijpen bedenke men 't volgende. Dat het geheele organisme lijdt wanneer een deel ervan wordt beleedigd, is een feit dat zelfs de ruwe mensch dagelijks kan waarnemen. Nu meent de geheel onontwikkelde, dat de deelen van een organisme ook met elkaar in verbinding kunnen blijven, wanneer ze van elkaar gescheiden zijn. Vandaar het onder ruwe volken algemeen heerschende geloof, dat men een mensch of een dier kan benadeelen of wreken, wanneer men eenig afgeknipt haar, of afgesneden nagels, zelfs het overblijfsel van een maaltijd kan machtig worden en verbranden. Men kan op dezen weg nog verder gaan en toch dezelfde gedachtenlijn vervolgen. Niet alleen de werkelijke lichaamsdeelen van een mensch of een dier kunnen voor dit doel gebruikt worden, ook kunstmatig vervaardigde beelden dier personen of dieren, of afbeeldingen van deelen ervan, als ze maar op het oorspronkelijke gelijken. Wil men zich nu wreken, dan wordt een Schamaan, met geld en goede woorden, overgehaald zulk een afbeelding te maken, het dan te verbranden, het hart van 't beeld te doorsteken of op een andere wijze te verminken; dat de vijand op dezelfde wijze zal getroffen worden, daaraan twijfelt men geen oogenblik, en zoo sterk is de kracht van dit geloof, dat het meermalen geschied is dat iemand die wist wat men met zijn afbeelding gedaan had,

van angst stierf. Zoo kan tooverij ook soms werkelijk een gunstig gevolg hebben, en 't geloof in de macht ervan wordt dan maar weder grooter. Ook op dieren kan men deze methode toepassen. Gaat een wilde op de berenjacht, dan teekent de toovenaar op een ruw stuk hout, een boomstam of iets dergelijks, 't figuur van een beer, trekt daardoor eenige lijnen en wijst dan aan, langs welken weg, het leven uit dit dier zal uitgaan. De beer zelf weet van dit alles niets; maar de jager heeft daardoor nieuwen moed gekregen om het wilde dier aan te vallen, en daardoor kampt hij straks met meer moed dan hij, zonder die bezwering, zou gehad hebben en 't gevolg blijft niet uit.

't Spreekt wel vanzelf, dat de tooverijen niet altijd een gunstig gevolg hebben, dat voorspellingen niet altijd uitkomen, vooral dan niet, als geen psychische invloed kan werken, en men zou denken dat daardoor 't geloof in bovennatuurlijke magie zou worden ondermijnd, maar de ervaring leert het tegendeel. Men let gewoonlijk alleen op de gevallen waarin de tooverkunsten schijnbaar geholpen hebben, de mislukkingen worden spoedig vergeten. Later zullen we aantoonen hoe het psychologisch te verklaren is, dat een geliefkoosde meening bijna nooit kan worden bestreden, dat ze hoogst zelden wordt prijs gegeven. Het geloof aan de macht der magie heeft een onbegrijpelijk taaien levensduur.

In verband met het tot dusver gezegde, moeten we nog 't volgende opmerken. De magie die door officieel erkende Schamanen wordt uitgeoefend is wettig, in zoover als daarbij menschen werkzaam zijn die door de maatschappij daartoe geschikt geoordeeld worden, en hun doel is dan ook in de eerste plaats de belangen van den stam te behartigen. In 't algemeen kan men dus zeggen, dat de wettige magie beschouwd moet worden als voordeelig voor de gemeenschap. Natuurlijk kon daarvan misbruik gemaakt worden, wat niet zelden ook geschiedde. Maar ook onder ons, beschaafden,

wordt vaak een op zich zelve goede instelling misbruikt. Tegenover die wettige of witte magie, staat de onwettige, zwarte tooverkunst, ook tooverij of hekserij genoemd. [1]) Deze magie was overal verboden en zij die haar toch uitoefenden moesten vaak met hun leven daarvoor boeten. We begrijpen dat geheel en al. Niet-erkende toovenaars konden hun kunst gebruiken voor particuliere belangen die vaak in strijd waren met die der gemeenschap, en moeten dus bestreden worden.

Toch werd de ongeoorloofde magie door de natuurvolken ijverig beoefend en geschiedt dit nog. Zoo is b.v. de meening algemeen verbreid, dat de dood, wanneer die niet het gevolg is van verwonding of een ongeval, aan betooverd zijn moet geweten worden. De Schamanen moeten, in zulk een geval, den schuldige opzoeken en de heksen-processen zijn daarvan 't natuurlijk gevolg. Op het vaste land van Australië zoekt men den toovenaar die den dood veroorzaakte meestal in een anderen stam, en daar de dood de bloedwraak eischt heeft het geloof aan tooverij vaak een bloedigen oorlog tusschen verschillende stammen ten gevolge. Met het oog op dit alles zal men moeten erkennen, dat het geloof aan tooverij even verderfelijk is als het tooveren zelf.

---

[1]) Het woord zwarte tooverkunst is in de Middeleeuwen ontstaan door omzetting van het Grieksche *nekromantie* wat het vragen der dooden beteekent, in *negromantie*, van niger = zwart. De christelijke kerk veroordeelt de nekromantie en noemde onwettige magie, *zwarte*.

HOOFDSTUK III.

De wijsheid der Chaldeën.

Eerst in den laatsten tijd zijn wij nader bekend geworden met de godsdienstige en bijgeloovige voorstellingen der Chaldeeuwsche volken, toen namelijk de oude documenten, die in een bibliotheek van 't oude Ninive gevonden werden, werden ontcijferd. Van de grootste beteekenis is daaronder een groot magisch werk, dat oorspronkelijk uit 200 kleitafels moet bestaan hebben en dat, op bevel van koning Assurbanipal (884—860 voor Christus) hersteld werd. De tekst ervan is in twee talen geschreven: in 't Assyrisch, gelijk het ten tijde van dien koning werd gesproken, en in het Akkadisch, de taal der oude Chaldeën. Daaruit heeft men de hoofdtrekken der Chaldeeuwsche demonologie leeren kennen.

Het spreekt van zelf, dat de godsdienstige voorstellingen van zulk een beschaafd volk hoog stonden boven die der natuurvolken. Hier vinden we werkelijke Goden, geestelijke, verhevene Machten die in den hemel, in 't water en op de aarde heerschappij voeren. De God van den hemel heet *Anu*, die van 't water *Ea*, de heer der aarde is *Bel*; ze vormen de Chaldeeuwsche drie-eenheid. Die Goden zijn omringd door een groot aantal dienaren, aanverwanten enz. en ieder hunner is weer de lokaalgod van een der grootere Babylonische landschappen en steden. De God van het machtige Babel, *Marduk*, werd echter spoedig de mededinger dier drie oppergoden, daar men hem al de eigenschappen van dezen toekende; hij werd de zoon van Ea genoemd en werd met hem gelijk gesteld en ook met Bel zoo geïdentificeerd, dat hij weldra de heer, de Bel, van Babel werd. Als zijn zoon werd

weer vereerd *Nebo* de stedegod van de stad Borsippa die met Marduk en den Assyrischen volksgod Assur, behoorden tot het hoog vereerde Pantheon.

De God *Ea* heeft voor ons 't meeste belang, omdat hij ook de God der toovenaars is, daar hij als God van het water zelf toovenaar werd. Immers, bij allerlei bezweringen was het water het voornaamste middel dat men aanwendde. In het zuiden van Babel werd *Ea* de hoofdgod, om wien zich een groot aantal Goden en Godinnen schaarden, die met elkaar het heelal regeerden. De toovergod werd de God der wijsheid; hij was als de groote kunstenaar die de menschen uit leem had gevormd en 't leven had ingeblazen, ja al wat bestaat was uit *Ea* ontstaan. Naast Ea worden in de magische geschriften nog allerlei Goden genoemd, zijn zoon Marduk, de oppermagiër der Goden en zijn vrouw Damkiva; de zomergod Samas en de beide vuurgoden Gibil en Nusku. Bij de bezweringen werden de namen dier Goden 't meest genoemd. Want, hoe verheven soms de voorstellingen waren, bezwering was 't voornaamste bestanddeel van den godsdienst; daardoor alleen konden alle boozen demonen worden krachteloos gemaakt. Die demonenwereld verdient, voor ons doel, de meeste aandacht.

't Is verklaarbaar, dat de vreesaanbrengende natuurverschijnselen voor demonen werden aangezien, met de levendigste kleuren werden geschilderd, en in mythen werden voorgesteld die vaak werkelijk letterkundige waarde hebben.

Niet alleen in de natuur, ook in 't leven van menschen en dieren wordt de noodlottige werking dezer demonen ontdekt; verklaarbaar is het, dat allerlei ziekten en kwalen aan den invloed dezer booze machten worden toegeschreven. Dit geldt vooral de twee verschrikkelijke ziekten bij de Chaldeën, pest en koorts, terwijl elke demonengroep een aanval richt tegen bepaalde lichaamsdeelen, b. v. Asak tegen het hoofd, Utuk tegen den hals, Ales tegen de borst, Ekim tegen de ingewanden enz. Bovendien worden, in de magische ge-

schriften allerlei Gnomen en Kobolden genoemd die in de nabijheid van den mensch huizen, of zich in eenzame plaatsen, op bergtoppen, in woeste vlakten en dergelijke, ophouden. Daarmede worden zekere droomvoorstellingen gepersonifieerd en als afzonderlijke demonen beschreven.

De godsdienst- en natuurbeschouwing der Chaldeën is aldus een consequent voortgezette geestenleer; die geesten bevinden zich overal: op aarde, in den hemel, in de lucht, in het water; door hen alleen bestaat alles wat kan worden waargenomen. Maar, daar de natuur dezer geesten verschillend is, sommige goed en weldadig, anderen boos en nadeelig zijn, bestaat onder hen een voortdurende oorlog waarvan de mensch de gevolgen moet ondervinden.

Hoe zal de mensch die demonen bekampen? Ze zijn zooveel sterker dan hij is. Natuurlijk kan hij dit niet doen door eigen kracht; natuurlijke middelen baten hem niet, de strijd om het bestaan vordert andere wapenen: van de Goden alleen kan hulp verwacht worden; alleen door tooverkunst kunnen de demonen onschadelijk worden gemaakt of althans gunstig gestemd. Maar de enkele mensch is te zwak om die magische middelen aan te wenden, de booze geesten te bezweren. Dat moet gedaan worden door mannen die hun leven gewijd hebben aan 't onderzoek der geestenwereld en dus weten wat, in ieder bijzonder geval, gedaan moet worden; de bezwering is dus de taak der priesters. Maar daartoe moeten die priesters in onderscheidene klassen verdeeld worden, die ieder een afzonderlijk gebied der geestenwereld ter beschikking hebben; dat de priesters vooral 't werk van arts te verrichten hebben spreekt wel vanzelf, daar — gelijk we zagen — allerlei ziekten allereerst aan de werking van demonen moeten worden toegeschreven. Verder is 't hun taak toovenaars en heksen, die in den dienst van booze geesten staan, te bestrijden en hun arbeid onschadelijk te maken.

Zoo zijn eeredienst en magie bij de, overigens hoog ontwikkelde Chaldeeuwsche volken, nauw met elkaar verbonden. De bezweringsformules maken dan ook meestal den indruk hymnen

ter eere der Goden te zijn, hoewel duidelijk blijkt, dat ze dienen moesten om hulp te vragen tegen de geesten der duisternis. Vreesden we niet te uitvoerig te worden, we zouden gaarne eenige voorbeelden van de wijze waarop de bezweringen moesten geschieden en waarvan Dr. LEHMANN vele geeft, mededeelen. Genoeg is het op te merken, dat allerlei amuletten, vooral afbeeldsels der booze machten bevattend, dienst moeten doen om de demonen te bedwingen of gunstig te stemmen.

Na het tot dusver gezegde begrijpt men dat de mensch soms ook de hulp der booze geesten noodig heeft, en hen dus moet zoeken te winnen; want vaak kunnen deze hem helpen om anderen zooveel mogelijk te benadeelen en daardoor zich zelven te bevoordeelen. Daar nu de booze geesten gaarne het kwade willen doen, moeten zij voor de eigen belangen gewonnen worden. Dit kan geschieden door hun hulp te koopen, en hoe men dit kan doen wordt door de booze demonen zelve geleerd. Handelingen nu die een boos doel hebben, noemt men *tooverij of zwarte magie.*

In een geordende maatschappij kan deze magie natuurlijk niet geduld worden, en vandaar dat we in de heilige boeken der Chaldeën weinig of niets daarover vinden. Intusschen kunnen we uit de hier en daar verspreide aanklachten tegen de beoefenaars der tooverij, wel 't een en ander bijeenbrengen, waaruit we kunnen zien welke middelen de toovenaars of heksen gebruikten. Onder deze treden steeds op den voorgrond: bezweringen en „het booze oog".

De vraag kan gedaan worden hoe volken die zoo hoog stonden in beschaving als de Chaldeën, die duizend jaren vroeger dan de Egyptenaren reeds een beduidende ontwikkeling bezaten, nog waarde konden hechten aan al die tooverkunsten. Oppervlakkig beschouwd is dit nauwlijks te gelooven en toch is het verklaarbaar. De werkelijkheid stond voor hen naast, meestal tegenover hun godsdienstige meeningen; ze hadden hun animistische wereldbeschouwing van de

voorgeslachten geërfd en nooit eraan gedacht over de waarde daarvan verder na te denken. Op technisch, zelfs tot op zekere hoogte op wetenschappelijk gebied, konden zij groote kracht ontwikkelen, maar de natuur-gebeurtenissen bleven voor hen werkingen van demonen. Naar de natuurlijke oorzaken van 't geen ze waarnamen vraagden ze niet, en de vereering der Goden was en bleef voor hen een bestanddeel der magie.

Ten tijde van koning Sargon I (omstreeks 3800 voor onze tijdrekening) had er een belangrijke verandering plaats in de godsdienstige opvatting der Chaldeërs, hoewel de oude godsdienst in wezen onveranderd bleef. Astronomische studiën hadden den grondslag gelegd voor een nieuwe opvatting van het leidend beginsel der wereld. Als gevolg van die studie verschenen er tal van geschriften, die wij nog voor een deel in afschrift bezitten, en waaruit wij onze kennis van deze nieuwe wereldbeschouwing putten. Die afschriften zijn op bevel van Sargon II (722—705 v. C.) vervaardigd. Het voornaamste van deze geschriften is een groot astrologisch werk, en een geschrift over sterrenwichelarij.

Het godsdienstig beginsel dat in al die werken op den voorgrond treedt, is het geloof dat de hemellichamen ten slotte de oorzaak zijn van alles wat op aarde geschiedt. Waarnemingen hadden de Chaldeërs tot de overtuiging gebracht, dat de wisseling der jaargetijden en de invloed daarvan op alles wat leeft bepaald wordt door de betrekking waarin de zon staat tot de andere hemellichamen. Daaruit maakten ze de, zeker zeer gewaagde, gevolgtrekking dat alle voorvallen, zoowel in de natuur als in het menschenleven, door de onderlinge plaatsing der sterren veroorzaakt worden. Daar zij nu hadden waargenomen, dat de constellaties der hemellichamen regelmatig en periodiek wederkeeren, meende men te voren te kunnen zeggen, wanneer die gebeurtenissen zich zouden herhalen, namelijk als dezelfde constellaties wêer zouden plaats hebben. 't Kwam er dan maar op aan, het intreden

dier constellaties te voren te berekenen. Zoo konden astronomische studies er toe dienen, om alle gebeurtenissen te voorspellen. Maar daartoe was natuurlijk een nauwkeurige samenstelling van astronomische en historische aanteekeningen noodig. Op deze wijze ontstonden allerlei astrologische tabellen die, waar men 't noodig vond, konden geraadpleegd worden. Maar, eenmaal op dezen weg aangeland ging men vanzelf verder. Wanneer alles wat op de wereld geschiedt veroorzaakt wordt door de bewegingen der hemellichamen, moesten ook alle geheel gelijktijdige aardsche gebeurtenissen met elkaar in een bepaalde betrekking staan, daar ze uit dezelfde oorzaken voortkwamen. Daardoor ontstond de mantiek, de kunst om, met behulp van wat geschiedde, toekomstige gebeurtenissen te voorspellen. Mantiek en astrologie geven tezamen nu de geboorte aan de z.g. auguraal-wetenschap. Dat de astronomische berekeningen der oude Chaldeën verwonderlijk nauwkeurig waren, bewijst Dr. LEHMANN met tal van voorbeelden.

Wanneer nu de sterren de oorzaak waren van alle gebeurtenissen, kon dit moeilijk in overeenstemming zijn met het geloof aan Goden en demonen, welk geloof steeds onveranderd bleef. Maar men kon die moeielijkheid oplossen, door de hoogste Goden met de sterren te identificeeren. De bewegelijke hemellichamen en de schitterendste vaste sterren ontvingen de namen der twaalf hoogste Goden en werden met dezen vereenzelvigd; zoo behielden ze onaangevochten hun heerschappij maar nu in de gestalte van sterren. En de demonen die, in de oude godsdiensten minder in macht waren dan de Goden, werden nu ook onderworpen aan de met dezen vereenzelvigde sterren. Of de demonen verlof bekwamen een mensch schade te berokkenen, werd nu afhankelijk van de plaatsing der sterren en „stond dus in de sterren geschreven". De demonen bleven wel de oorzaak van alle kwaad, maar alleen bij vergunning der hoogste Goden, de sterren. Bezweringskunst en astrologie bleven zoo zusterlijk naast elkaar voortleven. Dat er echter tusschen

beide een diepgaand verschil was, daar de sterren zich alle naar vaste wetten bewegen en de bezweringskunst aanneemt dat alles afhangt van den leiding der Goden, zag men niet in, of werd van geen groot gewicht geacht.

Bepaalden de astrologen zich hoofdzakelijk tot het voorspellen van feiten van algemeen belang, oorlog en vrede, stormen, watervloeden, enz., ook de lotgevallen van den bijzonderen mensch konden bepaald worden. Iedereen stond, vanaf zijn geboorte, onder den invloed van een bepaalde ster. Lot en leven waren afhankelijk van de verhouding tusschen deze ster en zon en maan. Men begrijpt, dat een groot aantal astrologen voortdurend werk had met de opteekening van deze verhouding bij de geboorte van ieder individu (horoskoop). Het is niet meer uit te maken naar welke regelen zij bij de uitlegging van den horoskoop te werk gingen. In de Middeleeuwen bereikte deze kunst een belangrijke hoogte in Europa.

Met de astrologie stond de mantiek, de leer van de waarschuwende beteekenis der aardsche verschijnselen, in zeer nauw verband. Deze putte haar kennis vooral uit de vlucht der vogels, de ingewanden der offerdieren, de verschillende natuurverschijnselen en de droomuitlegging. De ligging van de ingewanden der offerdieren was van groote beteekenis om de toekomst te leeren kennen; maar groote diensten bewezen ook allerlei natuurverschijnselen als het suisen der boomen, 't ruischen der beeken enz. Van de wilde dieren had vooral de slang eene groote beteekenis voor de Chaldeën, evenals nog voor de meeste natuurvolken onzer dagen. De slang was het symbool van alle bovennatuurlijke kennis; hij was het attribuut van Ea, de goddelijke wijsheid. Ook het flonkeren van diamanten en andere edelgesteenten had voorzeggende kracht, en de diamant was vooral een kostelijk orakel wanneer die in een ring gezeten had die aan den vinger van een afgodsbeeld was geweest. Honden hebben bovenal een groote waarzeggende kracht gehad.

Maar de grootste waarde hechtten de Chaldeën aan de

droomuitlegging; de droomuitlegger stond in hoog aanzien. (1)

Ook de Geomantie, de uitlegging van geometrische figuren, had voor de Chaldeën groote beteekenis. Dit is niet te verwonderen daar zij, bij hun astronomische berekeningen, vrij veel mathematische bekwaamheid moesten hebben. Dit geschiedde door een handvol zand op een vlak te werpen, men beschouwde dan de daardoor ontstane figuurtjes die, naar bepaalde regelen, werden uitgelegd. (2) Ook het waarzeggen door loten, met behulp van pijlen, was van groote beteekenis. Dit werd voornamelijk gedaan als de weg moest bepaald worden die het leger moest inslaan om den vijand het best te kunnen aanvallen. (3)

We hebben dit alles in herinnering gebracht, omdat de Chaldeeuwsche magie de meest ontwikkelde is van den ouden tijd en vooral, omdat Chaldeeuwsch bijgeloof en Chaldeeuwsche tooverij een machtigen invloed hebben geoefend op Europa.

De Chaldeeuwsche voorstellingen breidden zich uit tot Medie, wier priesters de leer deels overnamen, deels daaraan meer uitbreiding gaven. In Perzië heeft dit alles nagenoeg geen invloed gehad, daar de leer van Zarathustra elke tooverij ten strengste verbood. Eerst nadat de Perzen, onder Cyrus, in 539, Babel veroverd hadden, vermengden zich de volken en de Medische magiers en de Babylonische priesters, de „Chaldeën" genoemd, kwamen aan 't Perzische hof tot hetzelfde aanzien dat ze in hun vaderland genoten. De Joden die van Cyrus vergunning gekregen hadden naar hun vaderland terug te keeren, brachtten de kennis der Chaldeeuwsche magie uit de Babylonische ballingschap mede die later in de tallooze apocalyptische en pseudo-epigrafische(4) geschriften zeer werd uitgebreid. In de Kabbala werd ze een

---

(1) Ook in het O. T. waren droomuitleggers van groote beteekenis; men denke aan Jozef bij den Pharaö. Zie verder Daniël II : 48.

(2) Men ziet hier den oorsprong van 't waarzeggen uit koffiedik.

(3) Ezechiel XXI : 21.

(4) Anonyme geschriften die op naam van beroemde personen van 't O. T. Abraham, Mozes, Salomo enz. gesteld werden.

geheimleer die later in Europa verbreid werd en in de middeleeuwen, ja zelfs nog heden, een groote rol heeft gespeeld.

Door den strijd der Grieken met de Perzen, in de 5e eeuw v. C., kwam Europa meer en meer in kennis met de Chaldeeuwsche magie. De Grieksche geschiedschrijvers noemen Zarathustra, den stichter van den Perzischen Godsdienst, den uitvinder der magie, wat zeer zeker onjuist is; de z.g. Perzische magie is van Chaldeeuwschen en Medischen oorsprong. Nadat Alexander het Perzische rijk had veroverd werd Griekenland door magiërs overstroomd. Bijna tegelijk begon de Egyptische magie haar invloed te doen gelden. Maar deze werd eerst in later tijd van beteekenis, toen de Arabieren, eeuwen later, hun veroveringstochten begonnen en de overblijfsels van de wijsheid der oude Egyptenaren met hun astrologie en alchymie verbonden; deze werd weer vermengd met de Joodsche Kabbala en verspreidde zich zoo door Europa. De stroom bijgeloof, klein aan zijn oorsprong, werd meer en meer gevoed door invallende nevenstroomen en zwol tot een breede, forsche rivier, waarvan de geweldige macht nauwelijks meer was te weerstaan, die alle belemmerende dijken en dammen met geweld omverwierp.

HOOFDSTUK IV.

Grieken en Romeinen.

Willen we de tooverij en 't bijgeloof bij de Grieken leeren kennen, dan moeten twee tijdperken onderscheiden worden n.l.: voor en na de Perzische oorlogen, omstreeks 500 v. C. De Medo-Perzische invloed is waarlijk niet te miskennen.

Men heeft het willen doen voorkomen, alsof de oude Grieken boven alle bijgeloof verheven waren, maar een nauwkeurig onderzoek heeft bewezen, dat verklaarbare voorliefde voor de Grieksche beschaving hier tot een zeer oppervlakkig oordeel heeft gebracht. De occulte zijde van de Oud-Grieksche wereldbeschouwing is niet te loochenen. Evenals alle volken der oudheid, hadden de Hellenen ook hun geloof aan spoken en demonen, kennen zij ook de doodenvereering, hebben zij zich de Goden voorgesteld in de gestalte van dieren en schrikwekkende monsters. Iedere heros, wiens naam later klonk als die van een held, is oorspronkelijk de geest van een gestorvene die òf in 't graf, òf in huis — onder den drempel, in den bakoven enz. — verwijlt en daar voortleeft. Om dien heros te verkwikken liet men het bloed van offerdieren door een buis in den grond loopen; het graf van een heros was vaak een orakelplaats voor de geheele omgeving. De vereering dezer heroën, is altijd nauw verbonden gebleven met het Staats- en rechtswezen in Griekenland. Een aantal priesterlijke verrichtingen, met deze vereering verbonden, draagt het karakter van magie, tooverij en dergelijke geheimzinnigheden. Vandaar

dat de priesterlijke families in Griekenland zich buiten den stroom der nieuwe beschaving hielden en zich liever bleven bewegen binnen den engen kring van oude, dierbare voorstellingen en begrippen. Het volk, in den eigenlijken zin van dit woord, heeft zich, uit den aard der zaak, niet boven het standpunt zijner priesters kunnen verheffen, de boeren van Thessalie, Arkadie en Messenie bleven tot aan den Romeinschen Keizertijd, getrouw aan hun oude gebruiken en toovermiddelen die vaak tot allerlei verschijnselen van noodlottigen aard aanleiding gaven en zelfs godsdienstige epidemieën veroorzaakten.

Ook de meer ontwikkelden waren niet vrij van de oude invloeden. Op de dagen die gewijd waren aan de vereering der dooden, was men altijd voorbereid op hun wederverschijnen en zette men spijzen voor hen gereed om hen gunstig te stemmen; men bracht die dagen door op een wijze die nog sterk getuigde van de primitieve voorstellingen.

Toch was er altijd strijd tusschen bijgeloof en hoogere beschaving. Dit bewijst, dat de Grieksche cultuur veel hooger stond dan de Oostersche, die geheel en al met allerlei bijgeloovige verschijnselen als doortrokken was. In de plaats van demonologie komt reeds vroeg bij hen de vereering van het waarachtig menschelijke, gelijk we die b.v. bij Homerus aantreffen. De Jonische kolonisten aan de kust van Klein-Azië, in wier midden de Homerische poesie ontstaan is, hadden weinig overgehouden van het bijgeloof van hun eigenlijk vaderland en de vrije en vrijdenkende geest dier mannen schiep zich een heerlijk gedenkteeken in het epos dat beschouwd kan worden als de type van 't eigenlijke Helleensche denken en gevoelen.

Willen we de overblijfselen der Grieksche demonologie en de daarmede samenhangende bijgeloovige voorstellingen leeren kennen, dan moeten intusschen de Homerische geschriften onze voornaamste bron zijn.

We ontdekken daarin, dat de Olympische Goden omringd waren door een groote menigte lagere geestelijke wezens

de z.g. „Nymphen". Maar de mensch had van die wezens niets te vreezen; ze waren goede geesten die, alleen wanneer ze beleedigd werden, soms ontzettende wraak namen; aan oorspronkelijk booze geesten geloofden de Grieken niet (1); van de demonen der Chaldeën is bij hen geen spoor te vinden. Wel worden die in latere geschriften genoemd, maar dan zijn 't meer beschermgeesten die den enkelen mensch terzijde staan; booze geesten zijn ze zeker niet. Met deze werden de Grieken eerst bekend toen ze met de Chaldeën in aanraking kwamen, hoewel we nu en dan uitdrukkingen vinden waaruit is af te leiden dat ze ongeluk en ziekten vaak aan booze machten toeschreven. Dit zijn echter uitzonderingen. Alles wat geschiedt is beschikking der Goden; het goede en het kwade komt van hen, zij brengen ziekte maar ook herstel, zij beschermen 's menschen leven en zenden hem naar den Hades al naar zij 't goed vinden. Groote rampen die den mensch treffen, zijn de uitdrukking van goddelijken toorn: Odysseus' zwerven is 't gevolg van de wraak van Poseidon, omdat de held diens zoon van 't licht der oogen had beroofd. Kon men den toorn van een God niet door een zoenoffer ontwapenen, dan kon men altijd nog hulp zoeken bij een vriendelijken God. Zoo wordt Odysseus door Pallas Athene geholpen, terwijl de machtige Poseidon daarover niet toornt (2). Waar een Chaldeër zeker een demon was gaan bezweren, wendt de Griek zich tot dien God in wien hij vertrouwen stelt.

Toch zijn er, ook bij Homerus, talrijke aanwijzingen die ons leeren dat de Grieken wel aan de mogelijkheid van tooverij geloofden, en niet alleen aan de kunst van voorspellen maar ook aan practische magie, d. w. z. aan magische handelingen, waardoor men den loop der dingen kon veranderen. De Goden werken natuurlijk wonderen; deden ze dat niet, dan zouden ze geen Goden zijn. Maar nu be-

(1) Men leze de liefelijke beschrijving der Nymphen. Odyssee VI. 122 vv.
(2) Odyssee VI. 324 v.v.

grijpen wij 't, dat ook goddelijke wezens van lagere orde met buitengewone macht zijn toegerust. Circe verandert de gezellen van Odysseus in zwijnen; maar Circe is ook de dochter van Goden en zelve een Godin. Toch komt er in de Homerische liederen weinig voor van eigenlijke tooverij, wèl meermalen van het bereiden van dranken die een buitengewone werking zouden hebben. Zoo wist Helena een drank te bereiden die bekommering kon wegnemen en elk smartgevoel kon onderdrukken (1). Maar iets wat op tooverij gelijkt is hierin niet te vinden. 't Is bekend, dat een zekere soort hennep (cannabis indica) een verdoovende werking heeft. Is een drank daaruit bereid een toovermiddel, dan moeten we dien naam ook geven aan alle alkoholische dranken. Uit de „Ilias" weten we, dat de Grieken in den Trojaanschen oorlog artsen hadden. Maar deze behandelden gewonden en zieken op zeer rationeele wijze. Slechts eenmaal lezen we van een bezwering, toen Odysseus op jacht door een wild zwijn verwond werd (2). Telkens echter vernemen we, dat het uitspreken van een mystieke formule invloed heeft op den loop der dingen. Daarin ligt de grondslag van 't geen men Grieksche tooverij zou kunnen noemen en deze magie vinden we bij alle Europeesche volken terug, ook daar, waar men niet aan eigenlijk gezegde demonen gelooft.

Spraken we straks over de geneesheeren bij de Grieken, dan moeten we daarbij nog even stilstaan. De geneeskundige behandeling was, van de vroegste tijden af, gebonden aan tempels, voornamelijk aan die van Apollo en Aeskulapius. Hoe men daarbij te werk ging is niet bekend, want dit bleef het geheim van bepaalde priesterlijke familiën; dit staat evenwel vast, dat de wijze, waarop zieken behandeld werden, een soort van godsdienstige magie was. De zieken, die, ter behandeling, in een tempel werden opgenomen, moesten allereerst belooven dat ze al de hun gegeven be-

---

(1) Odyssee II. 219 v. v.
(2) t. a. p. XIX. 457.

velen stipt zouden opvolgen. Ze moesten dan dagen lang vasten of zich althans aan een streng dieet onderwerpen, en zich van 't gebruik van wijn onthouden. De priesters leidden hen dan door den tempel rond, wezen hun de beelden en de gewijde tafelen aan die aan de wanden waren opgehangen, en de wonderen die de goddelijke genade verricht had. Er werd herhaaldelijk gebeden, gewijde liederen werden gezongen, die de zieken steeds moesten nazeggen. Dan werden aan de Goden offers gebracht. Bidden, zalvingen en bestrijking met de handen werden gewoonlijk aangewend, voordat de kranken werden waardig geacht de boodschap der Goden te ontvangen. Naderde het oogenblik waarop deze zou vernomen worden, dan liet men de kranken den rook van onderscheidene verbrande wortelen inademen en legde hen op gewijde plaatsen in het binnenste van den tempel neêr. Hier sliepen ze in, en ontvingen dan in den slaap de goddelijke openbaringen, die hun herstel of dood aankondigden en de middelen aangaven, die moesten worden aangewend. Men volgde dan den aangewezen weg bij de verdere behandeling. Dat de kranke niet altijd herstelde, hoewel de God het beloofd had, spreekt wel vanzelf, maar dit schaadde het geloof niet; men had dan de Godsspraak zeker verkeerd verstaan.

Ook de voorspellingkunst der Grieken had een godsdienstigen grondslag. Het waren altijd Goden die mededeelingen deden van de komende dingen, hetzij onmiddellijk, hetzij door teekens die de mensch dan verder moest verklaren. Onmiddellijke mededeelingen werden door de Goden door middel der orakels in den tempel gegeven, als die van Apollo te Delphi in Boeotië, het Zeus-orakel te Dodona in Epirus en in andere. In beide genoemde tempels beantwoordde de God de vragen door middel van priesteressen; bij 't orakel van Apollo door Pythia, bij dat van Zeus door Pelias. Maar die priesteressen konden niet altijd dadelijk de goddelijke antwoorden mededeelen, daartoe waren allerlei voorbereidingen noodig, daar ze eerst in een toestand van extase moesten

worden gebracht. Te Delphi geschiedde dit door middel van damp die uit een rotsspleet, waarboven de tempel gebouwd was, opsteeg. Pythia beklom dan een drievoet die boven den spleet stond en, wanneer ze dan door den opstijgenden damp, met den goddelijken geest vervuld was kon ze haar openbaringen mededeelen. Maar die waren, in den regel, zoo duister en raadselachtig dat de priesters die nader moesten verklaren. Te Dodona dronk Pelias eerst uit een bedwelmende bron die daar ontsprong. Overal volgde men denzelfden weg, al wendde men andere middelen aan. Ook buiten de hulp der orakels om, konden sommigen de toekomst voorspellen, als ze maar zekere dingen, b. v. de vlucht der vogels enz. verklaren konden. En dan had men nog de *nekromantie,* de doodenbezwering, die bij de Chaldeën verboden was. (1) Bovendien hechtte men nog waarde aan gelukkige of ongelukkige dagen, aan de mogelijke werking van zekere getallen enz. Het heldere licht der Grieksche beschaving was niet sterk genoeg geweest om de geheimzinnigheden te bannen, waaraan de mensch blijkbaar steeds behoefte heeft gehad.

Na en tijdens de Perzische oorlogen kwam er in den toestand eenige verandering. De Grieksche wijsbegeerte had nagedacht over den oorsprong en het wezen der dingen, en daardoor het geloof aan de Goden ondermijnd. Het onderzoek der natuur en de bespiegeling over 't wezen van den geest, brachten Pythagoras en Empedocles er toe, het geloof aan het verblijf der zielen in den Hades te verwerpen; maar, in de plaats daarvan, namen zij een zielsverhuizing aan, waardoor de zielen tot telkens meer volkomenheid zouden komen. Daardoor ontstonden de voorstellingen van geesten en demonen welke steun vonden in de demonenleer en daarmede samenhangende magie, waarmede de Grieken, toen ze met de Perzen in aanraking gekomen waren, hadden kennis gemaakt. Vooral was dit het geval in Thessalie waar de

---

(1) Odyssee XI. 23 v. v.

Perzen betrekkelijk langen tijd vertoefden. De Thessalische vrouwen vooral waren door haar tooverkunst bekend; ze konden met haar zalfjes menschen in dieren veranderen of versteenen, en 's nachts vlogen ze door de lucht op liefdesavonturen uit. Hier vinden we den oorsprong van de heksentochten der middeleeuwen.

Hekatê, de maangodin, oorspronkelijk een weldoende Godin, werd langzamerhand de beschermvrouw der heksen en van geheel het tooverwezen. De latere schrijvers verhalen van haar tal van mythen en sagen, en geven een nauwkeurige beschrijving van de ceremonien en bezweringen die gevolgd moesten worden wanneer men haar hulp wilde inroepen. Haar helpsters en volgelingen werden Empusai genoemd, menschelijke wezens, heksen die alles deden wat de Godin haar beval; soms traden ze weer als demonen op die zich met mannen inlieten, om hun alle levenskracht uit te zuigen waarmede zij zich zelve voedden.

Toen Alexander de Groote Perzië en Egypte veroverd had, nam het bijgeloof zeer snel toe. Niet alleen werden vele Grieken in de Chaldeeuwsche en Egyptische geheimen ingewijd, ook kwam een groot aantal waarzeggers uit de veroverde landen naar Griekenland die weldra zeer geëerd werden als bemiddelaars van een bovennatuurlijke wereld. Van hen leerden de Grieken de vreemde godsdiensten en de vreemde Goden kennen. Daar dichters, als Homerus en Hesiodus, deze nieuwe Goden niet onder de Olympische wilden plaatsen, werden ze als demonen beschouwd. Die Olympiers, onderworpen als ze waren aan alle menschelijke zwakheden en bezield met allerlei menschelijke hartstochten, waren straks niet meer de aanbiddelijken van den ouden dag. Dan had men meer over voor de nieuwe Goden, van wie men al die geschiedenissen nooit had gehoord. Men ging nu die vereeren en wel op Oostersche wijze en riep hen aan in assyrische en egyptische talen die de Grieken niet verstonden en zeer verkeerd uitspraken, terwijl daardoor zinlooze formules ontstonden die nu als tooverspreuken beschouwd werden. Het

spreekt vanzelf, dat de minder ontwikkelden buitengewoon groote waarde hechtten aan die vreemde Goden, die in zoo'n geheimzinnig waas gehuld waren. Als 't bovenzinlijke een Oostersch tintje draagt, heeft het voor de domme massa een dubbele bekoring; dat kunnen we nog heden ten dage telkens waarnemen. Uit verschillende berichten blijkt, dat die Oostersche „wijzen" zich niet ontzagen, hun toevlucht te nemen tot allerlei bedriegerijen en goochelkunsten; vooral vertoonden ze gaarne de gestalte van Hekatê die ze op slimme manier wisten te voorschijn te roepen. Natuurlijk moest de verschijning der Godin in een donkere of half donkere kamer plaats hebben. Dat is nog altijd noodzakelijk voor geestverschijningen. Vooraf teekenden ze dan op den muur, met asphalt of een andere brandbare stof, een menschelijke figuur en wanneer dan de heilbegeerigen voldoende bewerkt waren, bracht men een lichtje bij dat beeld, dat dan plotseling aan den wand scheen op té komen. De bezoeker boog dan, in stomme verbazing, het hoofd en riep de Godin aan; men had nu toch werkelijk gezien!

Het lijdt geen twijfel, of de oude Romeinen stonden in 't algemeen op het zelfde standpunt als de oude Grieken in de dagen van Homerus. In den eersten godsdienstvorm der Romeinen is van een demonenleer geen sprake, hoewel men wel geloofde aan spoken, zielen van booze menschen die, tot straf voor hun zonden, na hun dood op aarde moeten rondzwerven of liever rondzweven. Evenzeer is er sprake van vrouwen, heksen die, gewoonlijk in de gedaante van vogels, rondvliegen om de menschen te benadeelen of zelfs te dooden. 't Is echter de vraag, of deze voorstellingen van zuiver Romeinschen oorsprong zijn, of dat ze van de Grieken afkomstig zijn die zeer vroeg in Zuid-Italië (Graecia Magna) koloniën hadden gesticht.

Maar zeker is het, dat de Romeinen in de oudste dagen vele magische verrichtingen konden doen. Numa Pomupilius zou, door toovermiddelen, de Goden gedwongen hebben zich

in zichtbare gestalte te openbaren. In de „Wetten der twaalf tafelen" (440 v. C.) wordt b.v. uitdrukkelijk verboden, het koren van den akker van een ander naar den eigen akker over te lokken, wat men dus voor mogelijk hield, anders was zoo'n verbod onverklaarbaar. Meer van zulke, minder beteekenende, bijzonderheden weten we uit den Oud-Romeinschen tijd niet.

Maar meer weten we van de voorspellingskunst, de mantiek of divinatie der Romeinen. Evenals bij de Grieken had deze een soort van godsdienstig karakter: de Goden gaven, door bepaalde teekenen, hun wil aan de menschen te kennen en dezen moesten die teekens dan maar weten te verklaren. In het vliegen der vogels zag men bovenal mededeelingen van den wil der Goden en om dit te verklaren had men bepaalde ambtenaren die, bij alle gelegenheden, die verklaring moesten kunnen geven. Men noemde dezen Augures, vogelverklaarders (waarschijnlijk van avis = vogel en gur = vir = man). Met zijn staf (Lituus) paalde de augur een zeker stuk land af, en binnen die grenzen wachtte hij op een teeken der Goden. Maar hem dienden niet alle vogels voor dezelfde aangelegenheden en dezelfde personen: duiven golden alleen voor de koningen omdat de duiven nooit alleen uitvliegen evenals de koningen nooit alleen uitgaan, enz. enz.

Van groote beteekenis voor de kennis der geschiedkundige ontwikkeling is vooral 't bijgeloof van de buren der Romeinen, de Etruriers. Deze behoorden tot een oud Romeinsch volk, maar de overeenkomst tusschen de Etrurische en Chaldeeuwsche kunstwerken is zoo groot, dat men op 't vermoeden is gekomen dat ook hun talen verwant waren. Dit wordt waarschijnlijk, wanneer men ziet, dat tusschen de Etrurische en Chaldeeuwsche waarzeggingskunst een treffende overeenkomst bestaat, een overeenkomst zoo groot dat men bezwaarlijk aan toeval kan denken. In latere dagen trokken dan ook vele jongelieden van hoogeren stand naar Etrurie, om daar in de onderscheidene onderdeelen der mantiek onderwezen te worden.

Eindelijk bezat de Romeinsche Staat een hoogst merk-

waardig magisch boek, de *Sybyllysche* boeken, die in bijzonder moeilijke omstandigheden geraadpleegd werden. Volgens de overlevering, zouden aan Koning Tarquinius Superbus eerst 9 boeken te koop zijn aangeboden, toen hij den prijs te hoog vond verbrandde de verkooper eerst 3 en later nog eens 3 boeken; eindelijk kocht de Koning de 3 laatste boeken voor denzelfden prijs waarvoor hij eerst alle boeken had kunnen verkrijgen. Die boeken zouden in Grieksche Hexameters op palmbladen geschreven zijn; ze werden in den Jupiter-tempel op het kapitool bewaard. Aan een vergadering van 15 mannen was de verklaring dier boeken opgedragen. Die boeken behelsden tal van Grieksche orakelspreuken, maar zoo geschreven dat ze voor alle tijden en gelegenheden toepasselijk waren. Bij een brand in het kapitool omstreeks 400 na Chr. gingen die boeken verloren.

Toen Rome later met Griekenland in aanraking kwam, werd de Grieksche beschaving en daarmede ook het Grieksche bijgeloof overgenomen.

HOOFDSTUK V.

De Israëlieten.

Het spreekt wel vanzelf, dat bij de Israëlieten van bezweringen van booze geesten en andere tooverkunsten, geen of nauwlijks sprake kon zijn. De meeste Hebreeuwsche geschriften die tot ons gekomen zijn, zijn — althans in de laatste redactie — afkomstig uit den tijd toen het monotheisme reeds vrij wel de overwinning had behaald, en dit duldt en erkent geen Goden of goddelijke machten naast Jahve den Schepper en onderhouder der wereld. Van demonen, in den eigenlijken zin, kan dus geen sprake zijn. Maar met een streng monotheisme kan wel de meening samengaan, dat men, door bovennatuurlijke krachten, invloed kan oefenen op den loop der dingen.

Het is zeker, dat de Israëlieten reeds vroeg bekend waren met de magie der Egyptenaren en andere heidensche volken; vandaar, dat tooverij en wat daarop gelijkt, voor hen gelijk staat met afgoderij en dus met afval van Jahve. Geen wonder dan ook, dat in de z.g. Mozaïsche wet alles wat op tooverij geleek streng verboden was. Zoo lezen we in Deuteronomium (1): „Onder U worde niet gevonden een die zijn zoon of dochter door het vuur overgeeft (2), noch een waarzegger, een orakelspreker of een wichelaar, noch een toovenaar of bezweerder, noch een die de onderaardsche geesten, of een die de demonen ondervraagt, of een die de dooden raad-

(1) H. XVIII: 10—12 afkomstig uit de dagen van Josia 618 vc.
(2) Een middel om den raad der Goden te ontdekken.

pleegt". Dit verbod wordt telkens herhaald [1]) en 't is verklaarbaar; want de tooverij, gelijk de Israëlieten die kenden, hing onverbrekelijk samen met de erkenning van ondergeschikt goddelijke, goede of booze machten, staat dus gelijk met afgoderij. Alleen dan gingen ze aan tooverij doen, wanneer ze in de verzoeking kwamen hun heidensche naburen te volgen.

't Is bekend dat vele koningen, en met hen zeker ook velen uit het volk, de bovengenoemde verboden der wet overtraden. Saul mocht, volgens de overlevering, de waarzegsters verdreven hebben, de waarzegster van Endor leefde en werkte nog [2]); Achas offerde in het dal van den zoon van Hinnom en gaf zijne zonen door vuur over [3]) terwijl Manasse bezweerders van onderaardsche geesten en demonen aanstelde [4]). De Israëlieten hebben dus feitelijk de tooverij beoefend, maar die altijd aan vreemden ontleend.

Toch hadden zij ook een werkelijk godsdienstige wichelarij. Men wilde in ernstige omstandigheden den wil Gods leeren kennen, maar deed dit op door de wet voorgeschreven wijze. Saul raadpleegde Jahve, maar „Jahve antwoordde hem niet, noch door droomen, noch door de Urim, noch door de profeten" [5]). De verklaring van droomen was dus wel geoorloofd, en met die Urim (licht) werd bedoeld een steen in den borstlap van den hoogepriester; we zien hierin een navolging van 't gebruik van edelgesteenten bij de Chaldeeuwsche godenbeelden. Heeft nu de hoogepriester dien steen gebruikt, dan hebben we hier te doen met een soort van priesterlijke of godsdienstige waarzeggerij. Soms worden ook andere mantische verrichtingen vermeld, zooals b.v. de beteekenis van het ruischen in de toppen der moerbeziënboomen [6])

---

[1]) Vgl. Leviticus XX 1, 2, 27.
[2]) 2 Sam. XXVIII: 3—15.
[3]) 2 Kron. XVIII: 3.
[4]) 2 Kron. XXXIII: 6.
[5]) 1 Sam. XXVIII: 6.
[6]) 2 Sam. V: 24.

dat een bewijs was dat Jahve was vooruitgegaan, het werpen van het lot, [1]) het gebruiken van „vloekwater" [2]).

In en na de Babylonische ballingschap kwam er merkbare verandering in de verhouding der Joden tot de heidensche magie. Zij leefden nu te midden der Heidenen, verkeerden aan 't hof der Babylonische koningen, en hadden in 't vreemde land groote bezittingen. 't Spreekt wel vanzelf, dat de Joden dus ook bekend werden met de Chaldeeuwsche magie en dat men de demonologie in verband bracht met den Joodschen godsdienst. Men denke aan 't reuzengeslacht, ontstaan door de vermenging van „de zonen Gods" met de „dochteren der menschen [3]), waardoor dus demonen geboren werden. De Chaldeeuwsche bezweringskunst bleef den Joden ook niet vreemd, en zoo is 't verklaarbaar, dat door latere Romeinsche schrijvers onder de toovenaars en waarzeggers die door 't Romeinsche rijk rondzwierven, vaak ook Joodsche toovenaars genoemd worden. In dagen van godsdienstig verval bloeit het Occultisme; als de profeten zwijgen komen de wichelaars te voorschijn. Dat is de ernstige les der historie [4]).

---

[1]) 1 Sam. XIV: 24.
[2]) Numeri V: 16—19.
[3]) Genesis VI: 1—4.
[4]) Vrgl. ook Prof. H. Oort „Wat geloofden de Joden in den tijd van Jezus?" blz. 38 v., 46 v.v., 59 v.v.

HOOFDSTUK VI.

De eerste eeuwen onzer jaartelling.

Het Christendom had een nieuwe wereld in 't leven geroepen en bracht ook verlossing van de vrees voor demonen. De geheele wereld gevoelde zich totdusver door demonen beheerscht en gebonden, en de Grieksche wijsbegeerte was niet bij machte geweest de vrees voor die helsche machten te bannen. Maar geloofden de Christenen aan den eenen, almachtigen God, dan was daardoor de vrees voor de helsche machten overwonnen. Toch was daarmede het geloof aan 't bestaan dier machten niet weggenomen. De oude kerkvaders als Justinus Martyr, Tatianus, Origines, Tertullianus predikten een demonenleer die veel geleek op die der oude wereld; alleen ze waren onderworpen aan God.

De Joodsche theologen hadden geleerd dat demonen werkelijk bestaande wezens waren, die vereerd werden omdat men den waarachtigen God niet kende maar vreemde Goden diende. De namen der vreemde Goden werden nu die der demonen; van hen was voor de Joden de voornaamste: de Bel of Baäl-Sebub der Chaldeën. Hij werd gemaakt tot vorst der demonen, terwijl Lucifer de aanvoerder werd der oproerige engelen.

De christelijke kerkvaders sloten zich bij dit geloof der Joden aan, en hielden de Goden der Heidenen voor werkelijk bestaande demonen. Men geloofde dat deze huisden in de dichtere lagen van den dampkring, maar zulk een ijl en vluchtig lichaam hadden, dat ze in het lichaam van den

mensch konden binnendringen zoodat deze dan „bezeten" werden. Daarbij waren ze niet aan de gewone natuurwetten onderworpen, zoodat ze zich met ongelooflijke snelheid konden verplaatsen. De roeping dier demonen was den mensch afvallig te maken van het ware geloof, en hun de toekomst mede te deelen door middel van orakels. De kennis der toekomst ontvingen ze van de wolken en de sterren.

Men geloofde aan de magie, maar als „duivelskunst", de oude godsdienstige tooverkunst werd nu een duivelsche een „zwarte kunst"; maar al werd die op onderscheidene concilies verboden, aan haar werkelijk bestaan en machtigen invloed geloofde men zeker.

Stond de wetenschap onmachtig tegenover dat geloof? Van natuurwetenschappen kon, in die dagen, niet of nauwelijks sprake zijn. Ondertusschen had men, op wijsgeerig gebied, belangrijke schreden voorwaarts gedaan. Plato had zich vroeger reeds verklaard tegen de vele Goden van den oud-Griekschen godsdienst en die gehouden voor producten der fantasie; tegenover die oude Goden nam hij aan een Oorsprong der wereld als wereldschepper, Opperbouwmeester die alles bestuurt. De latere wijsgeerige scholen hielden dit gronddenkbeeld vast, maar dit wijsgeerig monotheisme werd vooral ontwikkeld door Philo Judaeus van Alexandrie, een tijdgenoot van Jezus. De hoogere voorstelling van den Joodschen Jahve vermengde hij met die der Grieksche wijsbegeerte. Volgens hem is God zoo hoog verheven, dat men Hem geen eigenschappen mag toekennen die aan aardsche wezens ontleend zijn. Van God kan niets anders gezegd worden dan dat Hij *is*. Van zulk een God kan een onmiddellijk ingrijpen in de wereld niet worden aangenomen. Daarom moeten er middelaars zijn, tusschenwezens, engelen en demonen, die de geboden Gods uitvoeren. Dit denkbeeld werd in de Nieuwe Platonische school nader uitgewerkt. Zoo ontstond er — vooral door Jamblicus — een afgerond systeem van engelen en duivelen die in onderscheidene rangen of klassen werden verdeeld. Zijn

systeem was waarschijnlijk ontleend aan de Chaldeën. Evenals deze nam hij 12 hoogere en 72 lagere godheden aan, en onder deze stonden engelen, demonen en heroën. Zoo was er wêer een vaste grondslag gelegd voor mantiek en bezweringskunst; en dit was noodig want de wijsgeeren waren niet minder bevreesd voor de demonen dan de oude Heidenen. De Nieuw-Platoniers schreven dan ook hun leerlingen tal van ceremoniën voor: reiniging, onthouding van vleeschspijzen, coelibaat enz. enz.; daardoor meende men tot een hooger zedelijk leven te komen, vrij te worden van zinnelijke begeerten en de godheid meer en meer te naderen.

Allen — 't zij men uitging van wetenschappelijke, godsdienstige of wijsgeerige meeningen — waren 't hierover eens, dat de demonen werkelijk bestaande wezens waren en dat dus de tooverij, met behulp der demonen uitgeoefend, werkelijk beteekenis en waarde had.

De oude Goden werden nu in demonen veranderd en de demonologie voerde noodzakelijk tot magie; ook in de christelijke kerk was dit het geval. Volgens de kerkvaders konden de demonen, met goddelijke toelating, de menschen benadeelen, vooral door hen afvallig te maken van het ware geloof. Nu behoefden ware Christenen niet bevreesd te zijn voor de demonen, maar het geloof alleen was tegenover hen niet machtig genoeg; integendeel: de booze geesten deden vooral een aanval op de geloovigen, daar de afval van een Christen voor hen de hoogste zegepraal was, want daardoor werd hun macht vergroot en het rijk van God 't meest benadeeld. Een Christen stond dus voortdurend bloot aan de aanvallen der demonen, en moest krachtige wapenen tegen hen hebben; daarvoor werd de oude tooverkunst wêer in eere hersteld en trad wêer op voorzien van een christelijk gewaad.

In de plaats der oude tooverformulen kwamen de bijbelwoorden. Reeds Origenes (3e eeuw) leerde, dat er een wonderkracht lag in zekere goddelijke woorden, vooral in het „Onze Vader". Vooral de naam Jezus had een wonderlijke

macht tegenover de demonen en hun opperhoofd den Duivel. Athanasius was ervan overtuigd, dat men, tegenover de betooveringen der demonen, slechts den naam van Jezus behoefde uit te spreken of het teeken van het kruis te maken om aan elke betoovering een einde te maken en de orakels te doen zwijgen. Ook besprenkeling met gewijd water was een zeker werkend middel ter bescherming. Dan had men ook zeker werkende talismannen, b. v. een „Agnus Dei" een „lam Gods"; wie dat droeg was beschermd tegen alle aanvallen van den Booze. Ook amuletten werden niet door de Christenen versmaad. Daarvoor dienden vooral de reliquiën der Heiligen, in een ring of eenig ander versiersel gezet. Zoo volgde men tal van oud-Heidensche gebruiken getrouwelijk na, en zelfs werden waardigheidsteekens der Heidenen bij de Christenen ingevoerd: de herderstaf van den Roomschen bisschop, is niet anders dan het ambtsteeken der oude Auguren.

Op de geneeskunde oefenen die magie, in de eerste plaats, een noodlottigen invloed. Op het voetspoor der Chaldeën schreef men alle ziekten en kwalen aan de werking van booze geesten toe. Maar dan moesten de zieken ook behandeld worden als bezetenen: zalving, handoplegging, besprenkeling met wijwater waren de beste geneesmiddelen. Vooral de reliquien der Heiligen hadden een wonderbare werking. Mislukte vaak zulk een geneesmiddel, dan was dit alleen te wijten aan 't ongeloof van den patient. Onder zulke omstandigheden was er van werkelijke geneeskunde geen sprake meer, ja daartoe zijn toevlucht te nemen, was veelal een bewijs van ongeloof.

Ook de waarzeggerij kwam wêer in eere. Een geliefdkoosd hulpmiddel was den bijbel met gesloten oogen te openen en dan den vinger te leggen op de openvallende bladzijde; het schriftwoord dat men dan aanraakte, gaf aan hoe men verder handelen moest. Toch waarschuwde de kerkelijke Overheid er tegen dit middel aan te wenden bij zuiver aardsche aangelegenheden.

Zoo had de kerk in de eerste vijf eeuwen de Heidensche

magie wel als de zwarte kunst veroordeeld, maar toch tegelijk een groot deel ervan in een christelijk gewaad gestoken en in volle eer hersteld. Vooral de oude gebruiken der Noordsche volken, die tot het Christendom bekeerd waren, werden onder een nieuwe gestalte in de kerk ingevoerd en belangrijk is het daarom de magie dier volken in eenige hoofdtrekken te schetsen.

HOOFDSTUK VII.

Nooren en Finnen.

Willen wij de godsdienstige en bijgeloovige voorstellingen der Noordsche volken leeren kennen, dan moeten we bijna uitsluitend putten uit de „Edda" en de „Sagas" van IJsland. Deze zijn zeker eerst na de invoering van het Christendom geschreven, omstreeks de 12e eeuw. Het is dus te verwachten dat de schrijvers hun Christelijke denkbeelden in de oude sagen hebben neêrgelegd, en het is niet moeielijk de oude denkbeelden te onderscheiden van de later daaraan, onder Christelijken invloed, toegevoegde. Verder moet niet vergeten worden, dat de Noordsche volken ook onder Oosterschen en Chaldeeuwschen invloed gestaan hebben, daar niet alleen de vikings, maar ook vreedzame kooplieden, langen tijd in de oude kultuurlanden rondzwierven. Vooral is veel ontleend aan de Finnen; de machtigste meest gevreesde toovenaars waren altijd Finnen. En van dezen weten we, dat ze met de oude Chaldeeuwsche volken nauw verwant waren. Andere sagen komen weêr meer overeen met die der Grieken uit de dagen van Homerus.

Naast de eigenlijke goden, de Azen, vermelden de sagen een groote menigte lagere goddelijke wezens, o. a. „Vättir" en „Fylgjur". (1) De eerste waren beschermgeesten van een land of een distrikt, de laatsten die van een bepaald persoon. Iedereen had zijn beschermgeest, die zich soms in den droom

(1) Vättr, meerv. Vättir = wezen, nauw verwant met de Elfen. Fylgja, meerv. Fylgjar = de volgelingen, of schutsgeesten.

openbaarde; zulk een verschijning kondigde dan altijd aan dat er iets bijzonders zou gebeuren. Men meende dat men die beschermgeesten kon bang maken en verjagen door hun een kop met open muil of mond voor te houden; de schutsgeest van een land te verjagen bracht natuurlijk onheil aan. Vandaar dat op de eerste Alting (de Rijks- of gerichtsdag) in 928 bepaald werd, dat niemand, die aan den voorsteven van zijn schip een beeld had met open muil, ergens landen mocht. De grootste beleediging die men iemand kon aandoen was hem de „nijdstaf", d. i. een stok waarop een paardenhoofd met open mond, voor te houden.

Naast die beschermgeesten waren er ook allerlei soorten van „booze wezens", die toch nog geen eigenlijke demonen zijn. Eigenlijk zijn ze ook geen echte geesten, daar ze in den strijd overwonnen en door de menschen gedood konden worden. Men vindt onder hen reuzen, spoken en trollen (1). Die trollen of reuzen wonen in een eigen land, hoog in 't Noorden, en mengen zich niet onder de menschen; soms komen ze ook voor in holen of eenzame streken op IJsland. Nu zijn de trollen of reuzen zeker zeer bekwame toovenaars. — Verder had men ook dubbelgangers en spoken, die meestal voor de levenden het voorteeken waren van een treurig uiteinde. Wat van een en ander verteld wordt, bewijst, dat ze geheel met menschen werden gelijk gesteld.

Nu zijn niet alle spoken en trollen den menschen vijandig. Sommigen zijn zeer goedhartig, maar andere zijn erop uit, allerlei rampen en ellenden te veroorzaken. Deze dwalen soms vrij rond, terwijl andere weer aan bepaalde plaatsen gebonden zijn. De eersten zijn de zielen van slechte menschen die in 't graf geen rust vinden, en daarom steeds terugkeeren om nog meer zonden te bedrijven. De andere zijn gierige zielen die hun rijkdom mede in 't graf hebben genomen en daar blijven waken opdat niemand hen zal

---

(1) Trold beteekent in het Noorsch oorspronkelijk reus, maar is langzamerhand een *toovenaar* geworden.

berooven; ze wonen dus altijd op kerkhoven of grafheuvels. (Draugar.) Men kon die booze geesten bekampen en vaak onschadelijk maken. Maar dit was uiterst gevaarlijk en daarom alleen aan werkelijke heroën mogelijk. Om het spook werkelijk te dooden, moest men het het hoofd afhouwen en het lijk dan geheel verbranden. Zoo moesten ook de Draugars behandeld worden, en dan kon men de door hen bewaarde schatten wegnemen.

De Noorsche spookgestalten waren dus veel minder gevaarlijk dan de demonen der Chaldeën; en de tooverkunsten die men aanwenden moest om de wezens te verbannen waren ook veel eenvoudiger dan die bij de Oostersche volken in gebruik waren.

De Nooren hadden vier verschillende methoden van tooverij: runen (ingesneden tooverteekens), tooverspreuken, tooverdranken en de „Seid", een magische handeling, waarbij vooral tooverliederen gezongen werden. Deze laatste tooverkunst werd vooral door vrouwen uitgeoefend en schijnt niet gemakkelijk te zijn geweest, daar ze steeds een dag te voren moesten voorbereid worden. Als de Seidvrouw haar kunst zou uitoefenen, moest ze een Seidstaf in de hand houden en op een Seidstoel gaan zitten. Ze kon dan allerlei wonderen verrichten. Bovendien had ze vaak de macht een dubbelleven te leiden; terwijl ze op den stoel zat kon ze zich, in een andere gedaante, op een andere vaak ver afgelegen plaats bevinden. Werd die dubbelgangster gewond, dan voelde die vrouw zelve dit dadelijk.

Bovenal waren waarzeggerij en droomuitlegging voor de Noordsche volken van groote beteekenis en werden op verschillende wijze in beoefening gebracht. Bij de eene methode trad de godsdienstige handeling meer op den voorgrond dan bij de andere. 't Is bekend dat de Noren, die zich in een vreemd land wilden vestigen, hun in hout gesneden huisgoden over boord wierpen en zich daar een woonplaats kozen waar dezen aan wal spoelden; op deze wijze meende men den goddelijken wil te leeren kennen en dit werd

een godsdienstige handeling. In andere gevallen is het onzeker of men op de hulp der Goden wachtte, b.v. bij 't opmeten van een stuk grond waar men een woning wilde bouwen; wanneer de maat, bij herhaalde metingen, steeds volkomen gelijk was, zou het den bewoner goed gaan, was dat niet het geval, dan diende men een andere plek te kiezen; hier besliste dus het meten en kwamen de Goden niet te pas.

Sommige menschen hadden van de natuur de gave ontvangen de komende dingen vooruit te zien; men noemde hen *helderzienden*. Maar van meer belang was de droomuitlegging. We vinden bijna nooit een sage waarin deze zaak niet een groote plaats inneemt. Bijna iedereen kan deze beoefenen, hoewel sommigen daarvoor een meer dan gewone begaafdheid bezaten. Die uitlegging geschiedde niet volgens bepaalde regelen, daarvoor was alleen een tijdelijke inspiratie noodig. Merkwaardig is, dat de uitlegger zelden met zijn verklaring tevreden is en gewoonlijk zegt, dat mogelijk een andere beter zou zijn. Wanneer de uitlegging niet naar den zin van een droomende is, dan kan men een anderen deskundige gaan raadplegen.

Onze kennis van het bijgeloof der Finnen putten we grootendeels uit het heldendicht, „Kalevola", vooral waar het den Heidenschen tijd geldt. De godsdienstige en bijgeloovige voorstellingen die we daarin vinden, verraden groote verwantschap met de oude Chaldeeuwsche, maar wijzen toch op een hoogere ontwikkeling. De macht van een Finschen toovenaar is bijna onbegrensd. Zijn voornaamste werk bestaat in het bezweren van goede en booze geesten; zelfs de opperste God Ukko is niet machtiger dan hij, want wat hij wenscht moet door Ukko gedaan worden. Alles wordt als bezield gedacht, achter alles schuilt een geest die door een toovenaar bewerkt moet worden. Lijdt een mensch door de koude, dan worden de geesten der koude door Paver, den geest van het vuur, bezworen; heeft iemand zich daarentegen gebrand, dan moet men de geesten der koude bezweren en te hulp roepen.

Gaarne zouden we hier voorbeelden geven van de macht der toovenaars, maar dit zou ons te ver voeren. Genoeg is het te weten, dat ook geheel het Noorden onder de macht stond van het bijgeloof. De wereld der geheimzinnige dingen heeft, altijd en overal, den mensch aangetrokken en bekoord.

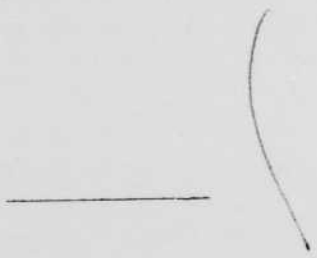

HOOFDSTUK VIII.

De Middeleeuwen tot het begin der Heksenprocessen.

Het christendom heeft de oude wereld doen ineenzinken en heeft een nieuwe opgeroepen; maar niet eensklaps is dit geschied. De wegen die de menschheid bewandelt loopen slechts zachtkens omhoog. 't Is waar, een aantal van oude voorstellingen ging te gronde waar het kruis werd geplant, maar wat uit dit oude maar eenigszins met de christelijke idee kon vereenigd worden, bleef behouden, al nam het schijnbaar een nieuwe gestalte aan. (1) Zoo werden de oude gebruiken bij de rechtspleging behouden, maar ontvingen nu een zeker magisch karakter door de verklaring die men er van gaf. Zoo ontstonden de *ordalien* of *godsoordeelen*. Die werden vooral toegepast, wanneer iemand van hekserij of tooverij was beschuldigd. De bekende vuur- en waterproeven waren bij de heidensche volken in gebruik om allerlei rechterlijke beslissingen te nemen, en werden in 't christendom aangewend om te bepalen of iemand met den duivel in gemeenschap stond.

Op deze wijze werden vele oude tooverkunsten, zoowel van Europeeschen als van Oosterschen oorsprong, gedurende de geheele Middeleeuwen bewaard en zijn bij de lagere volksklasse nog niet geheel uitgeroeid. De Heidensche magie werd intusschen door de kerk als ketterij en afgodendienst veroordeeld en vervolgd, daarom kon ze alleen blijven voort-

(1) Vgl. mijn „*Geschiedenis van den Duivel*" Groningen 1874 blz. 291 v. v.

bestaan wanneer ze in een christelijk kleed optrad en een nieuwe gestalte aannam.

De kerk veroordeelde, in den eersten tijd, het geloof aan demonen en heksen als ongeloof. Niet de heks werd veroordeeld, maar wel hij die aan hekserij geloofde. Op de Synode te Paderborn in 785 werd de stelling verkondigd: „hij die, door den duivel verblind, op de wijze der Heidenen, gelooft dat iemand een heks kan zijn en die daarom verbrandt, wordt met den dood gestraft." Karel de Groote bevestigde die uitspraak, en de kerk volgde in de eerste eeuwen dezen stelregel.

Maar langzamerhand kwam er verandering in den toestand. In de eerste christelijke tijden werden de Christenen door de Heidenen beschuldigd van allerlei misdaden en gruwelen. Iedereen wist, dat al die beschuldigingen uit de lucht gegrepen waren. Maar toen zich langzamerhand allerlei sekten vormden die zich verzetten tegen de vastgestelde leer, of die een strengeren levenswandel eischten en zich tegen ettelijke misbruiken in de kerk verzetten, wekten deze argwaan op bij de kerkelijke gezaghebbers, en werden zij beschuldigd heidensche magie aan te wenden: alleen helsche machten konden aansporen tot verzet tegen de kerk of eenige van hare instellingen. En die sekten vermeerderden, kregen telkens meer invloed. Geen wonder dat men daarin de werking van den Booze zag. Nu moesten die secten als Katharen, Albigenzen, Waldenzen enz. vervolgd worden. Ze werden beschuldigd met den duivel in gemeenschap te staan. Pausen, als Innocentius III en Gregorius IX, predikten daarom een kruistocht tegen deze ketters, en richtten tegen hen een rechtbank op waarvoor iedereen gedaagd werd die verdacht werd met de ketters in eenige gemeenschap te staan. En nu was de weg geëffend voor allerlei beschuldigingen. De ketters — leerde men — beoefenden allerlei duivelskunsten, en de Booze verscheen hun in de gedaante van een kikvorsch, een zwarte kat of een buitengewoon bleeken man; wie bij hen werd ingewijd ontving van den Booze

een ijskouden kus, waardoor iedere herinnering aan het katholieke geloof geheel werd weggenomen. Dat zulke misdaden met den dood gestraft moesten worden, was zeer natuurlijk.

Zoo kwam er, vooral door den invloed van Thomas ab Aquino, den grooten kerkleeraar, omstreeks 1240 een algeheele omkeering in de houding die de kerk aannam. De mogelijkheid dat iemand betooverd of behekst kon worden, werd aangenomen; de toeneming der ketterij had daarvoor het bewijs geleverd. Men verkondigde nu, dat er werkelijk demonen en heksen bestonden en dat zij allerlei rampen konden veroorzaken; wanneer God het niet verhoedde, konden ze zelfs hun heillooze werking in de natuur openbaren.

En 't geloof aan de werkelijke macht van heksen, toovenaars, demonen en dergelijke werd al grooter en grooter, vooral toen, door en na de kruistochten, de Oostersche magie meer en meer bekend werd in Europa. De magische wetenschappen die door de Arabieren, naast hun natuurstudie, beoefend werden, vonden in Europa gereeden ingang. Geleerde natuurkundigen als Albertus Magnus en Roger Baccon, die veel konden doen wat de menigte niet begreep, kwamen in den roep van tooverij.

Langzamerhand werd de oude beschouwing der kerk geheel vergeten, en reeds in 1264 werd in Languedoc 't eerste heksenproces gehouden. De grondslag was gelegd voor allerlei voorstellingen van de zwarte of duivelsche magie die, zoowel onder het volk als onder de hoogere standen, tot het begin der 18e eeuw heerschende bleven. De teugellooze fantasie, die daardoor was opgewekt, kostte in Europa meer onschuldigen het leven dan al de toen gevoerde oorlogen. In werkelijkheid was een Booze geest gekomen die de menschen ten verderve bracht.

HOOFDSTUK IX.

Bloeitijd en verval der Magie.

Nooit is de ongelukkige mensch zoo aan de oppermacht der demonen onderworpen geweest, als in den bloeitijd der heksenprocessen. En tegenover al die booze machten waren alle natuurlijke verweermiddelen machteloos; de heksen konden doen wat den gewonen sterveling onmogelijk was. Men moest wel tot bovennatuurlijke middelen zijn toevlucht nemen, tot 't geen de magische kunsten konden bewerken. Natuurlijk was de kerk allereerst genegen hulp te verleenen en de kerkelijke magie bereikte dan ook een, te voren nooit gekende, hoogte. Maar de kerkelijke hulp was niet altijd voldoende. Men kon toch niet, bij elke gelegenheid dat men met een booze geest te kampen had, een priester ontbieden en deze was ook niet altijd bij de hand. Bijgevolg moest het volk zelf over magische middelen kunnen beschikken. Zoo hielpen de kerkelijke en de volksmagie elkander, en bereikten samen een duizelingwekkende hoogte.

De magie van 't volk had weer een drievoudige roeping: den toovenaar of heks te leeren kennen, hem aan den rechter over te leveren en de door hem aangerichte schade te herstellen.

Duizende middelen waren er om de heks te herkennen, 't eene al onzinniger dan 't andere. Het zou ons te ver voeren wanneer we die wilden mededeelen. Evenzoo is 't met de middelen die men moest aanwenden om de schade te herstellen die door hekserij veroorzaakt was. Merkwaardig is het, dat vele dier middelen groote overeenkomst hadden met 't geen reeds bij de natuurvolken wordt aangetroffen.

De middelen, door de kerk aangewend, waren al niet beter en verstandiger dan die het volk zelf aanwendde. Zeker is het, dat priesters en monniken daarbij goede zaken maakten. Ze lazen missen voor alle mogelijke en onmogelijke dingen, vervaardigden allerlei amuletten, gebruikten allerlei bezweringen en lieten zich rijkelijk betalen voor de verleende hulp. Sommige amuletten werden, na de mis, op het altaar gewijd; die wijding ging altijd gepaard met een gebed aan de Heilige Drievuldigheid en met een vervloeking van den duivel. Die bezweringen bereikten het toppunt van onzinnigheid wanneer ook dieren als muizen, wormen, mieren vooral bezworen werden. En men deinsde daarvoor niet terug. Er bestonden „benedicties" tegen allerlei soort van die dieren die door den Paus waren goedgekeurd en vooral door Kapuzijner monniken werden gebruikt.

Maar de zaak werd bedenkelijker en moeilijker, wanneer een mensch door den duivel bezeten was. Dan kon de duivel wel gebannen worden maar alleen door een wijdloopige cermonie, waarbij gebed, bezweringen, besprenkeling met wijwater en andere heilige verrichtingen elkaar afwisselden. Deze duivelbanning — exorcisme — moest altijd door een dienaar der kerk verricht worden, hoewel ieder priester daarvoor niet de noodige geschiktheid had. In een oude „benedictionale" wordt uitdrukkelijk gezegd: „Wie den duivel zal uitbannen, moet een zeer rein hart hebben en hoogst voorzichtig te werk gaan; als 't eenigszins mogelijk is, moet hij te voren het Heilig Avondmaal ontvangen".

De kerk had echter nog een ander, veel beter werkend middel: het *heksenproces*. Ieder die van hekserij verdacht was, werd voor 't inquisitie-gerecht gedaagd en gepijnigd, en brachten de folteringen die hij moest ondergaan, niet tot bekeering dan werd de verdachte ter brandstapel verwezen. Toch hielpen deze gruwelen niet; hoe heller de brandstapels opflikkerden, des te grooter werd het aantal van tooverij en hekserij verdachten; zeer verklaarbaar is dit, het bijgeloof wordt grooter, hoe meer het de beste aandoeningen ver-

stikt en 't zedelijk geval afstompt. In de wereld van 't geheimzinnige wordt het rein-menschelijke vermoord. Geen beter middel om zich te behoeden voor vervolging was er, dan een ander maar van tooverij aan te klagen en hem te beschuldigen. En hoe meer menschen er veroordeeld werden, hoe grooter aller angst was, en hoe meer ook aangeklaagd werden. De heksenprocessen werkten zoo de hekserij krachtig in de hand.

We kunnen ons niet weerhouden één voorbeeld mededeelen, door Dr. LEHMANN, aangehaald om aan te toonen op welke wijze een heksenproces gevoerd werd. Zes vrouwen in de stad Lindheim (Hessen) werden op de pijnbank tot de bekentenis gedwongen, dat ze op het kerkhof het lijkje van een pasgeboren kind hadden opgegraven om het voor haar heksenzalf te gebruiken. De man van een dier vrouwen wist te bewerken, dat het graf in tegenwoordigheid van de rechters zou geopend worden. Men deed het, en vond het kind ongeschonden in de doodkist. Maar nu beweerden de inquisitoren, dat het voorhanden zijn van dit kinderlijkje een duivelsch zinsbedrog was. Daar al de vrouwen bekend hadden, moest aan die bekentenissen grooter gewicht gehecht worden dan aan 't geen men meende te zien. Daarop werden al die vrouwen verbrand. De nog voorhanden aktestukken dier heksenprocessen zijn vol van dergelijke feiten [1]).

De groote hervormers der XVIe eeuw waren de eersten die de magie bekampten. Ze bestreden niet de tooverij in 't algemeen, maar wel de mogelijkheid der duivelsche magie. Daar zij zich hoofdzakelijk op den bijbel beriepen, begonnen zij al de gebruikelijke kerkelijke bezweringen, heilige beelden, wijwater, amuletten enz., te bestrijden; ze verzetten zich dus hoofdzakelijk tegen de kerkelijke magie. Wat de vraag naar de mogelijkheid der betoovering betreft, stonden ze nog geheel

---

[1]) Zie ook mijn *„Beelden en typen uit de Christelijke wereld"* Haarlem 1876. blz. 266 v.v.

op het standpunt van hun tijd. Luther heeft zich nooit opzettelijk over tooverij uitgesproken; maar uit vele uitspraken van hem kan men afleiden dat hij het niet onmogelijk achtte dat de duivel een menschelijke gestalte kon aannemen en met een mensch vleeschelijke gemeenschap kon hebben. Maar voor hem was de verhouding tusschen den mensch en den duivel niet meer zoo ruw-zinnelijk als te voren. De strijd met den duivel, die de kerk voerde met toovermiddelen, bracht hij meer terug naar 's menschen innerlijk leven. De Christen wordt wel door den duivel verzocht, maar kan hem bekampen door een hartelijk en vurig gebed, door een innig geloof.

Het geloof in hekserij bleef echter nog bestaan en ook de heksenprocessen namen nog geen einde. Zelfs breidde het kwaad zich nog meer uit, daar het ook werd overgebracht naar landen waarin het vroeger volkomen onbekend was geweest; zooals b.v. in Denemarken waar — voor de reformatie — nooit een heksenproces gevoerd was. Dit is niet geheel onverklaarbaar. De reformatie verzette zich, in meerdere of mindere mate, tegen de kerk en deze moest, getrouw aan haar verleden, elke poging tot hervorming als een werk des duivels beschouwen en iedere hervormingsgezinde als een door den duivel bezetene. Maar daar de opvatting der reformatoren van de macht des duivels een meer geestelijke was, had ze vanzelf op de zwarte tooverkunst een verlammenden invloed. Latere Katholieke schrijvers die tegen de heksenprocessen zich verzetten, zooals de Jezuit Friedrich, Spee, klaagden dan ook erover, dat de vervolgingen in de Katholieke landen veel veelvuldiger en veel zwaarder waren dan in de Protestantsche.

Protestantsche schrijvers die de hekserij bestreden, trokken met al hun verstand en ook met scherpe ironie, op tegen de heksenbezweringen der kerk en die van het volk. Zij allen erkennen wel dat de demonen bestaan en de macht hebben de menschen te benadeelen, maar de Christen is door zijn geloof, en daardoor alleen, tegen den Booze beschermd.

Ernstiger dan door de hervormers, werd door de mannen

der *wetenschap* de hekserij, in al haar openbaringen, bestreden. De Middeleeuwsche wetenschap was een wonderlijk mengsel van natuurwetenschappelijke studie en magische kunsten die samenhingen met 't geen men van de Mooren geleerd had. De z.g. „occulte" wetenschap stond in hoog aanzien en had aanleiding gegeven tot de heksenvervolgingen, maar de leerlingen der oude Mooren bleven niet op het standpunt hunner meesters staan. Ze bestreden de bespottelijke overdrijving in 't aanwenden van toovermiddelen en kwamen spoedig tot de overtuiging, dat slechts die tooverkunsten bruikbaar waren, die bestonden in de aanwending van natuurkrachten en dus een natuurlijken invloed moesten oefenen.

De eerste die openlijk uitsprak dat de z.g. „occulte" wetenschappen vaak op dwaling berustten, was Agrippa von Nettesheim (1486—1535). In zijn jeugd was hij een verdediger geweest van 't oude bijgeloof, maar in 1529 gaf hij een werk uit getiteld: „De vanitate scientiarum", waarin hij bewees, dat vele van de dingen waarin men totdusver geloofd had, dwaasheden waren, „waaraan al te veel tijd en geld besteed waren". In 1553 schreef de Italiaan Giambettista della Porta een klein geschrift „magia naturalis" dat groote opschudding verwekte. Hij toonde daarin aan, dat vele z.g. tooverkunsten door zeer natuurlijke middelen konden uitgevoerd worden en, bij meer degelijke natuurkennis, zeer eenvoudig verklaarbaar waren. Weldra volgden velen hun voorbeeld na. Men loochende het bestaan van heksen wel niet, maar bewees, dat verreweg het meeste wat van deze verhaald werd op rekening van zelfbedrog moest gesteld worden en nooit werkelijk had kunnen plaats hebben. Natuurlijk verdedigden de aanhangers van het oude bijgeloof zich en vaak met veel geleerdheid en scherpzinnigheid, maar de aanval op 't oude gebouw was voorgoed begonnen en werd krachtig voortgezet.

Van den grootsten invloed waren de ontdekkingen op natuur-wetenschappelijk gebied van een Galileï, Keppler,

Huygens en anderen. Men leerde door hen inzien, dat alles in de wereld geschiedt volgens vaste wetten en niets het gevolg is van den luim van demonen en heksen of toovenaars. Veel wat men voor tooverkunsten had gehouden, werd nu natuurlijk verklaard. Ook de Roomsche kerk hielp, al was het zijdelings, het geloof in tooverij en behekst-zijn te bestrijden. Men begon experimenteel te handelen daar men de heksen, in 't bijzijn van getuigen, liet zalven om te zien of ze nu werkelijk konden vliegen. Daar dit natuurlijk niet gebeurde, werd het geloof aan die heksenvliegerij al minder en minder. Men ontdekte alleen dat de z.g. heksen vaak in een diepen slaap vielen en dan droomden, wat het volksgeloof hield voor mededeelingen van 't geen ze op haar tochten ondervonden hadden.

In de XVIIe eeuw was de strijd over de werkelijkheid der hekserij in vollen gang, maar bepaalde zich hoofdzakelijk tot de vraag of de betooveringen al of niet in werkelijkheid plaats grepen. Aan het bestaan van demonen en hun macht bleef men intusschen gelooven.

De man die den beslissenden strijd tegen al dat bijgeloof begon was de Amsterdamsche Hervormde predikant *Balthasar Bekker* in het in 1693 uitgegeven boek „*De betooverde Wereld*"(1). Op streng wetenschappelijken grondslag bestreed hij het duivelgeloof. In het eerste gedeelte van zijn werk geeft hij een geschiedkundig overzicht van de voorstellingen der oude Heidenen en de nu nog levende wilde volken en toont hij aan, dat de Joden, en ook de eerste Christenen, dat geloof aan den duivel hadden behouden. In het tweede deel toont hij uitdrukkelijk aan, dat het geloof aan duivelen en boozen geesten onvereenigbaar is met het geloof aan een almachtigen God. In het derde en vierde deel bewijst hij, dat het geloof aan den omgang van een mensch met den duivel in strijd is met de uitspraken van het gezond verstand en, met tal van voorbeelden bewijst hij, dat de meest bekende heksen-

(1) Vergel. mijn „Geschiedenis van den Duivel" blz. 310 v.v.

geschiedenissen, bij nauwkeurig onderzoek, alleen op zelfmisleiding berustten.

't Is verklaarbaar, dat Bekkers' boek een ontzettenden indruk maakte en in verschillende talen werd overgezet. Natuurlijk zwegen zijn tegenstanders niet, en dat hij een „ongeloovige" gescholden werd is zeer verklaarbaar. Tot op den huidigen dag kan men zien hoedanig met dit woord wordt gespeeld. Maar de uitwerking bleef niet uit. 't Was, zooals Frederik de Groote reeds voorspelde, dat voortaan de vrouwen in vollen vrede oud mochten worden. Weldra stierven de heksenprocessen uit en daarmede de hekserij zelve ook. Alleen bij de minder ontwikkelden bleef het oude geloof nog voortbestaan en bestaat daar nog.

Maar stierf de oude tooverij uit, in de XVIe en XVIIe eeuw werd een geleerde magie, een z. g. „occulte" wetenschap populair en breidde zich onder het volk uit, ook toen werkelijk ontwikkelden niet meer aan dat alles geloofden. Het hedendaagsche bijgeloof is van die „occulte" wetenschap de wrange vrucht. Willen wij dus het heden leeren kennen, dan moet die z. g. geleerde magie eerst gekend worden.

TWEEDE AFDEELING.

De occulte wetenschappen.

HOOFDSTUK X.

De Kabbala.

Toen het bijgeloof en de daarmede verbonden tooverij tijdens de Middeleeuwen in Europa tot de hoogste ontwikkeling gekomen was, bestond het uit een bonte mengeling van oorspronkelijk Europeesche en Oostersche magie. Maar wat onder het volk was ontstaan dus in populairen vorm zich voordeed moest, wilde het blijven voortleven, een wetenschappelijk karakter aannemen en zoo ontstonden de geheime, occulte, wetenschappen waarin men dezelfde vermenging van Europeesche en Oostersche elementen terug vindt. Die geheime wetenschappen werden in 't begin onzer jaartelling en later door de Arabieren, door de grootste denkers dier dagen ontwikkeld, door mannen die niet alleen met de Grieksche, maar ook met de diepzinnigste Oostersche wijsgeerige systemen bekend waren. In talrijke geschriften werd dan beschreven op welke wijze men de meest bovennatuurlijke verrichtingen kon doen. Zoo had de z. g. magische wetenschap, in de XIIIe eeuw bij de Mooren een hoogte bereikt, die op de nog onontwikkelde Europeanen een diepen indruk maken moest.

De eerste duidelijke sporen dier geheimleer vinden we, in 't begin onzer jaartelling, te Alexandrië. Het beroemde museum was sedert lang de plaats geweest waar Grieksche wijsgeeren en Oostersche mystiek elkaar ontmoetten. Hier vonden de kerkvaders bij de Grieksche wijsbegeerte en het Oostersche gnosticisme de elementen waaruit de dogmatiek der Christelijke kerk werd opgebouwd. Wat in Europa alleen onder het volk en in de kerk voortleefde als populaire magie, ging later in Alexandrië een meer wetenschappelijken weg bewandelen. Nadat de Arabieren in 640 n. C. Egypte veroverd hadden, namen deze de resultaten die men gevonden had, over. Later, omstreeks de XIIe eeuw, zetten de nu meer ontwikkelde Europeesche volken den arbeid voort, om ten slotte, op de puinhoopen van 't oude bijgeloof, de moderne natuurwetenschap op te bouwen. —

We zullen dus de Alexandrijnsche voorstellingen moeten kennen en vooral de Egyptische magie, waaraan nog heden ten dage vooral gewicht gehecht wordt. In verband hiermee moet ook de astrologie beschouwd worden die te Alexandrië, onder Griekschen invloed een anderen vorm had aangenomen dan de oude Chaldeeuwsche. Daarbij komt dan nog de Alchymie, een geheel eigen Egyptisch element.

Maar vooral en allereerst moeten de Joodsche en Kabbalistische geschriften gekend worden. 't Is waar, de Kabbala is, letterlijk opgevat, noch bijgeloof, noch tooverij, maar geeft tot beide gereede aanleiding, daar daarin een mystieke godsdienst-philosophie gevonden wordt die steeds een grooten invloed heeft geoefend.

De oorsprong der Kabbala ligt nog vrijwel in het duister (1). Volgens de Kabbalisten zelven stammen alle geheimwetenschappen af van engelen die gevallen zijn (2). Als geestelijke wezens, van hooger aanleg dan de menschen, bezaten

---

(1) Men raadplege o. a. Prof. Kuenen *„De Godsdienst van Israël"* II. 546. v. v. — Verder: Volz. *„Jüdische Eschatologie"* S. 93 ff.

(2) Vgl. Genesis VI: 1—4.

zij kennis van zaken die voor de menschen verborgen waren en die zij later mededeelden. Maar, die geheime wetenschap was reeds in het oude Testament neergelegd, die op geheimzinnige en verborgen wijze daarin werd medegedeeld en alleen door ingewijden kon verklaard worden. Volgens een andere mythe, die we in den Babylonischen Talmud vinden, had God op den Sinaï aan Mozes veel geopenbaard dat slechts aan eenige ingewijden (Mekubalim) bekend mocht worden. Deze ingewijden waren de 70 oudsten, die in hun kring, door mondelinge overlevering die geheimen deden behouden blijven. In de vijf boeken van Mozes was dus de geheele goddelijke leer verborgen. Men begrijpt dat deze voorstelling alleen 't gevolg was van het verlangen om de Kabbala met een nimbus van oudheid en geheimzinnigheid te omgeven. De kabbalistische denkbeelden werden van geslacht tot geslacht overgeleverd (kabbala beteekent overlevering) en later opgeteekend. Van de oudste der toen ontstane geschriften bestaan nog twee: *Sepher Jezirah* (boek der schepping) en *Sohar* (d. i. glans).

In de Kabbala wordt van deze twee geschriften gesproken, maar 't is niet uit te maken wanneer ze vervaardigd zijn. Vooral de oorsprong van de Sohar ligt in het duister; het is een verzameling van denkbeelden die onder de Kabbalisten in omloop waren. (1) Het werd eerst in de XIIIe eeuw in Europa bekend, waar de geleerde Spaansche Jood Mozes ben Schem Tob van Leon er afschriften van verkocht.

Hetgeen de Kabbalistische speculatie bedoelde was den verborgen zin op te sporen van 't geen in het O. T., met name in de vijf boeken van Mozes, geleerd wordt. Zoo leest men in de *Sohar:* „wee den mensch die in de wet niets anders ziet, dan eenvoudige verhalen en gewone woorden! Wanneer daarin niets anders stond, konden wij in onze dagen ook wel een wet schrijven. Wee hem die het gewaad der wet voor de wet zelf houdt! De werkelijk verlichten letten

(1) Kuenen t. a. p. bl. 547.

niet op het kleed, maar op het lichaam dat daaronder wegschuilt. De wijzen, de dienaren van den hoogsten koning, zij die de hoogten van den Sinaï bewonen, houden zich alleen bezig met de ziel, die eigenlijk de wet zelf is. In de toekomst zullen deze wijzen voorbereid zijn om de ziel der zielen te aanschouwen."

Nu is 't opmerkelijk, dat de denkbeelden die de Kabbalisten onder de woorden van den bijbel verborgen vonden, volstrekt niet nieuw waren, maar reeds voorkwamen in de oude Heidensche godsdiensten, vooral in de Chaldeeuwsche en Perzische, waaruit blijkt dat Babel eigenlijk het geboorteland der Kabbala is. Dat is niet te verwonderen. De Joden hadden in de ballingschap ruime gelegenheid om met de wijsheid der Chaldeën bekend te worden, en toen Cyrus optrad moesten ze ook de godsdienstige voorstellingen der Perzen leeren kennen. Dat alles zochten de Kabbalisten, zooveel mogelijk, met den Jahvedienst in overeenstemming te brengen. Dat ze daarbij niet al te angstvallig te werk gingen, blijkt telkens; vele van hunne beweringen waren in strijd met het zuivere Jahvisme.

Hier moet op den voorgrond gesteld worden, dat de Kabbala een godsdienst-philosophie is. De Kabbalisten zoeken een antwoord op de groote levensvragen die ten allen tijde de denkers belang inboezemden; de vragen naar het wezen van God en zijn betrekking tot de wereld, naar het wezen van den mensch, de bestemming der menschenziel enz. In de heilige Schrift der Joden werd daarover niets, of althans zeer weinig, gevonden. In de ballingschap leerden de Joden eerst belang stellen in dat alles waaraan Chaldeeuwsche wijzen hun beste krachten gewijd hadden. Geen wonder, dat de Kabbalisten nu uit de godsdiensten die ze hadden leeren kennen dat overnamen wat hun bruikbaar toescheen. Maar hun eerbied voor de heilige geschriften van hun vaderen was zoo groot, dat ze niets wilden leeren wat daarin niet te vinden was. Daarom trachtten ze in de Schrift alles terug te vinden wat ze elders gevonden hadden. Nu bedachten ze

allerlei mystieke middelen om, vooral door de omzetting van letters, een nieuwen zin in hun heilige boeken te leggen. Men was daarbij volkomen te goeder trouw; de Kabbalisten meenden werkelijk dat ze op den bodem der wet bleven staan. Maar, daar hun bespiegelingen zoo licht gevaarlijk konden worden voor het ware geloof, moesten die voor de groote menigte verborgen worden gehouden; alleen binnen een kleinen kring van ingewijden werd de *geheimleer* der Kabbala medegedeeld. Zoo leest men in de Mischna: „het is verboden de geschiedenis der schepping aan twee menschen te verklaren," wat natuurlijk niet van toepassing is op Genesis I, dat aan allen bekend was, maar wel op het straks genoemde boek „Sepher Jezirah." Velen hadden bezwaar in den kleinen kring der ingewijde opgenomen te worden, daar dit zeer geheimzinnig geschiedde en men vreesde met dingen bekend te zullen worden die gevaarlijk konden zijn, want de Talmud verhaalt dat vele wijze mannen, door de Kabbalistische bespiegelingen, het verstand of het geloof verloren hadden.

Wil men nu weten op welke wijze de Kabbalisten te werk gingen, dan moeten we 't volgende in herinnering brengen. Het Hebreeuwsch alphabeth kent alleen medeklinkers, de klinkers worden aangeduid door streepjes en punten die eerst na de VIIe eeuw n. C. in gebruik kwamen. Men kan dus licht andere klinkerteekens nemen zonder den tekst te veranderen en natuurlijk komt men dan tot een geheel andere vertaling. Bovendien moet men 't volgende in aanmerking nemen. In 't Hebreeuwsch heeft men geen cijfers, daarvoor worden letters gebruikt, gelijk ook in het Latijn vele letters een getal aanduiden: C = 100 enz. Iedere letter had zoo een bepaalde getalwaarde, zoodat de Kabbala dan ook leert: ieder woord is een getal en ieder getal is een woord. Verschillende woorden konden echter zeer vaak dezelfde getalwaarde hebben. Zette men nu in de plaats van een woord een ander waarvan de som der letters weer 't zelfde getal geven, dan had men niets werkelijk ver-

anderd: het getal is hetzelfde gebleven, alleen .... de som is een geheel andere geworden. (1)

Het zou ons te ver voeren, wanneer we de verschillende methoden wilden vermelden, die men volgde om de letters om te zetten, het eene woord door het andere te vervangen en dergelijke. Genoeg is het in herinnering te brengen, dat men, dezen weg bewandelende, overal en in alles een geheimzinnige beteekenis kon vinden. Ook de christelijke Kabbalisten der Middeleeuwen vonden, op deze kunstige wijze, de dogmatiek der kerk in het Oude Testament terug.

Daar de Kabbalisten toegaven aan de meest teugellooze fantasie en met hun letter-goochelarij den bijbel alles konden doen zeggen wat hun gewenscht voorkwam, is het bijna onmogelijk den inhoud der Kabbala weder te geven (2). Intusschen had zij scharen van volgelingen gevonden; op den eersten bloei in de XIIIe eeuw volgde later, in de XVIIe en XVIIIe eeuw, een tijdperk van vernieuwde belangstelling.

Geen wonder is het, dat de Kabbala aanleiding gaf tot allerlei bespiegelingen en tot een ontzettend bijgeloof. Altijd heeft de mensch gehunkerd naar de oplossing der groote levensraadselen. Waar het nuchtere denken die niet kan geven, wordt met blijdschap alles begroet dat beweert te kunnen geven wat men verlangt. Voor de onontwikkelde is het zoo vreemd niet, aantenemen dat in alles wat men niet dadelijk begrijpt, allerlei geheimzinnigheden verborgen liggen. Wanneer het geheimzinnige maar verkondigd wordt met grooten ernst, en zoo 't onwaarschijnlijke waarschijnlijk wordt gemaakt, neemt men het met diepen eerbied aan als een bovennatuurlijke openbaring. De fantasie komt dan, en op den gelegden grondslag worden dan allerlei gebouwen en gebouwtjes opgetimmerd waarin de arme, zoekende menschengeest meent rust en vrede te vinden.

---

(1) Men denke aan Openbaring XIII : 18 waar met 666 „het getal van het beest" keizer Nero bedoeld wordt.

(2) Kuenen t. a. p. blz. 547. v.

HOOFDSTUK XI.

De oorsprong der geheime wetenschappen.

De Egyptische magie heeft zeer zeker een grooten invloed geoefend op de tooverij der middeleeuwen, en daarom moeten we ook deze eenigszins nader leeren kennen. Hierbij moet op den voorgrond gesteld worden, dat de bezweringskunst bij de Egyptenaren verder ging dan die bij de Chaldeën, daar ze niet alleen de levenden, maar al de gestorvenen ten goede kwam.

De voornaamste bronnen waaruit we onze kennis der Egyptische magie putten zijn de papyrusbladeren, die in de graven der mummien gevonden werden. Deze zijn òf in 't Egyptisch òf in 't Grieksch geschreven. De eerste zijn de oudste, sommigen ervan zijn zelfs afkomstig uit de 4e eeuw voor onze jaartelling; de Grieksche zijn weinig ouder dan de eerste eeuw na Christus. Daar de ontcijfering der hieroglyphen uiterst moeilijk was, zijn vele papyrusrollen die in de Europeesche musea bewaard worden, nog niet verklaard, en die ontcijferd zijn, zijn vaak zoo duister en verward dat onze kennis der oude tooverkunst nog zeer gebrekkig is. Maar er zijn twee geschriften die ons goede diensten kunnen bewijzen: het „Doodenboek" en de „Magische papyrus Harris".

Evenals bij alle primitieve volken stond, ook bij de Egyptenaren, de magie in nauwe betrekking tot den godsdienst. Nu vinden we een aantal Goden en Godinnen die ieder verschillende namen hebben: *Ra*, de zon die met haar stralen alle leven wekt, werd vereerd als de Schepper en

onderhouder van de wereld en van het leven, maar iedere verhouding waarin de zon stond tegenover de aarde werd verpersoonlijkt door een anderen God. Zoo is Ra de zon op den middag, Osiris de ondergaande zon, Isis is de hemel bij zonsondergang, ze is de gemalin van Osiris; Horos, de opgaande zon, is haar zoon; Set of Typhon is de duisternis. Daarvan is de mythe gemaakt, dat Set zijn broeder Osiris doodde, maar dat Isis dezen, door gebed en bezweringen, in 't leven terugriep; haar zoon Horos doorboorde dan met zijn speer Set en wreekte daardoor zijn vader. In al de magische bezweringen wordt deze mythe weer verhaald. Dan wordt de zon ook soms Phta of Ammon genoemd, maar dan in meer abstrasten, minder persoonlijken vorm.

Reeds in de oudste tijden schijnen de Egyptenaren veel te hebben nagedacht over het leven na den dood. In tal van natuurgebeurtenissen, vooral in den dagelijkschen loop der zon, zagen ze het beeld van het lot der zielen in een toekomstig leven. Gelijk Osiris wel wordt gedood, maar ook in 't leven wordt teruggeroepen, kon 't ook met den mensch gaan. Ook de mensch daalt slechts neder in 't graf om weder op te staan; de ziel van den mensch is onsterfelijk evenals Ra. De ziel van den overledene heet Khou; ze gaat bij den dood naar de onderwereld, Ker-neter, om daar door Osiris geoordeeld te worden. Maar op weg naar de onderwereld wordt ze bedreigd door velerlei gevaren, door allerlei monsters en gewapende geesten, en de mensch moet diep zijn doorgedrongen in de goddelijke dingen om die gevaren te kunnen ontgaan of te overwinnen. Is de mensch in Ker-neter aangekomen, dan wordt zijn leven gewogen; zijn hart wordt in een weegschaal gelegd die Horus in de hand houdt; op de andere schaal zit de rechtvaardigheid; Thot, de God der wijsheid, teekent dan het resultaat der weging op, en daarvan hangt het toekomstig lot der ziel af. De vrome wordt onder de volgelingen van Osiris opgenomen, maar wie te licht bevonden is wordt gestraft met geheele vernietiging, hij wordt op het schavot der onderwereld, Nemma, gebracht

waar een nijlpaard hem het hoofd afbijt. De zielen der slechten heeten dan ook „de Tweemalen gestorvenen". Maar, voordat het vonnis wordt voltrokken, moeten de zielen nog veel beproevingen ondergaan; ze moeten eerst nog op aarde rondwandelen en hebben dan de macht iedere gedaante aan te nemen die ze verkiezen; ze kunnen ook in de gebalsemde lijken, ja zelfs in de nog levenden binnendringen. Te Thebe heeft men in een tempel een gedenksteen gevonden waarop het lot verhaald wordt van een Koningsdochter die door een booze ziel „bezeten" was. De Egyptenaren hadden geen eigenlijke duivels, de boozen waartegen ze te strijden hadden was de God Set en zijn begeleiders en de „tweemalen gestorvenen" zoolang dezen, voor hun ter doodbrenging, nog op aarde rondwaarden.

Aan deze voorstellingen sluit zich de Egyptische magie aan. De zielen — Khou — moeten, om de komende beproevingen te kunnen doorstaan, van alle bovennatuurlijke dingen kennis hebben en een menigte amuletten en gewijde voorwerpen bezitten, die aan den gestorvene bij zijn begrafenis dan ook door de achterblijvende worden medegegeven. In het „Doodenboek" vinden we een volledige begrafenis-rituaal waarin alle gebeden en ceremoniën nauwkeurig vermeld worden en tal van bezweringen worden opgenoemd en beschreven. En ook voor de levenden had dit Doodenboek groote beteekenis. Wie een afschift van een deel van dit boek altijd bij zich had kon ervan verzekerd zijn, dat hij na den dood het licht zou terugzien en op aarde voortdurend gezond zijn.

De bezweringen worden voorgesteld als door de dooden zelven uitgesproken, wat verklaarbaar is, want ze moeten hem helpen om al de verschrikkingen te overwinnen. En nu is 't zeer opmerkelijk en eigenaardig, dat de doode als een goddelijk wezen optreedt, zelfs als een der hoogere Goden dien het booze niet schaden kan. Datzelfde is 't geval met de bezweringen ten dienste der nog levenden, die den hoofdinhoud uitmaken van den „Magischen papyrus Harris". Men smeekt de Goden niet om hulp, men eischt die; men beveelt

hen te helpen terwijl men zich beroept op de eigen goddelijkheid. Is het soms dat de mensch zich met de godheid verwant gevoelt?

En op dien weg ging men steeds verder voort; men bepaalde er zich niet meer toe zich op de eigen goddelijkheid te beroepen, men ontzag zich niet de Goden te bedreigen. De godsdienstige magie werd zoo *Theurgie*, bedwinging der Goden.

't Spreekt van zelf, dat men de tooverij die met behulp der Goden verricht wordt, niet gebruiken kon voor een slecht doel. Vandaar dat de Egyptische tooverkunst een geheim moest zijn dat door de priesters bewaard werd en niet bij geheel het volk mocht bekend wezen. In enkele hoofdstukken van het Doodenboek wordt uitdrukkelijk verboden de daarin genoemde ceremoniën, in het bijzijn van getuigen te verrichten, zelfs de vader of de zoon van den overledene mocht bij de bezweringen niet tegenwoordig zijn. Wie een poging aanwendde om een magisch boek te schrijven met profane bedoelingen werd streng gestraft.

Toen, in later tijd, de Grieken Egypte vermeesterd hadden moesten ze wel bekend worden met de Egyptische tooverkunst. De Alexandrijnsche wijsgeeren dachten over vraagstukken, als de betrekking van God tot de wereld en vooral tot den mensch, diep na en moesten dus de vraag naar de waarde der Theurgie beoordeelen, en onderzoeken of de menschen door zekere middelen invloed konden oefenen op de Goden, zoo dat hun wenschen vervuld werden. Dit aan te nemen was toch in lijnrechte tegenspraak met het geloof in een God die machtiger is dan de mensch. Porphyrius een der eerste vertegenwoordigers van de Neo-Platonische school, bestreed dan ook de Theurgie met de opmerking, dat de Godheid te verheven is om door menschelijke middelen gedwongen te worden. Maar zijn leerling Jamblicus bedacht een vernuftige theorie, waardoor de Theurgie niet alleen werd mogelijk geacht, maar zelfs tot een zuivere Godsvereering gemaakt werd. In een werk: „Over de Mysteriën" worden alle geestelijke wezens in een bepaalde rangorde

genoemd: eerst bovenaan de Goden, dan engelen, demonen, heroen en ten laatste de zielen. Al die geestelijke wezens zijn tusschenwezens tusschen den hoogsten, den Eenigen God en de wereld. Alle geesten nu, de laagste zoowel als de hoogste, staan niet onder menschelijken invloed, dat spreekt wel van zelf. Daaruit volgt dan ook, dat de Goden de gebeden der menschen nooit verhooren want die kunnen op hen geen invloed oefenen. Door bidden, vasten, celibaat enz. oefent men geen invloed uit op de Godheid maar wel op de ziel zelve die deze handelingen verricht. De Godheid daalt niet af naar de ziel van den bidder, maar deze heft zich tot haar op. De ziel verandert alleen door den machtigen invloed van dergelijke handelingen; het gebed is een middel om aan de Godheid gelijk te worden. De „invloed van den mensch op God" bestaat dus daarin, dat de menschenziel de goddelijke natuur en dus ook de macht der Godheid deelachtig wordt. De Theurgie is zoo niet alleen een magische methode, maar de ware Godsvereering, de eenige weg waarlangs de mensch zich tot de Godheid kan opheffen. De Theurg die zijn ziel opheft tot gelijkheid aan de Godheid, bereikt dan hetgeen wat hij wil.

Zoo is er een groot onderscheid tusschen de Theurgie die werkt met behulp der goede geesten, en de gewone tooverij die door de macht der demonen geschiedt. In de Middeleeuwen werd op dit onderscheid groote nadruk gelegd en de geleerde magiers ontkwamen zoo aan den vloek die heksen en toovenaars trof.

Dat de oude Egyptenaren ook de *astrologie* zullen beoefend hebben is zeer waarschijnlijk, daar ze zeker veel deden aan astronomie en beide, in oude dagen, nauw samenhingen. Uit de 19de of 20ste dynastie, (1200 v. Chr.) is althans een papyrus afkomstig, die een astrologische tabel bevat over gelukkige en ongelukkige dagen en 't geen men dan moet doen en nalaten. Zeker werd deze kunst alleen door priesters beoefend, maar verder weten we daarvan zeer weinig.

De toestand werd een geheel andere, toen Egypte

onder Grieksche overheersching kwam, en het Museum te Alexandrië werd gesticht. Daar waren de beroemdste wiskundigen, astronomen en natuurkundigen werkzaam als Euclides, Eratosthenes, Hipparchus, Hero enz. De beroemdste van allen was de sterrekundige Claudius Ptolemaeus (150 v. Chr.) wiens beschouwing over den bouw van het heelal en de beweging der hemellichamen tot Copernicus onveranderd werd aangenomen. Ptolemaeus nam aan, dat de aarde zich onbewegelijk in 't middelpunt bevindt van het heelal. Rondom de aarde wentelen zich acht sferen; binnen de zeven binnenste daarvan bevinden zich de planeten, in de buitenste zijn de vaste sterren. Tot de planeten behooren ook de zon en de maan. De maan is het dichtst bij de aarde, in den eersten sfeer, dan volgen Mercurius, Venus, de Zon, Mars, Jupiter en Saturnus. Andere planeten waren onbekend.

De Alexandrijnsche astronomen berekenden, met groote nauwkeurigheid, de bewegingen der hemellichamen, waarvan ze de resultaten in tal van werken mededeelden. Dit gaf aanleiding tot een z.g. geleerde astrologie, waaraan, zelfs nù nog, velen eenige waarde hechten. Een geheimleer, in den gewonen zin, was deze wetenschap niet; maar daar de beoefening ervan een zekere voorkennis en 't gebruik van ettelijke werktuigen vorderde, konden, uit den aard der zaak, slechts weinigen zich daarmede bezig houden.

Het gronddenkbeeld waarvan de Egyptische astrologie uitging, was dit, dat de sterren en vooral de planeten, waartoe ook zon en maan gerekend werden, op alles wat geschiedt invloed oefenden. 't Was dus van de grootste beteekenis te weten, welke planeet op een gegeven oogenblik de „heerschappij" had. In den eersten tijd nam men aan, dat iedere planeet elken dag gedurende een uur de machtigste is. Maar iederen dag begon een andere planeet de regeering en vandaar de namen die, in alle Europeesche talen, aan de dagen gegeven werden. Op den 1sten dag begon Saturnus en heette vandaar Zaterdag (Saturnusdag), op den 2^{den} de zon, Zondag, op den 3^{den} de maan, Maandag, op den 4^{den} dag Mars

(Mardi), op den 5^{den} Mercurius (Mercredi), op den 6^{den} Jupiter (dies Jovis, Jeudi), op den 7^{den} Venus (dies Veneris, Vendredi).

Om nu nauwkeurige astrologische voorspellingen te doen, leert Ptolemaeus, moet men in de eerste plaats de plaatsing der zon, der maan en der bewegelijke sterren tegenover elkaar en tegenover de aarde kennen en den invloed die deze plaatsing oefent. Vervolgens moet men weten, welke werking de sterren op den gang der natuur uitoefenen als een gevolg van haar bijzondere eigenschappen. Dit laatste is voor het begrijpen der astrologie van 't grootst belang. Nu had Aristoteles reeds aangetoond, of liever meende aangetoond te hebben, dat alles wat bestaat een of meer der volgende eigenschappen bezit: warmte, droogheid, koude of vochtigheid. Dit paste men nu op de planeten toe, waaraan een dezer eigenschappen, in meerdere of mindere mate, werd toegekend. Dit achtte men zeer rationeel, want de invloed door iets of iemand geoefend hangt af van zijn eigenschappen. Uit dit alles volgt — volgens de astrologen — dat sommige planeten geluk aanbrengen, andere ongeluk. Jupiter, Venus en de Maan zijn weldadige sterren, daar ze een milden aard hebben, omdat ze de meeste warmte en vochtigheid bezitten. Saturnus en Mars zijn onheilbrengend, omdat de eene zeer koud, de andere gloeiend heet is. Tusschen deze beide gingen staan de Zon en Mercurius. Daarbij komt nog de invloed van het geslacht der planeten. Volgens Ptolemaeus zijn die hemellichamen vrouwelijk, die de meeste vochtigheid en vruchtbaarheid hebben, zooals Venus en de Maan; Saturnus, Jupiter en Mars zijn daarentegen mannelijk, terwijl Mercurius tot beide groepen behoort.

Uit de natuur der planeten volgt nu ook de beteekenis van alle andere astrologische berekeningen, waarbij de natuur der jaargetijden natuurlijk ook in aanmerking komen: het voorjaar is vochtig, de zomer warm, de herfst uitdroogend, de winter koud. Daarbij hebben ook de windstreken invloed: het Oosten is uitdroogend, het Zuiden is verwarmend, het Westen is vochtig, het Noorden is koud, daar dit het verst van 't middelpunt van den hemel verwijderd is. Het zou ons

te ver voeren wanneer we nu nog in bijzonderheden al de berekeningen wilden mededeelen door de astrologen gemaakt, die alle op zeer willekeurige onderstellingen rusten. Alleen moet nog iets medegedeeld worden over de *astrologische voorspellingen*, die Ptolemaeus in 't breede behandelt. Dit onderdeel is door hem nog slechts in 't algemeen behandeld, later door Europeanen en Arabieren verder ontwikkeld.

In de inleiding van 't geen Ptolemaeus hiervan zegt, gaat hij uit van de stelling, dat de lichamelijke en geestelijke aard der verschillende volken, in sterke mate, afhankelijk is van de ligging van hun land ten opzichte van de Zon. Die in 't Zuiden wonen zijn door de zon zwart verbrand, hun haar is zwart en van natuur zijn ze zeer heetbloedig. Die hoog in 't Noorden wonen zijn blank, ze hebben licht haar en hun aard is ook koel. Maar ook de planten, die in elke streek overheerschend zijn, oefenen wêer invloed op den aard der volken. De astrologische voorspellingen hebben nu betrekking ten deele op verschillende landen en streken, ten deele op verschillende personen; voor landen en steden zijn zon- en maanverduisteringen van groote beteekenis. Maar dan komt het er op aan, te bepalen welke planeet, gedurende de verduistering, de opperheerschappij heeft; die komt namenlijk toe aan die planeet die het dichtst staat bij het verduisterde hemellicht.

Daar de sterren, door haar plaatsing aan den hemel, invloed oefenen zijn ze ook voor den bijzonderen mensch van groote beteekenis, vooral op het oogenblik waarop hij geboren wordt; daardoor kan het geheele leven verder beheerscht worden. Er moet dan een zuiver beeld geteekend worden van den stand van den hemel op 't oogenblik van iemands geboorte dit is het „horoscoop trekken."

Welk een werkkracht, rustelooze ijver en scherpzinnigheid heeft de zoekende mensch toch verbruikt in zijn pogen om de wereld van het geheimzinnige in te gaan! En ondertusschen bleef de heerlijke wereld der werkelijkheid een gesloten boek.

HOOFDSTUK XII.

De geleerde Magiers voor Agrippa.

Het spreekt wel vanzelf dat de z. g. magische wetenschappen niet op hetzelfde standpunt bleven staan, maar zich ook langzamerhand ontwikkelden of liever een gewijzigde gestalte aannamen, tot dat ze in Europa in de XVIe eeuw haar toppunt bereikten toen de bekende Hendrik, Cornelius Agrippa van Netherheim, alles in één groot magisch systeem samenvatte.

Toen Alexandrië veroverd was en de natuurwetenschappen een tijdperk van verval tegemoet gingen, waren het de Arabieren die haar overnamen en tot hoogere ontwikkeling brachten. Het was vooral de dynastie der Abbasiden (midden der VIIIe eeuw) die de studie der natuur zeer bevorderde. Overal waar de Islam doordrong werden universiteiten gesticht en bibliotheken opgericht. Aan de hoogescholen beoefende men voornamelijk philosophie, mathematiek, geneeskunde, sterrekunde en chemie. Tal van Arabische geleerden werkten met het beste gevolg; vooral de chemie en, in verband daarmee, de Alchimie vonden tal van beoefenaars.

Maar daarnaast hielden de Arabieren zich vooral bezig met de astronomie. Velen hunner kwamen, door nauwkeurige en veelvuldige waarnemingen, tot tot dusver nooit verwachte ontdekkingen. In later dagen werden de Arabieren altijd genoemd als de bekwaamste astrologen, terwijl Arabische astrologische geschriften vooral onder de geleerden verbreid waren en in Europeesche talen, vooral het Latijn, werden overgezet.

Met de XIIIe eeuw brak voor Europa een nieuw tijdperk aan. De belangstelling in de wetenschap werd al grooter; de Paus en ook wereldlijke vorsten werden de ijverigste beschermers der hoogescholen en ondersteunden de geleerden met hun invloed en ook met hun geld. Vooral keizer Frederik II (1209—1250) had, in dit opzicht, groote verdiensten. Hij stichtte de universiteiten van Napels en Messina en benoemde daaraan Arabische geleerden. Italië werd, met Spanje, de band tusschen Europa en de Moorsche beschaving. — Het is dus te begrijpen, dat vele Europeesche geleerden verder voortbouwden op de door de Arabieren gelegde grondslagen.

Rondom deze onderzoekers ontstond onwillekeurig, en vaak reeds bij hun leven, een krans van sagen, waarin zij beschreven en bezongen werden als machtige toovenaars. 't Gevolg was daarvan soms, dat de geestelijkheid eenigen van hen vervolgde onder het voorwendsel dat ze zich bezig hielden met door de kerk verboden magische kunsten, hoewel ze met die veroordeeling gansch andere bedoelingen had.

Wanneer men de vraag doet: hoe kwam het, dat al die mannen voor toovenaars gehouden en als zoodanig beroemd werden, dan is 't antwoord niet ver te zoeken. Zij waren kinderen van hun tijd en geloofden aan de kunst van goudmakerij, aan den invloed der sterren op het lot der menschen en ook aan de waarde van de magische kunsten. Maar dit alleen verklaart het verschijnsel waarop we hier wijzen niet, daar al hun tijdgenooten dezelfde dingen geloofden; er kwam iets anders bij. Vaak verklaarden ze in hun geschriften dat ze een kennis bezaten die ver boven die van gewone menschen ging. Zoo vertelde Raymond Lullus dat hij den steen der wijzen in zulk een volmaaktheid bezat, dat hij de geheele wereldoceaan in goud zou kunnen veranderen, wanneer die slechts uit kwikzilver bestond; Baco verzekerde, dat hij schepen en wagens met ongekende snelheid naar alle deelen der wereld kon zenden en de abt Johan Tritheim schreef in een brief aan een vriend, dat het hem mogelijk was, door nieuw ontdekte middelen, zijn gedachte in onme-

telijke verten aan een ander mede te deelen, zonder dat iemand anders er ook maar iets van kon opvangen. Dit alles nam men dadelijk voor goede munt aan, en geen wonder dat de groote menigte die wonderdoeners bewonderde, terwijl geleerden, die dat alles niet konden doen hoeveel moeite zij zich ervoor gaven, van tooverkunsten begonnen te spreken.

Eigenaardig is het, dat diezelfde personen die voorgaven in 't bezit van bovennatuurlijke kennis te zijn, telkens beweerden dat alles zeer natuurlijk toeging en niets op tooverij geleek. Baco verzekerde zelfs, niet er aan te gelooven dat men door geestbezweringen en dergelijke iets kon uitrichten. Het moet erkend worden, al die geleerden die door het volk voor toovenaars gehouden werden, waren geniale mannen die, in menig opzicht, hun tijd vooruit waren. Dit begreep men in die dagen niet. Evenmin begreep men, dat men op het eenmaal gevondene verder kon voortbouwen. Men meende dat 't geen Aristoteles en Ptolomaeus geleerd hadden het hoogste was waartoe een mensch komen kon; op eigen gelegenheid verder de natuur te onderzoeken was zeer gevaarlijk; men kon eens tot resultaten komen die in strijd waren met hetgeen deze groote gezaghebbers geleerd hadden. Welnu, men begreep de onderzoekingen van geleerden niet, trachtte ze zelfs niet te begrijpen; men boog zich neer voor het mysterie der tooverij, of liever voor 't geen men daarvoor hield. Toch was 't waarheid, dat vele, werkelijk groote mannen als vóórgevoelden wat later tot werkelijkheid worden zou. Alleen de middelen ontbraken toen om te verwezenlijken wat ze reeds aanschouwden als „op den berg des gezichts". 't Is waar, de magiers der middeleeuwen geloofden zelven, althans voor een deel, aan de toovermacht hunner wetenschappen, aan geestesbezweringen enz., ze waren kinderen van hun tijd, maar ze hebben toch — huns ondanks — den weg gebaand voor werkelijk wetenschappelijk onderzoek en zich daardoor een blijvende plaats veroverd in de geschiedenis der wetenschap.

HOOFDSTUK XIII.

Agrippa en de occulte philosophie.

Hebben we tot dusver een algemeen overzicht gegeven van 't geen de geleerde magiers werkten, met Agrippa begint een nieuw tijdperk en daarom moeten we nu meer opzettelijk bij hem stilstaan.

Hendrik Cornelius Agrippa van Nettesheim werd in 1456 te Keulen geboren. Hij behoorde tot een oud en rijk adellijk geslacht en begon vroeg te studeeren. Hij beoefende oorspronkelijk de rechtswetenschap, en was vooral buitengewoon bedreven in 't aanleeren van vreemde talen, zoodat hij niet minder dan acht gemakkelijk sprak. Maar de occulte wetenschappen trokken hem weldra meer en meer aan. In de praktijk hield hij zich vooral bezig met één tak der magie: de goudmakerij en, naar het schijnt, hebben ettelijke vorsten van zijn hulp gebruik gemaakt. Maar daar hij voortdurend met geldgebrek te worstelen had, schijnt zijn kunst hem zelven geen voordeel verschaft te hebben. Toen hij ongeveer 20 jaren oud was geworden ging hij naar Parijs, waar hij een genootschap stichtte tot beoefening der geheim-wetenschap. Na onderscheiden plaatsen bezocht te hebben om leden voor zijn genootschap te werven ging hij naar Bourgondië waar hij, in 1509, overal voorlezingen hield over het bekende werk van Reuchlin *„De verbo mirifico"*. Door dat alles werd hij overal bekend en beroemd. Maar ook de kettermeesters bespiedden zijn gangen en vonden, in alles wat ze niet begrepen, sporen van ketterij. Agrippa moest

voor de geestelijkheid wijken en ging in 1510 naar Londen en vandaar naar Würzburg. Daar vatte hij 't plan op een werk te schrijven over de magische kunst in haar vollen omvang. Spoedig gaf hij daaraan uitvoering, en zoo verscheen zijn bekend boek *„De occulta philosophia"*, dat weldra door de geheele geleerde wereld verspreid werd.

Na de uitgave van dit boek, ging hij in dienst van den Keizer, nam hij deel aan den oorlog tegen Venetië en werd om zijn dapperheid op het slachtveld tot ridder geslagen. Toen de vrede gesloten was, hield hij te Turin en Pavia voorlezingen over de godgeleerdheid die hem weder in strijd brachten met de geestelijkheid, zoodat hij vluchten moest en eindelijk te Metz het ambt kreeg van Syndicus. Als advokaat verdedigde hij daar velen die wegens hekserij waren aangeklaagd en redde hij ook velen van den vuurdood. Dit was natuurlijk niet naar den zin der monniken die hemzelven van tooverij en hekserij beschuldigden, zoodat hij in 1519 die stad weêr moest verlaten. In de volgende jaren vinden we hem op verschillende plaatsen en steeds in treuriger omstandigheden; eindelijk werd hij in 1524 te Lyon lijfarts van de moeder van Frans I. Maar zijn astrologische voorspellingen kwamen zelden of nooit uit, zoodat hij in ongenade viel. Hij schreef toen zijn boek *„De vanitate scientiarum"* waarin hij, met bitteren spot, klaagt over de ijdelheid der wetenschappen. Door geldnood gedrukt verliet hij toen Frankrijk en werd, na korten tijd, historiograaf bij Margaretha van Oostenrijk, stadhouderes der Nederlanden. Maar ook hier was de geestelijkheid hem vijandig; hij vluchtte weder en was van 1530—33 te Keulen, waar eindelijk — ondanks 't verbod der inquisitie, zijn werk over de occulte wetenschap gedrukt werd. Na vele omzwervingen stierf hij in 1535 te Lyon, ten huize van een zijner vrienden.

Spoedig ontstond ook over hem een legende. Het volk hield hem voor een toovenaar die de geesten van afgestorvenen naar het lijk kon terugroepen, en ook levenden eensklaps kon dooden door hun ziel naar elders te doen verhuizen. Daar

hij gewoonlijk een zwarten hond bij zich had, werd dit dier, in de volksvoorstelling, de Duivel zelf. En aan die legende werd volijverig voortgesponnen; dat spreekt wel van zelf.

't Is niet onbelangrijk den hoofdinhoud van Agrippa's hoofdwerk: „De occulta philosophia" nader te leeren kennen. Hij vereenigde daarin alle andere magische wetenschappen, en leidde deze alle af uit zekere stellingen die hij ontleende aan de natuurbeschouwing van Aristoteles, de astronomie van Ptolomaeus, de wijsbegeerte der Nieuw-Platoniërs en de Kabala der Joden. Zijn hoofddoel was aan te wijzen, dat alle magische verrichtingen overeenstemden met de toenmalige kennis der natuur, naar de in dien tijd geldende godsdienstige wereldbeschouwing. Alle magische handelingen waren, volgens hem, geen bovennatuurlijke en geheime kunsten, maar slechts de toepassing van 't geen de occulte wetenschappen hadden aan 't licht gebracht; hij kon dus spreken van een „natuurlijke magie", en die opvatting vinden we, hoewel gewijzigd, terug bij de magiers van alle volgende tijden. Daar nu geheel zijn stelsel steunde op de natuurbeschouwing van Aristoteles en de astronomie van Ptolomaeus, stortte het geheele gebouw der occulte philosophie ineen bij de ontdekkingen van Copernicus, Galiëi en Keppler.

De eerste vraag die nu beantwoord moet worden is deze: welke was de *occulte natuurwetenschap?*

Volgens de algemeen geldende wereldbeschouwing, bestond het heelal uit drie werelden of rijken. In het midden was de aarde, de grove, materieele wereld, opgebouwd uit de vier elementen. Rondom de aarde welfde zich de hemel: eerst de zeven sferen waarin zich de planeten bevonden, rondom deze de achtste, de sfeer der vaste sterren. Daarop volgde „de intellectueele wereld of de wereld der ideeën", waar de engelen en de zaligen woonden, en in de uiterste, verste, ruimte woonde God die alles omvatte. De bevelen Gods werden door engelen ten uitvoer gebracht die de beweging der sterren, op Zijn bevel, regelden en, als 't noodig was, in de elementaire wereld ingrepen. Bovendien oefenden

de planeten en vaste sterren ook invloed op de aardsche gebeurtenissen.

Willen we nu Agrippa's theorie, die tevens de grondslag was der occulte wetenschappen, nader leeren kennen, dan moeten we 't volgende op den voorgrond plaatsen. Volgens hem steunt alles op de twee volgende wetten: 1. evenals het hoogere inwerkt op het lagere, werkt ook het lagere, zij het dan in geringer mate, op het hoogere terug; en 2. alles wat zich op denzelfden trap bevindt, oefent een wederkeerigen invloed, d.w.z. ieder ding wordt aangetrokken door het daarmede gelijkstaande en trekt dit weder met zijn gansche wezen tot zich aan. Deze twee wetten zijn onaantastbaar. Op deze wetten steunt nu de volgende theorie: de wereld is een drievoudig iets en wel van elementairen, hemelschen en intellectueelen aard, al het lagere staat onder den invloed van het hoogere en ontvangt daaruit zijn kracht. Zoo laat de Bouwmeester der wereld de krachten van zijn almacht uitstroomen door de engelen, den hemel, de sterren, de elementen, de dieren, de planten, de metalen en de steenen, en van deze weder in ons menschen. Derhalve kunnen wij, langs diezelfde trappen, door die verschillende deelen der wereld, opklimmen tot den Bouwmeester en tot de eerste Oorzaak aller dingen, waardoor alles bestaat en waaruit alles afstroomt. Wij kunnen nu niet alleen de gewone krachten die in alle dingen zijn gebruiken, maar wij kunnen ook uit de hoogere wereld nieuwe krachten tot ons neerhalen. Daarom onderzoeken de Magiers de krachten der elementaire wereld door verschillende vermengingen van de natuurlijke dingen, en verbinden daarmede de hemelsche krachten volgens de regelen der astrologie en der wiskunde, met behulp der stralen en invloeden der hemelsche wereld. Door middel van heilige, godsdienstige ceremonieën moeten ze dit alles versterken door de macht van verschillende geesten. Zoo werd de magie de diepzinnigste beschouwing der geheimste dingen, of wel de kennis der geheele natuur, van het heelal. Ze kan dus wonderbare werkingen te voor-

schijn roepen, daar ze verschillende krachten tezamen brengt, en overal het lagere verbindt met de macht van het hoogere; ze is alzoo de meest volkomen wetenschap, ze is een heilige philosophie. Deze is nu in drie deelen ingedeeld: physica, mathematiek en theologie. De physica leert ons de natuur der dingen die in de wereld zijn, hun oorzaken, werkingen en openbaringen kennen; de mathematiek leert ons de natuur volgens drie dimensien kennen en den loop der hemellichamen verklaren; de theologie onderwijst ons over God, de zielen, de intelligenties, de engelen, de demonen en den godsdienst; bovendien geeft ze ons kennis over het geloof, de wonderen, de kracht van wonderen en teekens en al de mysteries, want ze leert ons ook welke heilige instellingen, gebruiken en mysterien er zijn. De magie voegt nu deze drie wetenschappen bijeen, en is dus de hoogste en heiligste wetenschap.

Hebben we in het bovenstaande den grondslag geteekend van Agrippa's stelsel, nu kunnen we begrijpen dat hij deze stellingen verder ontwikkelt en op alles toepast. Men vergete vooral niet, dat hij — getrouw aan zijn beginsel van de wederkeerige werking aller dingen,— aantoont, dat daar de elementen vuur, aarde, lucht en water overal en in alles teruggevonden worden, ook bij engelen en demonen, er vuur-, aarde-, lucht- en watergeesten moeten bestaan.

Alle dingen op aarde bezitten onderscheidene krachten en eigenschappen, maar onder deze ook vele geheime, die occulte genoemd worden, omdat het menschelijk verstand den oorsprong ervan niet kan ontdekken. Zoo wordt de spijs in de maag door de warmte verteerd, maar door een geheime, een onbekende kracht in vleesch en bloed omgezet; dat dit niet door de warmte kan geschieden blijkt daaruit dat dit alles niet door vuur kan worden teweeg gebracht. Die geheime eigenschappen komen, van bovenaf, tot en in de dingen, uit de intellectueele wereld der ideeën. Maar die ideeën kunnen weêr niet onmiddellijk werken. Er moet dan een medium, een middel-iets, bestaan, waardoor de geest

de stof in beweging brengt; dat medium moet tegelijk geestelijk en lichamelijk zijn. Dit medium is de „wereldziel" of „het vijfde bestaande", de „Quint-essens" (quinta essentia) dat niet uit de 4 elementen bestaat, maar als vijfde daarnaast bestaat. Door die wereldziel werkt de geest op de ruwe stof, en speelt in de wereld dezelfde rol als de ziel in ons lichaam, die maakt dat onze geest wel aan onze ledematen gebonden is, maar ook tegelijk daarop kan inwerken. Door die Quintessens breidt de geest zich over alles uit, en niets in de wereld dat niet een vonkje van dien geest in zich heeft. Die Quintessens kan nu veel nut doen, wanneer men die uit een zekere stof kan trekken en in een andere overbrengen. Dit te beproeven is de taak der Alchimisten. Door middel van die wereldziel dringt de geest het gemakkelijkst daar in, waar de ziel 't meest heerscht gelijk bij de sterren; van daar uit verbreidt hij zich door middel van haar stralen, waardoor de dingen met de sterren in gemeenschap en in overeenstemming komen. Op deze wijze worden alle verborgen eigenschappen in steenen, metalen, wortels enz. door de planeten en de sterren te voorschijn geroepen.

Die verborgen eigenschappen der dingen kunnen niet gemakkelijk ontdekt worden. Men moet bij 't onderzoek daarvan uitgaan van de waarheid, dat ieder ding wordt aangetrokken door het gelijksoortige; zoo stijgt de vlam op naar het hemelsche vuur en trekt het water naar beneden, naar het water. Maar dit geldt overal: in den mensch worden de voedingsmiddelen niet omgezet in planten maar in vleesch. De artsen weten dat het gelijksoortige altijd onderling aantrekt: de pooten van den schilpad helpen hem die aan podagra lijdt wanneer de rechterpoot wordt gebonden aan het rechterbeen; willen we liefde verwekken, dan moeten we een dier uitzoeken dat door liefde uitmunt, b.v. een duif of een zwaluw, en van dit dier weêr die deelen gebruiken waarin de macht der liefde zich het sterkst openbaart.

Daar nu het lagere aan het gelijksoortig hoogere onderworpen is, is ieder ding onderworpen aan een planeet of ander hemel-

lichaam. Maar nu heerscht ook hier weer de wet der onderlinge verwantschap; alles wat bestaat staat in betrekking tot dat hemellichaam dat gelijke eigenschappen heeft. Zoo staan van de planten onder invloed der zon: de zonnebloem die zich altijd naar de zon wendt en de lotusbloem die de bladen toevouwt waarneer de zon verdwijnt en ze weer opent wanneer de zon opgaat. Onder de dieren staan de grootste en sterkste onder de zon; de leeuw, de krokodil, de stier, de adelaar. Agrippa bewijst nu zoo, dat ieder ding tot die ster behoort waarop het eenigszins gelijkt.

Nu hebben de hemellichamen ook kenteekens „karakters", ingegraven of ingesneden, in vele dingen die de kracht der sterren bevatten; bij de planten vindt men die karakters staan in de wortelen, de bladen, de bloesems, bij den mensch in de lijnen der hand, daarom konden de Chiromanen bij alle volken, uit de lijnen der hand de toekomst van iemand voorspellen.

Daar nu alles wat samenhangt en met elkaar verbonden is, elkaar aantrekt, kunnen wij de krachten der hemellichamen tot ons doen komen, wanneer we maar alles bijeen brengen wat onder de bepaalde ster behoort en we kunnen nog verder gaan, en ons ook de demonen en intelligente krachten toeeigenen die door sterren werken. Dit kunnen wij het best doen, door het branden van zeker reukwerk, omdat dit de ruimte met geuren vervult die den hoogen invloed het best geleiden kunnen. Agrippa geeft nu allerlei recepten voor 't bereiden van dit reukwerk die we natuurlijk niet behoeven mede te deelen.

Door die wederzijdsche overeenstemming of „sympathie" der dingen, ontstaan menigvuldige magische werkingen en de menschelijke ziel is daarbij zeer werkzaam. Gedurende den slaap is ze het meest vatbaar voor hemelsche invloeden, daaruit ontstaan droomen die vaak de toekomst onthullen. Maar daar de invloed der hoogere dingen op de ziel der menschen niet altijd en overal dezelfde is, valt het vaak moeilijk de droomen te verklaren.

Nu volgt uit dit alles dat de ziel ook grooten invloed heeft

op alle, met haar verwante dingen. Het eerst werkt ze op het lichaam waarmede ze verbonden is. Zoo zien we, dat alle menschelijke hartstochten een uitdrukking vinden in het lichaam, vooral in het gelaat. Maar, overeenkomstig de wet der gelijkheid, heeft de ziel nog andere invloeden, en verplaatst zich ook op anderen; het water komt iemand in den mond die een ander iets smakelijks ziet eten; de stemming waarin wij een ander vinden gaat gemakkelijk op ons zelven over. Zoo komt het, dat een toovenaar die een ander ongeluk wil berokkenen, dien met een vasten blik aanstarende, op verderfelijke wijze kan betooveren. Wanneer de verbeeldingskracht sterk wordt opgewekt, vormt zich in ons binnenste een beeld van 't geen we ons voorstellen dat in het bloed wordt afgedrukt; het bloed voert dit weder naar de daardoor gewonde deelen. Zoo ontstaan vele misgeboorten door te sterke verbeeldingskracht der zwangeren; zoo ontstonden de stigmata (wondteekens) van den Heiligen Franciscus, doordat hij, al te voortdurend, zich de wonden van Jezus had voorgesteld.

Waar Agrippa de mathemathische verschijnselen behandelt, legt hij een bijzonderen nadruk op de beteekenis en de waarde der *getallen*. Deze zijn voor de magie van zulk een groote beteekenis, dat ieder die de kennis der getallen verwaarloost, zeker den verkeerden weg inslaat. Want alle natuurlijke krachten in onze wereld bestaan slechts door getallen, want, maat, gewicht, harmonie en beweging en licht zijn daarvan afhankelijk. Zoo kunnen door de mathematische wetenschappen werken verricht worden die op natuurlijke dingen gelijken, ook waar alle natuurlijke krachten ontbreken. Daardoor — zegt Agrippa — hebben de ouden gouden standbeelden die spraken, houten duiven die vlogen gemaakt. Hoeveel men b. v. met holle spiegels kan uitwerken wordt dan door hem in 't licht gesteld en met voorbeelden aangewezen. In de getallen ligt aldus een groote kracht en macht; vooral het getal *zeven* is van groote beteekenis, wat door hem in bijzonderheden en in kunstig ineengezette tabellen wordt aangetoond.

Dat Agrippa ook sterke kabalistische neigingen had, behoeft ons, na dit alles, niet te verwonderen. En ook daarbij blijft hij getrouw aan zijn stelling, dat het gelijksoortige met elkaar in wederkeerige verbintenis staat; het hoogere bewerkt het lagere, maar dit lagere kan ook weder invloed oefenen op het hoogere en de kracht daarvan tot zich trekken. Zoo komt hij tot het resultaat: alle magische verschijnselen zijn slechts werkingen van eene alles omvattende natuurwet; de tooverkunst berust niet op ongeoorloofde, met behulp van geesten uitgevoerde operaties, maar op een doeltreffende aanwending van natuurkrachten.

Dit te beweren was zeer zeker zelfbedrog, maar Agrippa heeft, door de afkondiging dezer stelling, in de magie een groote hervorming te weeg gebracht. Hij stond op het standpunt zijner dagen, maar meende toch het bovennatuurlijke langs natuurlijken weg te moeten verklaren. Volgens hem zijn magiers niet langer verdachte beoefenaars der „zwarte kunst", maar wel der hoogste en heiligste wetenschap.

HOOFDSTUK XIV.

De afzonderlijke magische wetenschappen.

In de eeuw van Agrippa bereikten de z. g. magische wetenschappen haar toppunt en wel in ieder onderdeel ervan. Vooral gold dit de *astrologie*. Daar de hemellichamen de laatste oorzaak zijn van alles wat op aarde gebeurt, is de plaats die ze onderling aannemen het zekerste hulpmiddel om de toekomst te leeren kennen. Wie met de astrologie niet volkomen bekend was, kon — meende men — geen der andere wetenschappen beoefenen.

Maar nu was er dan ook niets wat de astrologen niet konden voorspellen: aardbevingen, omwentelingen op politiek gebied, diplomatieke onderhandelingen, oorlog en vrede, kortom alles kon de astrologie, met behulp der sterren, te voren aankondigen. Nu werd de astrologie in zooveel onderdeelen verdeeld als er noodig waren om alles te voorspellen; er bestond een politieke astrologie, een metereologische, een voor het dagelijksch leven enz. enz., en ieder onderdeel had weer zijn eigene, wèl omschrevene methode. De genethiologie, d. w. z. de leer over het lot der pasgeborenen, had de meeste beteekenis, ook al omdat men die kon controleeren. De horoskooptrekking en de verklaring ervan, waren dus de twee hoofdbestanddeelen der astrologie.

Het zou voor ons van minder aanbelang zijn een beschrijving te geven van de wijze waarop de astrologen werkzaam waren en de kunstmatige berekeningen te volgen door hen opgezet. Wie er lust in heeft deze te leeren kennen kan

allerlei geschriften, ook uit onze dagen, nu de magische besmetting weer krachtig is, raadplegen (1).

Nu kunnen de astrologen niet alleen voorspellen wat, maar ook wanneer iets gebeuren zal. Daarvoor zijn weer afzonderlijke berekeningen noodig.

Te betreuren is het, dat de voorspellingen niet altijd uitkwamen ja, dat vaak zelfs het tegenovergestelde gebeurde van 't geen was aangekondigd. Maar dat schokte het geloof aan de kunst geenszins. Men had dan den horoskoop zeker verkeerd gesteld. Nu was de zekerste methode den horoskoop te verstellen „per accidentia nati" d. i. totdat hij overeenkwam met hetgeen men reeds wist van den pasgeborene; dan klopte natuurlijk alles en.... de „wetenschap" trad weer zegevierend te voorschijn. Als men maar tevreden is!

Naast de astrologie bestonden er tal van auguraal-wetenschappen, ter voorspelling van de toekomst. Maar geene er van was van zooveel belang als de *Chiromantie,* d. i. de kunst om de toekomst te lezen in de lijnen van de hand.

Het is nog onzeker vanwaar die kunst afkomstig is. Ze schijnt aan de Chaldeën en Egyptenaren niet bekend te zijn geweest. Alleen Cicero en Juvenalis maken, met een enkel woord en terloops, er melding van maar zonder in nadere bijzonderheden te treden. In de middeleeuwen was ze onbekend, maar in de XVe eeuw werd het anders toen de Zigeuners die kunst naar Europa overbrachten. Volgens een oud Fransch boek kwamen in 1427 een troep van 120 menschen, mannen, vrouwen en kinderen, zich in de omstreken van Parijs vestigen. Vanwaar ze kwamen kon niet met zekerheid gezegd worden. Men noemde hen Bohemers, omdat ze uit Bohemen kwamen; zij zelven noemden zich Egyptenaren en heetten uit beneden-Egypte afkomstig te zijn. Ze hadden zwart, stoppelig haar, waren ontzettend vuil en liepen nagenoeg geheel naakt. Ze waren zeer arm maar onder hen waren vele toovenaars,

(1) We noemen slechts: Pearce „Science of the Stars" Londen 1881. „The book of Astrology", 1879.

die „de handen der menschen beschouwden en iedereen vertelden wat er met hem gebeurd was en in de toekomst gebeuren zou." De inwoners van Parijs stroomden naar het leger dezer Zigeuners heen om zich te laten waarzeggen; dat de zwervers daarmede veel geld verdienden, spreekt wel vanzelf. Het wezen der Chiromantie bestaat nu daarin, dat de natuurlijke lijnen in de hand nauwkeurig beschouwd en in haar loop en richting worden nagegaan. Goedgeloovigen nemen ook al de daarop steunende voorspellingen kalm aan, en zijn overgelukkig, als 't voorspelde eens werkelijk geschiedt. Komt het niet uit, dan hebben ze natuurlijk wel middelen bij de hand om daarvan weer een verklaring te geven. Dat velen, door aan die wichelarij geloof te schenken, ongelukkig werden en zelfs tot wanhoop werden gebracht, wordt verzwegen of gemakkelijk aan andere oorzaken toegeschreven.

Naast de Chiromantie bestond nog een andere magische „wetenschap", namelijk de *Geomantia,* „waarzegging uit de aarde", uit aardbevingen, onderaardsche geluiden en dergelijke. Maar daar dit alleen in vulkanische streken in praktijk kan worden gebracht, gebruikt men dit woord ook voor andere kunstenarijen. Men goot gesmolten was of lood in water, uit de daaruit ontstaande figuren voorspelde men dan de toekomst. Daar die figuren natuurlijk toevallig waren, kwam alles aan op de verklaring ervan, en die kon alleen gegeven worden door bovennatuurlijke ingeving. Op dezelfde wijze ging men te werk met het werpen van schijven op een willekeurig vlak, om dan uit het even of oneven getal dat men vond, allerlei voorspellingen af te leiden.

Nog maakt Agrippa melding van de *Arithmomantie*, de voorspelling uit getallen, *hydromantie,* waarzeggen met behulp van water. Men goot water in een beker en staarde zoolang op de blanke oppervlakte, dat men daarop figuren of beelden zag ontstaan. Niet ieder kon deze kunst beoefenen; 't best kon dit geschieden door meisjes, jongens en zwangere vrouwen. Gebruikt men nu inplaats van een beker een glas, dan noemt men het „*Gastromantie*". Zeer algemeen verbreid

was ook de *Onimantie*, waarbij men, in de plaats van water, een mengsel nam van olie en vet, dat men op een nagel of op de handvlakte smeerde. Om daaruit te kunnen voorspellen, moest men zich in een bepaalden gemoedstoestand bevinden.

In verband met het totdusver gezegde, moeten we ook de aandacht vestigen op de praktische toepassing der *Kabbala*. Wanneer we de magische werken uit het begin der XVIe eeuw raadplegen, dan zien we dat het geheele magische apparaat aan de Joden ontleend is.

Reeds in de oudheid stonden de Joden als bezweerders bekend, die deze kunst in de Babylonische ballingschap geleerd hadden. Hadden nu de theoretische Kabbalisten getracht hun bespiegelingen door allerlei kunstige methoden in overeenstemming te brengen met de Mozaïsche wet, de profetische toovenaars dachten ook in hun Heilige Schrift de bevestiging hunner magische handelingen te vinden, al was ook tooverij in het O. T. uitdrukkelijk verboden. Reeds vroeg ontstond zoo de sage dat de kunst van bezweren afkomstig was van den wijste aller wijzen, van koning Salomo. Flavius Josephus die in de eerste eeuw onzer jaartelling leefde schreef: „God schonk aan Salomo de macht door plechtige bezweringen de Godheid te vereeren en de booze geesten te verdrijven die allerlei ziekten konden veroorzaken." Verder vertelt hij zelf gezien te hebben hoe zijn landgenoot Eleazar, in tegenwoordigheid van keizer Vespasianus en vele Romeinsche edelen, uit bezetenen den duivel had gebannen en wel met tooverformulen die Salomo zelf had voorgeschreven. Het geloof in Salomo's bezweringskunst ging van de Joden over op de volken waarmede ze later in aanmerking kwamen, o. a. op de Arabieren en men weet welke groote rol het „Zegel van Salomo" speelt in de „Duizend en een Nacht".

Spoedig begonnen de Joden de door hun gevolgde methode van bezweringen en de daarbij passende formules op te teekenen en zoo ontstond van zelf een litteratuur, die de theoretische beschouwing behelsde van de door de bezweer-

ders praktisch aangewende leer van engelen en duivelen. Vooral een werk was weldra beroemd en speelde voortaan een groote rol, de „Clavicula Salomonis", de sleutel tot de Salomonische wijsheid. Uit dit werk putte Agrippa ook de kennis noodig voor 't bezweren der geesten. Weldra ontstonden meerdere dergelijke geschriften die op naam van Agrippa gesteld werden, omdat de schrijvers hun namen, uit angst voor de heksenmeesters, niet durfden noemen.

Die praktische Kabbalisten gaan uit van de meening dat het voor alles noodig is de namen en het aantal der wezens die bezworen moesten worden, nauwkeurig te kennen. Nu zijn er zeer vele goede en booze geesten, maar hun ware namen zijn alleen bekend aan God die „de sterren telt en ze bij name roept". De Kabbala geeft nu allerlei middelen aan de hand, om die namen te ontdekken, namelijk door kunstige rangschikking van de letters waarmede de naam Gods geschreven wordt. 't Komt er nu maar op aan, of men het onderzoek begint met een gelukkig of ongelukkig getal dat in een letter is uitgedrukt. Is dat alles nauwgezet verricht, dan kan men de goede en kwade geesten oproepen om te verschijnen en deze moeten dan gehoorzamen.

De alchymie of goudmakerij nam onder de bezweringskunst slechts een ondergeschikte plaats in.

Men ziet het: de mensch nog onmachtig om zich op te heffen tot die waarachtig zedelijke hoogte waarop men zich boven de zinnelijkheid verheft om haar te beheerschen door de macht van een heilig willen, een moedig vertrouwen, zocht der toekomst hare geheimen te ontwringen. Zedelijke onmacht en bijgeloof werkten altijd samen. De werkelijkheid werd geminacht, men verkeerde 't liefst in de wereld der ontstelde verbeelding. Maar we begrijpen dat: de natuur was nog een groot geheim, men moest wel overal en in alles occulte dingen vermoeden. De wetenschap had nog niet het waarachtige, alleen heilige tooverwoord gesproken dat al de geesten eener bovennatuurlijke wereld eens en voorgoed bannen zou.

HOOFDSTUK XV.

Magia naturalis.

Langen tijd zou het nog duren eer werkelijke kennis der natuurwetten de tooverij uit haar laatste schuilplaatsen kon verbannen; het licht dringt slechts langzaam door. Er zou nog menige periode van overgang beleefd moeten worden, eer de nevelen der onkunde geheel zouden wegtrekken.

Agrippa — we hebben het gezien — kan als hervormer der magie beschouwd worden, daar hij haar zocht te verheffen tot natuurwetenschap. Nog eenige oogenblikken willen wij bij hem toeven.

Naar zijn opvatting berusten alle magische werkingen op de occulte eigenschappen en krachten der dingen. In de lagere en in de hoogere wereld — aan die stelling bleef hij getrouw — wordt ieder ding door het gelijke aangetrokken, terwijl het ongelijksoortige elkaar afstoot. Zoo maakte Agrippa de leer van de onderlinge *sympathie* en *antipathie* der dingen tot een natuurwet, en langer dan twee eeuwen gold die wet voor de verklaring van 't geen men niet begreep. Zoo werd hij de grondlegger eener nieuwe magische wetenschap de „magis naturalis".

Nu was hij niet zeer kritisch bij 't aannemen van feiten die de waarheid van zijn beschouwing bewijzen zouden. Die zoogenaamde feiten ontleende hij aan allerlei oude en nieuwe verhalen die, voor hem, historische waarde hadden; zoo bracht hij een bont materiaal bijeen dat natuurlijk zeer

weinig of liever geen werkelijke waarde had. Daarbij komt nog, dat hij menig feit verkeert verklaart. Maar toch, hij had een nieuwe wetenschap in 't leven geroepen: de leer van de magische krachten in de natuurverschijnselen, de magia naturalis. De geestelijkheid zag dit alles met leede oogen aan, want ze vreesde dat op deze wijze het geloof in het bovennatuurlijke zou ondermijnd worden.

Die magia naturalis werd van meer beteekenis toen ze een werkelijk bestanddeel werd van de geneesmethode van Paracelsus en door Giambettista della Parta als zelfstandige wetenschap werd beoefend. Over deze beide deelen wij straks 't een en ander nader mede, maar eerst nog 't volgende in verband met het stelsel van Agrippa.

De wederkeerige invloeden der dingen op elkander, leerde hij, treden vaak op in den vorm van vriendschap of vijandschap; onder de elementen is het vuur b.v. de vijand van het water, staat de lucht vijandig tegenover de aarde. Ook onder de mineralen, planten en dieren ontdekken we dezelfde eigenschappen. De magneet oefent een bijzonderen invloed op het ijzer, de smaragd op rijkdom en gezondheid, de jaspis op de voortbrengingskracht, de agaat op de welsprekendheid. Zoo trekt de naptha het vuur aan, dat dadelijk daarop overspringt. Een zelfde neiging bespeuren we bij de mannelijke en vrouwelijke palmen; ze omhelzen elkaar en zonder de mannelijke draagt de vrouwelijke geen vruchten. Daardoor hebben ook dieren een instinktmatige bekwaamheid in de geneeskunde, alleen weer verklaarbaar uit een natuurlijke sympathie. Wanneer de leeuw koorts heeft, geneest hij zich door het eten van apenvleesch, wanneer een olifant bij ongeluk een kameleon heeft opgegeten, helpt hij zich door de bladeren van den wilden olijfboom enz. enz.

Tegenover dit alles staan vele bewijzen van vijandschap als een soort natuurhaat, een onoverwinnelijke afkeer, zoodat het een het ander van zich stoot: zoo stoot de saphir pestbuilen, koortshitte en oogziekten af, de amethyst werkt

tegen drankzucht, de smaragd tegen onkuischheid, de topaas tegen hartstochten als gierigheid, zinnelijke lusten enz.

Deze en dergelijke fabeltjes namen de geleerden der middeleeuwen voor goede munt aan en daarop bouwde b.v. de straks genoemde Paracelsus zijn geneesmethode.

Aureolus Philippus Theophrastus Bombast von Hohenheim Paracelsus, werd in 1493 op een klein dorp bij Zürich geboren. Hij behoorde tot een beroemde familie uit Zwaben en kreeg van zijn vader een zorgvuldige opvoeding, daar hij al vroeg in alchemie, chirurgie en medicijnen werd onderwezen. Op zestienjarigen leeftijd bezocht hij de hoogeschool van Bazel, maar zijn onrustige natuur maakte hem ongeschikt voor ernstige studie. Eenige jaren later werd hij te Würzburg door den bekenden abt Tritheim, een bekend magier, in de geheimwetenschappen ingewijd en op het laboratorium van een rijken alchimist aangenomen als leerling, waar hij de chemie beoefende. Over de eerstvolgende jaren van zijn leven zijn allerlei verhalen in omloop, waarin de verbeelding met de werkelijkheid is vermengd. Zeker is het, dat hij nagenoeg geheel Europa doorkruiste en overal bekend zocht te worden met alchimisten, Joden, zigeuners, waarzegsters, enz. Op 32-jarigen leeftijd keerde hij naar Duitschland terug en kreeg, door het gelukken van eenige genezingen, spoedig den naam van zeer bekwaam arts. In 1526 werd hij benoemd tot hoogleeraar der medicijnen te Bazel en wekte groot opzien, daar hij met alle tradities brak.

Hij gaf zijn collegies niet in 't Latijn maar in het Duitsch en week daarmede af van 't geen altijd en overal gebruikelijk was. Bovendien ging hij geheel zelfstandig te werk en ging zoover, dat hij de werken van oude artsen openlijk op de markt te Bazel verbrandde, omdat hij die onbruikbaar vond. Natuurlijk verbitterde hij de andere artsen daardoor ten zeerste, die hem een nietswaardigen kwakzalver noemden, die alleen uit domheid alles wat geleerden geschreven hadden veroordeelde, daar hij geen Latijn verstond en zoo hun werken

niet begreep. Weldra zag hij zich genoodzaakt Bazel te verlaten en trok toen, door eenige leerlingen gevolgd, geheel Duitschland rond. Zijn roep als arts volgde hem overal en wat hij met zijn kunsten verdiende verteerde hij spoedig weêr in herbergen en bij drinkgelagen, waaraan hij iederen dag deelnam. In 1541 werd hij, men zegt op aanstooken van hem vijandige artsen, te Salzburg vermoord.

Over weinig mannen wordt zulk een verschillend oordeel geveld als over hem. Door sommigen hemelhoog verheven als „koning van alle geheimzinnigheden", wordt hij door anderen eenvoudig een kwakzalver en bedrieger genoemd. In ieder geval moet gezegd worden dat Paracelsus een hoog begaafd man was, die ontegenzeggelijk een grooten invloed heeft geoefend op de beoefening der medische wetenschap, maar zijn ongebonden leven deed hem de achting van alle weldenkenden verliezen. Hij liet een groot aantal werken na, meestal geschreven door zijn leerlingen, aan wien hij 's morgens, als hij half dronken tehuiskwam, dicteerde. Dat zijn geschriften daardoor vrij verward werden, behoeft niet gezegd te worden.

Het stelsel van Agrippa, dat we vroeger bespraken, werd door hem getrouw gevolgd en de door hem gebrachte hervorming der medische wetenschap bestond hoofdzakelijk daarin, dat hij Agrippa's theoriën consequent in toepassing bracht. De leer van het ondergeschikt zijn van het lagere aan het hoogere en die van sympathie en antipathie in de natuur, was uitgangspunt van zijn wijsgeerig systeem. Krachtens die leer bestond zijn geneesmethode uit deze beide bestanddeelen: de leer der „arcana" en der „sympathiemiddelen."

In hoofdzaak behelst zijn systeem het volgende. Daar ieder deel van 't menschelijk lichaam onderworpen is aan een bepaalde planeet of hemellichaam, worden ook de stoffen die onder dezelfde hemelteekens behooren, werkzame geneesmiddelen voor de ziekten van dat bepaalde lichaamsdeel. Zoo is goud een specifiek middel voor hartziekten, omdat

zoowel het goud als het hart aan de zon onderworpen zijn, enz. enz. Nu werkt, volgens P., iedere stof slechts op één bepaald lichaamsdeel, nooit op het geheele organisme. Een stof waarvan de werking zoo beperkt is, noemt hij nu een arcanum, alle werkzame krachten zijn zoo arcana. De taak der alchemie was nu niet om edele metalen te maken, maar wel arcana. Daarom beveelt hij vooral de studie der chemie aan, die uit de planten vooral geneesmiddelen moet bereiden. In dit opzicht ook had hij groote verdienste voor de geneeskunde. Maar nu is dit zeker een dwaze voorstelling dat zelden geneesmiddelen noodig zijn; want daar het vooral erop aan komt iets te kiezen wat onder hetzelfde deel van den sterrenhemel behoort, kunnen allerlei magische voorwerpen, die de kracht der bepaalde ster bevatten, dezelfde werking doen. Hij geeft nu afbeeldingen van zulke voorwerpen, zegels, amuletten enz. die voor allerlei kwalen moesten gebruikt worden.

Daar nu alle gelijksoortige dingen elkaar aantrekken, kan men een ziekte ook daardoor wegnemen, dat men eenige ziektekiemen op een ander wezen, een plant of een dier, overbrengt. Zoo gaat, als men maar de noodige voorzorgen neemt, de ziekte over op een ander wezen en de mensch is weêr gezond. Deze methode heet „door sympathie genezen". Op allerlei dwaze manieren wil hij nu dat overplanten van ziekten bewijzen, zoo dwaas, dat men niet kan begrijpen hoe een toch verstandig man, in zulke zotheden kon vervallen.

De eerste die de natuurlijke magie als zelfstandige wetenschap beoefende, was Gambattista della Porta (Johan, Baptiste, Porta). Deze werd in 1538 te Napels geboren en behoorde tot een rijke familie, zoodat hij zich onverdeeld aan zijn studie kon wijden. In 1560 stichtte hij te Napels een „genoootschap tot het onderzoeken van de geheimen der natuur", dat echter, op bevel van den Paus werd opgeheven. Intusschen zette hij zijn onderzoekingen voort zoodat hij eindelijk zijn *„magie"* uitgaf, dat in allerlei talen, ook 't Nederlandsch, werd overgezet. Hij stierf in 1615.

Ook hij bouwt voort op de door Agrippa gepredikte leer en volgt diens systeem. Maar meer nog dan Paracelsus, geeft hij allerlei middelen aan, waardoor men verwonderlijke dingen kan veroorzaken en naast 't een en ander, dat werkelijk waardeering verdient, geeft hij zooveel dwaasheden te lezen, dat men moeielijk aan zijn ernst gelooven kan. 't Opmerkelijkst is, dat hij voor 't eerst vollen nadruk legt op de beteekenis van hypnose en suggestie.

In de volgende eeuwen hield de natuurlijke magie gelijken tred met de natuurwetenschappen. In later uitgaven van de „Magia naturalis" vinden we tal van kantteekeningen, waarin aanmerkingen worden gemaakt op de aangeprezen geneesmiddelen en wordt aangetoond, hoe men vroeger er toe gekomen was, zulke wonderlijke dingen te verkondigen. Telkens zagen nieuwe werken het licht, die hoe langer hoe minder van die dwaasheden mededeelden; ook het bijgeloof was niet bestand tegen 't geen de ernstige wetenschap aan 't licht bracht. Toch ging het geloof aan die oude sympathiemiddelen niet zoo spoedig verloren. Nog in 1751 werd een artsenijboek uitgegeven, geheel in den geest van Paracelsus. Na 't midden der XVIIIe eeuw sterft het oude bijgeloof meer en meer uit, om nog te blijven voortleven onder de menschen van de minste ontwikkeling, in de onderste lagen der samenleving.

Wat er nog in 't volksgeloof over is van bijgeloof, is slechts een overblijfsel van oude voorstellingen, zooals b. v. 't geloof aan de „wichelroede", waardoor vele geheimen kunnen ontdekt worden, en meer dergelijke dwaasheden. Zal de dag aanbreken, waarop ook 't laatste overblijfsel van middeleeuwsch bijgeloof zal gestorven zijn? Wij hopen en vertrouwen het; maar het geheimzinnige is en blijft aantrekkelijk voor alle zwakke zielen. Werkelijke ontwikkeling alleen, kan licht brengen; bij dat licht moet het bovennatuurlijke eens ondergaan.

HOOFDSTUK XVI.

De magische wetenschappen onder het volk gebracht.

De zwarte kunst van Agrippa was spoorloos van de aarde verdwenen; het vrije onderzoek bestreed de oude voorstellingen en overwon ze ook. Vaak moesten ernstige natuuronderzoekers hun overtuiging verzwijgen, om niet met de kerk in botsing te komen, maar toch leefden ze niet vruchteloos. Ze bewezen dat de aarde niet is het middelpunt van het heelal, ze berekenden de banen der planeten, ze vonden de wetten van de snelheid van de hemellichamen: steen voor steen brokkelde 't gebouw der oude wereldbeschouwing af. De astrologie had weldra afgedaan. En ook op elk ander gebied werd de beteekenis der magische kunsten weggenomen; men begreep dat men de oorzaken der aardsche verschijnselen op aarde moest zoeken en niet in een hoogere, bovennatuurlijke wereld. De draden werden doorgeknipt die de aarde verbonden met de hoogere, intellektueele wereld. De geschiedenis der geleerde magiers werd gerekend tot de sage te behooren, en de volkspoëzie ging deze bemachtigen. Die poezie vereenigde al de wonderbaarlijke dingen die van de mannen van vroeger verhaald werden, om één persoon, als in een brandpunt. Dit was geenszins iets nieuws; dien weg had men altijd bewandeld.

Zoo had men in de Middeleeuwen alles wat wonderbaarlijk was vereenigd rondom zekeren Cypriaan van Antiochie die, in 't begin der christelijke jaartelling, door zijn tooverkunst de Christenen kwelde en vooral een christelijke jonkvrouw

Justina, die hij bezitten wilde, martelde. Had de vrome Cypriaan alle soorten van duivelen om haar te verleiden, zij overwon die allen door haar gebeden. Toen Cypriaan zag dat de duivel tegenover haar machteloos was, verbrak hij zijn verbond met den vorst der duisternis en werd zelf een Christen, een groot man der kerk, en stierf als martelaar.

Of deze Cypriaan werkelijk geleefd heeft, kan men niet uitmaken; mogelijk heeft alles een historischen grondslag. Zeker is het, dat men rondom hem alles bijeenbracht wat van de toovenaars dier dagen verhaald werd. Later is deze Cyprianus vereenzelvigd met den historischen bisschop van Carthago die met den legendarischen niets gemeen had, dan dat ook hij den marteldood gestorven is.

Welnu, hetzelfde wat de Sage van Cyprianus deed ontstaan, gaf ook de geboorte aan de bestaande *Faust-Sage* [1]). De historische grondslag daarvan is het bestaan van een rondreizenden goochelaar George Sabellicus, die zich zelven „Faust den jongere" noemde en in de oogen van 't volk met den duivel een verbond gesloten had. Hij noemde zich Faust den jongere, in onderscheiding van een boekdrukker Johann Faust wiens ambacht ook, naar de volksmeening, een duivelskunst was. Later vergat men dat deze werkelijke Faust en de goochelaar twee verschillende personen waren geweest: George Sabellicus werd dezelfde als Johann Faust.

De eerste voorstelling der Faustsage vinden we in een geschrift in 1587 uitgegeven te Frankfort a/M. Daarin wordt Faust geschetst als een rijk begaafde boerenzoon, die bij een welgestelden bloedverwant in huis kwam en later naar de universiteit werd gezonden om in de theologie te studeeren. Na magister te zijn geworden, geraakte hij in slecht gezelschap, legde zich op de Tooverkunst toe en daagde ten slotte den duivel uit. Met dezen sloot hij nu een contract, dat hij hem 24 jaar zou dienen waarvoor hij dan zijn ziel aan

---

[1]) Men vergelijke „*Deutsche Litteraturgeschichte*" von *Robert König*. Leipzig 1879. S. 243. 420, 494, 504 ff.

den Booze zou geven. Dan volgen lange gesprekken met den duivel die hem alle geheimen der magie mededeelde; later maakte hij met hem een reis naar de hel en dan een rondom de aarde. Op die reizen bracht hij elkeen door zijn tooverkunsten in verbazing. Hier heeft de schrijver de gelegenheid alles wat vroeger over de geleerde magiers verhaald werd, rondom zijn held te groepeeren. Ook in 't Pauselijk paleis komt Faust en bedriegt op vermakelijke wijze den Paus en de hooge geestelijkheid. Later werd het zoo voorgesteld dat Faust door het bijgeloof en de duivelbezweringen der geestelijken tot bijgeloof en tooverij gebracht is. De geschiedenis eindigt dan daarmede, dat de duivel aan Faust, na afloop van het contract, den vreeselijksten dood bereidt.

In een tijd toen iedereen nog aan 't persoonlijk bestaan van een duivel geloofde en een contract met hem geenszins voor onmogelijk gehouden werd, moest het Faustboek natuurlijk diepen indruk maken. Zoo verschenen er, op 't einde der XVI eeuw, tal van geschriften, bijna alle onder den naam van Faustboek, waarin allerlei geestenbezweringen gevonden werden. Al die geschriften zijn navolgingen van de werken van Agrippa, Paracelsus en dergelijke toovenaars. En naast die Faustboeken verschenen nog tal van andere tooverboeken.

Het kenmerkende van al deze sagen is dat ze, vergeleken bij de oude magische geschriften, zeer populair gebleven zijn. Deze bevatten allerlei aanwijzingen van bezweringen, maar de toovenaar moet zelf, door wijdloopige berekeningen, de namen der geesten vinden en ook de wijze waarop ieder afzonderlijk moet bezworen worden. In de Faustboeken wordt daarentegen alles nauwkeurig medegedeeld. De geleerde wereld hield zich niet langer met magie bezig, die was afgedaald naar de onderste lagen der maatschappij. De magie van den ouden dag had hare grootheid verloren, ze was nu een kunst van 't volk geworden.

En zoo ging het met alle andere magische wetenschappen. Men kreeg een vasten regel naar welken men handelen moest; voor de persoonlijkheid van den toovenaar was geen plaats

meer. Zelfs de droomuitlegging geschiedde volgens vaste regelen. Maar zulk een stelselmatige tooverkunst werkte natuurlijk noodlottig op 't geloof aan het bovennatuurlijke; de waarzeggerij verloor haar glorie. Hoe meer alles mechanisch geschiedde, hoe minder plaats overbleef voor fantasie en inspiratie. De populariseering der tooverkunst bereidde haar den ondergang.

Langzamerhand verdween het geloof aan de magische wetenschappen en ook de belangstelling erin verminderde als met den dag. De laatste magische werken verschenen in 't begin der voorgaande eeuw. Er kwam nu een pauze van ruim vijftig jaar, toen het spiritisme weer belangstelling voor de magie wekte en ook in de beschaafde en z.g. zeer ontwikkelde wereld.

Ondertusschen leven onder het volk nog de oude bijgeloovige voorstellingen voort, al is het dan meestal onder andere namen en in een anderen vorm. Maar, nauwkeurig beschouwd leeft, in 't hedendaagsch bijgeloof, nog de oude magie voort al is het volk zich daarvan niet bewust. Zoo b. v. de nog zuiver-astrologische opvattingen over den invloed der maan op allerlei ziekten, de magnetische bewerkingen, het geloof aan den invloed van getallen als 13, het voorspellen uit de lijnen der hand en dergelijke meer. Men moge anders over de geesten denken, als in de dagen van den Cyprianus der sage, men gelooft toch eigenlijk nog wel aan 't oproepen van geesten en men is nog altijd min of meer huiverig voor hun komst. Zeer talrijk zijn nog onder 't volk allerlei bezweringen, die deels van heidenschen, deels van oud-christelijken oorsprong zijn.

Langzaam gaat de weg dien de menschheid bewandelt naar boven. Gehechtheid aan het oude, op zich zelf eerbiedwaardig, laat nog dat in 't leven blijven wat voor het nuchtere denken alle bestaan verloren heeft. Toch leert ons het totdusver gegeven historisch overzicht, dat de menschheid, zij het dan door nachten van dwaling heen, zeker nadert tot de hoogten waarop 't „volle middag" is.

DERDE AFDEELING.

Het moderne Spiritisme en Occultisme.

HOOFDSTUK XVII.

Voorgeschiedenis van het moderne Spiritisme.

Aan de hand van DR. LEHMANN hebben wij het verleden van den eeredienst van het bovennatuurlijke doorwandeld, en zijn nu genaderd tot het occultisme van den tegenwoordigen tijd. Zeer zeker wacht ons nu, wat voor ons zelven en voor 't begrijpen van onzen tijd, het belangrijkste is. Wederom geven we eerst een historisch overzicht en waar we dan beschrijven hoe het occultisme zich heden openbaart, bepalen we ons tot de mededeeling van 't geen we zien en vernemen, zonder opzettelijke critiek uit te oefenen; de verklaring en waardeering ervan verdagen we tot de vierde afdeeling van dit werk.

Vaak hoort men beweren, dat het spiritisme even oud is als het menschengeslacht; men wil daardoor de groote waarde ervan bewijzen. Nu zal oudheid op zich zelf wel nooit een bewijs voor de waarheid van een verschijnsel kunnen zijn, maar in die bewering ligt toch veel waars. In het bijgeloof van vroeger tijden vinden we, zoowel in theorie als in de praktijk, veel wat we ook in 't hedendaagsche spiritisme ontdekken.

Nu is de eerste vraag, die beantwoord moet worden: wat is kern en wezen van het spiritisme van onzen tijd?

Deze vraag is niet gemakkelijk te beantwoorden; vooreerst reeds, omdat ook hier twee hoofdrichtingen te onderscheiden zijn: het meer populaire, eigenlijke spiritisme en het meer wetenschappelijke occultisme. De wetenschappelijke beoefenaars van het spiritisme houden rekening met de wetten der natuur en die van het zieleleven, wat aan het „volk" onbekend is, zij moeten dus de spiritistische verschijnselen anders opvatten, dan door de groote menigte geschiedt. Maar ook onder de meer eenvoudige spiritisten is volstrekt geen eenheid. Er is een groot verschil tusschen de Anglo-Amerikaansche en de Fransche opvatting, wat aan uiteenloopende beschouwing van den godsdienst te wijten is. Toch schijnen die verschillende richtingen het in hoofdzaak eens te zijn. Allen gaan namelijk uit van deze stelling: de ziel van den mensch is onsterfelijk en kan, na den dood van het lichaam, zich met de nablijvenden in gemeenschap stellen en een reeks physische en psychische verschijnselen te voorschijn roepen, die de mensch, althans bij onze tegenwoordige kennis der natuurwetten en van 't zieleleven, niet kan teweeg brengen. Om de geesten, de zielen, der afgestorvenen met de menschenwereld in gemeenschap te brengen, heeft men noodig een bijzonder daarvoor geschikt mensch, een zoogenaamd „medium", als tusschenpersoon. Den aanleg om medium te worden, de „mediumiteit" vindt men, in meerdere of mindere mate, bij iederen mensch, maar de beste aanleg moet door oefening versterkt worden.

We beweren geenszins hiermede het spiritisme beschreven te hebben, we hebben alleen — zoo kort en bondig mogelijk — den hoofdinhoud van 't spiritistisch stelsel aangegeven.

Gaan we nu van deze stelling uit, dan ontdekken we, dat ongeveer dezelfde meening ook bij de natuurvolken dezer dagen wordt aangetroffen. Dat de menschenziel niet tegelijk met het lichaam vernietigd wordt en met de nablijvenden in betrekking kan blijven, is een hoofdleer van vele primitieve godsdiensten; en dat deze gemeenschap met de overledenen wordt mogelijk gemaakt door daartoe bijzonder geschikte

menschen, Schamanen. De Schamaan komt dus overeen met het medium van het beschaafde spiritisme. Men kan dus aannemen, dat het spiritisme reeds bij prae-historische volken werd aangetroffen en dus zoo oud is als de menschheid.

Nog enkele korte herinneringen. Bij de Chaldeën vindt men geen aanwijzing van 't geloof, dat de zielen der afgestorvenen in de godsdienstige of de magische verrichtingen een rol gespeeld hebben; de talrijke goede en booze geesten zijn alleen natuurgeesten.

Bij de Egyptenaren was het een overoud geloof, dat de ziel, Khou, na den dood naar de aarde kon terugkeeren, verschillende gestalten aannemen, ja in een levend mensch binnendringen kon. Homerus ging verder, en naderde meer tot ons spiritisme. Uitvoerig schildert hij wat Ulyses deed om met de geesten in gemeenschap te komen, en die dus een medium was. Natuurlijk moest hij andere middelen aanwenden dan nu gebruikelijk is. Een schrijvend medium zou hem niet gebaat hebben, daar hij lezen nog schrijven kon. Hij bewandelde een anderen weg. De spiritisten gelooven dat de ziel niet, onmiddellijk na den dood, volmaakt is, maar nog vervuld van allerlei voorstellingen van het aardsche leven die eerst langzamerhand naar den achtergrond gaan. Ulysses koos daarom het middel dat zijn tijd aan de hand gaf. Hij bracht een offer aan de gestorvenen en bereikte daarmede wat hij begeerde: door den geur van 't offer bekoord kwamen de geesten tot hem en openbaarden hem de toekomstige dingen. Men ziet: de methode was een andere, maar de overtuiging was vrij wel dezelfde. Opmerkelijk is het dat, hoe meer wij onzen tijd naderen, ook de spiritistische praktijk gaat gelijken op onze mate van ontwikkeling. Merkwaardig is ook nog de beschouwing van den Nieuw-Platonicus Jamblicus in zijn boek „De mysteriis", die vertelt dat een medium in een bijzonderen toestand van extase en enthousiasme moet gebracht worden om mededeelingen te kunnen doen, een toestand dus die gelijkt op 't geen men heden „trance" noemt. Verder zegt hij, dat er een groot verschil is tusschen 't een

en ander wat de mediums van de zielen vernemen en dus kunnen mededeelen. De gewone magie — leert hij — kan alleen met behulp der demonen werken, maar de theurg, die door vroomheid nader tot de Goden is gekomen, kan veel heerlijker openbaringen geven. Een minder rein medium kan alleen in gemeenschap komen met b ooze, leugengeesten; een medium dat een hoogen trap van ontwikkeling bereikt heeft, kan ook met hooger staande geesten omgaan. Men ziet het: in beginsel hetzelfde als wat nu door de spiritisten wordt geleerd.

En in de middeleeuwen wordt de gelijkheid met het moderne spiritisme steeds grooter, al dacht men toen anders en was de theorie die men opzette ook een geheel andere dan nu. De toovenaars dier dagen gebruikten middelen die overeenkwamen met hun wereldbeschouwing, maar kwamen toch met hun moderne volgelingen hierin overeen, dat een medium in exstatischen toestand moet zijn om te kunnen werken.

Toen de z.g. geheimwetenschappen populair werden, verdwenen de wonderlijke toovermiddelen die men vroeger had aangewend, en meer en meer ontdekken we gelijkheid met het heden. In geschriften uit de XVIIe en 't begin der XVIIIe eeuw, vindt men voorschriften tot opwekking der mediumiteit die wonderlijk overeenkomen met 't geen heden in spiritistische werken geleerd wordt. Verschilde men in bijzonderheden, hierin was men het, toen reeds, eens, dat een medium dan alleen spoedig en goed kan werken wanneer hij onder gelijk gevoelenden, men noemt dit heden in een „harmonischen kring" is.

Met wist dus, in die dagen, hoe de mediumiteit kon ontwikkeld worden, maar ook was men met het plotselinge, spontane, optreden ervan goed bekend. De annalen der heksenprocessen zijn vol berichten over plotseling „bezeten" worden wat men heden „spontane aanvallen van mediumiteit" noemt.

Bij zulke aanvallen zijn het meestal uitsluitend leugengeesten die met een mensch in gemeenschap treden; vandaar dat men zulke verschijnselen „bekoringen van den duivel"

noemde; een geval van „bezetenheid" was dus altijd de aanleiding tot een heksenproces.

We verlaten het verleden om opzettelijk stil te staan bij den man die den grootsten invloed heeft gehad op het hedendaagsche bijgeloof, we bedoelen *Emanuel Swedenborg.*

Hij werd den 20 Januari 1688 geboren op het landgoed Sveden in Dalarne (Zweden) en was, op een na, de oudste zoon van den geleerden bisschop Jasper Svedberg. Reeds vroeg toonde hij groote gaven te bezitten, vooral in 't aanleeren van vreemde talen. Aan de universiteit van Upsala gekomen, beoefende hij hoofdzakelijk de natuurwetenschap en hield dit vol totdat de pest hem in 1710 dwong Upsala te verlaten. Tien jaren later keerde hij terug. Door de Regeering werd hij aangesteld tot adviseur bij den aanleg van kanalen en dokken, en deed, op dit gebied, vele belangrijke uitvindingen. Door geleerde werken over physica en mineralogie, kreeg hij spoedig zulk een roep van geleerdheid, dat hij lid werd van tal van geleerde genootschappen. Om zijn verdiensten voor het vaderland werd hij later in den adelstand verheven.

Het is bijna onverklaarbaar hoe een zoo hoog staand man, die nog zooveel voor zijn vaderland had kunnen doen, in 1745 plotseling ontslag nam uit zijn betrekking om het overige van zijn leven zich met waarzeggerij en mysticisme bezig te houden.

Maar toch is er veel, wat over dit zonderlinge feit eenig licht werpt. In zijn jeugd verloofde hij zich met een meisje dat hij vurig liefhad; maar weldra ontdekte hij dat zij hem niet beminde, maar door haar ouders tot een huwelijk met hem werd gedwongen. Daarom gaf hij haar het jawoord terug, maar hij kon haar nooit vergeten en bleef altijd ongehuwd. Nu bestaat er een dagboek door Swedenborg gehouden op zijn reis over Nederland naar Engeland (1743—'44), waarin hij weinig mededeelt van 't geen hij op zijn reis had ervaren, maar zeer veel over zijn droomen, die hij tot in de kleinste bijzonderheden schildert. Die mededeelingen doen ons Swedenborg kennen als een man,

wiens zenuwgestel door sexueele afwijkingen, die hij zelf „zijn nachtelijke hoofdhartstochten" noemt, geheel in de war was. In al die verhalen wemelt het van vrouwelijke gestalten, en zijn verhouding tot deze wordt in zulke grofzinnelijke bewoordingen geschetst, dat Swedenborg er zeker nooit aan gedacht heeft dat zijn dagboek eens bekend zou worden. En niet alleen in zijn droomen had hij zulke sexueele visioenen, ook in wakenden toestand werd hij door zulke voorstellingen beheerscht. Hij kwam zulke ontuchtige gedachten alleen voor een korten tijd teboven, wanneer hij vurig tot God bad en zijn toevlucht nam tot Golgotha's kruis. Wanneer hij nu in zulk een tweestrijd was, tusschen godsdienstige overpeinzingen en onreine gedachten, kreeg hij allerlei visioenen, en wel voor het eerst in den nacht van 6 op 7 April 1744. Hij beschrijft dit zoogenaamd visioen zeer nauwkeurig. Hij verhaalt hoe hij telkens wakker werd door het gekraak en geschud van zijn bed, en als hij zich wilde oprichten weer werd nedergeworpen. Toen gevoelde hij, dat een hand zijn beide handen vastgreep en hem opbeurde, zoodat hij op den schoot van Jezus zat en dezen zag met een gelaat zoo onvergelijkelijk heerlijk, dat hij het niet kon beschrijven. Swedenborg hield dit voor een werkelijke openbaring, en was nu overtuigd van de goddelijke genade. Hij zette nu zijn godsdienstige overpeinzingen en het lezen in den bijbel voort, en leerde meer en meer zijn onreine gedachten te beheerschen.

Daarmede was zijn zenuwgestel echter nog niet geheel genezen. Telkens kreeg hij meer „openbaringen" en geloofde nu door God geroepen te zijn om een nieuwe Openbaring aan de menschen te brengen. Deze roeping beschrijft hij op merkwaardige wijze: „Ik was te Londen en at 's avonds in een gewoon logement waar ik mijn eigen kamer had om alleen te zijn. Tegen 't einde van den nacht kwam er een nevel voor mijn oogen en ik zag eensklaps den grond bedekt met afschuwelijke dieren, slangen, padden en andere. Ik schrikte, te meer daar het bijna donker was. Maar eensklaps week de

duisternis en ik zag een man, door stralend licht omgeven, in een hoek der kamer zitten, hij riep mij met luider stem toe: „eet niet zoo veel!" hierop verdween de gestalte. Toen ik tot mijzelven gekomen was, ging ik spoedig naar huis, zonder met iemand er over te spreken. Ik dacht over die verschijning veel na, maar kon er geen verklaring voor vinden.

„Den volgenden nacht kwam de schitterende gestalte terug en zeide: „Ik ben God, de Heer, Schepper en Verlosser, ik heb u uitverkoren om de menschen de innerlijke, geestelijke beteekenis der Schrift te verklaren, ik zal u ingeven wat gij schrijven moet." — De man was in 't purper gekleed en de verschijning duurde ongeveer een half uur. In dien nacht werd mijn innerlijk oog geopend, zoodat ik de geesten in den hemel en de hel zien kon, onder wien ik ook oude bekenden terugvond. Vanaf dit oogenblik onttrok ik mij aan allen wetenschappelijken arbeid om mij uitsluitend te wijden aan geestelijke overdenkingen gelijk mij bevolen was. Later werd mijn geestesoog vaak geopend, zoodat ik midden op den dag kon zien wat in de andere wereld geschiedde en ik met de geesten als met menschen spreken kon."

Dat dit geheele visioen een hallucinatie was, behoeft wel geen betoog. God den mensch gebiedend niet te veel te eten, gelijkt sprekend op godslastering, ondertusschen: Swedenborg achtte zich geroepen om het werktuig te worden van een nieuwe openbaring. Intusschen, zijn latere werkzaamheid als profeet was al zeer bedenkelijk. Voortdurend ging Swedenborg met de afgestorvenen om, en wel met beroemde mannen als Virgilius, Luther en Melanchthon; hij verbeelde zich dat die hem kwamen bezoeken.

Het is duidelijk dat Swedenborg's hallucinaties op geestesstoringen steunden, maar later, waarschijnlijk in 1743, ontwikkelde zich een andere gave in hem die, in menig opzicht, zeer raadselachtig en tot op zekere hoogte onverklaarbaar is. Hij werd nu en dan plotseling helderziende, zoodat hij kon vooruitzien wat in de toekomst gebeuren zou, en ook wat op zeer verren afstand geschiedde. Daar vele, hoogstaande mannen onder

zijn tijdgenooten verzekerden dat zij van die helderziendheid getuige waren geweest gaat het niet aan, dit alles, eenvoudig voor verdicht te houden; hoewel de oorsprong aan al die berichten wel eerst eens mag onderzocht worden. Zelfs Kant verhaalt tal van voorvallen waarin Swedenborg helder zienbaar bleek. Iedereen kent het befaamde gezicht van den brand te Stockholm. Den 1n September 1709 kwam Swedenborg in Zweden terug en werd te Gothenburg door een vriend ten eten gevraagd. Hij nam de uitnoodiging aan. Te zes uur verliet hij het gezelschap, maar kwam, na eenige oogenblikken, bleek van schrik terug. Hij verhaalde, dat er te Stockholm een hevige brand woedde. Tegen acht uur vertelde hij dat de brand gebluscht was en wel drie huizen naast zijn eigen huis te Stockholm. Dit kwam den gouverneur ter oore die den volgenden morgen Swedenborg bij zich liet komen, die hem al de bijzonderheden van den brand verhaalde. Den volgenden Maandag kwam er een koerier uit Stockholm die alles nader bevestigde. Kant schreef dit zes jaren later op en verklaarde dat hij dit alles vernomen had van een vriend die zelf in beide plaatsen geweest was en met een ooggetuige van 't geval had gesproken. Zeker merkwaardig! Jammer alleen, dat we hier een bericht hebben uit de derde of vierde hand!! Kant verhaalt nog meer dergelijke geschiedenissen, ook van een kwitantie die verloren was gegaan en teruggevonden werd, doordat Swedenborg van den overledene had vernomen waar hij die verborgen had en dergelijke dwaasheden meer.

Van meer beteekenis dan al deze merkwaardigheden is het iets te vernemen van Swedenborgs mystiek-religieuse werken, waarin we de theoretische grondslagen van 't moderne spiritisme terugvinden.

Bij het verklaren van den bijbel staat Swedenborg geheel op kabbalistisch standpunt, daar hij achter elk woord een verborgen beteekenis zoekt; voor ons onderwerp is echter van meer belang zijn leer over de geesten, d.w.z. over de zielen der afgestorvenen en den toestand waarin deze zich

bevinden. Dit alles behandelt hij in zijn werk: „De coelo et ejus mirabilibus et de Inferno, ex auditis et visis" (1) (Londen 1758). Dit werk werd spoedig in verschillende Europeesche talen overgezet en zoo we bedenken wat de hedendaagsche spiritisten leeren, komen we tot het besluit, dat zij veel daaruit hebben overgenomen.

In menig opzicht staat Swedenborg nader bij het Catholicisme dan bij het Protestantisme, vooral wat zijn leer over de geestenwereld betreft en over een tusschentoestand dien de ziel na den dood doorleeft, om òf voor den hemel, òf voor de hel te worden voorbereid, in een „tusschenoord tusschen hemel en hel". „Daarin komt de mensch onmiddellijk na zijn dood en, al naar zijn leven op aarde was, wordt hij dan naar den hemel verheven of in de hel neergeworpen".

Hoelang het verblijf in die tusschenwereld duren zal is niet bepaald; voor sommigen duurt het slechts een oogenblik, voor anderen eenige weken, voor weêr anderen eenige jaren, maar nooit meer dan dertig. Swedenborg gelooft niet dat er oorspronkelijk engelen en duivels hebben bestaan; naar zijn meening zijn die allen menschen geweest. Alle geesten, engelen en duivelen, hebben een menschelijke gedaante. „Dat de ziel van den mensch, nadat ze uit het lichaam gegaan is, mensch is en van dezelfde gestalte, daarvan heb ik mij door dagelijksche ervaring, jaren lang overtuigd; want ik heb ze duizende malen gehoord, gezien en met hen gesproken. Daarom, wanneer een mensch een geest geworden is, weet hij niet anders, dan dat hij in het lichaam steekt dat hij op aarde had en bijgevolg weet hij niet dat hij dood is. De geest-mensch heeft nu al de zintuigen die hij op aarde bezat. Hij spreekt en hoort als vroeger, ruikt en proeft eveneens en wanneer hij wordt aangeraakt, gevoelt hij als vroeger. Hij denkt, begeert, overlegt, heeft lief, wil als vroeger en die op aarde de wetenschap heeft lief gehad, leest en schrijft als voorheen."

(1) Over den hemel en de wonderen ervan en over de hel „naar 't geen gehoord en gezien is".

Wanneer nu een mensch met de geesten in gemeenschap wil treden, moet hij in een bijzonderen toestand zijn. Maar die toestand kan onderscheidene vormen aannemen. Dit hangt ervan af of de ziel van den nog levenden mensch buiten het lichaam wordt gebracht, of dat het lichaam door de ziel naar een ander oord wordt heengevoerd. Het eerste geschiedt zoo, dat de mensch in een zekeren toestand wordt gebracht tusschen waken en slapen in; hij verbeeldt zich een volkomen mensch te zijn. „In dien toestand — zegt hij — „heb ik volkomen duidelijk geesten en engelen gezien en gehoord en merkwaardig ook aangeroerd en wel zoo alsof mijn lichaam daarmede niets te maken had." Het tweede, het weggevoerd worden naar een ander oord, „heb ik twee tot drie malen duidelijk ervaren. Om één voorbeeld te noemen: ik wandelde door de straten van een stad en over velden daarbuiten, en was in denzelfden tijd in gesprek met geesten, maar wist niet anders of ik was wakker en ik zag alles als gewoonlijk. Nadat ik echter ettelijke uren gewandeld had, bemerkte ik eensklaps dat ik op een geheel andere plaats was."

Verder vernemen we op welke wijze de geesten der afgestorvenen met de menschen spreken. „Wat de engelen en geesten met den mensch spreken, wordt even duidelijk gehoord als 't geen de eene mensch met den ander bespreekt; maar door de aanwezigen wordt er niets van gehoord, alleen door hem met wien gesproken wordt. De oorzaak daarvan is hierin gelegen dat hetgeen, een geest of engel spreekt allereerst in zijn binnenste wordt opgenomen en verder langs een inwendigen weg, tot zijn gehoor-orgaan komt en dit, van binnen uit, in beweging brengt"; dus iets wat op bezetenheid gelijkt. „Maar heden — gaat hij voort — „wordt het zelden aan iemand vergund met geesten te spreken, omdat het gevaarlijk is, want dan kwamen ze tot de overtuiging dat ze lijken zijn, wat ze anders niet weten, en de natuur van de booze geesten is zoo, dat ze een doodelijken haat jegens de menschen hebben en niets zoo zeer verlangen

dan hen, naar lichaam en ziel, ten verderve te brengen".

Dat Swedenborg tal van aanhangers vond is zeer verklaarbaar; de indruk dien hij maakte was een werkelijk geweldige. Maar niet allen, die hem volgden bewandelden denzelfden weg. Men kan hen in twee groepen onderscheiden; de populair-onkritische en de meer wetenschappelijken. De eersten namen al de fantasieën van den Zweedschen profeet voor goddelijke waarheid aan en vormden daaruit een nieuwen godsdienst „de kerk van het nieuwe Jeruzalem". De andere richting, vertegenwoordigd vaak door artsen, juristen en theologen, nam — door Swedenborg geleerd — de mogelijkheid aan van gemeenschap van den mensch met de geestenwereld. Deze overtuiging werd weer ontwikkeld en in overeenstemming gebracht met de toenmalige resultaten der wetenschap. De laatsten worden de wetenschappelijke pneumatologen genoemd, en hebben het spiritisme tot een bepaald stelsel verheven. Hun stelsel kwam, in menig opzicht, overeen met dat der Amerikaansche spiritisten. We willen de voornaamste dier pneumatologen bespreken.

En dan moet in de eerste plaats genoemd worden de bekende Johan Heinrich Jung-Stilling, die in 1740 in Nassau geboren was (1). Zijn vader was eerst schoolmeester geweest, maar had, om beter in de behoeften van zijn gezin te kunnen voorzien, het ambacht van kleermaker gekozen, waarbij zijn zoon vaak hem helpen moest. Maar reeds vroeg openbaarde zich in den jongen kleermakersgezel een meer dan gewone aanleg, zoodat hij verlangde een anderen weg te bewandelen en zich aan de beoefening der wetenschap te wijden. Hij bekwaamde zich daarom voor het vak van onderwijzer. Dit gelukte hem, maar toch moest hij telkens zijn vader helpen, wat hij bereidwillig deed, totdat hij eindelijk aan den innerlijken aandrang geen weerstand kon bieden en in 1762 voor goed de vaderlijke woning verliet. Eindelijk werd hij door een vermogend koopman tot huisonderwijzer aan-

(1) Vgl. mijn „Beelden en Typen", blz. 516 v.v.

genomen, waar hij acht gelukkige jaren doorbracht en zich onbelemmerd aan zijn studie kon wijden. Eindelijk kon hij, hoewel reeds 28 jaren oud, de Hoogeschool gaan bezoeken, waar hij de geneeskunde beoefende. Hij kreeg later den roep van bekwaam oogarts te zijn, en stierf in 1817 als hoogleeraar te Marburg.

Opgevoed in piëtistische kringen, openbaarde zich spoedig in hem een mystieke aanleg, zoodat hij zich veel bezig hield met stille overpeinzingen en toegaf aan droomen, voorgevoelens, voorteekenen en dergelijke dingen. Hij ontrukte zich later aan den piëtistischen invloed, om zich meer te wijden aan het opstellen van tal van stichtelijke werken waarmede hij tot het hart zijner tijdgenooten spreken kon. In zekeren zin was Stilling een der wegbereiders voor den nieuweren tijd.

Voor een deel is het belangrijk kennis te nemen van zijn „Theorie der Geisteskunde", waarin hij zijn theorie over den omgang met de geestenwereld blootlegde. Hij stond, in hoofdzaak, op 't zelfde standpunt als Swedenborg, maar ging, in zooverre, verder dan deze, dat hij de eerste was, die poogde den omgang met de geestenwereld te verklaren door de hulp van het hypnotisme. Als geneesheer was Stilling bekend geworden met de door Mesmer in 1770 in 't leven geroepen beoefening van het zoogenaamde dierlijke magnetisme. Daar men in die dagen geloofde, dat men in hypnotischen toestand, helderziend kon worden, sprak het vanzelf, dat men het somnambulisme aanwendde ter verklaring van die helderziendheid; zoo werd Jung-Stilling de voorlooper van het moderne occultisme. De mensch — zoo leert hij — bestaat uit lichaam, ziel- of zenuwgeest en geest. De geest is van goddelijken oorsprong en zijn waarnemingsvermogen zou onbegrensd zijn, wanneer hij niet door den zenuwgeest aan het lichaam verbonden was. Door een behandeling, volgens de methode van Mesmer, kan die band tijdelijk verbroken worden. Het waarnemingsvermogen der somnambulen wordt zoo vrij gemaakt, zoodat ze niet meer

aan ruimte en tijd gebonden zijn, en zelfs de geesten kunnen zien. Wanneer nu de geest van een levend mensch zich, met den zenuwgeest, vrij maakt van het lichaam, kan hij zich, ook op een ver verwijderde plaats, aan een ander mensch vertoonen en zoo kan de somnambule een dubbelganger worden. Dit zichtbaar worden wordt daardoor veroorzaakt, dat de geest, met behulp van den zenuwgeest, uit die andere omgeving materie aantrekt en zich daardoor een lichaam vormt. Op die wijze kon een fantoom voor meerderen tegelijk zichtbaar worden. We zien hierin reeds het voorspel der moderne materialisaties.

Geheel waardeloos was dit Europeesche spiritisme niet; de belangstelling werd gewekt in de oude vormen van het bijgeloof die nog onder het volk voortleefden zoodat men ijverige pogingen deed om berichten daarover te verzamelen, al hebben die natuurlijk geen wetenschappelijke waarde. In dit opzicht maakte zich vooral verdienstelijk de predikant Conrad Horst (1767—1838) die uit allerlei geschriften van vroeger en later tijd een tal van verhalen bijeenbracht van visioenen, waarzeggingen, droomen die aan bovennatuurlijken invloed werden toegeschreven.

Merkwaardig is het, dat al de hedendaagsche spiritistische verschijnselen in die mededeelingen van Horst worden teruggevonden. De feiten van het somnambulisme en daarmede verbonden verschijnselen als helderziendheid, overdragen van gedachten en physische manifestaties waren toen reeds algemeen bekend. Om die fenomenen te verklaren, nam men een bijzondere, in het zenuwstelsel wonende, natuurkracht, het dierlijke magnetisme, aan. Sedert het optreden van Memser, tegen het einde der XVIIIe eeuw, was deze theorie de algemeen aangenomene. Tegenover of naast de spiritistische richting der pneumatologen bestond dus toenmaals reeds een „occultistische", die zich wilde aansluiten bij de natuurwetenschappelijke meeningen dier dagen. Deze laatste verklaarde, dat het zien van geesten op illusie steunde zonder meer; de occultisten spreken daarvan bijna

nooit. Men wilde, bij de Europeesche pneumatologen, zooveel mogelijk doen uitkomen, dat men zich op wetenschappelijk standpunt plaatste; dat ook hier zelfbedrog in 't spel was, spreekt wel vanzelf.

In Amerika zou het spiritisme in een nieuwen vorm optreden, en hiermede naderen we meer tot onze dagen.

HOOFDSTUK XVIII.

Het ontstaan van het Spiritisme in Amerika.

In Amerika trad het spiritisme voor 't eerst op in den hedendaagschen vorm, hoewel het al de kenmerken vertoonde van het oude bijgeloof en de man, die als de eigenlijke vader ervan beschouwd moet worden, is *Andrew Jackson Davis.*

Hij werd den 11 Augustus 1826 geboren op een kleine hoeve te Bloowing-Grove, in 't graafschap Orange (New-York). Zijn huiselijke omstandigheden waren zeer ellendig. Zijn vader was een aan den drank verslaafde schoenlapper, zijn moeder een dweepzieke, maar diep gevoelende vrouw, die het zwakke en ongehoorzame kind met al te groote teederheid behandelde; ze was overigens een zenuwlijderes en helderziende. De jonge Davis was, zoowel van vaders- als van moederszijde, erfelijk belast en voorbeschikt voor somnambulisme. De voortdurende omgang met zulke ouders en vooral die met een overspannen moeder, maakte dat het zieleleven van het kind eenzijdig werd ontwikkeld en zijn fantasie hoe langer hoe meer onbeteugeld werd; daarbij was hij zoo achterlijk, dat hij eerst in zijn tiende jaar naar school kon worden gezonden. Hij genoot slechts een jaar onderwijs en werd toen van school genomen. Hij werkte eerst in een gipsmolen en later als loopjongen in een dorpswinkel, maar bleek voor allen arbeid te zwak te zijn. Een strenge rechtzinnige boerenweduwe nam hem toen aan als schaapherder. Nu werd hij iederen avond als hij thuiskwam

met allerlei diepzinnige godsdienstvragen bezig gehouden en, in somnambulen toestand, zag hij telkens allerlei visioenen, en kreeg hij allerlei „openbaringen" van een „hoogere wereld". Nachten achtereen wandelde hij in den slaap rond en, wakker geworden, hield hij zich acht dagen lang bezig met het maken van een teekening van het Paradijs, zooals hij dat in zijn droomen gezien had. Telkens wisselde hij van betrekking, maar, in zijn ledige uren, trachtte hij zijn gebrekkige kennis te vermeerderen, wat hem vrijwel gelukte.

In de laatste maanden van 1843 kwam er een groote verandering in Davis leven. Hij viel in de handen van een magnetiseur, zekeren Levingston, die in den abnormalen jongen een buitengewoon goed medium zag voor zijn kunsten. Geen wonder dat, onder den invloed van dezen man, de ziekelijke aanleg van den knaap sterk werd ontwikkeld. Hij kreeg nu 't eene visioen na het andere en vooral verkeerde hij veel met den geest van Swedenborg. Zijn helderziendheid diende nu vooral voor het ontdekken van de ziekten bij de patienten van zijn meester. Als geneeskundig medium trok hij nu een jaar lang met Levingston en zekeren geestelijke Swith, Amerika door, terwijl hij zijn vrije uren besteedde met het bestudeeren van natuurkundige en medische boeken, en vooral van de mystieke geschriften van Swedenborg.

In Mei 1845 had Davis een groote reeks visioenen waardoor hem „buitengewone openbaringen" gegeven werden, met het bevel die overal bekend te maken tot geluk der menschheid. Hij vestigde zich toen te New-York en dicteerde daar, in somnambulen toestand, een geheele natuur- en geestenphilosophie. Die arbeid duurde twee jaren en zoo ontstond het meest bekende werk van Davis: The principies of nature, her divine revelations, and a voice to mankind". De wonderlijke beweringen die in dit werk voorkwamen wekten natuurlijk ernstige tegenspraak, maar bezorgden hem ook een groot aantal aanhangers die zijn leer over geheel Amerika verbreidden. Zoo werd zijn naam ge-

vestigd; men noodigde hem overal waar spookgeschiedenissen voorkwamen, die te komen onderzoeken en daarover zijn meening te zeggen. Hij leefde nu van 't geen zijn voorlezingen en geschriften hem opbrachten, terwijl hij tevens Redacteur werd van onderscheidene spiritistische tijdschriften. Eindelijk besloot hij zijn denkbeelden in het breede te ontwikkelen en deed dit in het omvangrijke werk „The great harmonia" (1850—60). Hij was drie malen gehuwd en kreeg telkens een niet onbeduidend vermogen. In 1884 werd hij door het medisch collegium der Vereenigde Staten benoemd tot doctor der medicijnen en der anthropologie; in 't volgende jaar trok hij naar New-Yersey om daar verder in kalme rust te leven.

Gaarne zouden we DR. LEHMANN'S mededeelingen over 't geen Davis leerde, in haar geheel wedergeven, maar we zouden daarvoor te veel ruimte behoeven, en veel van 't geen we hier vinden heeft, voor het hier behandelde onderwerp, ook slechts een verwijderde beteekenis. We meenen te kunnen volstaan met de hoofdtrekken van 't systeem van den Amerikaanschen „profeet" mede te deelen. En dit is noodig, daar dit systeem als het ware het program van het spiritisme is geworden. Dat de „omgang met de geesten" daarin een groote plaats inneemt, spreekt wel van zelf.

Davis was socialist. Zijn optreden schijnt allereerst ten doel gehad te hebben om armen en misdeelden vertroosting te brengen, door de verzekering dat armoede niet noodzakelijk is. Maar de heerschende godsdiensten vinden daarom geen genade in zijn oogen daar deze, volgens hem, de armoede als iets noodzakelijks beschouwen als geworteld in de „ordeningen Gods". Hij staat vooral met den bijbel op gespannen voet. Aan wetenschappelijk inzicht ontbreekt het hem geheel en volkomen en over den bijbel oordeelt hij dan ook als een rationalist van den gewonen stempel, al erkent hij dat daarin veel schoonheden voorkomen. Tegenover de kerkelijke dogmata verzet hij zich met nadruk, vooral tegen die over erfzonde, verzoening en eeuwige

verdoemenis. Tegenover 't geloof aan de eeuwige rampzaligheid van velen, neemt Davis aan, dat een heerlijke toekomst voor allen weggelegd is die hij in werkelijk schoone en aangrijpende bewoordingen schildert, als rustelooze vooruitgang „in een anderen sfeer". Dat hij de geestelijkheid niet hoog waardeert is zeer verklaarbaar; wil deze — meent hij — de achting der wereld verdienen, dan moet zij een geheel anderen weg gaan bewandelen en liever opvoeden tot liefde voor God, dan tot angst en vrees voor den duivel. Wij — leert hij — leven nog in een toestand van onvolkomenheid, maar evenals de hemellichamen, in haar regelmatige wentelingen, zich uit een chaos tot wereld gevormd hebben, zal de menschenwereld uit onvolmaakte toestanden zich zeker ontwikkelen tot een geordende maatschappij.

Vinden we in dit alles nog weinig of niets dat in verband staat met het eigenlijke spiritisme, 't is van belang na te gaan waardoor Davis daarvan een beslist en vurig aanhanger werd. Gelijk we straks mededeelden, werd hij meermalen in consult geroepen wanneer ergers deze of die „spookgeschiedenis" voorviel, eene van deze besliste over zijn toekomst. 't Is noodig dit eenigszins uitvoerig te beschrijven.

Op een klein dorpje, Hydeville, in het graafschap Mayne (N. Amerika) werd een man 's nachts door kloppen op zijn deur gewekt. Toen hij opstond en de deur opende, zag hij niemand. Hij ging dus weder ter ruste. Maar het kloppen herhaalde zich eenige malen, zonder dat hij de oorzaak ervan kon ontdekken. Eenige dagen later werd zijn dochter met een schreeuw wakker en beweerde dat ze een koude hand op haar voorhoofd had gevoeld. Men hoorde geruimen tijd niets meer daarvan, totdat achttien maanden later een aanzienlijk methodist, zekere Fox met vrouw en drie dochters, in datzelfde huis kwamen. In Februari 1848, begon 's avonds, toen de kinderen naar bed waren gebracht, dat eigenaardige kloppen weder. Een der kinderen begon, uit de aardigheid, met de vingers te knippen en het geklop antwoordde daarop

op dezelfde manier. Het kind riep toen: „Tel nu eens een, twee, drie, vier enz." en klapte bij ieder getal evenvele malen in de handen. Het onbekende wezen klapte daarop op dezelfde wijze. De vrouw van Fox vroeg het daarop tot tien te tellen, waarop dadelijk tien slagen gehoord werden; ze vroeg toen naar den leeftijd der kinderen en telkens werd het juiste aantal slagen gehoord. De vrouw vroeg of een menschelijk wezen het kloppen veroorzaakte, maar daarop kwam geen antwoord. Ze vroeg toen of het een geest was, mocht dit het geval zijn dan verwachtte ze dat er tweemalen zou geklopt worden. Er werd tweemalen geklopt. Ze vroeg nu verder en vernam toen, dat de geest hier op aarde winkelier was geweest, in hetzelfde huis had gewoond, daar vermoord was en in den kelder was begraven. Werkelijk vond men later in den kelder een onderkaak en eenige haren; of die nu van een mensch afkomstig waren, valt niet uit te maken. — Het verhaal van die dingen ging spoedig de ronde doen; de buren kwamen aanzetten om dat kloppen te hooren, dat zich telkens herhaalde zonder dat iemand de oorzaak ervan ontdekken kon. De familie Fox werd beschouwd als door den duivel bezeten te zijn en uit de Methodistengemeente gebannen; spoedig daarna verhuisde ze naar de stad Rochester. Maar daar ging dat kloppen weer aan den gang. Daar dit altijd in de tegenwoordigheid der kinderen plaats had, vermeende men dat dezen het veroorzaakten. Er werd toen een comité van aanzienlijke ingezetenen der stad gevormd, om de zaak nader te onderzoeken. Dit ging zoo zorgvuldig mogelijk te werk en kwam tot de overtuiging, dat de kinderen volkomen onschuldig waren. Intusschen ging dat kloppen rusteloos voort en velen kwamen des avonds om het ook te hooren. Men ging dan rondom een vrij groote tafel zitten en ontdekte dat het klopgeluid daaruit scheen voort te komen. Op deze wijze werd het kloppen der tafels en later ook de tafeldans ontdekt. Velen ontdekten nu, dat ook in hun nabijheid het kloppen gehoord werd, terwijl anderen niets

vernamen. Om het te kunnen hooren moest men een zeker iets van de gave der mediumiteit bezitten.

Eerst te Rochester en later in naburige steden werden toen voordrachten gehouden over die merkwaardige verschijnselen, waardoor ze in ruimer kring bekend werden. Men begon overal met tafels proeven te nemen en zoo plantte de beweging zich over geheel Amerika en tot in Europa voort. Weldra kwam men tot de ontdekking dat de geesten nog veel meer konden doen dan alleen in tafels te kloppen. In de spiritistische seances kwamen allerlei wonderbaarlijke dingen voor, als men in schemering of in den donker bij elkander zat; allerlei voorwerpen kwamen vanzelf in beweging, onzichtbare muziekinstrumenten speelden heerlijke melodieën, mediums begonnen te spreken en vertelden, met de grootste nauwkeurigheid, dingen die aan geen mensch bekend waren — alles wees erop, dat er intelligente wezens in 't spel waren. Daar men van dit alles niets begreep, togen allerlei onderzoekers, waaronder geleerden van naam, aan 't werk om een verklaring dezer vreemde zaken te zoeken en kwamen tot de overtuiging dat alleen langs spiritistischen weg eenige opheldering kon verkregen worden. Het spreekt vanzelf, dat tegenspraak niet uitbleef. Een Amerikaansche hypnotiseur, zekere Dods, toonde duidelijk aan dat al die verhalen zoo verward waren, dat men in geen enkel opzicht zekerheid had, dat die zoogenaamde verschijnselen niet op, zij het dan ook onwillekeurig, bedrog rustten, daar de mediums zich toch niet aan misleiding schuldig maakten. De Amerikaansche geleerde onderzoekers hadden het dus niet zoover kunnen brengen, dat de twijfel overwonnen was.

Meer en meer werd dat kloppen in tafels algemeen en van alle kanten kwamen berichten over dergelijke verschijnselen als het omverwerpen van allerlei voorwerpen, het verdwijnen van geschriften uit goed gesloten kasten en laden, kortom het werken van allerlei boosaardige geesten. Davis werd overal ontboden om een verklaring van dit

alles te geven en hij zelf werd al meer en meer ervan overtuigd, dat de gemeenschap der menschen met de geestenwereld een uitgemaakt feit was. Evenwel . . . soms twijfelde hij ook. Zoo kwamen dergelijke wonderbaarlijken verschijnselen o. a. vaak voor in het huis van zekeren predikant Dr. Phelps te Stratford en wel als zekere knaap van elf jaren, Harry, erbij tegenwoordig was. Nu deelde hij mede dat dit kind zeer zenuwachtig was en dat zijn ouders alles voor waarheid hielden wat de knaap hen vertelde, terwijl deze zelf niet altijd in staat was onderscheid te maken tusschen 't geen hij zelf had gedaan en 't geen door de aanwezende „geesten" verricht was. „Van enkele dier verschijnselen — schreef hij — heb ik ontdekt, dat ze door den knaap uit de aardigheid verricht werden, van anderen dat lieden die het gezin van den predikant vijandig waren, de hand in 't spel hadden". Deze verklaring was merkwaardig, en had een man die niet zelf onvoorwaardelijk aan die werking van geesten geloofde, en die ook maar eenigszins bekend was geweest met de voorgeschiedenis der z.g. „bezetenheid", al die dingen eens onderzocht, hoogstwaarschijnlijk zou het duidelijker zijn gebleken, dat die verschijnselen hun mystiek karakter zouden verloren hebben. Maar Davis wist niet van 't geen geschiedenis hem had kunnen leeren, dat dergelijke spookerijen reeds voor eeuwen in Europa bekend waren geweest; voor hem was dit alles geheel nieuw.

Intusschen gevoelde hij zich geroepen zijn spiritistisch systeem verder te ontwikkelen en deed dit in zijn werk: „Over den omgang met de geesten", een hoogst naïef geschrift. Hij beweert daarin, dat er vroeger tal van spiritistische verschijnselen waren voorgekomen, maar dat de menschen, in hun eigen waan, daarop nooit onpartijdig gelet hadden en dat de geesten, ook pas in zijn dagen, de middelen hadden ontdekt om regelmatig met de menschen in nadere aanraking te komen. Dit is daaruit verklaarbaar, dat de geesten allen vroeger menschen geweest zijn en niet dadelijk vol-

maakt waren. Ook aan gene zijde van het graf gaat men vooruit in kennis op wetenschappelijk en wijsgeerig gebied en de geesten weten nu, wat hun toen onbekend was gebleven. Daarbij komt, dat de ontwikkeling der geesten, in den regel, zeer eenzijdig is en ze meestal zich in dezelfde richting als te voren op aarde, bewegen. Maar nu — meent Davis — zijn de geesten veel verder gekomen en weten hoe ze met de menschenwereld in gemeenschap kunnen komen. Dit was hij te weten gekomen vooral door de „openbaringen" van zijn beroemden landgenoot Benjamin Franklin, die het groote „Pantheabeginsel" of de methode der „electrische vibraties" ontdekte. Davis hield met Franklin's geest een langdurige conferentie en ontving van hem de mededeeling, dat hij de machtige werking der Panthea of de electrische werkingen, van constellatie tot constellatie, van planeet tot planeet, van sfeer tot sfeer, had onderzocht, en in dat alles, overal in 't heelal, God gevonden had. Davis dischт al dien onzin aan zijn lezers op als manifestaties van Franklin's geest! En 't eind der historie is, dat Franklin en zijn vrienden in de andere wereld ontdekt hadden hoe ze, met behulp van het Panthea-beginsel, of het „goddelijk element" voorwerpen op de aarde in beweging konden brengen om zoo met de aardbewoners in verbinding te komen. Ze begonnen dit ook op verschillende plaatsen der aarde en dit gelukte hen vooral te Rochester waar ze de voor een openbaring, noodzakelijke voorwaarden vonden. Franklin klaagt er over dat de menschen hun openbaringen vaak zeer verkeerd verklaren en hun electrische vibraties trachten na te doen, maar vertrouwt erop dat dit langzamerhand wel beter zal worden.

Davis moet, tot zijn leedwezen, erkennen dat de „animale omgang, door middel van het Pantheabeginsel, nog geen beteekenende vruchten heeft gedragen. „Het is waar" — zegt hij — „dat de tot nu toe ontvangen mededeelingen nog van te weinig waarde zijn voor een werkelijk ontwikkeld mensch. De antwoorden die men ontvangt zijn zeer lakoniek en

triviaal zoodat velen twijfelen of men door middel van het kloppen, wel ooit werkelijk belangrijke mededeelingen zal ontvangen. De algemeene indruk is, dat de geestenwereld meer verheven waarheden moest openbaren."

De oorzaak van deze mindere beteekenis der „openbaringen" zoekt Davis daarin, dat zoowel de geesten als de menschen het nieuw ontdekte middel van onderlinge gemeenschapsoefening, nog niet goed weten aan te wenden. „De geesten kunnen niet altijd duidelijk maken wat ze eigenlijk bedoelen, vooral dan niet, waarneer ze zich van de moeilijke en ingewikkelde klopmethode bedienen. Daar de geesten noch onfeilbaar, noch alwetend zijn en tegelijk genoodzaakt zijn zich te bedienen van de hulpmiddelen der nieuwere methode, kan men niet altijd volkomen vertrouwen stellen in het aantal kloppingen dat ze doen hooren". Op deze wijze kan er allerlei misverstand ontstaan en is het niet buitengesloten dat de geesten met elkaar in tegenspraak komen. Dit geschiedt het meest bij de manifestaties van geesten, die wel ver van de aarde zijn, maar zich nog niet hebben losgemaakt van alle aardsche banden. Wanneer deze terecht komen in een kring van bevrienden, denken ze onwillekeurig met deze mede en worden ze gedwongen zulke antwoorden te geven als men in die kringen verlangt. Dit gebeurt het meest wanneer aan de geesten theologische vragen gedaan worden; dan worden meestal verschillende antwoorden gegeven, al naar de kring, waarin de vragen gedaan zijn, gestemd is. Daarbij — zegt Davis — is het bovenal moeilijk, wanneer het antwoord gegeven wordt in den naam van een apostel of van den eenen of anderen hoogen geest. De geesten wanen dan met zulk een hooger geest in betrekking te staan en maken zich schuldig aan onwillekeurig zelfbedrog, daar ze nog onder den invloed staan van vrienden van vroeger in wier midden ze zich weder bevinden. Die geesten laten zich meer door goddelijke liefde dan door wijsheid leiden, omdat ze medelijden hebben met hen tot wie ze spreken". Wanneer zoo in een seance gevraagd wordt of deze of die geest aanwezig

is, antwoordt zulk een sympathieke geest „ja!" daar hij zich laat bewerken door de aanwezigen en, in overeenstemming met hun wensch, antwoordt.

Men ziet het, Davis, de groote leidsman der spiritisten, deinst voor geen enkele moeilijkheid terug en weet voor alles een verklaring te vinden. Hij fantaseert maar moedig voort, over de wijze waarop de zielen van het lichaam bevrijd worden, over de inrichting der geestenwereld, over de „verfijnde" electriciteit waardoor de geesten tafels in beweging kunnen brengen enz. enz.

De vraag moet beantwoord worden: hoe is het mogelijk dat dit spiritisme zich zoo ver heeft verbreid, zooveel werkelijk ernstig denkende menschen heeft medegesleept? Die vraag wordt door DR. LEHMANN in een volgend hoofdstuk beantwoord. We willen dat antwoord verder bespreken.

HOOFDSTUK XIX.

De uitbreiding van het Spiritisme.

Het spiritisme verbreidde zich uit Amerika spoedig naar Europa, en wekte overal de grootste belangstelling. Omstreeks 1850 hield bijna iedereen zich daarmede bezig, en millioenen waren ijverige voorstanders er van. Zeker een zeer merkwaardig verschijnsel: een Amerikaansche onontwikkelde slaapwandelaar en een paar kinderen veroorzaken een beweging die zich over alle landen uitbreidt! En nu meer dan een halve eeuw verloopen is, leeft ze nog voort en schijnbaar met nieuwe kracht. Al ware het spiritisme de openbaring eener waarheid, dan zou die snelle verbreiding nog verbazing wekken en hoeveel te meer moet dit nu 't geval zijn. Daarbij komt, dat het verschijnsel op zich zelf niet nieuw is. Toen Davis geboren werd bestond het reeds en zelfs in den hedendaagschen vorm. De Duitsche pneumatologen hadden 't reeds verkondigd; 't werd gesteund door 't gezag van vele hoogstaande mannen, vanwaar dan dat het eerst aan Davis gelukte er zulk een uitbreiding aan te geven?

't Komt ons voor dat twee oorzaken hier samenwerkten, vooreerst: Davis heeft aan het spiritisme een tastbaren vorm gegeven door de ontdekking van het kloppen in tafels en van den tafeldans, wat aan de pneumatologen onbekend was en ten tweede: het Amerikaansche spiritisme heeft, ondanks zijn wetenschappelijk vertoon, een godsdienstig karakter,

terwijl de Duitsche pneumatologie een wijsgeerig systeem was.

Door den tafeldans werd het spiritisme overal bekend. De vreemde bewering dat een tafel in beweging kon worden gebracht wanneer zich slechts eenige personen daarom plaatsten en zwijgende de handen erop legden, kon door allen gemakkelijk onderzocht worden. Men had daarvoor slechts een tafel noodig en die was overal gemakkelijk te vinden. Geen wonder dat, omstreeks 1850, een werkelijke tafeldansepidemie over Europa was uitgebroken; tafels laten dansen was een gezelschapspel geworden. Niet ieder die een tafel zag draaien of wippen werd daardoor een geloovig, spiritist. Geleerden gaven een min of meer waarschijnlijke verklaring van die tafelbewegingen, carricatuur-teekenaars brachtten ze in beeld, maar ... men had de tafels toch zien dansen en dus moest er wel een geheimzinnige kracht in 't spel zijn. Men had het immers nu zelf gezien, en verder bewijs was niet noodig.

Maar van meer beteekenis was de andere oorzaak. Het spiritisme was een ernstig protest tegen een natuurwetenschappelijk materialisme, dat de geesten beheerscht had en dat toch niet kan voldoen aan 's menschen hoogere, waarachtige behoeften. Zoo beweren althans de spiritisten, maar hielden ook hier geen rekening met de werkelijkheid. Het materialisme had een tijd lang gebloeid als protest tegen een dor dogmatisme, bloeide een korten tijd door den invloed van mannen als Voigt, Moleschott, Büchner en anderen, maar neigde spoedig ten ondergang. Reeds in 1857 bewees Fred. Lange in zijn „Geschichte des Materialismus" nadrukkelijk de onhoudbaarheid van het materialisme, en sedert dien tijd leeft het nog slechts voort bij eenige oppervlakkigen, die uit gebrek aan werkelijk wijsgeerige vorming, zich door enkele stoutmoedige beweringen laten medeslepen en bepraten. Dat het *Zijn* verklaarbaar is uit de materie en daarmede verbonden kracht, is reeds sedert lang een onhoudbare bewering gebleken in strijd met de allereerste wijsgeerige begrippen. Maar, al was dit anders, de bewering dat het

spiritisme de beste redder is uit de ellenden van het materialisme is eenvoudig uit de lucht gegrepen. Integendeel: het spiritisme staat zeer nabij het materialisme, de opvatting van den toestand der ziel van den dood, zooals het spiritisme dien aanneemt is, goed beschouwd, zoo grof-zinnelijk mogelijk. Die half-materieele zielen, die nu en dan hun zinnelijk leven nog eens kunnen voortzetten en zich zelfs laten fotografeeren, zijn materieel in den vollen zin van dit woord. De bewering dat het spiritisme verlost van een niet bevredigend materialisme is dus werkelijk ongegrond; veeleer is het tegendeel waar. Neen, dan is het christendom, zuiver opgevat, een veel beter behoedmiddel tegen het geestdoodend materialisme, waarom neemt men dan daartoe niet de toevlucht? Het spiritisme gelijkt sprekend op het systeem van Democritos, den vader van het materialisme; de ware spiritist is materialist in den meest beslisten zin van dit woord.

Toch is dit materialistisch streven, wetenschappelijk een bewijs van terugkeeren tot oude toestanden, toch in zekeren zin een schrede voorwaarts op zedelijk gebied. Davis had als zijn overtuiging geleerd, dat de tegenstelling tusschen goed en kwaad niet bestaat, dat men alleen kan spreken van meerdere of mindere volmaaktheid. Dat onvolmaakte zal zich ontwikkelen en volmaakter worden. Bijgevolg zijn er geen booze geesten; allen, ook die nu nog het laagst staan, zijn bestemd goed „zalig" te worden. Eeuwige verdoemenis bestaat er niet. Het komt er nu maar op aan te bewijzen, dat allen kunnen en zullen zalig worden en dat meent het spiritisme te kunnen doen, daar het den verderen ontwikkelingsgang der geesten beschrijft. Het volk neemt dit aan als een nieuw, heerlijk dogma; men wordt nu verlost van het kerkelijk leerstuk der verkiezing en verwerping, dat in strijd is met de meer humane opvattingen onzer dagen. In dat opzicht voldoet het spiritisme aan hooger eischen, geeft den onnadenkende een bevrediging die de kerk niet schenkt en vandaar dat het zich zoo snel uitbreidde en telkens nog meer aanhangers vinden zal.

Men meene daarom niet, dat de verbreiding van het spiritisme alleen uit godsdienstige beweegredenen te verklaren is. De buitengewone dingen, die spiritisten beweren ervaren te hebben en, in tegenwoordigheid van mediums plaats hebben, maken natuurlijk op de groote menigte diepen indruk. Men kan al dat buitengewone niet verklaren en neemt dan maar zijn toevlucht tot het geloof aan geesten.

Dat de meerderheid der geloovigen zelve de werking van die geesten heeft ervaren, kan men niet aannemen. Men gelooft eenvoudig wat anderen verzekeren ervaren te hebben, omdat men het geloof aan 't bestaan van geesten voorop zet. Wat in de gewone spiritistische seances voorvalt, is gewoonlijk zoo onbeduidend, dat een verstandig mensch daardoor wel niet zal gebracht worden tot het geloof aan geesten; men gaat eenvoudig van dat geloof uit, en meent nu dat dit door die seances wordt gerechtvaardigd. Dat geloof ontstaat gewoonlijk daardoor, dat men berichten over die buitengewone verschijnselen leest als mededeelingen van 't geen de berichtgever zelf zou hebben ervaren. Daar deze verzekert, dat dat alles door middel van de werking van geesten kan geschieden, spreekt het vanzelf dat men aan het ingrijpen van geesten in de menschenwereld gelooft. Wanneer men vraagt, of de geloovige zelf dat buitengewone heeft ervaren, zal men, in negen van de tien gevallen, vernemen dat men alles alleen aanneemt op gezag van 't geen anderen beweren te hebben ondervonden.

Nu zijn niet allen die aan die buitengewone verschijnselen gelooven reeds daardoor spiritisten geworden. Er zijn ook geleerden die de werkelijkheid dier verschijnselen aannemen, maar daardoor occultisten werden; ze verklaren dat alles niet uit de werking van geesten, maar uit nog onbekende „occulte" natuurwerking. Maar een echt spiritist neemt die verklaring niet aan. Godsdienstige belangen maken hem dit onmogelijk. Men houdt zich vast aan 't geloof aan geesten, omdat deze de geheimen kunnen mededeelen van 't leven hiernamaals. Iedere natuurlijke verklaring wordt

daarom afgewezen, omdat men dan het vertrouwen in de verklaring van 't leven aan gene zijde van het graf verliezen zou. Psychologen en Physiologen worden eenvoudig afgewezen, want als hun verklaring der z. g. wonderbare feiten moet worden aangenomen, gaat het geloof aan bovennatuurlijke mededeelingen verloren en, voor de groote massa, ook het geloof aan een eeuwige toekomst.

Het geloof aan het spiritisme is voor de meerderheid dus van zuiver godsdienstigen aard. Wie niet eenige voldoening vindt in oude kerkelijke voorstellingen en toch niet hoog genoeg staat om tot innige, waarachtige vroomheid op te klimmen, vindt in het spiritisme een zeer grooten en een krachtigen steun. Het spiritisme bloeit daar het weligst op, waar men van waarachtigen godsdienst geen begrip heeft. Waar het innerlijke leven met God een verborgenheid bleef, neemt men zijn toevlucht tot het bovennatuurlijke dat het gebrek aan eigen overtuiging moet vergoeden. Welnu, 't is zoo zeer verklaarbaar dat het spiritisme telkens meer aanhangers vond en verder vinden zal. Alleen ware, innerlijke godsdienst zal het bekampen, maar de groote meerderheid heeft daarvan geen begrip. Zich persoonlijk deelgenoot te weten van het goddelijk leven is de hoogste voltooiing der vroomheid, maar slechts enkelen zijn in staat daartoe op te klimmen.

't Is niet onbelangrijk de verbreiding van het spiritisme ook in Europa na te gaan. En zoo vestigen wij 't eerst de aandacht op 't geen in Frankrijk is waar te nemen.

Reeds in 1849 vormden zich, op aandrang van een uit Amerika overgekomen dame, op verschillende plaatsen spiritistische kringen, waarin men zich rondom een tafel vereenigde om zich met het oproepen van geesten bezig te houden. In 1851 verscheen in Frankrijk het eerste spiritistische tijdschrift: „La table parlante"; weldra verschenen tal van geschriften waarin onder de werking van mediums, de tafeldans,

het kloppen der geesten en dergelijke dingen practisch en theoretisch beschreven werden. De man die als de eigenlijke vader van het Fransche spiritisme beschouwd moet worden is *Rivail*, maar die meestal schreef onder den naam van *Allan Kardeck*.

Hippolyte Denisard Rivail werd in 1804 te Lyon geboren en bij den beroemden paedagoog Padalozzi opgevoed. Later studeerde hij in de medicijnen, letteren en rechtsgeleerdheid; men beweert dat hij alle Europeesche talen — met uitzondering van het Russisch — sprak. In 1850 werd hij lid van een spiritistisch genootschap, waar een uitstekend medium Celina Japhet werkte. Rivail was spoedig ervan overtuigd dat Celina met de geesten in betrekking stond, en deed haar telkens tal van vragen die ze ook beantwoordde. Ze deed dit, in somnambulen toestand, dan eens door schrijven en dan weder door haar geinspireerde gesprekken. Wat Celina en een ander medium, mevrouw Bodin, hem zoo mededeelden bracht hij bijeen in zijn beroemd geworden boek: „Livre des Esprits" (Parijs 1858). Daar Rivail reeds vroeger een ijverig aanhanger was van het geloof aan een voortbestaan en aan zielsverhuizing, is het niet te verwonderen dat hij alles wat hem, namens de geesten, werd medegedeeld onvoorwaardelijk geloofde. Wat hij schreef gaf hij uit onder den naam Allan Kardeck, omdat de geesten hem hadden medegedeeld dat hij, in een vorig bestaan, zoo had geheeten.

In zijn „Livre des Esprits" deelt Allan Kardeck nu alles mede, wat hij over de zielen der menschen meende te weten, zoowel wanneer ze nog aan het lichaam gebonden, als wanneer ze daarvan bevrijd zijn. In een verder geschrift „Qu'est-ce-que le spiritisme?" vat hij de resultaten van dat alles tezamen. — Wat zijn godsdienstige overtuiging aangaat, het volgende. De voorstelling van een eeuwige straf, is in strijd met de erkenning van de goddelijke barmhartigheid. Dat velen aan eeuwige rampzaligheid gelooven is daaruit verklaarbaar, dat er lijdende en ongelukkige geesten zijn die, door de beperktheid van hun weten, niet weten waar en

wanneer hun ellende een einde zal nemen. Ze zijn er van overtuigd dat die eeuwig zal duren, en daarin bestaat voor een deel reeds hun straf. De weg tot verbetering staat intusschen voor allen open; maar die weg kan zeer lang zijn en daar nu — gelijk Kardeck beweert gezien te hebben — die kwellingen wel eenige eeuwen kunnen duren, leiden ze daaruit af, dat ze eeuwig zullen lijden. Het spiritisme gelooft niet aan een duivel in den gewonen zin van dit woord, maar erkent wel, dat er vele booze geesten zijn die veel kwaad stichten omdat ze slechte gedachten en begeerten wekken. Die geesten zijn niet geschapen om het kwade te doen en niet voor eeuwig aan de macht van het booze onderworpen, maar ze zijn onvolmaakte en voor het goede onvatbare geesten, wier verbetering God aan de toekomst heeft overgelaten. Volgens Kardeck is nu de weg, waarlangs alle geesten eindelijk zalig zullen worden, die der wedergeboorte. Maar de ziel kan — volgens hem — alleen in een menschelijke gestalte terugkeeren, waar de ouden meenden dat die ook konden geïncarneerd worden in dieren. De geesten worden reiner en zuiverder door de beproevingen die ze in het aardsche leven moeten ondergaan. Daar nu het aardsche leven, tegenover de eeuwigheid, slechts één oogenblik is, kan die wedergeboorte herhaaldelijk moeten plaats hebben. Hoe vele malen een geest het aardsche leven moet doormaken, is natuurlijk niet te berekenen. Als eindelijk de verbetering voltooid is, is de ziel rein geworden en geniet de zaligheid van het hoogste leven. Bij iedere reïncarnatie doet de ziel een schrede voorwaarts en al wat ze, gedurende 't aardsche leven, aan ervaring en kennis bemachtigd heeft, gaat nooit weer verloren. — Kardeck meent nu, op deze wijze de werking der mediums te kunnen verklaren. Hij bespreekt dit in een afzonderlijk werk „Le livre des médiums" (1861) de mediumistische verschijnselen die hem bekend waren, en deelt hij de mediums in onderscheidene klassen en rangen in: schrijvende, sprekende, hoorende, gevoelende en ziende mediums. Dan heeft men nog somnambule mediums, die alleen in

hypnotischen toestand kunnen werken en genezende die, bij elke ziekte, een nauwkeurige diagnose geven kunnen.

Waarom een medium niet tegelijk tot meer klassen kan behooren toont Kardeck niet aan, en 't schijnt hem ook niet recht duidelijk te zijn hoe de mediums in de wereld komen. Aan de Duitsche pneumatologie ontleende hij de voorstelling, dat de geesten een half-materieel omhulsel hebben, den zenuwgeest of perésprit. In het lichamelijk leven verbindt die perésprit den geest met het lichaam, bij den dood echter volgt die den geest en daardoor wordt deze geschikt zich aan het medium hoor- of zichtbaar te maken en op de aardsche stof in te werken. Waarom een geest dan niet kan inwerken b. v. op een tafel, wanneer er geen medium tegenwoordig is, verklaart Kandeck niet. Zijn „wetenschap" is dus nog zeer gebrekkig en zal vrij belangrijk moeten aangevuld worden. Of dit ooit zal gelukken? We betwijfelen het ten sterkste: een gebouw op een onbewezen hypothese opgericht is vrij wankelend en kan den storm van 't nadenken moeielijk weerstaan.

Door geheel Europa zette het spiritisme zijn zegetocht voort. Overal verschenen tal van geschriften over de belangrijke verschijnselen die men waarnam; en de tafeldans en het kloppen door middel van tafels bekleedt in die alle een voorname plaats. Verminderde hier en daar de belangstelling in deze „wetenschap", in Engeland bleef men er groote waarde aan hechten, zeker door de nauwere betrekking waarin men daar tot Amerika stond. De gezusters Fox, wier naam met het spiritisme onafscheidelijk verbonden is, huwden met Engelschen en, daar zij uitstekende mediums waren, hielden zij tijdens haar verblijf in Engeland, de zaak daar gaande. Daar de mediumiteit zich alleen in spiritistische kringen ontwikkelt, werd het aantal mediums steeds grooter. Ten slotte gevoelden ook geleerden zich gedrongen, alles wat men mededeelde te onderzoeken, en van dien tijd af, omstreeks 1878, ontstond wat men het moderne occultisme noemt. Maar reeds toen was de geleerde natuuronderzoeker

Alfred Russel Wallace voor het spiritisme gewonnen. Hij deelde zijn ervaringen mede in zijn „Scientific Aspect of the Supernatural" en bewijst daarmede, hoe goede mediums in staat waren een sceptische natuur als Wallace te overtuigen. In genoemd werk deelt hij ons ook tal van wonderbaarlijke dingen mede, die hij beleefde ten huize van zekere Mrs. Marshall, een bekend medium te Londen. Wie bij haar mededeelingen van gestorvenen wilde ontvangen, legde een gedrukt alfabet voor zich en wees, van de rij af, op de letters ervan. Wanneer dan de letter die de rechte was werd aangeraakt, hoorde men een klop en op deze wijze kon men, vrij snel, een naam, zelfs een geheelen zin samenstellen. Zoo — om maar een uit de vele voorbeelden te noemen — kwam Wallace eens met zijn zuster en een dame, die Mrs. Marshall nooit gezien had, bij haar; de dame verlangde dat den naam van een overleden familielid haar zou worden voorgespeld en wees op de straks aangegeven wijze, op de letters van het alfabet. De eerste letters waarbij een geklop gehoord werd, waren y. r. n. „Dit is niets" zeide de dame „laten we nog eens van voren af aan beginnen". Op hetzelfde oogenblik kwam er een c. „Laten we maar voortgaan", zeide W., „ik denk dat ik het begrijp. Ten slotte werd er gespeld y r n e h k c o c f f e j en ziet dat was werkelijk de naam van den overledene maar van achteren af gelezen Henry Jeffcock". Ook andere geleerden gingen zich met al die wonderen bezighouden; de Duitsche sterrekundige Zöllner verklaarde die verschijnselen als afkomstig van intelligente wezens van de „vierde dimensie". De theorie van een vierde dimensie is zeker zeer fantastisch, maar de juiste consequentie van zekere mathematische constructies. Nu meende Zöllner de spiritistische verschijnselen op natuurlijke wijze te kunnen verklaren. Wanneer er namelijk wezens bestaan, die de ruimte naar vier dimensies kunnen waarnemen, kunnen ze vele spiritistische verschijnselen te voorschijn brengen, daar zij alleen door die vierde dimensie werken, zonder aanwending van andere natuurkrachten. Zöllner was zoo occultist,

maar onderscheidde zich daardoor van anderen, dat hij de gewaagde poging deed, zekere mathematische constructies in de werkelijkheid over te brengen. De andere occultisten leeren, dat er nog onbekende natuurkrachten zijn, die men mogelijk later nauwkeurig zal leeren kennen.

We bepalen ons nu tot een beschouwing van de gewone populaire spiritistische samenkomsten.

En nu moet eerst de opmerking gemaakt worden, dat er slechts weinige beteekenende mediums zijn, wier namen meer algemeen bekend zijn geworden. Men kan gerust aannemen dat er onder de duizend en tienduizend aanhangers van 't spiritisme, slechts weinigen zijn die meer beduidende mediumieke prestaties zelven gezien of ervaren hebben. Overigens is het een feit, dat zich overal ter wereld duizende spiritistische kringen bevinden, die geregelde zittingen houden. Wat heeft nu bij zulke seances plaats? Daar goede mediums zeer zeldzaam gevonden worden, en een goed medium toch een noodzakelijke voorwaarde is om belangrijke „openbaringen" te ontvangen, is de beteekenis dier bijeenkomsten ook gering. Wij moeten dus eerst weten waarmede de gewone spiritist zich tevreden stelt, en welke verschijnselen hij waarneemt die bij hem het geloof in het spiritisme versterken. Dr. Lehmann deelt nu mede, wat een uitgebreide bestudeering der spiritistische literatuur en een herhaalde deelname aan séances hem geleerd hebben. Hij verdeelt nu de verschijnselen in drie groepen: de physische, de physisch-intellectueele en de zuiver intellectueele verschijnselen.

De physische verschijnselen. In de zittingen waarin de geesten, door middel van een tafel, hun tegenwoordigheid kenbaar maken, worden hun mededeelingen gewoonlijk ingeleid door eenige wilde, onregelmatige bewegingen van een tafel. Die draaien vaak met zulk een snelheid rond dat de aanzittenden haar met moeite kunnen volgen. Een enkel medium kan dan vaak buitengewone kracht ontwikkelen. Zoo kan een vrouwelijk medium zonder noemenswaardige krachtsinspanning, een tafel

in beweging brengen waarop een krachtig gebouwd man gezeten is. Dr. L. verklaart zelf een gewicht van vijf kilo midden op een kleine ronde tafel gezet te hebben, dat door twee vrouwelijke mediums in beweging gebracht werd en weinige sekonden later als een bal door 't vertrek werd geslingerd. „Dit dansen van de tafel, door aanraking met de handen der aanwezigen is, zegt Lehmann, voorzoover ik weet het eenige physische experiment dat bij de gewone seance voorkomt. Of ook voorwerpen bewogen worden, zonder dat ze aangeraakt worden, wordt wel beweerd, maar ik heb recht het te betwijfelen. Ik heb herhaalde malen, uren lang, met bepaald goede mediums gezeten en, volgens alle regelen der kunst, beproefd een voorwerp waarboven we de handen hielden in beweging te brengen; maar we konden zelfs een luciferstokje geen deeltje van een milimeter van de plaats verwijderen, wanneer wij 't niet aanraakten. Wanneer 't een enkele maal gebeurde dat een medium geloofde dat de tafel zich, zonder te worden aangeraakt, even bewoog, dan toonde een nader onderzoek het altijd aan, dat een paar vingers haar aangeraakt hadden. Dat levenlooze dingen door zich zelven in beweging worden gebracht is nooit bewezen".

Physisch-intellectueele verschijnselen. Wanneer de tafel moede is geworden van het ronddansen, dan begint het kloppen, waardoor de geesten zich kenbaar maken en vertellen dat ze tegenwoordig zijn. Dat kan op verschillende manieren gebeuren. De eene methode is, dat men, gelijk we boven verhaalden, de letters van 't alfabet voor zich legt, en de letters aanwijst; heeft men de rechte dan klopt de geest. Lastiger is de oude methode, waarbij de tafel zoovele malen tikt als het cijfer is van de letter van 't alfabet dat men gebruikt, en zoo beteekent één slag *a*, twee slagen geven *b* aan, enz. Moet een vraag met *ja* of *neen* beantwoord worden, dan beteekent een slag *neen*, drie slagen *ja*, twee slagen beteekent dat het antwoord onzeker is.

Het gewone instrument dat men gebruikt om schriftelijke mededeelingen te ontvangen is de planchette. Dit is een

klein tafeltje op drie pooten en driehoekig waarvan het blad slechts zoo groot is, dat twee handen het kunnen bedekken. De pooten zijn kort; twee ervan hebben onderaan rolletjes, de derde is van een potlood voorzien. Wanneer men nu dit tafeltje op een vel papier zet en de handen erop legt, begint het na korten tijd te bewegen en de poot met het potlood teekent dan eenige strepen op het papier. Bij een nog ongeoefend medium ontvangt men niets dan eenige halen die niets beduiden, maar, bij voortgezette oefening, gelukt het vaak vrij duidelijk leesbaar schrift te bekomen. Vaak weet het medium zelf niet wat op deze wijze geschreven is. Van welken aard die ontvangen mededeelingen zijn, zullen we straks zien.

Zuiver-intellectueele verschijnselen. Daarbij is geen bijzonder werktuig noodig. De verschijnselen openbaren zich hier door schrijven of spreken; voor dit schrijven is echter een potlood noodig dat het medium gebruiken kan. Dat voor het onbewust schrijven een zeer groote mate van mediumiteit noodig is, spreekt wel vanzelf. Slechts weinigen zijn in staat de planchette langen tijd stil te houden, wanneer ze daarop de handen leggen; een potlood begint niet te schrijven wanneer men het stil in de hand houdt. De schrijf- of spreekmediums zijn gewoonlijk in een eigenaardigen ekstatischen toestand „trance." Die toestand komt niet zoo vaak voor bij mediums die door tafelkloppen mededeelingen doen. Men beschouwt het dus voor een teeken van hooge ontwikkeling, wanneer het medium gedurende de zittingen in trance komt. Nu is die toestand niet scherp begrensd, daar er zeer verschillende graden van ekstate zijn. Intusschen is het zeker, dat schrijf- en spreekmediums, in den regel, in een hoogere mate van trance-toestand verkeeren dan andere.

Dr. LEHMANN heeft telkens vele malen dergelijke seances van allerlei aard bijgewoond en verklaart, hoe veel de spiritistische tijdschriften ook vertellen over mededeelingen, die duidelijk bewezen van bovenaardsche machten afkomstig

te zijn, nooit zoo gelukkig te zijn geweest op eenige vraag een duidelijk, ondubbelzinnig antwoord te hebben ontvangen, wanneer niet, minstens een der aanwezigen, het ook had kunnen geven en nooit getuigden die antwoorden van hoogere ontwikkeling of meerdere kennis dan die der aanzittenden. Nu deelt L. een paar merkwaardige voorvallen mede, gelijk zoo vaak in spiritistische geschriften voorkomen, en komt tot de gevolgtrekking, dat de antwoorden meestal zeer dubbelzinnig zijn en bewijzen, dat onder de „geesten" al vrijwel dezelfde meeningsverschillen zich openbaren als onder de levenden. Bovendien komen de antwoorden altijd overeen met de kennis en de ontwikkeling van het medium. Vaak spreken de mediums „in talen." Daarmede bedoelen de spiritisten, dat het medium een taal spreekt die het in normalen toestand niet spreken kan. Dr. L. deelt daarvan ettelijke voorbeelden mede, maar teekent daarbij aan: „'t Is zeer wel mogelijk, dat een medium in trance, dingen vertelt waarvan het zich niet bewust is, of in een taal spreekt die hij, in normalen toestand, zeer gebrekkig kent. Maar dan is het toch noodig dat het medium over die taal iets gehoord heeft, en met de zaak waarover gesproken wordt, eenigszins bekend was of nog is. Dat alles kan vergeten zijn, maar in trance-toestand komt een flauwe herinnering daaraan terug. De spiritisten beweren wel, dat het medium nooit iets vernomen had van hetgeen door hem wordt besproken, maar 't is hoogst moeielijk te bewijzen dat het besprokene nooit binnen de grenzen van het weten van het medium gelegen was of nog is. Een nauwkeurig onderzoek daarnaar wordt zoo zelden gedaan. Dan komt het menigmaal voor, dat het medium zelf zeer weinig zegt, terwijl de ondervrager zelf, bij het antwoord, alles al vragende mededeelt. Meermalen kwam het hem voor dat een medium, dat in een vreemde taal sprak, dit zoo gebrekkig en onbeholpen deed, dat de gestorvene, die door het medium werd geacht te spreken, in de andere wereld zijn moedertaal al heel spoedig moest vergeten hebben.

Wanneer de spiritisten altijd een zeer nauwkeurig onderzoek hadden ingesteld, zouden vele der door hen geloofde „wonderen" wel op natuurlijke wijze verklaard kunnen worden. Maar... wie gelooft, is in den regel voor nauwkeurig onderzoek niet, of althans zeer weinig, geschikt.

HOOFDSTUK XX.

Het dialektische genootschap.

Het is verklaarbaar, dat het spiritisme meer en meer de aandacht trok, ook van geleerden. Daardoor begon het eigenlijk gezegde occultisme, dat de spiritistische verschijnselen wel aanneemt, maar die verklaart uit den invloed van nog onbekende natuurkrachten en niet uit dien der „geesten". Tusschen het eigenlijke spiritisme en het occultisme kwam nu weldra een diepe klove, wat den spiritisten niet aangenaam kon zijn.

In het voorjaar van 1867 werd te Londen een vereeniging gesticht onder den naam „dialektisch genootschap". Het stelde zich ten doel, vrij en onbevangen, te spreken over allerlei onderwerpen die van algemeen belang waren. Het bestond uit bekende geleerden, artsen, juristen, ingenieurs en mannen van hooge maatschappelijke positie. Voorzitter was de beroemde natuuronderzoeker Sir John Lubbock. In 1869 begon men ook het spiritisme te bespreken en in 't begin van dat jaar ging men tot handelen over. Men verkoos een comité waaraan werd opgedragen, ten deele door eigen onderzoek, ten deele door het hooren van geloofwaardige getuigen en 't verzamelen van berichten, te weten te komen, in hoeverre de spiritistische verschijnselen waar of verdicht waren. Dit comité bestond uit ongeveer dertig personen, en was in verschillende subcomités verdeeld. Anderhalf jaar later, 20 Juli 1870, stelde dit comité zijn rapport vast, met het voorstel dit op kosten van het genootschap te laten drukken. Dit werd geweigerd, omdat er in de mededeelingen van

'tgeen men gehoord en gezien had, zooveel tegenspraak was, dat men niet kon uitmaken wat waar of onwaar was. Het comité gaf zijn rapport toen, op eigen verantwoordelijkheid en op eigen kosten, uit. De slotsom, waartoe dit comité was gekomen, werd in de volgende zes punten saamgetrokken. De berichten der subcommissien vullen elkander aan en schijnen die stellingen te bewijzen:

1. Er kunnen geluiden van allerlei aard ontstaan die schijnen voort te komen uit meubels, uit den vloer, of uit den muur, en deze tonen kunnen niet afkomstig zijn van mechanische werkingen of van spierwerkingen.

2. Zware voorwerpen kunnen in beweging worden gebracht zonder mechanische kunstgrepen van welken aard ook en zonder aanwending van buitengewone spierkracht van aanwezige personen, daar de bewegingen vaak zonder eenige aanraking door iemand, tot stand komen.

3. Die tonen worden vaak voortgebracht en die bewegingen hebben vaak plaats, op het oogenblik en op eene wijze die door de aanwezigen gewenscht wordt; bovendien kunnen ze vragen beantwoorden en ook door een reeks van teekens samenhangende mededeelingen doen.

4. De op deze wijze ontvangen antwoorden en mededeelingen zijn meestal zeer alledaagsch; vaak worden echter ook feiten medegedeeld die slechts aan één der aanwezenden bekend kunnen zijn.

5. De omstandigheid waaronder die verschijnselen plaats hebben zijn van zeer uiteenloopenden aard; maar het feit is belangrijk, dat de tegenwoordigheid van enkele personen dringend noodig om de verschijnselen te voorschijn te roepen, terwijl die van anderen in den regel zeer storend werkt. Dit hangt echter niet af van het geloof of ongeloof der aanwezigen.

6. Het voorkomen der verschijnselen is niet verzekerd door de tegenwoordigheid of zekerheid van bepaalde personen.

Men ziet dat het resultaat van 't onderzoek van zoovele hoog staande mannen zeer weinig beteekent. Het meeste

van 't geen hier wordt medegedeeld kan men in iedere seance terugvinden; de tegenwoordigheid van bepaalde personen, mediums, is een algemeen bekende voorwaarde van het verschijnen van geesten. Merkwaardig is verder, dat men slechts „alledaagsche" dingen vernam. 't Eenige vreemde wat het comité kon mededeelen was, dat zware voorwerpen zonder eenige aanraking, in beweging konden komen, maar . . . dit werd alleen bemerkt door de experimenteerende groep.

Nu waren alle onderzoekers het niet met elkaar eens; enkelen leverden een afzonderlijke nota in. Zoo kwam zekere Mr. Jeffery — en vele anderen stemden met hem in — tot de volgende resultaten.

„Alle verrichtingen der trance-mediums" die wij gezien hebben waren, naar alle waarschijnlijkheid, niets dan gewone hysterische aanvallen, terwijl anderen 't voorkomen hadden van bewust bedrog; bovendien waren de mededeelingen die de mediums in trancetoestand deden gewoonlijk onsamenhangend en niets beteekenend. De schrijvende en teekenende mediums die wij gezien hebben gebruikten potlood en pen op de gewone manier, alleen met dit onderscheid, dat ze zich nu en dan schijnbaar door plotselinge fantastische voorstellingen lieten leiden.

„Nooit hebben wij door klopgeluiden of op eenige andere wijze, mededeelingen ontvangen van onbekende feiten die later bleken waar te zijn; die mededeelingen hadden nooit eenige praktische beteekenis, bevatten nooit een nieuw denkbeeld, maar waren integendeel frivool of absurd.

„Wanneer die mededeelingen moesten beschouwd worden als berichten van de geesten van afgestorvenen, zijn ze in lijnrechte tegenspraak met alle voorstellingen die de mensch zich maakt van den toestand der ziel na den dood; voor verstandige, echt godsdienstige menschen waren die mededeelingen aanstootelijk en ergerlijk.

„Alle verschijnselen die we onderzochten waren van dien aard, dat ze gemakkelijk door bedrog konden worden te

voorschijn geroepen; ze deden een krachtig beroep op de lichtgeloovigheid der menschen. Bovendien is de grens tusschen opzettelijk bedrog en zelfbedrog niet scherp te trekken.

„Toch moet erkend worden, dat velen onzer getuigen zijn geweest van merkwaardige verschijnselen die niet uit bewust of onbewust bedrog verklaard konden worden".

Wat dit bedrog betreft, schrijft Dr. Edmund, de voorzitter van een der subcommissies, het volgende:

„Doorgaans waarheidlievende menschen zullen zonder twijfel dingen mededeelen die, wanneer ze waar zijn, onverklaarbaar zijn en blijven, hetzij dan dat men de hypothese van een bovennatuurlijke inmenging te hulp roept. Maar ik heb genoeg ervaringen verzameld, om mij er van te overtuigen, dat die verhalen een resultaat zijn van zelfbedrog in den eenen of anderen vorm; zulke verhalen zijn eer een product der fantasie dan een bericht van feiten. Wanneer men een half dozijn menschen uitnoodigt een bericht samen te stellen over 't geen ze beweren ervaren te hebben, zouden die berichten zeker ver, zeer ver uiteenloopen".

Dr. Edmund deelt verder meer dan een bericht mede waaruit blijkt, dat menschen die aan dezelfde seance deelnamen, vaak nooit hetzelfde gehoord of gezien hadden of het waargenomene op dezelfde wijze wedergaven. Dit is zeker van groot belang voor de beoordeeling van de waarheid van dergelijke berichten.

Intusschen was het verslag van het dialektisch genootschap niet het laatste woord dat de wetenschap spreekt over de werkelijkheid der mediumitische verschijnselen. Bewering stond tegenover bewering; tot zekerheid kwam men niet. Met groote voldoening werd daarom vernomen dat de geleerde chemicus William Crookes een nieuw onderzoek had ingesteld.

HOOFDSTUK XXI.

De psychische krachten.

Crookes, lid der Royal Society, begon de meeste aandacht te schenken aan 't geen het genootschap had openbaar gemaakt; vooral de beweging van voorwerpen, die niet werden aangeraakt, trokken zijn opmerkzaamheid; hij wilde beproeven die, onder nauwlettende voorzorgen, te herhalen. Het was mogelijk dat de bewegingen, die men meende waar te nemen, uit hallucinaties of zelfbedrog verklaard moesten worden. Maar dit zou onmogelijk zijn, wanneer men de kracht, waardoor die bewegingen veroorzaakt werden, op toestellen liet werken, die zoo ingericht waren, dat ze de beweging automatisch opteekenden; dan was elk bedrog uitgesloten, een medium zou toch op een levenloos voorwerp wel niet suggereerend kunnen inwerken.

Het beroemde medium Daniël Douglas Home verleende hem, bij zijn onderzoekingen, hulp. En in diens tegenwoordigheid openbaarden zich merkwaardige verschijnselen; wat hij met behulp van andere mediums kon doen, was vrij onbeduidend. Home had vooral de gave aan muziekinstrumenten die hij niet aanraakte (meestal werd een harmonica gebruikt) tonen te ontlokken en het gewicht van lichamen te veranderen. Oppervlakkig beschouwd onderzocht Crookes die verschijnselen met de grootste nauwgezetheid en onpartijdigheid. De belangrijkste ervaringen deelde hij mede in een klein geschrift, getiteld: „Researches in the phenomena of Spiritualism". (1874). 't Zou ons te lang ophouden die

ervaringen mede te deelen. Ze waren van den bekenden aard. Merkwaardig is het, dat ze alleen konden worden teweeg gebracht in tegenwoordigheid van Home; was die niet aanwezig, dan gelukten de proeven nooit of slechts ten deele. Crookes had allerlei instrumenten laten maken die, door zelfregistratie, aanwezen welke verandering er, door werking van het medium, bij verschillende voorwerpen werden te voorschijn gebracht, instrumenten die het plegen van bedrog volkomen onmogelijk maakten. Vooral de harmonica gaf schitterende bewijzen van virtuositeit. Wanneer het medium die met duim en wijsvinger der rechterhand vasthield en de linkerhand rustig op de tafel liet liggen, werden eerst eenige zwakke tonen gehoord, die weldra een volledige melodie voortbrachten; de toetsen der harmonica waren naar beneden gewend en werden niet aangeraakt. Het medium verklaarde, dat hij gevoelde dat er kracht van hem uitstraalde. Hij noemde die „psychische kracht." In de nieuwe spiritistische geschriften wordt die verwisseld met Odkracht. Over deze hypothetische kracht het volgende. De chemicus Freiherr von Reichenbach nam aan, dat het Noorderlicht voornamelijk bij de magnetische polen der aarde wordt waargenomen en vermoedde, dat hetzelfde lichtverschijnsel zich overal moet voordoen, waar magnetisme aanwezig is en beproefde of men, in volstrekt donker, door groote, kunstmatige magneten zulk licht zou kunnen voortbrengen.

Terwijl hij zelf en vele anderen niets zagen, waren er toch anderen die, in absoluut donker, aan de polen van den magneet werkelijk licht zagen. Deze menschen werden „Sensitiven" genoemd, want ze zagen niet alleen licht, maar gevoelden ook beurtelings warmte en koude wanneer ze de handen boven die magneetpolen hielden. Die „sensitiven" werden door den magneet aangetrokken, zoodat men hun ledematen door magnetische aanraking in de hoogte kon heffen.

Reichenbach zette die proeven voort, en ontdekte, dat niet alleen magneten dit licht uitstralen maar alle voorwerpen die aan 't zonlicht worden blootgesteld, of met een chemische

kracht waren in aanraking gebracht. Kristallen maar vooral het menschijnlijk lichaam waren voortdurend bronnen van dit licht; sensitive personen zagen dit, als lichtende voorwerpen in een donkere ruimte. De onbekende kracht die deze werkingen voortbracht noemde hij de „Odkracht." Hij beproefde dit licht te fotografeeren, maar elke poging daartoe mislukte; hij kwam tot de overtuiging dat die „kracht" alleen waarneembaar was voor „sensitive" personen. De tafeldans verklaarde hij nu ook als de uitwerking van die kracht. De uit de menschen uitstroomende Od is nu ongeveer gelijk aan de „psychische kracht" der moderne occultisten. Maar waar de psychische kracht alleen bij menschen en mogelijk ook bij dieren wordt waargenomen, komt de Odkracht overal in de natuur voort.

De groote vraag is nu: heeft Crookes werkelijk al die wonderbaarlijke dingen waargenomen, of waren ze producten van zijn fantasie? Dr. LEHMANN beantwoordt die laatste vraag bevestigend; ook bij uitstekende geleerden is zelfbedrog niet buitengesloten wanneer ze zich gaan bewegen op een gebied dat buiten den kring hunner eigenlijke studies ligt. Als bewijs van die meening kan gelden dat Crookes zelf, achttien jaren nadat hij het eerste bericht over die verschijnselen had openbaar gemaakt, een geheel andere beschrijving geeft der door hem genomen proeven. Opmerking verdient ook, dat Crookes telkens bij zijn mededeelingen de aanteekeningen maakt: „de experimenten zijn zeer talrijk, maar door de willekeurige en wispelturige wijze, waarop de kracht wordt gebruikt, en het feit dat Home aan een onberekenbare eb en vloed van deze kracht onderworpen is, is het slechts hoogst zelden gebeurd dat een, bij zekere gelegenheid, verkregen resultaat, bij een andere weder verkregen werd." Nu is het zeker waar, dat men niet altijd geschikt is voor het nemen van proeven. Maar wie op echt wetenschappelijke wijze te werk gaat, neemt niets als bewezen aan, wat zich niet telkens en telkens weder op dezelfde wijze openbaart. Crookes nam nu als bewezen aan wat hij een enkele maal

waarnam, al moest hij later verklaren, dat hij toch eigenlijk iets anders waargenomen had. Merkwaardig is ook, dat verreweg de meeste samenkomsten, geheel of bijna geheel, in het donker gehouden werden, want men kon alleen de zeer dichtbij zittenden onderscheiden.

Van 't grootste belang is, dat het medium altijd alles regelt en dat alles, op zijn bevel, geschiedt; hij zegt hoe de aanwezigen moeten gaan zitten, wanneer het gaslicht moet worden opgedraaid of niet, wanneer de handen op de tafel moeten worden gelegd en wanneer ze moeten worden teruggenomen; kortom: het medium verricht alles wat de geloovige waant waar te nemen. Wij trekken voorloopig hieruit nog geen besluit, maar wijzen er alleen met nadruk op, dat men niet te spoedig werkelijkheid toekenne aan 't geen leeken verhalen, nu op deze, dan weer op die manier, te hebben waargenomen. Dat Crookes zich aan bewust bedrog heeft schuldig gemaakt, kan niet worden verondersteld, maar vreemd is en blijft het, dat hij in het eene bericht bijzonderheden vermeldt, die hij in 't andere opzettelijk verzwijgt of ook geheel anders voorstelt. Dit staat vast: al die zoogenaamde wonderbaarlijke feiten hadden plaats wanneer het werd goedgevonden door het medium dat, door de mededeelingen uit de „geestenwereld", den geheelen toestand beheerschte.

Een ander opmerkelijk verschijnsel, waarbij we moeten stil staan, zijn de *geestfotografieën*. Dat het van groot belang zou zijn voor de spiritisten wanneer men deze kon machtig worden, spreekt wel van zelf. Het kòn toch zijn, dat al die andere manifestatiën alleen in het innerlijk leven van het medium plaats hadden. Maar wanneer de geesten zich als werkelijk levende wezens vertoonden, zou alles geheel anders worden en was de waarheid van het spiritisme bewezen. De aanhangers daarvan hebben dan ook altijd getracht met de geesten in zinnelijke aanraking te komen, en in berichten over de eerste seances wordt dan ook reeds erover gesproken, dat men handen had gezien en aanrakingen gevoeld had die niet op natuurlijke wijze verklaard konden

worden. Nu was hier zelfbedrog of hallucinatie nog mogelijk, maar dat zou geheel anders worden wanneer een geestverschijning fotografisch kon worden aangetoond.

Welnu, men heeft gepoogd op deze wijze zekerheid te verkrijgen. Gemakkelijk ging dit niet, want de mediums en ook de geesten moeten zich eerst in deze nieuwe soort van openbaring oefenen en ontwikkelen. In 't begin kon men alleen fotografiën verkrijgen die alleen door de mediums gezien werden, maar voor alle anderen onzichtbaar bleven. Maar, na een oefening van een 20 jaar, hadden de geesten het zoover gebracht, dat ze door een groote menigte toeschouwers konden worden gezien en, bij sterk electrisch licht, konden gefotografeerd worden. Hun ademhaling en polslag konden gemeten worden, haarlokken werden afgesneden en tot een eeuwig aandenken bewaard. De stoutste verwachtingen werden dus overtroffen.

Ook de geestenfotografie heeft reeds een geschiedenis. De oudste komen voor in den tijd der daguereotypie. In een Amerikaansch spiritistisch tijdschrift van 1855 deelt de redacteur mede, dat men langen tijd tevergeefs beproefd had geestverschijningen op een daguereotypplaat, zichtbaar te maken, maar dat men nu redenen had te vermoeden dat dit zou gelukken. De geesten schijnen echter niet veel zin te hebben gehad in zulke manifestaties, want eerst in 1869 komen weder nieuwe berichten daarover voor. Zeker Mumler, een graveur, had uit liefhebberij de fotografie gaan beoefenen en ondekte toen, dat op de portretten die hij maakte, ook figuren van andere wezens, klaarblijkelijk menschen, voorkwamen. Hij werd van bedrog aangeklaagd omdat hij die portretten in den handel bracht, maar bij gebrek aan bewijs vrij gesproken wat de spiritisten uitermate verheugde.

Herhaaldelijk werden nu overal geestenfotos vertoond, maar de makers ervan van bedrog overtuigd, zooals in 1872 te Parijs met zekeren Buguat geschiedde die door zekeren Lomberd, een fotograaf in dienst der politie, werd ontmaskerd. Onder een valschen naam ging hij naar Buguat met het

verzoek, met een geest gefotografeerd te mogen worden. Toen Buguat het kastje met de plaat in het toestel wilde schuiven, nam Lombard hem het kastje af en verlangde dat die plaat eerst zou ontwikkeld worden. Buguat erkende nu dat het beeld van den geest reeds tevoren op de plaat aanwezig was. Bij een huiszoeking vond men nu in lijkkleeding gehulde poppen en een aantal koppen die uit fotos waren uitgesneden en op karton geplakt. Op die wijze stelde Buguat de beelden van geesten voor; hij werd voor oplichting aangeklaagd en tot een jaar gevangenisstraf en 500 franc boete veroordeeld. Herhaaldelijk werden de zoogenaamde geestenfotografen van bedrog overtuigd, en toch traden telkens weêr nieuwe op die weêr geloof vonden, want de trek naar het bovennatuurlijke zit diep in 's menschen natuur.

Men stond vast in de overtuiging, dat de geesten zich werkelijk konden vertoonen in gestalten die chemische stralen uitwierpen of uitzonden. Daarom konden ze ook op een fotografische plaat inwerken, zonder dat ze voor het gewone menschelijke oog zichtbaar waren. Kon men 't zoover brengen, dat de geesten door *allen* zichtbaar werden, dan was de overwinning door het spiritisme behaald.

Men zette dus het onderzoek voort. Uit Amerika kwamen telkens berichten dat het gelukt was van geesten foto's te vervaardigen, en met ijver toog men ook in Europa aan het werk. En werkelijk gelukte het pogen ook. Eén ding was daarbij erg jammer, dat de gematerialiseerde geest, niet alleen in gelaatstrekken, maar ook in optreden en spreken, sprekend op het medium geleek! De tegenstanders spraken dus van bedrog, maar Crookes zou in 1872 de zaak nader onderzoeken. Hij koos tot medium de vijftienjarige Florence Cook, die hem, langer dan twee jaren, ijverig hielp, maar het gelukte hem nooit vast te stellen, wie nu eigenlijk de geest was die zich steeds op de portretten die hij van haar maakte naast of achter haar vertoonde. Hij noemde die „Katie King" die verklaarde dat zij de gematerialiseerde geest was van een hofdame, Annie de Margon, uit den tijd van

koningin Anna. Ze geleek sprekend op het medium Cook die zelf dit ook erkende, alleen zij had geen gaatjes in de ooren terwijl Florence gewoonlijk oorringetjes droeg. Dit is verklaarbaar wanneer nu eens het medium, dan weêr een ander de rol van geest speelde. Opmerkelijk is het, dat niemand ooit tegelijk het gelaat van Katie en van Florence heeft gezien. Wanneer men nagaat op welke wijze de seances waren ingericht, komt men tot de ontdekking van de ware toedracht der zaak.

Miss Cook werd meermalen van bedrog overtuigd. Zulk een onaangenaam voorval had o.a. plaats den 9 December 1873 bij een zitting in 't huis harer ouders, en gaf haar aanleiding Crookes te verzoeken in zijn eigen huis haar manifestaties nauwkeurig te onderzoeken. Het resultaat van dit onderzoek werd niet bekend, maar later werd ze ontmaskerd. In de „British Association of Spiritualism" hield ze in 1879 en '80 herhaalde zittingen waarbij een geest Mary zich vertoonde. Eenige heeren verdachten Florence (in dien tusschentijd Mrs Corner geworden) ervan, dat zij zelve den geest in een wit kleed voorstelde. In de zitting van 9 Juni '80 sprongen ze onverwachts op, pakten den geest beet en ontdekten dat de „Mary" de, alleen in het flanel en met een korset gekleede, Mrs. Corner was. Nog vaker hadden dergelijke voorvallen plaats. Florence Cook had haar rol als medium uitgespeeld en overleed 22 April 1904. Vatten we alle berichten te zamen die over die wonderbaarlijkheden worden medegedeeld, dan kan worden vastgesteld, dat totdusver nooit eenig afdoend bewijs van materialisatie der „geesten" is geleverd geworden. Zelfs Crookes, die toch wel een geloovig onderzoeker was, kwam tot het besluit dat het zeer wel mogelijk was, dat de „geestgestalten" alleen door de psychische kracht van het medium waren te voorschijn geroepen.

Beschouwen we dit alles onpartijdig, dan maken we ons zeker niet schuldig aan oppervlakkigheid wanneer we beweren dat alles wat er verhaald wordt over die psychische kracht,

behoort tot het rijk der opzettelijke of onbewuste verdichting. In het laatste deel van zijn belangrijk werk, deelt DR. LEHMANN het resultaat van zijn psychiatrische onderzoekingen mede. Hij toont onweerlegbaar aan, dat al die vreemde verschijnselen langs zeer natuurlijken weg verklaard kunnen worden en dat vaak onbewust zelfbedrog in 't spel is waar men opzettelijke bedriegerij zou veronderstellen, welk vermoeden niet altijd gerechtvaardigd is. Maar voordat we dit, zeker verreweg belangrijkste, gedeelte van zijn werk behandelen, eischt iets anders nog eerst onze aandacht.

HOOFDSTUK XXII.

Zöllner en de wezens der vier dimensies.

Friedrich Zöllner, geb. in 1834, overleden 1882, hoogleeraar der astrophysiek te Leipzig, bekleedt in de geschiedenis van het spiritisme een voorname plaats, vrij wel gelijk aan die van William Crookes. De berichten over spiritische verschijnselen die men totdusver ontvangen had, waren afkomstig van mannen en vrouwen zonder wetenschappelijke vorming en die dus niet den waarborg gaven dat ze werkelijk wetenschappelijk hadden onderzocht. Tengevolge daarvan nam men de berichten over feiten, die in tegenspraak waren met alle bekende natuurwetten, in de kringen der geleerden met groot wantrouwen aan. Maar dit werd anders, toen mannen als Crookes en Zöllner optraden als verdedigers van de belangrijke verschijnselen, waarvan zij de werkelijkheid erkenden. Men kon hun mededeelingen niet eenvoudig verklaren voor producten van hun fantasie, maar moest aannemen, dat bedoelde feiten werkelijk hadden plaats gehad, tenzij men kon bewijzen waardoor de beroemde onderzoekers op een dwaalspoor waren gebracht. Natuurlijk waren ook hier vóór- en tegenstanders, maar de onderzoekingen van beide mannen hadden voor beide partijen groot gewicht.

Zöllner's onderzoekingen werden gedaan met behulp van het Amerikaansche medium Henry Slade en omvatte twee soorten van verschijnselen: het „directe schrift" en „de doordringbaarheid der materie".

De Lijflandsche Baron Ludwig van Gülderstubbe had, met zijn zuster Julia 't eerst het „psychische" of „directe" schrift

ontdekt. Het bericht daarover publiceerde hij in een geschrift dat, onder den titel „Pneumatologie positive et experimentale" in 1807 te Parijs werd uitgegeven. Hij moet een buitengewoon goed medium zijn geweest, daar hij onder ongunstige omstandigheden goede resultaten verkreeg. Hij begon er mede, potlood en papier in een gesloten kastje te leggen en den sleutel ervan altijd bij zich te houden. Van tijd tot tijd ging hij dat papier onderzoeken. Na twaalf dagen zag hij daarop eenige mystieke teekens en, toen hij later het kastje opende, zag hij op het papier duidelijk schrift ontstaan zonder dat het potlood gebruikt werd. Spoedig werd nooit weer een potlood gebruikt en dagelijks ontving hij duizende psychogrammen, eenvoudig door een wit papier ergens neder te leggen, òf op een tafel in zijn kamer, òf op 't voetstuk van een standbeeld, òf op een grafsteen in een kerk òf op kerkhoven en vaak geschiedden die manifestaties in tegenwoordigheid van vele getuigen. Altijd waren het de geesten van beroemde afgestorvenen die dit schrift uitvoerden; hij en zijn zuster zagen ook vaak geesten aan dien arbeid bezig.

Gelijk we zeiden was het Amerikaansche medium Slade hem altijd behulpzaam. Deze had zich reeds vroeger in zijn vaderland met die schriftelijke mededeelingen bezig gehouden, maar werd pas beroemd toen hij in 1876 naar Londen ging en daar openbare seances gaf. Spoedig trokken die seances de algemeene aandacht, vooral toen eenige leden van de „British Association of Spiritualism" de openbaringen van Slade, in zijn eigen huis, aan een nauwkeurig onderzoek wilden onderwerpen. Slade willigde dit verzoek in, maar onder voorwaarde, dat nooit meer dan twee leden bij het onderzoek zouden tegenwoordig zijn. Hoe die seances plaats hadden blijkt uit het rapport van zekeren Mr. Edmonds, die het volgende mededeelt.

„Slade kwam in de vergadering van het Comité van onderzoek en werd in de operatiekamer gebracht, waarin hij telkens twee leden ontving. Mrs Hannah en ik waren de laatsten die binnenkwamen. We vonden Slade staan bij een gewone

klaptafel waarom drie stoelen waarop we konden plaats nemen, op een afstand van ongeveer twee meter van de andere voorwerpen in de kamer verwijderd. Van de medeleden die voor ons bij Slade geweest waren, kreeg ik twee leien: de eene een gewone schoollei, de andere een dubbele lei met scharnieren. Bij het begin der zitting werd op de schoollei, die zich gedeeltelijk onder de tafel bevond, een korte boodschap geschreven. Ik zeide toen te wenschen dat in mijn notitieboekje, dat ik tegelijk met een blauw potlood, aan Slade gaf, ook zou geschreven worden. We ontvingen het bericht, dat men beproeven zou ons een mededeeling te doen geworden. Slade hield nu het zakboekje goed en geheel zichtbaar boven de tafel; op het open blad legde hij het stukje potlood, en sloot daarop het boekje, voorzoover dat kon, daar hij het met den duim aan den eenen hoek vasthield. In het medium was geen beweging te ontdekken, terwijl zoowel Slade's handen als het boekje volkomen zichtbaar waren; ik vond daarop ook werkelijk een schriftelijke mededeeling in het boek. Nu werd een stukje griffel op de eene helft der dubbellei gelegd en toen de andere helft gesloten, zoodat de griffel tusschen de beide leien lag. Slade hield de gesloten lei een oogenblik onder de tafel maar op Hannah's verzoek werd ze weêr op de tafel gelegd. Slade deed dit en toen hij de lei opende, deelde hij mede dat er nog niets op geschreven was. Maar weldra hoorden wij dat er geschreven werd, en toen we weer de lei openden zagen we dat daarop een volzin stond".

Het rapport van die Mrs. Hannah stemt vrijwel met dat van Edwards overeen. Vrijwel, niet geheel. Volgens den een hield Slade het boekje gesloten boven de tafel, volgens de andere had hij het geopend voor een gedeelte onder de tafel gehouden. Ook de andere leden van het comité kwamen niet letterlijk in hun mededeelingen overeen. Maar grooter verschil is er in de mededeeling van Edwards dat men de lei had onderzocht voordat die gesloten werd, terwijl Hannah vertelde dat men dit niet gedaan had. Wien moest men nu

gelooven? Heeft een van beiden, of hebben beiden niet nauwkeurig waargenomen? We zullen later zien hoe moeielijk het is, nauwkeurig waar te nemen.

Spoedig na Slade's komst te Londen, kreeg de zoöloog Prof. Lankaster het vermoeden, dat Slade's verrichtingen niets anders waren dan behendige goocheltoeren. Toen Slade een schijnbaar schoone lei een oogenblik onder de tafel had gekeerd, trok Lankaster de tafel onverhoeds weg en ontdekte dat de „boodschap der geesten" reeds daarop stond. Hij had Slade's hand zich haast onmerkbaar zien bewegen. Lankaster diende daarop een aanklacht tegen Slade in van bedrog en oplichting, en deze werd dan ook tot drie maanden dwangarbeid veroordeeld. In hooger beroep werd dit vonnis, wegens gebrek in den vorm, vernietigd en Slade op vrije voeten gesteld. Dat hij geen goochelaar was, was daarmede natuurlijk niet bewezen.

Slade bracht de volgende jaren afwisselend in Engeland en Holland door en overal wekten zijn kunsten verbazing. In den herfst van 1877 kwam hij te Berlijn, deed daar dezelfde toeren, maar het gelukte de spiritisten niet Helmhotz, Virchow en andere geleerden te bewegen de verrichtingen van het medium te gaan bijwonen. Zöllner was toen te Leipzig en besloot zich de zaak aan te trekken. Hij liet Slade overkomen en experimenteerde met hem tot het jaar 1878. Te Leipzig bereikte Slade's „kracht" haar toppunt. In Zöllner's tegenwoordigheid gelukten hem verschillende proeven die hij later niet weer kon herhalen. Zöllner gaf later een verslag van zijn bevindingen uit, maar daarin wordt het grootste gedeelte gevuld met aanvallen op de geleerden die niet „belangstellend" genoeg geweest waren om de vertooningen van Slade te gaan bijwonen; van die „openbaringen" zelve wordt maar bitter weinig medegedeeld. Men komt, door dit geschrift, tot de overtuiging dat Zöllner in zijn laatste levensjaren niet geheel normaal was. Zijn ijver om de waarheid der spiritistische verschijnselen te bewijzen werd nu hem een werkelijke monomanie, waar-

bij hij alles wat wetenschappelijke methode kan genoemd worden, verloochent. Slechts een enkele maal deelt hij min of meer belangrijke ervaringen mede. De wezens die op deze wijze schreven noemde hij „vierdimensionaal".

Een ander verschijnsel, waarop de Spiritisten met zekere voorliefde wijzen, is de „doordringbaarheid der materie." Vaste voorwerpen worden eensklaps gevonden in gesloten ruimten, waarin ze tevoren niet waren. Zoo verschenen plotseling boeketten in een goed gesloten kamer; voorwerpen, die in een zekeren hoek van een huis waren, werden plotseling, zonder dat een menschenhand ze aanraakte, in een anderen hoek geplaatst; in hermetisch gesloten glazen flesschen werden stukken metaal binnengeworpen, enz. enz. Natuurlijk moesten daarbij „geesten" in 't spel zijn, die de aardsche stof zoo doordringbaar maakten, dat niet alleen zij zelven daar konden binnendringen, maar dat allerlei voorwerpen daardoor konden geworpen worden. Terecht noemt men deze verschijnselen de belangrijkste op 't gebied van het Spiritisme, daar ze in strijd zijn met alle ons bekende natuurwetten. Nu is het uiterst moeielijk de waarheid van zulke „prestaties" te ontsluieren. Men kan moeielijk uitmaken of eenig voorwerp vroeger al dan niet ergens in opgeborgen was; hier hangt alles af van den waarheidszin der berichtgevers. Wanneer men al de berichten over die „doordringbaarheid der stof", door Lehmann vermeld, nauwkeurig en onbevooroordeeld leest, ontdekt men, dat geen enkele dier z.g. feiten, gesteld al dat ze nauwkeurig zijn waargenomen, niet op zeer natuurlijke wijze kan verklaard worden. Wij deelen slechts een dier verhalen, waaraan Spiritisten zoo groote waarde hechten mede. De Amerikaansche hoogleeraar Hare deed in 1848 de volgende proef. Buiten het medium, een jong man van 19 jaren, was niemand in 't laboratorium aanwezig dan Hare zelf en zekere Dr. Peters. Eerst ontvingen zij door middel van de „Spirito-

scoop" eenige mededeelingen van geesten. Dit instrument was door Hare uitgevonden; het bestond uit een uurwijzer die op een verborgen alfabet wees, zoodat het medium de aangewezen letters niet weten kon. Een dezer mededeelingen luidde: „laat Dr. Peters twee flesschen en twee stukken platina in de kast leggen." Hare stond op, en nam twee hermetisch gesloten flesschen en twee stukjes platina ter grootte van een geweerkogel. Die werden in een lange, smalle kast, die op de tafel stond, gelegd; Dr. Peters onderzocht alles nauwkeurig zonder iets verdachts in de inrichting van het kastje te kunnen vinden. Het kastje werd daarop gesloten en men ging weer aan het doen van onderzoekingen met de spiritoscoop. Na 55 minuten deelde het toestel mede: „wij hebben een geschenk voor Dr. Peters, laat hij naar het kastje gaan en het aannemen." Het kastje stond op eenigen afstand van Peters. Toen hij 't kastje opende, zag hij beide platina-kogeltjes in de hermetisch gesloten flesschen! — Tot zoover het bericht. Met geen enkel woord wordt verteld wat de geesten gedurende die 55 minuten verrichten om de kogeltjes in de flesschen te brengen; ze schijnen er nogal moeite mede gehad te hebben, bijna een vol uur waren ze toch bezig. We vernamen alleen dat de geleerden met de spiritoscoop bezig waren; hebben ze dat, een uur lang, onafgebroken gedaan? Hadden ze gedurende al dien tijd het kastje nooit een oogenblik uit het oog verloren? Konden zij bewijzen dat die flesschen en die platina-kogeltjes dezelfde waren die ze, bij 't begin van het „onderzoek" gebruikten? Het medium zal, gedurende die 55 minuten toch wel iets uitgevoerd hebben. Het bericht geeft niet den minsten waarborg dat alles niet, op de meest natuurlijke wijze, heeft plaats gehad. Bovendien: de „geesten" hielden zich dan wel bezig met kinderachtige spelletjes!

Vanwaar nu al die bovennatuurlijke verschijnselen? Zöllner meende de verklaring te vinden in het aannemen eener vierde dimensie. Terwijl wij menschen ons, in de ruimte, slechts drie dimensiën kunnen voorstellen, is er — zuiver mathe-

matisch geredeneerd — geen bezwaar tegen zich ruimten met vier of nog meer dimensies voor te stellen. Wanneer men nu aanneemt, dat de ruimte die wij in drie afmetingen kennen, ook nog een vierde heeft, moet het mogelijk zijn, een lichaam in elke geslotene ruimte die men slechts wil, te brengen. Men behoeft de voorwerpen dan slechts door de vierde dimensie heen te voeren en dan zullen ze, zonder in strijd te komen met de ons bekende natuurkrachten, op ieder punt van een driemensionale ruimte zichtbaar worden. Of een gewoon sterveling deze diepzinnige redeneering kan vatten, durven wij niet bepalen. En daar wij slechts gewone wezens zijn, driemensionale, zullen wij dit alles ook wel nooit begrijpen kunnen.

Zöllner neemt dit alles geloovig aan; nam allerlei proeven met het leggen van knoopen in een touw waarvan de beide uiteinden waren vastgeknoopt en met lak waren verzegeld, precies op de manier waarop onze kermisgoochelaars te werk gaan enz. enz. Dat er van den kant der „mediums" goochelarij of bedrog in 't spel kon zijn, schijnt bij den Duitschen geleerde zelfs niet op te komen. Dat mannen als Virchow en Helmholtz 't beneden zich achtten die zoogenaamde bovennatuurlijke dingen te onderzoeken, is zeer zeker verklaarbaar en pleit niet ~~tegen~~ VOOR hen, hoezeer hun „ongeloof" ook werd veroordeeld.

HOOFDSTUK XXIII.

Theosophie en Fakirisme.

De vraag kan gedaan worden: hebben wij het recht ook de theosophie, in verband met het tot dusver gezegde, te gaan bespreken? Immers tusschen haar en het spiritisme bestaat een groot onderscheid en theosophen verklaren herhaaldelijk, dat zij het spiritisme als van minder beteekenis beschouwen. Toch bestaat er tusschen beide nauwe verwantschap of liever beide vertoonen eenzelfden karaktertrek (1). De theosophie staat tusschen het gewone spiritisme en occultisme

(1) In het Tijdschrift „*Theosophia*" (Juli 1909) zegt de redactie: „Hoewel Theosophie geen spiritisme is, erkent zij de mogelijkheid der spiritistische verschijnselen, al verklaart zij ze anders. Toch hebben we niet geaarzeld iets te publiceeren dat op het spiritisme betrekking heeft, omdat o. a. beide richtingen hierin overeenkomen, dat zij doen inzien dat er een andere wereld en een ander leven is, dan het aardsche op de aarde. Frau Assmann, een Duitsch medium, heeft zoo teekeningen vervaardigd. In een helder verlichte kamer, zet zij zich aan het werk voor een tafel waarop papier en ook gekleurd krijt. Terwijl het aanwezige gezelschap, waaronder haar echtgenoot, zich rustig houdt en zwijgt, geraakt Mevr. A. in slaap en begint lijnen op het papier te trekken in verschillende kleuren en verkrijgt daardoor het kleurenpatroon dat haar teekeningen aanbieden. In gewonen toestand kan het medium niet teekenen en zij heeft ook niet veel onderwijs genoten, zoodat de vrouw het teekentalent waarover zij, in trancatoestand, beschikken kan aan een andere bron dan aan hare opleiding en haar waaktoestand ontleenen moet." (Vgl. Holl. Revue van 25 Juli 1909, blz. 517.) Er is dus bij groot verschil ook zeker wel groote overeenkomst tusschen spiritisme en theosophie.

in. De theosophie is, in hoofdzaak, wel een godsdienstig systeem maar heeft dit met het wetenschappelijk occultisme gemeen, dat zij de inwerking van geesten op de menschenwereld loochent en de mediumitische verschijnselen verklaart als werkingen van pas ontdekte, nog niet verklaarde natuurkrachten. Maar verder gaat ook de overeenkomst niet. De grondgedachten der theosophie zijn ontleend aan Aziatische godsdiensten, vooral — naar men beweert — aan het Buddhisme. Hoe men ook over dit verschijnsel moge oordeelen, zeker is het, dat het alle aandacht verdient, als een nieuw, hoogst belangrijk verschijnsel onzer dagen dat tal van uitnemende denkers onder zijn aanhangers telt. (1)

Gelijk men weet, is de eigenlijke schepper van dit systeem, de, in menig opzicht, hoogbegaafde Mevrouw *Blavatsky*, al is men later, in enkele opzichten, van haar stelsel afgeweken. Over haar dus eerst een enkel woord.

Helena Petrowna von Hahn—Rottastern, dochter van een Russischen Graaf en hoofdofficier, werd in 1831 te Jetz Ekaterinoslaw in Z. Rusland geboren. In haar vroegste jeugd was ze meestal aan bedienden overgelaten, waardoor haar fantasie met allerlei sprookjes en verhalen van geesten gevoed werd en al vroeg bracht men haar tot de overtuiging dat zij „als Zondagskind" bijzonder in staat was geesten te zien en met deze omtegaan. Ze was een zeer zenuwachtig kind dat reeds vroeg aan allerlei hallucinaties en hysterische aanvallen leed. Ze meende altijd door wezens omringd te zijn die voor anderen onzichtbaar waren. Bovendien was ze zeer prikkelbaar en altijd tot tegenspreken geneigd. Ontegenzeggelijk had ze vele gaven, vooral een toomlooze energie, zoodat het niet vreemd is, dat ze een zeer eigenaardig mensch werd.

In 1848 trad ze in 't huwelijk met generaal Blavatsky, maar, na drie jaren, werd dit huwelijk weer ontbonden.

(1) Men vergelijke hier vooral het belangrijke geschrift: „De nieuwere theosofie van vrijzinnig-godsdienstig standpunt beoordeeld", door P. B. Westerdijk, Doopsgez. pred. te Enschede. Assen. L. Hansma 1906.

Twaalf jaren achtereen trok ze toen, Europa, Amerika, Egypte en Indië rond en op die reizen werden haar gaven als medium voortdurend ontwikkeld. Van de volgende zeven jaren is niets anders bekend dan dat ze die, volgens haar eigen mededeelingen, doorbracht bij de Mahâtmas op de helling van 't Himalayagebergte. Die Mahâtmas vormden, volgens haar, een genootschap van wijze mannen die in de ontoegangelijke streken van Tibet verblijf hielden en door een heilig leven en vlijtig onderzoek van de geheimen der natuur, bijna goddelijke macht verkregen hadden. Een Mahâtma, of „adept", is in staat de gedachten der menschen te lezen en op elken afstand invloed op hem te oefenen. Hij kan materieele voorwerpen in hun bestanddeelen oplossen; door geheime, hem slechts bekende krachten, kan hij die bestanddeelen naar elke plek die hij wil laten „uitstroomen" en ze daar weder in hun oorspronkelijken vorm samenstellen; daardoor kan een lichaam plotseling in een gesloten ruimte verschijnen. Hij kan voorts, door onzichtbare krachten, en zonder aanraking tonen doen hooren, lichamen in beweging brengen en omgekeerd maken dat die niet verplaatst kunnen worden. Hij kan andere adepten, hoe ver ook van hem verwijderd, zonder eenig materieel verbindingsmiddel, mededeelingen doen en ook de zielen, voor eenigen tijd, van het lichaam scheiden, zoodat die geheel vrij, onafhankelijk van ruimte en tijd, kunnen rondzwerven.

Die broederschap van „wijze mannen" zou vele eeuwen lang hebben bestaan en, zeven jaren lang, werd Mevr. Blavatsky in hun geheimen ingewijd en zelve ook een adepte. Tot dusver waren de geheimen, duizend jaar lang, strikt verborgen gehouden, maar de Mahâtmas achtten nu den tijd gekomen die te openbaren. Ze zonden nu de vrouwelijke Chala, of leerling, uit om de „leer der ingewijden" aan de wereld te verkondigen.

In 1870 keerde Mevr. Blavatsky uit Indië terug, stichtte eerst te Kairo een spiritistisch gezelschap dat echter spoedig weer ontbonden werd. Op bevel van haar leermeester, Koot

Hoomi, ging ze toen door Europa naar New-York. Hier verbond ze zich met den ijverigen spiritist Henry Olcott en stichtte ze in 1875 met hem het „theosophisch genootschap". Het doel der vereeniging was: 1. den grondslag te leggen voor een algemeene broederschap die de geheele menschheid, zonder onderscheid van ras, kleur of geloofsvormen zou omvatten; 2. de bestudeering van Arische en andere geschriften over godsdienst en wetenschap te bevorderen, en de waarde der oud-aziatische letterkunde, vooral die de Brahmaansche, Búddhistische en Perzische wijsbegeerte behandelen te verdedigen; 3. de verborgen krachten der natuur, vooral de psychische die in den mensch sluimeren, te onderzoeken. Olcott werd de eerste voorzitter van dit genootschap en verlegde zijn „hoofdkwartier" naar de voorstad Adyar bij Madras in Indië.

Eenige jaren later in 1877 gaf Mevr. Blavatsky haar alom bekend werk, in twee dikke deelen, „The Isis unveiled" uit. Ze tracht hierin te bewijzen dat, wat men theosophie noemt, niets anders is dan de geheime eigenlijke kern van de godsdienstige en wijsgeerige systemen van alle tijden, van magie, spiritisme enz. De leer die ze mededeelt is een uittreksel uit de meest verschillende systemen. Ze geeft daarmede bewijs van buitengewone belezenheid. Maar, volgens de schrijfster, is dit boek niet op natuurlijke wijze ontstaan; het grootst gedeelte ervan is afkomstig van Mahâtmas, wier geesten haar des nachts in haar studeerkamer bezochten; als ze 's morgens opstond vond ze altijd tal van volgeschreven vellen, en wel in zulk een hoeveelheid, dat ze onmogelijk zelve die in dien korten tijd kon geschreven hebben.

Mevrouw Blavatsky en overste Olcott, bereisden nu Indië en predikten overal den nieuwen godsdienst der theosophie. Ze vonden een menigte aanhangers die den nieuwen godsdienst weêr verder verbreidden, zoodat weldra, vooral in de Engelsch sprekende landen, tal van theosophische vereenigingen ontstonden. Het is niet te verwonderen, dat de leerstukken der theosophen dan ook werden aangenomen. Ze hebben

een zekere bekoring door hun mystisch-phantastisch karakter, waardoor ze geheel afwijken van de westersche godsdiensten. Van de leer der verdoemenis willen de theosophen niets weten. Daarbij kwam dat Mevr. Blavatsky de waarheid harer leer bewees, door tal van wonderbare verrichtingen. Vooral te Adyar hadden wonderbaarlijke dingen plaats. Daar openbaarde de genoemde Koot Hoomi zich in een astrale gestalte, d. w. z. zijn ziel verscheen in een dun, doorzichtig, materieel omhulsel, zoodat de aanwezigen haar konden zien. Hier bevond zich ook „the Shrine", de heilige kist die de inboorlingen met grooten eerbied vereerden. Onbruikbaar geworden voorwerpen die men daarin legde, werden door nieuwe vervangen van dezelfde soort, ook vond men in die kist vaak uitvoerige antwoorden, door de Mahâtmas gegeven, op vragen die eenige minuten te voren waren gedaan.

Natuurlijk wekten al die wonderen groote verbazing, te meer toen zekere Sinett in 1881 zijn „The occult world" uitgaf waarin hij die „wonderen" niet alleen verhaalt, maar ook tracht te bewijzen, dat ze langs geheel natuurlijken weg waren tot stand gebracht. Wanneer de Europeesche geleerden de natuur wat ijveriger bestudeerden zouden zij gemakkelijk dezelfde verschijnselen kunnen te voorschijn roepen: alles geschiedde namelijk door gebruik te maken van nog onbekende natuurkrachten. Dit boek werd in alle mogelijke talen overgebracht en maakte overal een diepen indruk. Toch werd door velen de vraag gedaan, of hier niet allerlei bedriegerijen plaats hadden.

Het volgende gaf recht dit te vermoeden. Een zekere Mr. en Mrs. Coulomb, die zich geruimen tijd in het „hoofdkwartier" te Adyar ophielden, kregen op zekeren dag, oneenigheid met Mevr. Blavatstky en vertelden toen overal, dat ze met twee Indische fakirs waren samen geweest die verklaard hadden Mevrouw Blavatsky bij haar bedriegerijen te hebben geholpen. Dit verwekte groot opzien en de „Society for Psychical Research" te Londen, zond een harer bekwaamste leden, Hodgson, naar Indië om de zaak daar te

onderzoeken. Hij onderwierp beide partijen aan een kruisverhoor en nam eenige geschriften van Mevrouw Blavatsky in beslag, onder anderen die van de Mahâtmas heetten afkomstig te zijn. Die stukken werden naar Londen opgezonden, door schriftkundigen onderzocht, die eenstemmig verklaarden dat alle door de hand van Mevr. Blavatsky zelve geschreven waren. Hodgson toonde duidelijk aan, dat de berichten over die wonderen, bijna altijd, met elkander in tegenspraak waren. De geheimzinnige „Shrine" was niets anders dan een goochelaars-toestel, met een verschuifbaren achterwand, zoodat men door een geheim luikje dat in den wand van Mevr. B's slaapkamer was, gemakkelijk daarin iets kon leggen of eruit nemen. In zijn uitvoerig rapport, opgenomen in No. 9 der „Proceedings" van het genootschap, gepubliceerd in 1885, komt Hodgson tot het resultaat dat „Mevrouw Blavatsky, de geslependste, sluwste en meest ontwikkelde bedriegster is die de geschiedenis kan aanwijzen, en dat haar naam daarom verdient voor het nageslacht bewaard te blijven". [1])

Hodgsons bericht was een zware slag voor de theosophie. Het baatte niet veel dat Sinnett in 1886 een biografie uitgaf van Mevrouw Blavatsky,[2]) waarin hij haar trachtte te

---

[1]) In het Tijdschrift „Pro en Contra" 1906 blz. 2 verdedigt de heer W. G. Reedeker van Groningen Mevrouw B. tegen de tegen haar ingebrachte beschuldigingen. Hij spreekt van den „Judas-triomf" van den timmerman Coulomb die zelfs de „vereeniging van Psychisch onderzoek" te Londen zou „bedot" hebben. Zijn verdediging grondt hij op .... de verklaringen van Mevr. B. zelve, evenals Sinnett (blz. 160) alleen mededeelt wat haar bloedverwanten en vrienden van haar verhalen. Van het persoonlijk onderzoek van de geschriften van Mevr. B. en van Mahâtmas schijnt hij nooit te hebben gehoord! Hij stelt Mevr. B. zoowat op een lijn met Jezus die ook „heerschappij had over de stof". Zeker een echt wetenschappelijke bijbelbeschouwing! Het blijkt intusschen, dat er onder de theosophen ook al partijen zijn. De „Theosophische vereeniging" van Annie Besant viel reeds in ongenade.

[2]) Voorvallen in het leven van Mevrouw Blavatsky door A. P. Sinnet uit het Engelsch vertaald door H. J. van Ginkel. Uitgave van de Theosophische uitgevers maatschappij. De in dit werk gegeven mededeelingen zijn afkomstig van Mevr. B.'s bloedverwanten en vrienden.

verdedigen tegen de tegen haar ingebrachte beschuldigingen. De meeste theosophische vereenigingen maakten zich van het „hoofdkwartier" los; zij zelve stierf in 1891, door de meesten verlaten en vergeten, te Londen.

Het theologisch systeem der theosophie wordt het best gekend uit Sinnett's „Esoteric Buddhism" (1883). De theosophie blijkt daaruit een soort van Pantheïsme te zijn. „Wij verwerpen" — lezen we daar — „de voorstelling van een persoonlijken, buiten de wereld staanden, op den mensch gelijkenden God, die slechts het reusachtig groot schaduwbeeld zou zijn van den mensch, en niet altijd van den besten mensch. Wij gelooven aan een alles omvattend goddelijk beginsel, de wortel en grond van alle dingen, waaruit alles voortvloeit en waarheen, in den grooten kring van het leven, alles terugkeert. Maar vooral karakteristiek is de, aan het Buddhisme ontleende, leer der Karma en der reïncarnatie.

Karma is „de wet der onvermijdelijke gevolgen". Alles wat den mensch hier op aarde overkomt, niet alleen zijn uiterlijke omstandigheden, maar ook de ontwikkeling van zijn persoonlijkheid, is een noodzakelijk gevolg van zijn leven in dit en in vroegere existenties. Wanneer de mensch sterft, gaat zijn ziel naar Devashan, waar ze een volkomene zaligheid geniet zonder de minste herinnering meer te hebben van de ellende van het aardsche leven. Die zalige toestand is het loon van het goede dat de ziel, gedurende haar verblijf op aarde, heeft volbracht en duurt zoo lang totdat die verdiensten verbruikt zijn. Dan wordt de ziel wedergeboren en gaat opnieuw in een menschelijk lichaam en de toestand waarin ze verkeert is de noodzakelijke consequentie van het vroegere aardsche leven. Wat de ziel toen misdreven had, wordt vroeger of later gewroken, daar dit de noodzakelijke gevolgen medebrengt. Zoo moet de ziel zich beurtelings in Devashan en op aarde ophouden, totdat alle schuld is verzoend, en verdere wedergeboorte onnoodig is, dan gaat de ziel in het algemeen goddelijke beginsel, in het Nirvana, op.

Door het fantastisch, Oostersch kleed waarin deze leer gehuld is, kon de theosophie zooveel aanhangers vinden. De vraag is van belang, welk bewijs de theosophie levert voor de waarheid van haar leer.

En nu komt een onbevooroordeeld onderzoek tot het besluit: eenig bewijs wordt nooit geleverd en door niemand.

Zooals de Spiritisten zich telkens beroepen op mededeelingen der geesten, beroepen de theosophen zich op die der Mahâtmas. De theosophie is hun, tot dusver geheim gehouden leer; daar dezen nu, op ieder gebied, veel dieper inzicht hebben dan gewone stervelingen, moet hun leer over de wereldorde en het lot der menschenziel boven iedere, gewone menschelijke kritiek, verheven zijn. Bovendien is die leer onmiddellijk geopenbaard door Gautama-Búddha, in zijn laatste incarnatie. Gautama was, gedurende zijn voorlaatste menschwording, reeds zoover gevorderd dat hij Buddha kon worden en het Nirvana binnengaan, maar hij deed daarvan afstand, om, uit liefde voor den mensch, nog eenmaal op aarde terug te keeren in de koningin Maya. Daarom is de wetenschap der Mahâtmas van goddelijken oorsprong. Vragen we nu naar een bewijs van die bovennatuurlijke kracht der Mahâtmas, dan worden we verwezen naar de wonderen door Mevr. Blavatsky verricht, die, evenals andere godsdienststichters, de waarheid harer leer door wonderen bewees. Maar ze was kind der XIXe eeuw en stelde dus haar wonderen voor als werkingen van totdusver onbekende natuurkrachten. Intusschen ... we hebben gezien hoe het met die wonderen en die geheime wetenschap van Mevr. Blavatsky is afgeloopen en kunnen het uitspreken: de geheele theosophie is een product van fantasie en lichtgeloovigheid.

Mevr. Blavatsky deed verstandig haar Mahâtmas te laten wonen in een afgelegen streek van Tibet, in een ontoegankelijk oord van Indië. Want de Indische *Fakirs* en vooral de hoogere sekte der Yogi, hadden reeds lang in Europa een groote vermaardheid gekregen als toovenaars. De theosophen

beschouwen die Yogi als nog onvolmaakte Mahâtmas, die ook vele geheime krachten ter hunner beschikking hebben, maar nog niet tot den rang van adepten zijn opgeklommen. Nu is het niet te ontkennen, dat de Indische Fakirs reeds lang voordat men die in Europa kende, met zekere psychologische bijzonderheden bekend waren. Het is zeker, dat b.v. de Portugeesche abt Farcia van de Fakirs leerde door suggestie hypnose te veroorzaken, en wel reeds langer dan een eeuw geleden, toen men in Europa nog onder den invloed van een Messmer en dergelijke verkeerde. Ook is het bekend, dat de Fakir zich in een kunstmatigen slaaptoestand kan brengen, zooals bij sommige dieren voorkomt, zoodat ze soms weken en maanden lang zonder voedsel en schijnbaar zonder ademhaling, leven kunnen. De op suggestie berustende hypnose en het „levend begraven worden" der Fakirs is geenszins met de bekende natuurwetten in strijd.

Maar anders is het, met de verrichtingen der Fakirs. In 1875 gaf de Franschman Jacolliot een boek uit, onder den titel: „Le spiritisme dans le monde. l' Initiation et les sciences occultes dans l'Inde", waarin hij de meest bekende, door hem zelven aanschouwde Fakirkunsten verhaalt: zware, bronze voorwerpen buigen zich op een wenk van den toovenaar, zaadkorrels door hem zelven den Fakir ter hand gesteld schieten dadelijk als groote struiken op enz. enz. De Fakir zelf zat, onbewegelijk, bijna naakt naast hem, alleen gewapend met een bamboestengel met zeven ringen als bewijs van zijn waardigheid, en deed dus niets waaruit die „wonderen" konden verklaard worden. Alle goochelarij was dus buitengesloten en Jacolliot komt dan ook tot het besluit, dat hier onbekende krachten in 't spel waren. Jammer was, dat hij altijd alleen den Fakir bezocht; hij deed dit om te voorkomen dat deze door een zijner bedienden zou geholpen worden. Maar dit moest hij toestemmen, dat de doordringende blik waarmede de Fakir hem onafgebroken aanstaarde, door hem niet kon verdragen worden, zoodat hij zelf de mogelijkheid erkent dat hij gehypnotiseerd werd. De straks genoemde

Hodgson, die Mevr. Blavatsky ontmaskerde, verkeerde ook vaak onder die Fakirs en verklaart dat het voor den kalmen onderzoeker vast uiterst moeilijk was nauwkeurig te verhalen wat hij bij die goocheltoeren werkelijk had waargenomen. Maar die feiten gelijken veel wonderlijker dan ze in werkelijkheid zijn. We kennen ze allen bij geruchte: hoe de Fakir een touw in de lucht werpt, daarbij opklimt, een kind naar boven laat klimmen dat daar hoog in de lucht wordt in stukken gesneden en later weer levend wordt gemaakt enz. enz. Alleen is het nog niet geheel verklaard, hoe een enkel man een geheele reeks toeschouwers hypnotiseeren kan, en hallucinaties kan te voorschijn roepen. Intusschen is het opmerkelijk dat Hodgson in een Amerikaansch blad mededeeldt dat hij, gedurende zijn verblijf in Indië, zelf nooit iets van die wonderbaarlijke dingen had gezien en nooit iemand had ontmoet die ze zelf had bijgewoond; de berichten waren alle uit de derde hand.

Nu is het ontdekt vanwaar Mevr. Blavatsky al die verhalen had die men over de wonderen der Fakirs vertelde. In zijn „Psychologische studie" (1891) blz. 419 v.v., deelt de psychiater Kiesewetter mede: „Het is bekend dat deze dame, en ook haar helpers, goed te huis was in de oude Europeesche litteratuur over magie en vele der door haar zoogenaamd bijgewoonde wonderen, kwamen voor in het werk van Johan Weiers „De praestigiïs daemonum" zoodat het voor de hand ligt, dat zij haar verhalen aan dit boek ontleende en omwerkte, als bewijzen van de geheime wetenschap der Fakirs". Men moet dus voorzichtig zijn, eer men al die wonderbaarlijkheden voor feiten aanneemt.

HOOFDSTUK XXIV.

Spiritisme en occultisme sedert 1880.

Het moderne spiritisme verloor langzamerhand zijn beteekenis. Nieuwe „openbaringen" werden niet ontvangen; wat men daarvoor uitgaf, was niets anders dan een herhaling van oude, sedert lang bekende verschijnselen. Men kon echter nog altijd niet verklaren op welke wijze en waardoor die veroorzaakt werden. De beteekenis der mediumitiek was nog vrij wel onbekend. Men moest dus wel aannemen, dat er toch geheimzinnige krachten in 't spel waren. Dat altijd en overal bedrog moest vermoed worden, kon men niet aannemen. En terecht: dadelijk van bewust bedrog te spreken is, minstens, zeer oppervlakkig. De mediumitische verschijnselen hebben altijd plaats in zulk een abnormalen toestand, dat het zeer moeilijk is uit te maken, wanneer zelfbewust bedrog mag en kan worden aangenomen. Maar evenzeer kwamen, telkens meerderen, tot de overtuiging dat het niet noodig was, voor de verklaring dier verschijnselen bovennatuurlijke krachten aan te nemen. De vreemde manifestaties werden meer en meer overgebracht op intellectueel gebied, daar wilde men de verklaring ervan zoeken; daar moest men de bewijzen vinden van de werkelijkheid der spiritistische en occultistische theorieën.

Intusschen werden, omstreeks 1870—80, eenige feiten bekend, die den eerbied voor de spiritistische „openbaringen" in niet geringe mate ondermijnden. In 1880 werden twee beroemde mediums Eglinton te München en Florence Cook, Crookes bekend medium te Londen, ontmaskerd en in 1884 werd het, in geheel Europa bekende medium, de Amerikaan

Bastian, door den Oostenrijkschen kroonprins Rudolph en den aartshertog Johan als bedrieger aan de kaak gesteld. — En niet alleen dat herhaaldelijk mediums van professie ontmaskerd werden, ook in partikuliere kringen had meermalen 't zelfde plaats.

't Is verklaarbaar dat de spiritisten den indruk dier, voor hen noodlottige onthullingen, zochten weg te nemen, door allerlei meerder of minder vernuftige hypothesen. Dat men altijd geen zelfbewust bedrog aan den kant der mediums, mocht aannemen, staat vast. Maar de gevolgen van die herhaalde ontmaskeringen bleven niet uit. De mediums werden angstig en dit maakte dat ze minder krachtig konden werken. Ze durfden zelden in 't openbaar optreden en wat nog vertoond werd, was meer en meer onbeduidend. Een professioneel medium werd spoedig een hooge zeldzaamheid en kwam weldra niet meer voor. Veel droeg daartoe bij een, in 1882, te Londen uitgegeven werk „Confessions of a Medium" dat de geloovige spiritisten met schrik vervulde. Het bekende medium Alfred Firman had jarenlang een helper, Chapman geheeten, die in al de geheimen van een professioneel medium was ingewijd. Ten leste werd het dezen onmogelijk eerlijke, maar lichtgeloovige menschen, voortdurend te bedriegen en verklaarde hij Firman, dat hij erover dacht al zijn kunstgrepen openlijk bekend te zullen maken wanneer deze niet met zijn „openbaringen" wilde eindigen. Firman liet hem toen, in een vreemd land, zonder eenig middel van bestaan, achter en Chapman bracht zijn plan tot uitvoering en schreef straks genoemde „confessions". Hij deelde daarin alles wat bij de spiritistische „zittingen" geschiedde zoo nauwkeurig mede, dat niemand meer kon twijfelen of men had met iemand te doen die alleen vertelde wat hij jaren achtereen, gedaan en ervaren had. In 't zelfde jaar kwam te Boston uit een werk getiteld „Bottom facts concerning Spiritualism" van zekeren Truesdell die vele kunstgrepen van den vroeger genoemden Slade had ontdekt, toen zelf als medium optrad, en aanwees op welke wijze al dat bovennatuurlijke plaats had.

Van de grootste beteekenis was echter het volgende. Zekere H. Seybert had aan de universiteit van Pennsylvanie een beduidende som geld vermaakt, onder voorwaarde, dat zij een uitgebreid en onpartijdig onderzoek zou instellen naar de waarde en de waarheid der spiritistische verschijnselen. Eene daarvoor benoemde commissie hield toen talrijke zittingen met vele, algemeen bekende, mediums. Wanneer nu die commissie zulke voorwaarden stelde dat elk bedrog onmogelijk zou zijn, weigerden de mediums hun werk te verrichtten; wanneer de commissie daarentegen geen enkele voorwaarde stelde en eenvoudig de seances bijwoonde, hadden er werkelijk manifestaties plaats; maar die waren door zulke kinderachtige goocheltoeren te voorschijn geroepen, dat men zich alleen daarover verbazen moet dat iemand zich daardoor had laten bedriegen. De zaak van het spiritisme stond dus zeer slecht.

Maar er scheen eensklaps een groote verandering ten goede te zullen plaats hebben, door het optreden van een belangrijk medium, de Italiaansche Eusapia Palladino. Ze was in 1854 in een arm boerengezin geboren, had nooit lezen of schrijven geleerd en leed, volgens de onderzoekingen van bekende geneesheeren, aan hysterie. Toen ze 13 of 14 jaren oud was, gaf ze het eerst bewijzen van mediumitischen aanleg; ze werd toen door haar landgenooten Damiani en Chiaia, in stilte, voor medium opgeleid. In 1891 en '92 hadden toen te Napels en Milaan seances plaats, waarbij Eusapia door onderscheidene geleerden en spiritisten werd onderzocht.

Die zittingen werden bijgewoond o. a. door den psychiater Lombroso, den Franschen physioloog Richet, den spiritist Ahsákow en andere geleerden. De verschijnselen waren ook hier de gewone: beweging en gewichtsverandering van levenlooze voorwerpen, gewichtsverandering van het medium, materialisaties van geesten, afdrukken van geest-handen in klei of meel enz. enz. enz. De deelnemers namen zoo veel mogelijk, alle voorzorgsmaatregelen om bedrog te voorkomen,

namelijk voorzoover het medium daartoe vergunning gaf. Van 't geen men waarnam werd een nauwkeurig verslag uitgebracht. Daarin wordt erkend, dat 't geen men gezien had niet verklaarbaar was uit de werking van totdusver bekende natuurkrachten, maar dat de waarneming van de manifestaties zoo hoogst moeilijk was, dat verder onderzoek zeker nog dringend noodig was.

Vooral Richet drong op nader onderzoek aan, daar hij tot de overtuiging was gekomen, dat men over geen enkele der verschijnselen een zekere uitspraak kon doen. Altijd was er 't een of ander dat zijn argwaan had opgewekt; wilde men, zoodra iets verdachts geschiedde, dadelijk nog eens de proef nemen, dan verzette Eusapia zich altijd daartegen omdat ze zich dan niet „geschikt" gevoelde. Altijd moesten de waarnemers zich onderwerpen aan de voorwaarden die het medium stelde, en merkwaardig was het, dat die manifestaties verminderden zoodra men zich aan die voorwaarden niet onderwierp. Richet bleef dus aarzelen zijn eindoordeel uit te spreken.

Het volgende jaar werd Eusapia te Warschau, in tegenwoordigheid van onderscheidene geleerden, onderzocht en men kwam nog niet tot vaststaande resultaten. Men begrijpt dat er een heftige strijd gevoerd werd tusschen vóór- en tegenstanders. De een erkende de wonderbare werkingen van bovennatuurlijke machten, de andere sprak van onwaardige goocheltoeren met groote vaardigheid volbracht, een derde verklaarde alles uit de hypnotiseerende macht van het medium, de strijd bleef langen tijd onbeslist. De physioloog Richet noodigde eindelijk eenige professoren en natuuronderzoekers uit tot eenige samenkomsten met Eusapia op zijne landgoederen, op het eiland Rouband. Ten slotte kwamen allen, eenstemmig tot de overtuiging, dat Eusapia, zelve, zoo vaak de gelegenheid daartoe maar eenigszins gunstig was, de „manifestaties" door allerlei behendige kunstgrepen bewerkte. Bij de „slechte" seances kon men niet een „echt" verschijnsel ontdekken, in de „goede" kon men haar niet van bedrog

overtuigen en nam men eerst aan, dat hier toch werkelijk bovennatuurlijke krachten werkten. Maar dat onderscheid tusschen „goede" en „slechte" zittingen was vrij willekeurig. Wanneer Eusapia in een minder goede stemming was, en de contrôle onwillekeurig wat scherper was dan gewoonlijk, kon men duidelijk de kunstgrepen van het medium ontdekken en dan verklaarde ze de zitting voor „slecht". Intusschen wilde men het onderzoek nog niet als geëindigd beschouwen. De bekende „Society for psychical Research" te Londen, noodigde Eusapia in 1895 naar Engeland te komen en hield, ten huize van Mr. Mijer, te Cambridge 20 zittingen met haar. Ten einde daarvan kwam men eenstemmig tot de overtuiging „dat alles van 't begin tot het einde bedrog was". Dat er toch nog velen overbleven die, ondanks de uitspraak van dat genootschap, aan de bovennatuurlijke macht van Eusapia bleven gelooven en maar vasthielden aan de werking van „tot dusver onbekende natuurkrachten" is zeer verklaarbaar. Wie eenmaal het occultisme heeft omhelsd is niet te overtuigen.

De onderzoekingen werden, ondanks dat alles nog voortgezet. Eindelijk verscheen er een verslag van den Berlijnschen psychiater Moll in het „Deutsche Medizinische Wochenschrift" (1893) van een zitting die hij met Eusapia hield. Daarin wordt haar doen en laten met de grootste nauwkeurigheid uiteengezet, en Dr. Moll besluit met de volgende verklaring: „hoewel ik mij sedert 17 jaren, met het spiritisme heb bezig gehouden en telkens weer tot de overtuiging was gekomen, dat bij de openbaringen der mediums steeds bedrog en vaak opzettelijk, in 't spel was, begon ik toch te aarzelen toen men mij de wonderen vertelde die bij en met Eusapia plaats hadden en men mij de namen noemde van werkelijk groote geleeerden, die geloovige aanhangers van deze vrouw geworden waren. Toen ik echter, onder betrekkelijk gunstige omstandigheden met haar was samengeweest bleef er voor mij slechts één wonder over, namelijk het feit dat groote geleerden zulk een duidelijke zwendelarij hadden

kunnen terugbrengen tot werkingen van een onbekende kracht." Aan duidelijkheid liet die verklaring niet te wenschen over.

Nog traden hier en elders professioneele mediums op die steeds dezelfde „openbaringen" in 't leven riepen, en die ook steeds zeer gewoon verklaard konden worden, soms zelfs ten nadeele der mediums. Zoo werd zekere Mevrouw Anne Rothe in Duitschland in Maart 1892 van bedrog overtuigd en, daar ze zich voor haar zittingen goed liet betalen, tot 18 maanden gevangenisstraf veroordeeld.

Van geheel anderen aard zijn de, in trance, schrijvende of sprekende mediums, die veel vaker voorkomen. In den regel zijn de door dezen gegeven „openbaringen" zoo onbeduidend, dat ze weinig de aandacht trokken. Eene uitzondering daarop maakte het Amerikaansche medium Mrs. Piper. Aan haar zittingen namen jaren lang vele kritische onderzoekers deel, waarvan 't meerendeel aannam, dat de mededeelingen van Mrs. Piper allen verklaarbaar waren uit een boven-normale geschiktheid. Deze soort van manifestaties zijn moeilijk, zoo niet onmogelijk te controleeren, daar nooit is uit te maken in hoeverre het medium met de opgeroepenen bekend is geweest of in hoeverre zij mededeelingen van anderen ontvangen heeft. In ieder geval staat 't vast, dat de „mededeelende geesten" bitter weinig ontwikkeld zijn en, aan gene zijde van 't graf, niet verder gekomen zijn dan ze hier op aarde waren. Waarom ze dan zich laten bewegen zich te openbaren om allerlei banaliteiten te verkondigen, is onverklaarbaar, en geeft aan levenden geen hoogen dunk van 't leven hiernamaals. De zaak zou een andere worden, als men de geesten er toe brengen kon, dingen mede te deelen die aan geen der levenden bekend *konden* zijn. Men heeft dit wel beproefd, maar altijd tevergeefs.

In de laatste jaren is het onderscheid tusschen de godsdienstige en wetenschappelijke richting op spiritistisch gebied, meer en meer op den voorgrond getreden. Het spiritisme

heeft zich, als godsdienst, steeds verder verbreid. Hoe vreemd het schijne, toch is het verklaarbaar. Het denkbeeld met eene afgestorvene te kunnen omgaan heeft een groote, innige bekoring. En wie niet hoog genoeg staat om vrede te vinden in 't bewustzijn, dat we met hen die we liefhebben kunnen blijven verkeeren door de macht der herinnering, wie wil zien en tasten, moet het dankbaar begroeten dat hij de dooden uit hun rust kan oproepen om zinnelijke bewijzen hunner tegenwoordigheid te geven. Het classieke woord „zalig die niet zien, en toch gelooven", is en blijft voor dezen een verborgenheid. Men meende nu een stoffelijk bewijs te hebben voor onsterfelijkheid en velen, meerendeels overigens hoog ontwikkelden, oefenden geen kritiek; aan de hoogste behoeften was nu voldaan. Dat de schrijf- en spreekopenbaringen ook geschieden konden, zonder aan de medewerking van geesten te gelooven, men dacht er niet aan.

Ondertusschen ontging het de aandacht van meer ontwikkelde spiritisten niet, dat de mededeelingen van de geesten ontvangen, in den regel bitter weinig beteekenis hebben en ertoe dienen om het spiritisme belachelijk te maken in de oogen van „ongeloovigen" en tegenstanders. Godsdienstige spiritisten schijnen daarom, telkens meer, de z.g. spiritistische verschijnselen, zonder medium te voorschijn geroepen, als een schadelijk uitwas te beschouwen waarvan men zich moet trachten vrij te maken. Vooral in Amerika gaat men, meer en meer, die richting uit. Daardoor hebben vele spiritisten hun leer aan experimenteel onderzoek onttrokken en tot een „geloof" gemaakt. Door velen werd de oude leer der reïncarnatie, al is het dan in gewijzigden vorm, weêr gehuldigd.

De meer wetenschappelijk denkende spiritisten kwamen tot de overtuiging, dat de hypothese van de medewerking van geesten niet noodig was voor de verklaring der meeste mediumitische verschijnselen. Men houdt zich daaraan, slechts bij zeer zeldzame verschijnselen, vast. De overige manifestaties worden door occulte krachten verklaard: het wetenschappe-

lijk spiritisme en het occultisme naderen dus elkaar. Maar ook in het occultisme kwam verandering, door te leeren, dat vele der tot nu toe onverklaarbare mediumitische verschijnselen slechts werkingen zijn van bekende psychische krachten. Het gebied der occulte krachten is daardoor zeer ingekrompen.

In het jaar 1885 verscheen het bekende werk van Eduard von Hartmann „Der Spiritismus", waarin hij de mediumitische verschijnselen als feiten aanneemt, en tracht te bewijzen, dat het volstrekt niet noodig is aan te nemen, dat hier geesten aan 't werk zijn. Volgens hem werkt het medium, in trance, als hypnotiseur op allen die aan een seance deelnemen en in een soort van somnambulen toestand gebracht worden. Daardoor worden de voorstellingen van het medium als hallucinaties op de aanwezigen overgedragen, zoodat deze meenen werkelijk beleefd en ondervonden te hebben wat hun voorgesuggereerd is. Daar evenwel een fotografieplaat of een tafel niet gesuggereerd kan worden, nam von Hartmann aan, dat de physische kracht van het medium ook werkelijk lichtende verschijnselen in de ruimte kan te voorschijn brengen en levenlooze stof in beweging kan brengen, zoodat dan fotos, schrift en dergelijke waarneembare resultaten, konden worden verkregen. 't Ongelukkigste bij deze verklaring is, dat zij dezelfde zaak op verschillende wijzen zoekt te verklaren. Wanneer zich bij een seance een geest vertoont is dit, volgens H. een hallucinatie, dus verbeelding der aanwezigen; wanneer dan iemand plotseling op den knop van een fotograaf-toestel drukt en dus een blijvend beeld van dien „geest" krijgt, dan is dit eensklaps een uit psychische kracht voortgekomen fantoom, dat toch zeker niet kan gefotografeerd worden. Hartmann gebruikt deze beide hypothesen tegelijk, al naar hem het best te pas komt. Natuurlijk is zulk een halfslachtige verklaring wetenschappelijk nooit te rechtvaardigen. Dat het erkend hoofd der Spiritisten de Russische Staatsraad Aksákow gemakkelijk von Hartmann kon wederleggen, spreekt wel vanzelf. Aksákow is geen dweeper. Hij

zoekt altijd de meest voor de hand liggende en natuurlijke oorzaak der verschijnselen die hij als feiten aanneemt, en deelt deze in drie groepen, naar de oorzaken ervan die hij meent gevonden te hebben. Vooreerst neemt hij aan de *elementaire* mediumitische verschijnselen, de tafeldans, mededeelingen door kloppen van de tafel, door schrift of spraak. In al die gevallen werkt de persoon van het medium zelf op de bekende, natuurlijke manier; hoogstwaarschijnlijk is daarbij een abnormale psychische toestand, trance, in sommige gevallen noodzakelijk, vooral bij schrijf- en spreekmediums. Een tweede groep noemt hij de *animistische*, waarbij de psychische kracht van het medium, volgens ons totnutoe onbekende wetten, heerschappij voert over de verrichtingen van het lichaam. Daartoe behooren o.a. overdragen van gedachten op verre afstanden, beweging van voorwerpen zonder die aan te raken en meterialisaties. Ten slotte noemt hij *spiritistische* verschijnselen, die veel op de zoo even genoemde gelijken maar zich onderscheiden door een meer intellektueel karakter. Wanneer eene mededeeling de kennis van het medium en van de aanwezenden verre overtreft, moet men de medewerking van hoogere intellektueele wezens aannemen. Maar dit heeft volgens hem, slechts hoogst zelden plaats; men moet dus uiterst voorzichtig zijn deze laatste verklaring aan te nemen. Daar Aksákow nu beschouwd moet worden als het erkend hoofd der spiritisten, ziet men dat deze al nader tot de occultisten komen.

Omgekeerd hebben vele occultisten, sedert 1880, zeer vele occulte verschijnselen verwezen naar 't gebied van ons bekende natuurkrachten. De wetenschappelijke onderzoekingen naar het wezen der hypnose hebben daartoe veel bijgedragen. Men ontdekte dat vele der z.g. spiritualistische verschijnselen, die in de seances waren voorgekomen, zich op kunstmatige wijze bij gehypnotiseerden lieten te voorschijn roepen, vooral „in de groote hypnose", d. i. waar de gehypnotiseerde aan hysterie lijdt. Daardoor viel er een geheel ander licht op die raadselachtige verschijnselen. Vooral de

vaak reeds genoemde: „Society for Psychical Research" te Londen heeft zich, sedert 1882, voornamelijk ten doel gesteld de mystiek-psychische verschijnselen te onderzoeken. De eerste verhandelingen in de „Proceedings" van dit genootschap, hebben een sterk occultistisch karakter. Maar toen deze „Society" de wonderen van Mevrouw Blavatsky had onthuld, werd het wantrouwen in al zulke „openbaringen" grooter; alle verdere afleveringen dier „proceedings" geven telkens meer bewijzen tegen het medewerken van occulte krachten bij die seances. Vooral de geniale onderzoekingen dezer Society naar de gebreken die geregeld voorkomen in het menschelijk waarnemingsvermogen, hebben het hoogswaarschijnlijk gemaakt, dat het wonderbare niet voorkwam in de spiritistische zittingen, maar wel in de berichten daarover.

En het wantrouwen werd nog aanmerkelijk versterkt, toen het eindelijk te Cambridge gelukte ook de straks genoemde Palladino te ontmaskeren. Intusschen was de strijd tusschen voor- en tegenstanders niet geëindigd. Vooral waar het de mededeelingen van mediums door schrift of taal betrof, namen velen aan, dat de wereld van het onbewuste veel hooger stond dan de bewuste, en dat het onbewuste met krachten is toegerust die wij nog niet kennen en die, bij verdere ontwikkeling der menschheid, zich wel zullen openbaren. Wat de mediums in trance doen zou dan een uiting van dit onbewuste zijn. Die theorie klinkt zeer wetenschappelijk, maar is vooreerst in strijd met de altijd geldende beschouwing dat het bewustzijn de hoogste vorm is van 't menschelijk zieleleven, en, ten tweede, men begint met de feiten aan te nemen van verschijnselen, waarvan de werkelijkheid eerst moet worden onderzocht. Een der eigenschappen van het onbewuste zou dan ook zijn onder den invloed van geesten te komen, terwijl anderen weêr beweren dat verschillende eigenschappen van het onbewuste zeer goed, zonder hulp van geesten, verklaarbaar zijn.

Wij gelooven dat dit het standpunt is door de meeste

occultisten onzer dagen ingenomen. De zoekende mensch dwaalt dus nog altijd in onzekerheid rond. Zoolang de mensch leefde, ons geschiedkundig overzicht heeft het geleerd, zocht hij naar het bovennatuurlijke en meende hij, buiten het gebied der ervaring, dingen te zullen vernemen die een antwoord zouden geven op de ernstigste levensvragen en daarom geloofde men in magie, onder welken vorm dan ook.

De volschoone werkelijkheid is vaak voor den armen mensch niet schoon genoeg; hij gelooft in, hunkert, naar de wereld van 't geheimzinnige. Dat het 's menschen roeping is in het heden te werken, te strijden en daardoor een zegen voor anderen te worden, men begreep dat niet. Men wilde een wereld binnendringen waarvan men 't bestaan vermoedde en waarin men hoopte goddelijken vrede te vinden. Vanaf de dagen der Chaldeeuwsche wijsheid tot heden, hebben spiritisten en occultisten beide, al stonden ze ook vaak vijandig tegenover elkander, den weg naar die wereld willen openstellen. En . . . . die wereld week steeds verder af.....

Gelukkig de mensch die liever de werkelijkheid geniet, ook al slaat ze hem soms wonden, en, met blijden levensmoed, God dankt voor zijn bestaan!

VIERDE AFDEELING.

Magische geestes-toestanden.

HOOFDSTUK XXV.

De mensch, centrum der magische krachten.

Het tot nu toe gegeven geschiedkundig overzicht heeft bewezen, dat de mensch ten allen tijde geloofd heeft aan de macht van magischen arbeid. Men zocht daardoor deze beide te verkrijgen: òf nadere mededeeling over dingen die buiten het gebied der ervaring liggen, òf de macht om invloed te oefenen op de wereld buiten zich zelven, door middelen die den gewonen mensch niet ten dienste staan. Wat men wilde weten of verkrijgen betrof altijd de toekomst, en deze te leeren kennen moest geschieden door de kunst van waarzeggerij. De macht over de aardsche dingen die men door magische handelingen zocht te verkrijgen, betrof hoofdzakelijk: genezing van ziekten, verlenging van het leven, vermeerdering van bezit en van sexueel genot, onafhankelijkheid van ruimte en tijd, kortom alles wat een menschenhart kan verlangen.

Het geloof aan zulke magische kunsten vindt men in alle perioden der geschiedenis. Nu eens vindt men het in alle kringen der samenleving, dan alleen onder de minder ontwikkelde klasse, doch om straks weer met nieuwe kracht zich

overal te openbaren. En steeds kon men daarbij twee stroomingen onderscheiden: een *spiritistische*, die aanneemt dat alle magische werkingen veroorzaakt worden door hoogere intelligente wezens, en een *occultistische* die alles terugbrengt tot een hoogere, nog onbekende natuurkracht. Eeuwen lang hebben beide theorieën vreedzaam naast elkander voortgeleefd. Nadat de Chaldeeuwsche magie zich met de Europeesche vermengd had, stond beurtelings een dezer beide beschouwingen op den voorgrond, maar streng gescheiden bleven beide niet; eerst in onze dagen is er tusschen beide strijd ontstaan.

Natuurlijk staan hier theorie en praktijk steeds met elkaar in wederkeerige betrekking. De theorie moet dienen om de magische handelingen te verklaren, en omgekeerd moet de praktijk de juistheid der magische theoriën bewijzen. Daar nu, zoowel die theoriën als die praktijken, duizende jaren lang, in stand zijn gebleven, moet er aan al die meeningen en vertellingen iets werkelijks ten grondslag liggen. Eensdeels, moeten er verschijnselen plaats hebben, die brengen tot het geloof aan het bestaan van hoogere wezens of van geheime krachten; anderdeels weet men, dat die magische handelingen iets kunnen bereiken. Was men nooit tot eenig gewenscht resultaat gekomen, dan zou 't geloof aan die praktijken zijn verdwenen en daarmede natuurlijk ook aan de juistheid der theoriën waarmede men ze verklaarde. De geschiedenis van 't bijgeloof leert, dat zoo menige magische handeling van zelf verdwenen is. Zoo verdwenen alchymie en horoscopie en ook andere openbaringen van bijgeloof, zoodra 't licht der natuurkennis hooger opging.

Maar tal van magische kunsten handhaafden zich, eeuwen lang tot op heden, en daaraan moet dus wel iets werkelijks ten grondslag liggen. Spiritisten en occultisten beiden, beroepen zich op een menigte waarnemingen en merkwaardig is het, dat wat deze heden waarnemen, op wonderlijke wijze overeenkomt met 't geen uit de oudste tijden verhaald wordt. Het geloof aan geesten en aan occulte krachten moet dus door feiten zijn veroorzaakt.

Waar Dr. Lehmann dit alles gaat bespreken, begint zeker het belangrijkste gedeelte van zijn omvangrijk werk. Dat hij hier, met echt wetenschappelijken zin het onderzoek begint, blijkt o. a. ook uit deze woorden: „blijkt het uit ons onderzoek dat er werkelijk nog dingen zijn die nog niet uit tot nog toe bekende krachten kunnen verklaard worden, dan blijft ons niets anders over, dan eerlijk en oprecht te bekennen dat hier het recht aan de zijde der magiers is. Het is in de geschiedenis der menschheid meermalen voorgekomen, dat 't geen in zeker tijdperk als bijgeloof is verworpen, later toch bleek waarheid te zijn. De mogelijkheid is dan ook niet buitengesloten, dat wij op dit of dat andere feit stuiten, dat de wetenschap totdusver niet volkomen heeft kunnen verklaren". Vol vertrouwen op zijn eerlijkheid en onpartijdigheid volgen wij hem nu bij zijn onderzoek.

De eerste vraag die Dr. L. meent te moeten beantwoorden is deze: waar moeten we de krachten zoeken die bij de magische verrichtingen werkzaam zijn? In de levenlooze of in de levende natuur? Gaat het hier om zuiver physische of om psycho-physische krachten? Het antwoord is niet twijfelachtig: die krachten moeten in de bezielde natuur, juister gezegd, in den mensch gezocht worden. De physica en de chemie dezer dagen, staan machteloos tegenover de magische werkingen. Daarbij is 't zeer onwaarschijnlijk — bij den reusachtigen vooruitgang der natuurwetenschappen — dat er in de natuur nog een kracht zou bestaan, zooals men dit bij de spiritistische seances aanneemt die de natuuronderzoeker nog nooit, zij het slechts maar ten deele, in zijn laboratorium zou ontdekt hebben. Reeds dit maakt het hoogstwaarschijnlijk, dat de magische krachten in den mensch moeten gezocht worden.

Nu moet hierbij worden opgemerkt dat niet een ieder tooverij kan uitoefenen; dat leert de geschiedenis. Om dit te kunnen doen moet men een bepaalden aanleg hebben; men kan niet leeren tooveren, evenmin als iemand kan leeren

dichter te worden. Heksen, toovenaars, magiers en mediums zijn altijd menschen geweest met een eigenaardige gave die ontwikkeld kan worden. Een onbevooroordeeld en onpartijdig onderzoek leert, dat in dit opzicht, de meeste waarde moet worden gehecht aan het medium-zijn, de mediumiteit. Slechts een medium kan magische verrichtingen doen. Wij kunnen nu vaststellen: *de mensch is het middelpunt der magische krachten.* Maar daaruit volgt, dat dan moet onderzocht worden, welke de psychische eigenschappen zijn daarvoor noodig, om daardoor te kunnen bepalen in welken omvang de magische verschijnselen kunnen verklaard worden.

Maar ook moet op het volgende met nadruk gewezen worden. De wetenschappelijke onderzoekingen van de resultaten der magische verrichtingen hebben, in den laatsten tijd, belangrijke vorderingen gemaakt. De waarnemingen der natuur-onderzoekers van 't geen bij spiritistische seances plaats heeft, zijn veel nauwkeuriger en uitgebreider dan in vroeger tijd. Wat wij uit vroegere dagen vernemen is zeer oppervlakkig en werd medegedeeld door mannen die geheel bevangen waren in het bijgeloof hunner dagen; van een werkelijke kritische beoordeeling van berichten over goed gelukte magische operaties, hebben wij van vroeger geen enkel bericht; wij moeten ons dus, bij ons onderzoek, hoofdzakelijk bepalen tot 't geen de onderzoekingen van den laatsten tijd ons leeren. Maar ook nu nog tasten we vaak in het duister rond, daar de verhalen die we hooren over zeker feit zelden in alle opzichten, met elkaar overeenkomen.

Willen we dus tot eenige zekerheid komen, dan is, voor alles noodig, een onderzoek in te stellen naar het *waarnemings vermogen* van den mensch en van de gebreken daarvan. Want het ligt in den aard der zaak, dat ook magische verrichtingen daaruit verklaard kunnen worden, dat men gebrekkig waarnam, en niet zuiver kòn waarnemen. Zelfs de meest nauwkeurige waarnemer heeft vaak voor magisch gehouden wat toch, inderdaad, zeer natuurlijk was. En dit moet dan steeds plaats hebben, wanneer het vermogen om

te waarnemen gebrekkig of onvolkomen is. Iets wat geen feit is, maar alleen in de voorstelling van den waarnemer bestaat, bewijst alleen dat men, in zekere omstandigheden, niet nauwkeurig heeft waargenomen. Dit is meestal over het hoofd gezien. De gebreken van 's menschen waarnemingsvermogen zijn nooit, of hoogst zelden, nauwkeurig onderzocht en dit is het eerste wat noodzakelijk moet geschieden.

Dat deze weg moet bewandeld worden is reeds in den ouden tijd door velen vermoed, voorgevoeld, hoewel men tot geen zekere resultaten kwam. Zoo weten we, dat b.v. de vroeger genoemde Cornelius Agrippa, die in den bloeitijd der Europeesche magie leefde, reeds vermoedde dat de oorzaken van zoovele wonderbare verschijnselen in den mensch zelven moeten gezocht worden; hij zegt, in een brief aan Aurelius Aquapendente, woordelijk: „in ons is een werkend wezen, dat zonder God of den godsdienst te beleedigen, volbrengt wat astrologen, magieers, alchymisten en necromanten belooven. In ons is de bewerker van deze wonderen"; en duidelijker nog: „wij moeten, bij elke bovennatuurlijke handeling, een vast geloof en een onwankelbaar vertrouwen hebben; twijfel moet ver van ons blijven, de gedachte daaraan mag zelfs niet bij ons opkomen. Een schijn zelfs van twijfel breekt de kracht van hem die zulke vreemde daden verricht of daarvan getuige is." Dit noemt Agrippa „de esoterische leer" d. i. de geheime leer der magie, die de magier slechts aan enkele uitverkorenen mededeelde. Agrippa gevoelde dus ook reeds, dat de magische krachten in den mensch zelven gezocht moeten worden; dat hij het niet tot een psychologische verklaring bracht behoeft ons, bij den toemaligen stand der wetenschap, niet te verwonderen.

Eerst veel later, in 1887, vinden we een soortgelijke psychologische beschouwing der magische verschijnselen in een werk van den arts Bruno Schindler: „Das magische Geisterleben. Ein Beitrage zur Psychologie." Hij gaat uit van de stelling, dat ons zieleleven, evenals alle krachten in de natuur, twee polen heeft, en dat de psychologen totdusver slechts de

eene pool hebben onderzocht, het normale, werkende zieleleven, de dagpool; de andere, de nachtpool, is echter even belangrijk, daar hierin de verklaring gevonden wordt van alle magische werkingen. De dagpool ontvangt indrukken uit de zinnelijk waarneembare wereld, de nachtpool ontvangt die door innerlijke ervaring. Dit ziet men reeds uit het minstbeteekenende feit van het nachtbewustzijn, den *droom*. Alle magische verrichtingen worden nu door hem toegeschreven aan de nachtpool van het bewustzijn, dat tegenover het normale geestesleven staat. De nachtpool ontvangt van de buitenwereld indrukken, die geheel anders zijn dan onze zintuigelijke ervaringen. Schindler heeft dus terecht aangetoond, dat het normale nachtbewustzijn, geen verschijnsel aanwijst dat de magische werkingen verklaren kan, en dat die verklaring dus moet gezocht worden in die minder bekende toestanden van het zieleleven, die men nu de „onbewuste" of „onderbewuste", „subliminale" noemt. Hij dwaalde echter, wanneer hij die beide „polen" scherp tegenover elkander plaatste; de nieuwere psychologie heeft aangetoond, dat het „onbewuste" leven onderworpen is aan de zelfde krachten als het bewuste zieleleven. Bovendien, hij en andere onderzoekers van den nieuweren tijd, vervielen in deze dwaling, dat ze alle berichten over magische verschijnselen, eenvoudig als getuigenissen van nauwkeurige waarnemingen beschouwden. Doet men dit, dan is het verklaarbaar dat zoo velen tot het spiritisme overgaan.

Nu is men tot de overtuiging gekomen, dat groote waarde gehecht moet worden aan den invloed van het onbewuste op het bewustzijnsleven.

Noodzakelijk is het dus, het menschelijk waarnemingsvermogen aan een nauwgezet onderzoek te onderwerpen. Overal waar bewezen kan worden, dat een zekere groep van voorstellingen ontstaan is door een onjuiste verklaring van bekende physische en psychische verschijnselen, hebben wij het recht die voorstellingen bijgeloovig te noemen.

HOOFDSTUK XXVI.

Het waarnemingsvermogen.

Vrij algemeen neemt men aan, dat ieder mensch met gezonde zintuigen ook nauwkeurig kan waarnemen. Ware dit niet zoo, meent men, dan zou onze geheele natuurwetenschap onzeker zijn, daar deze alleen op waarneming gegrond is. Men vergeet bij deze bewering echter, dat natuurwetenschappelijke waarnemingen, steeds onder de gunstigste omstandigheden plaats hebben, die eene vergissing nagenoeg onmogelijk maken. In musea, laboratoria en observatoria kan de onderzoeker rustig arbeiden; hij kan zijn onderzoek telkens herhalen en gemaakte fouten herstellen. Wat hem heden ontgaat, kan hij morgen ontdekken; hij beschikt over alle hulpmiddelen die de hedendaagsche techniek hem aan de hand doet. Daarbij — en dit is hoofdzaak — hij kan zijn bevindingen dadelijk opschrijven en behoeft zich niet op zijn geheugen te verlaten. Alleen onder zulke omstandigheden kan men, altijd voor zoover het een mensch mogelijk is, nauwkeurig waarnemen. Maar ook dan is er altijd nog voorafgaande oefening noodig. Alleen waar deze is voorafgegaan en al die andere voorwaarden vervuld zijn, kan men van zuivere waarneming spreken.

Uit dit alles vloeit voort, dat de meeste waarnemingen van mystieke gebeurtenissen, geen groote waarde kunnen hebben. Die feiten die men vertelt zijn geen alledaagsche gebeurtenissen, maar hoogst zeldzame, die plotseling, onverwacht, meestal in heel- of half-duister, gezien of gehoord worden. Te erger is het, wanneer die ongewone en onverwachte verschijnselen worden waargenomen door lieden die daarop

niet voorbereid waren. Het zal den waarnemer dan slechts zelden gelukken, zijn rust en kalmte te bewaren en, bij ietwat beduidende gemoedsbeweging, is ernstige waarneming onmogelijk. Maar, al ware dit laatste niet het geval, dan moet men niet vergeten, dat voor het nauwkeurig waarnemen slechts een korte tijd beschikbaar is en men geen hulpmiddelen bij de hand heeft om tijd- en ruimteverhouding nauwkeurig te bepalen. — Maar al rekent men met dat alles niet, al kan men het waargenomene dadelijk opschrijven, bestaat er nog groot gevaar voor dwaling. Terwijl men 't eene opschrijft, kan het andere vergeten worden en het verslag der gebeurtenissen is dan niet volkomen nauwkeurig weêrgegeven. En erger is het, wanneer die opteekening eerst na eenigen tijd plaats heeft.

Men staat altijd bloot aan waarneming- en geheugenfouten. Daarbij moet vooral op 't volgende de aandacht gevestigd worden. Het waarnemingsvermogen is niet een enkelvoudig vermogen, maar samengesteld uit verschillende geestelijke verrichtingen. Wanneer wij eenig voorwerp beschouwen, dan ontvangen wij, door middel onzer zintuigen, daarvan een aantal uitwendige indrukken, die in ons bewustzijn, verschillende ondervindingen kunnen te voorschijn roepen. Wanneer nu onze aandacht op een bepaald punt gericht is, zien wij tegelijk niet, wat elders geschiedt; bijgevolg moet de opmerkzaamheid uitsluitend op het voorwerp gericht zijn waardoor ervaringen zullen worden te voorschijn geroepen. Dr. Lehmann heldert dit met het volgend voorbeeld op. Ik loop langs de straat; aan de overzijde liggen voor een winkelruit eenige aanlokkelijke appelen. Mijn oog gaat daarlangs maar ziet ze niet, wanneer ik tegelijk met de waarneming van dit of dat andere wat op straat gebeurt, bezig ben. Richt zich daarentegen mijn aandacht op de appels, dan ondervind ik achtereenvolgens, een reeks aandoeningen die de ervaring van iets ronds, geels of roods te voorschijn roepen. Diezelfde ervaring heb ik reeds vroeger gehad en was meestal begeleid door bepaalde reuk- en smaakaandoeningen. Het voorwerp

waarvan die verschillende indrukken uitgaan heet, naar ik geleerd heb, appel. Al die ervaringen zijn zoo vaak tegelijk in mijn bewustzijn geweest; ze zijn met elkaar in verbinding gekomen; ze hebben zich „geassocieerd". 't Gevolg daarvan is, dat eenige van die ervaringen niet kunnen optreden, zonder ook de andere te voorschijn te brengen, voor mijn bewustzijn staat dus de voorstelling van een appel. Ik geloof dan dien gezien te hebben; maar het is duidelijk, dat de voorstelling van een appel toch slechts voor een gedeelte veroorzaakt is door mijn zintuigelijke waarneming; mijn bewustzijn heeft veel van zijn eigen inhoud aan de voorstelling toegevoegd". Daaruit trekt L. het volgende besluit: „*Volkomen waarneming komt alleen tot stand, door zintuigelijke waarneming, verbonden met opmerkzaamheid en associatie. Maar ieder van deze psychische verrichtingen, deelt aan het resultaat der beschouwing, haar eigen gebreken en fouten mede*".

Na deze opmerking gaat L. de fouten na, die bij onderzoekingen, onder gewone omstandigheden, binnensluipen.

De zintuigelijke waarneming. De zintuigen waarvan we ons, bij het waarnemen der buitenwereld, vooral bedienen zijn het gezicht, het gehoor en de tastzin. Reuk en smaak zijn van minder beteekenis. Het belangrijkste is het gezicht, omdat we daardoor eerder berichten krijgen van aard, plaats en afstand der voorwerpen, dan door een ander zintuig. Nu is het een bekend feit, dat het oog ons kan bedriegen. Zijn de vormen van een voorwerp zwak of onbepaald te zien, dan komt men licht tot een geheel verkeerde voorstelling van een beschouwd voorwerp. De te hulp gekomen associatie heeft hier meer kwaad gedaan dan het gebrekkige der waarneming. Maar het oog doet ons niet alleen den aard der dingen kennen, 't is tevens het eenige orgaan dat we bezitten om den afstand en de grootte van een ding te beoordeelen. Daarvoor dient niet alleen het gezichtbeeld, maar ook het fijne zenuwapparaat dat zich in ons oog bevindt. Maar door den zeer gecompliceerden bouw van het oog, is ons oordeel over de grootte in de ruimte, altijd vol fouten. We kunnen

niet nalaten hier een voorbeeld weer te geven dat Dr. L. meedeelt.

In 't algemeen kunnen wij, met tamelijke nauwkeurigheid bepalen welke van twee lijnen de grootste is. Maar door een kleinigheid wordt ons oordeel beneveld. In nevenstaand figuur zijn de twee lijnen *a* en *b* volkomen even groot. Maar dit is moeilijk te zien door de hoeken die de naaststaande lijntjes daarmede maken. Dergelijk gezichtsbedrog komt vaak voor, en bewijst hoe gemakkelijk we misleid worden. — Brehm maakt in zijn bekend werk „Thierleben" de volgende opmerkingen: „uit eigen ervaring weet ik, hoe buitengewoon moeilijk het is, de lengte van slangen nauwkeurig te schatten. Zelfs zij die aan zulke schattingen gewoon zijn en later werkelijk gaan meten, moeten bekennen zich schromelijk vergist te hebben. Reeds bij kleine slangen van een meter lengte, die men voor zich ziet liggen en die men tijd heeft nauwkeurig te beschouwen, is men onwillekeurig geneigd in zijn verbeelding een derde tot de grootte toe te voegen. Hoe langer de slangen zijn, hoe grooter de vergissing wordt. Waaraan dit nu eigenlijk ligt, weet ik niet, maar dit weet ik wel dat iets dergelijks dikwijls voorkomt en meermalen bij denzelfden schatter die toch beter weten kon. Geen wonder dan ook, dat de sterke verbeeldingskracht van inlanders in zuidelijke landen geregeld iets twee- of driemalen grooter doet schatten dan het werkelijk is".

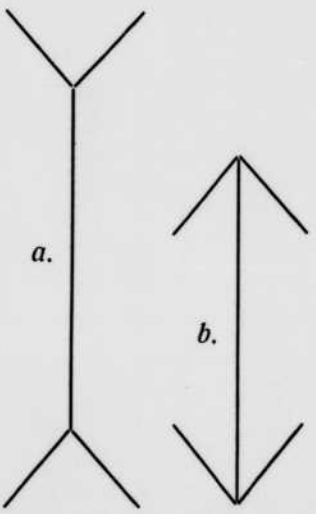

Dezelfde fouten maakt men geregeld bij de schatting van den afstand waarop een voorwerp van ons verwijderd is.

In den regel is hier de fout $^1/_{10}$ van den afstand. Bij militaire oefeningen is dit steeds gebleken. Of men den afstand grooter of geringer acht, hangt meestal van het weder af. Bij betrokken lucht schat men den afstand licht te groot, bij heldere lucht blijkt de afstand kleiner dan werkelijk 't geval is. De grootte en de afstand der voorwerpen kan alleen benaderend geschat worden, onder ongunstige omstandigheden worden de fouten zeer groot.

Ook bij het gehoor, komen telkens fouten voor. Door de eigenaardige inrichting van ons gehoororgaan, hebben we geen toestel om de richting van het geluid te bepalen, wat telkens aanleiding geeft tot vergissingen. Al naar het geluid krachtiger in het rechter- of linkeroor dringt, nemen we aan dat de bron van 't geluid aan de eene of andere zijde ligt. Wanneer we in een kamer zitten en een wagen voorbij rijdt, kunnen we wel onderscheiden of die nadert of zich verwijdert, maar we kunnen onmogelijk zeggen van welken kant hij komt. Wanneer vele menschen aan een tafel zitten en een krast op een der poten ervan, kan men gewoonlijk niet zeggen van welken kant van de tafel het geluid komt. Is eenig geluid onbekend en weet men niet waardoor het veroorzaakt wordt, dan is het bepaald onmogelijk te zeggen vanwaar het komt. Bij eenige proeven die ik nam — zegt Dr. L. — is mij dit telkens gebleken. Eenigen der aanwezigen meenden dat het geluid uit den grond kwam, anderen hielden 't voor waarschijnlijk dat het veroorzaakt werd door de waterleiding in een hoek van de kamer; en werkelijk kwam het van een klein toestel dat aan een der tafelpoten was gebonden. Het gehoor bedriegt dus herhaaldelijk. Dit te weten is van groot belang voor de waardeering der spiritistische seances, waarbij de geesten zich door kloppen hoorbaar maken. Aan al de verhalen daarover moet weinig of geen waarde gehecht worden; het medium kan zeer goed hier of daar kloppen, zonder dat iemand der aanwezenden het bemerkt.

In den regel wordt aan het zintuig van het *gevoel* de

meeste waarde gehecht. En toch — ook hier bedriegt men zich zoo heel licht; daarom omdat de ondervinding van een aanraking, een druk, van hitte of koude eenigen tijd nawerkt, nadat de uitwendige prikkel reeds heeft opgehouden te werken. — Wanneer b. v. een geoefend goochelaar ons een geldstuk in de hand drukt en ons dan beveelt de hand gesloten te houden, verbeelden we ons het nog in de hand te hebben terwijl de goochelaar het reeds wegnam toen wij de hand sloten. Nog beter gelukt dit kunstje, wanneer het voorwerp zeer koud is. Hierop berust vaak de verschijning van een koude geestenhand. Een bekende goochelaar Miss Fay, die voor medium speelde, deed dan het volgende. Nadat ze de handen te voren in ijskoud water gedompeld had, ging ze naast de haar „controleerende" personen zitten. Over allen werd dan een doek gelegd die tot den hals reikte. De rechterbuurman neemt dan haar rechter hand in zijn linker en zij legt wederom haar ijskoude linkerhand op zijn hand en dan beginnen de „manifestaties". Wie 't kunstje niet kent, zal natuurlijk gelooven dat haar linkerhand voortdurend op de zijne ligt, daar hij voortdurend de koude gevoelt; maar bij het begin der .„manifestatie", heeft ze haar linkerhand reeds verwijderd en gebruikt die gelijk ze wil. In schemerdonker wordt dit „mysterie" vaak door een medium uitgevoerd.

De oplettendheid. 't Is een algemeen bekend feit, dat we vaak van de dingen die rondom ons plaats hebben niets zien of hooren, wanneer we in iets geheel verdiept zijn, en daarop al onze aandacht concentreeren. Van den anderen kant kan onze aandacht ook getrokken worden door verschillende uitwendige prikkels; maar dan zal de beschrijving en beoordeeling dier prikkels onduidelijk zijn. Men kan slechts schijnbaar in een boek lezen en een gesprek voeren; in de werkelijkheid hebben we èn 't gelezene niet in ons opgenomen èn het gesprokene slechts half gehoord. Concentreert men de aandacht op een bepaald punt, dan komen geen andere prikkels tegelijkertijd tot ons bewustzijn. Hoemeer de opmerkzaamheid zich verdeelt, tusschen verschillende prikkels,

hoe onduidelijker de ervaring van ieder daarvan wordt. Hierin ligt de oorzaak van ettelijke waarnemings-fouten.

Bij een eenigszins ingewikkelde gebeurtenis zal men zoo slechts enkele bijzonderheden opmerken; concentreert men de aandacht op één bepaald punt, dan zal men al 't andere dat gelijktijdig plaats had niet bemerken; wil men daarentegen alles tegelijk waarnemen, dan zal de opvatting van bijzonderheden altijd zeer onvolledig zijn. Daarom kan de beste waarnemer het niet verhinderen, dat hij door een behendig goochelaar om den tuin wordt geleid. Het groote geheim der goochelarij bestaat dan ook, buiten vingervlugheid, hierin, dat de kunstenaar erin slaagt de aandacht der toeschouwers af te leiden, en hen zoo in de war te brengen. Terwijl deze zich inspannen om toe te zien waarop de kunstenaar de aandacht wil vestigen, werkt hij tegelijk elders met de grootste kalmte en daarop let men natuurlijk niet.

Op onze oplettendheid steunt ook onze schatting van den tijd hoelang iets plaats had. Onze schatting van den tijd hangt enkel en alleen af van de afwisseling, namelijk die van inspanning of verslapping van onze aandacht. Kwam het aantal der voorstellingen in aanmerking bij onze schatting van den tijd, dan zou die zeker niet onjuist zijn. Onder overigens gelijke omstandigheden, kan men in een langer tijdsverloop meer uitrichten dan in een korter; daarom zullen in een langer tijdsverloop meer voorstellingen in ons opkomen dan in korter, en het vermoeden ligt voor de hand, dat men uit het aantal voorstellingen besluiten kan tot het langer of korter verloop van den voorbijgeganen tijd. In sommige gevallen is dit ook feitelijk mogelijk. Een geoefend redenaar gevoelt hoe lang hij aan 't woord is geweest, eveneens voelen vele menschen hoe laat het is, wanneer ze aan een rustigen gelijkvormigen arbeid bezig zijn. Maar van den anderen kant is 't ook bekend, dat de „uren voorbijvliegen" wanneer men in aangenaam gezelschap is. Hier schijnt de tijd kort, in weerwil van de vele ervaringen die men opdeed; omgekeerd wordt de tijd eindeloos gerekt, wanneer wij wachten. Onze schat-

ting van den tijd hangt dus, in de meeste gevallen, af van 't geen er in ons innerlijk leven plaats heeft. Zijn we in een belangrijk gesprek, dan zal de tijd snel voorbijgaan, omdat onze opmerkzaamheid geboeid wordt. Wanneer we ingespannen wachten op iets dat gebeuren moet, valt de tijd ons kort omdat de aandacht steeds gespannen blijft. Zoo kan men het uithouden uren lang rondom een tafel te zitten, wachtende dat die zich zal bewegen, de spanning waarin we verkeeren maakt den tijd kort.

We hebben gezien dat de *associaties* een belangrijke rol spelen bij de waarneming, dat zij het waargenomene aanvullen. Maar daardoor worden ze ook een rijke bron voor fouten. Iedere ervaring is altijd, in het bewustzijn, met vele andere vermengd, maar ze is toch slechts met enkele nauw verbonden, en veroorzaakt dus bepaalde, ons bekende voorstellingen. Wanneer de waarneming nu niet scherp en duidelijk was, kan men, onder beperkte omstandigheden, gemakkelijk tot een valsche voorstelling komen. Wil men een voorbeeld, dan herinneren we aan 't volgende, dat ons allen zeker meermalen is overkomen. Op zekeren afstand ziet men iemand die, in gang en houding, veel op een onzer vrienden of kennissen gelijkt. Die beide eigenaardigheden, met elkaar verbonden, roepen dus het beeld van dien vriend voor ons op. We haasten ons hem in te halen; als we dichterbij komen, ontdekken we onze vergissing: het is een geheel onbekende. Associatie van waarnemingen heeft ons op een dwaalspoor gebracht. Het is van belang op te merken, hoe vaak wij, zonder het te beseffen, op deze wijze zeker meenen iets te ervaren, wat toch alleen product onzer voorstelling is; *men hecht te groote waarde aan de gelijkenis van iets onbekends, met iets wat bekend is.*

Het geheugen. 't Spreekt van zelf, dat het geheugen bij den een veel sterker is dan bij den ander. Maar, ook bij het sterkst geheugen, worden na eenigen tijd de kleine bijzonderheden van een gebeurtenis toch vergeten. Alleen die blijven in onze herinnering over, die bijzonder onze aandacht trok-

ken en waarop zich geheel onze aandacht had geconcentreerd, maar deze zijn daarom niet altijd de belangrijkste geweest. Hoe ingewikkelder nu een gebeurtenis was, des te verwarder is onze herinnering eraan. Zoo is 't mogelijk, dat we ons de meest beduidende onderdeelen van het geschiedde best herinneren, omdat die diepen indruk op ons maakten, terwijl toch het geheele verloop der zaak ons niet meer duidelijk is.

Maar ook waar men zich al de onderdeelen van een reeks van voorstellingen goed herinnert, zal ons geheugen ons in den steek laten, waar men de juiste opvolging dier bijzonderheden, in tijdsorde, moet wedergeven of zich die weer wil te binnen brengen. Men weet wel dat de oorzaak altijd aan 't gevolg is voorafgegaan, maar dit heeft dan alleen beteekenis, wanneer men nauwkeurig weet wat, van ieder verschijnsel werkelijk de oorzaak was, en wat het gevolg. Zoo is men b.v. bij de uitvoeringen van een goochelaar in 't onzekere door welke handgrepen de man zijn kunstjes uitvoert. Daardoor herinnert men zich niet nauwkeurig meer de rangorde waarin de afzonderlijke manipulaties plaats hadden, en verschillende ooggetuigen zullen dan ook een zeer uiteenloopende beschrijving geven van 't geen ze gezien hebben. Maar hetzelfde geldt ook bij een grooter reeks van gebeurtenissen waarvan de verschillende onderdeelen elkaar niet met noodzakelijkheid in een bepaalde orde opvolgen; ook hier heeft gemakkelijk een verwisseling, in de tijdsorde, plaats. We hebben in ons leven tal van voorvallen gehad die we ons zeer goed herinneren, maar waarvan we niet zeker kunnen zeggen wanneer, of bij welke gelegenheid, ze plaats hadden. We herinneren ons de verschillende feiten wel, maar de juiste opvolging ervan vergaten we.

In verband hiermede staat de bekende ervaring dat we gebeurtenissen die veel op elkaar geleken, met elkaar verwarren. Zelfs kan men, wanneer bijzondere omstandigheden 't niet beletten, verschillende gebeurtenissen als doen ineenvloeien. Zoo iets geschiedt vaak in ons leven, vooral waar

het geldt wat we gelezen hebben. Heeft men twee verhalen gelezen die veel op elkaâr gelijken, dan zal men die vaak met elkaar verwarren, of ze worden in onze herinnering tot één verhaal. We komen dan tot deze slotsom: bij een reeks van gebeurtenissen kunnen twee voorvallen, die op elkaâr gelijken, licht met elkaar verward of vermengd worden al zijn ze door een langere tijdruimte van elkaar verwijderd; in onze voorstelling worden ze dan één.

Meer opzettelijk moet nu de aandacht gevestigd worden op den invloed der *gemoedsbeweging* op de juistheid van ons waarnemingsvermogen. Bij elke gemoedsbeweging (lust of onlust) draait ons bewustzijn alleen om die voorstellingen die, als de oorzaken dier stemming, zijn in 't leven geroepen. Zoolang die aandoening duurt, denken we alleen aan datgene wat ons zorg of vreugde baarde, met onze boosheid, onzen angst enz. in verband staat; alle andere voorstellingen worden op den achtergrond gedrongen. Het behoeft geen betoog, dat men, in zekere, min of meer opgewonde stemming, niet geschikt is nauwkeurig waar te nemen; dan vooral niet, wanneer 't geen we zien of ervan op ons een diepen indruk maakt.

Vooral wanneer we in *spanning* en *verwachting* verkeeren is dit het geval. We zijn in spanning, wanneer we verwachten dat iets gebeuren zal dat we nog niet nauwkeurig kennen. Richt zich onze aandacht op iets bepaalds en bekends, dan noemen we dit verwachting: spanning is verwachting van 't geen onbekend is, verwachting in spanning op iets bekends gericht. Psychologisch beschouwd zijn beide toestanden gekenmerkt door een sterke concentratie van onze aandacht. Daar de aandacht noodzakelijk op iets bepaalds moet gericht zijn en dit bij „spanning" ontbreekt, volgt daaruit dat die altijd een zekere onrustigheid medebrengt: de aandacht gaat van 't een naar het andere. Bij „verwachting"

daarentegen is de aandacht steeds op datgene gericht dat men verwacht; men ziet dan, in verbeelding, reeds datgene wat men verwacht en vergelijkt af en toe de werkelijkheid met dat beeld onzer fantasie.

De fouten die wij, in zulk een gemoedstoestand bij onze waarneming maken, hangen dus nauw samen met de mate van de aandacht waarmede we waarnemen. En die fouten moeten grooter worden, waar de aandacht spoedig geringer wordt of verzwakt. Door het langer wachten kan men, wanneer dan inmiddels het verwachte gebeurt, zijn gedachten niet meer zoo gemakkelijk concentreeren. Wanneer het dan b.v. bij een spiritistische seance zeer lang duurt eer de verwachte manifestaties plaats hebben, kan men er zeker van zijn, dat de aanwezenden, zelfs de grootste bedriegerijen niet meer ontdekken, daar ze alles niet meer met de noodige kalmte en aandacht kunnen volgen. Als er eindelijk iets plaats heeft dat gelijkt op hetgeen men heeft verwacht, kunnen er oogenblikken voorbijgaan eer men zijn volle aandacht daaraan geschonken heeft. Maar in dien tusschentijd kunnen op een andere plaats, dingen voorvallen die van groote beteekenis zijn, maar die men niet bemerkt omdat ten slotte de aandacht gericht is alleen op 't geen men verwacht. Verder kan een gespannen verwachting van iets bepaalds, gemakkelijk veroorzaken, dat men zijn fantasie-beeld van 't geen verwacht wordt, verwart met 't geen in werkelijkheid plaats heeft. Het komt vaak voor, dat eerlijke, geloovige spiritisten, bij een seance, wonderlijke dingen zien, waarvan kritisch aangelegde, nuchtere waarnemers niets gemerkt hebben. Vele psychologen hebben de ervaring opgedaan, dat een fantasiebeeld waarop de aandacht, gedurende langeren tijd, gericht was, ten slotte zoo duidelijk kon worden, dat het — bij zwakke belichting — vereenzelvigd kon worden met een dat werkelijk zintuigelijk werd waargenomen.

Met de hier genoemde toestanden is de *vrees*, of de *angst* nauw verwant. Voor iets vreezen is niets anders dan een voortdurende verwachting dat er iets onaangenaams gebeuren

zal. Natuurlijk bestaat ook bij vrees de mogelijkheid dat men fouten maakt bij de waarneming. Vreest men dat iets zal geschieden wat ons onaangenaam zal zijn, dan is de verwachting vervuld van de voorstelling die men zich van dat onaangename maakt. Maar dan wordt die waarneming vanzelf onzuiver, oppervlakkig en dus waardeloos. Dat *schrikken* onnauwkeurig doet waarnemen spreekt wel vanzelf.

Hoeveel fouten wij, bij onze waarneming, maken wanneer we *bevangen* zijn door vooroordeel of door een vooropgezette meening is iedereen bekend. En hoevele menschen worden daardoor niet op een dwaalweg gebracht! Zoo zal ons oordeel over deze of die daad van een medemensch zeer verschillend zijn, al naar dat we van hem houden of een afkeer van hem hebben. En hetzelfde geldt bij beoordeeling van gebeurtenissen. Een oud spreekwoord zegt: „een mensch ziet slechts wat hij begeert te zien," en daarin ligt een groote waarheid verborgen. Bij een spiritistische bijeenkomst zal een „geloovige" geesten zien, waar een ander werkelijk niets ziet; en een „ongeloovige" zal wat hem werkelijk onverklaarbaar voorvalt, geheel over 't hoofd zien. Een sterk sprekend voorbeeld van zulk een *bevangen* zijn, deelt Dr. LEHMANN mede, en wel van een hoogst ontwikkeld man.

De Fransche Physioloog Chr. Richet geloofde zeker, dat *overdragen van gedachten,* op een verren afstand, van den een op den ander, mogelijk is. Om nu te bewijzen dat zulk een overbrengen, zonder voorafgaande afspraak, geheel spontaan kan geschieden, verhaalt hij 't volgende. „Op zekeren morgen in Februari 1889, 's morgens 9 uur, ging ik naar mijn bureau om voor mijn tijdschrift te werken. Op den hoek van de straat St. Germain en de boulevard zag ik, terwijl ik langs de linkerzijde van de straat ging, aan den overkant aan de linkerzijde, Professor Lacassagne uit Lyon gaan. Prof. L. komt alle jaar een of tweemaal te Parijs. Voor 14 dagen had hij mij een artikel gezonden voor mijn tijdschrift: „Revue scientifique". Toen ik hem zag, wilde ik naar den overkant gaan om hem te begroeten, maar ik liet

dit na daar ik in mijzelven zeide, dat hij zeker op het bureau van het tijdschrift komen zou. Tegelijk dacht ik: het is toch merkwaardig hoe sprekend Prof. Lacassagne gelijkt op zekeren L. een mij bekenden oogarts.

„Ik kwam op mijn bureau en ontving onderscheiden personen. Tegen half elf bracht men mij het kaartje van Prof. Lacassagne wat ik zeer natuurlijk vond, daar ik hem korten tijd te voren op straat gezien had. Toen hij mijn kamer binnenkwam, zag ik toch dat hij niet dezelfde was, dien ik 's morgens op straat had gezien. Ik vroeg hem of hij op dat uur op den hoek van den boulevard geweest was; hij ontkende dat, daar hij, op dat uur in een geheel ander gedeelte der stad was geweest. Hoe kwam het nu, dat ik vast meende Prof. L. daar gezien te hebben? De man dien ik zag was lichtblond en lang en had een blonde snor, terwijl Lacassagne van middelbare groote was en een donkeren snor droeg".

Daaruit leidt Richet nu af, dat hij zijn gedachten heeft overgedragen op den ver van hem verwijderden Professor L.! Omdat hij eenmaal aan dat overdragen gelooft, kreeg deze zeer gewone gebeurtenis voor hem een mystiek karakter en zag hij de voor de hand liggende oorzaken voorbij. Het is toch zeer natuurlijk dat hij gedacht heeft: Prof. L. zal wel eens komen informeeren naar zijn ingezonden stuk als hij in de stad komt; en toen de hoogleeraar te Parijs kwam was het zeer begrijpelijk dat hij even naar dat bureau ging. Dat deze twee zeer gewone dingen nu juist samen vielen bewijst werkelijk niets voor het overdragen van gedachten op verren afstand. Was Richet niet bevangen geweest door zijn geloof aan dit overdragen, hij zou in dit zeer verklaarbare feit niets wonderbaarlijks gezien hebben. De zaak is toch zoo eenvoudig: Richet is op weg naar zijn bureau, denkt aan den arbeid die hem wacht en natuurlijk ook aan het ingezonden stuk van prof. L. Nu gelijkt Lacassagne wel op den arts L.; ziet hij nu dezen aan den overkant der straat terwijl zijn gedachten vol zijn van prof. L. en het op elkaar

gelijken van beiden doet hem hen voor een oogenblik met elkaar verwarren. Maar die verwarring duurt slechts een oogenblik want dadelijk bemerkt Richet, gelijk hij zegt, dat hij den arts L. gehouden had voor den professor. Richet was eenmaal, bij de beoordeeling van dit zeer dagelijksche en gewone feit, *bevangen* door zijn vooropgezet geloof aan gedachten-overdragen.

Bewijst dit onbeduidende voorval dat een mensch de natuurlijke oorzaken van een gebeurtenis licht over 't hoofd ziet, wanneer hij een vooropgezette meening en vooroordeel heeft, bedenkelijker wordt het, wanneer zoo'n „bevangenheid" groote afmetingen aanneemt. En werkelijk: de grens tusschen het normale en abnormale is spoedig niet nauwkeurig meer te bepalen. Heeft een mensch zich zoo ingeleefd in geloof aan het mystieke op aarde, dat hij de gewone voorvallen in 't leven aanziet voor uitingen van mystieke krachten, dan is hij niet langer normaal. En zoover is 't reeds gekomen bij vele, overigens helderdenkende menschen. Waar iemand vasthoudt aan een systeem van waanvoorstellingen, is hij niet meer volkomen gezond; hoe verstandig hij overigens ook moge zijn, dan is hij op den grens van waanzin. De ziekte is zuiver eene van het intellekt en kan jaren lang op dezelfde hoogte blijven en behoeft niet altijd hallucinaties te verwekken. Maar de waanvoorstellingen worden al meerdere en meerdere. „Het zou" — zegt DR. LEHMANN — „mij niet verwonderen, wanneer de krankzinnigen-artsen, naarmate de trek naar het mystieke meer en meer de overhand zal gekregen hebben, na eenige jaren een nieuwe soort van waanzin zullen vaststellen, de Paranoia mystica. En die is helaas! ongeneeslijk.

't Is werkelijk niet gemakkelijk zonder fouten waar te nemen. Wanneer twee menschen verklaren zeker feit te hebben gezien, is daarmede nog geenszins bewezen dat ze het werkelijk zagen. Wanneer ze bij elkaar zijn en beiden een bericht geven van hun ervaringen zal 't bericht van den een nood-

zakelijk invloed oefenen op dat van den ander. Wanneer beiden, geheel onafhankelijk van elkaar dat bericht opstellen, zal men, in den regel, tusschen beide een groot onderscheid ontdekken en te sterker naarmate hetgeen men zag, meer ongewoon of onverwacht was.

Voor juiste waarneming is noodig allereerst *oefening*. Geen onzer lichamelijke of geestelijke krachten wordt, zonder oefening, tot volkomenheid gebracht. Wat voor oefening van lichaamskracht geldt, is ook van toepassing op verrichtingen van den geest. Maar oefening alleen is niet voldoende. Men heeft voor nauwkeurig waarnemen meer noodig, dan alleen zijn oogen en ooren goed te kunnen gebruiken. Daarvoor is niet minder noodig *kennis, doorzicht*. Een dierkundige zal van een merkwaardig dier een veel nauwkeuriger beschrijving geven dan een leek in de zoologie. Een vakman weet waarop het aankomt om een dier te kunnen plaatsen in de verschillende soorten van het dierenrijk; de leek zal alleen letten op 't geen het eerst in 't oog valt, zonder te letten op de juist kenmerkende eigenschappen. Dit is niet 't geval omdat hij zijn oogen niet gebruiken kan, maar omdat hij niet weet waarop hij zijn aandacht moet vestigen; natuurlijk zullen zijn waarnemingen en de verklaring daarvan, van minder beteekenis zijn.

Nu kan het zijn, dat iemand, die op een gebied een nauwkeurig waarnemer is, op een ander dit niet kan zijn, daar het hem aan voldoende kennis daarvan hapert. 't Is daarom zoo onbeduidend, wanneer Spiritisten en Occultisten zich telkens beroepen op geleerde en beroemde mannen, die aan de werkelijkheid van mediumitische verschijnselen gelooven. Die geleerden staan in hun vak, mogelijk zeer hoog, maar daaruit volgt volstrekt nog niet, dat ze ook gewoon tehuis waren of zijn in de psychologie en de „hoogere magie", d. w. z. de goochelaarskunsten. Wie hier recht tot meêspreken heeft is volgens Dr. Lehmann, Prof. M. Dessoir te Berlijn die bekend is als een voortreffelijk amateur van goocheltoeren. Hij hield ettelijke seances met bekende mediums en kwam

tot het resultaat, dat alles wat in zijn tegenwoordigheid gebeurde, eenvoudig goochelarij was, dus bewust of onbewust bedrog. Maar in al de berichten die zijn vrienden over die gebeurtenissen gaven, kwam steeds nog iets dat een anderen indruk moest maken. Zulk een verklaring is zeker meer waard, dan de verzekering van geleerden die zich nooit bezig hielden met een nauwgezette bestudeering der goochelarij.

DR. LEHMANN geeft nu een reeks mededeelingen van door hem en anderen genomen proeven, die bewijzen hoe moeilijk het is, het werkelijk gebeurde te onderscheiden van 't geen door goocheltoeren wordt tot stand gebracht. Vooral merkwaardig is het wat hij mededeelt over 't geen verricht werd door de bovengenoemde Hodgson die Mevrouw Blavatsky ontmaskerde en door zeker bekend medium Davey op wiens gezag de spiritisten zich zoo gaarne beroepen. In verschillende zittingen die hij met het later ontmaskerde medium Eglinton hield, hadden „de geesten" verklaard, dat hij allen aanleg had, om een uitstekend medium te worden. Hij beproeft het dan ook of hij in staat zou zijn direkt schrift te voorschijn te brengen; maar 't mislukt telkens totdat hij eindelijk voor geldelijke belooning van een goochelaar eenige handgrepen leerde voor dit experiment. Had hij vroeger werkelijk geloofd aan de medewerking van occulte krachten, nu wist hij welke die waren. Dat hij dat alles niet vroeger had ontdekt bewijst, dat hij niet nauwkeurig had waargenomen. Davey zette het begonnen spel voort en werd natuurlijk steeds handiger en bedrevener in allerlei goochelarijen.

Maar belangrijk is vooral wat DR. LEHMANN mededeelt over zijn eigen ervaringen, wat we met zijn eigen woorden weêrgeven.

„Bij het lezen van verschillende berichten kwam het mij bijna ongeloofelijk voor, dat in onze waarneming zooveel gebrekkigs kon zijn. Ik besloot dus in 't voorjaar van 1894 zelf proeven te nemen. De mededeeling van Hodgson over de methode door Davey gevolgd, gaven mij de noodige technische aanwijzingen en ik besloot mij tot medium te vormen. Na eenigen tijd kon ik de verschillende manupilaties

met zekere vaardigheid uitvoeren en, daar mijn eerste pogingen zoo goed gelukten, noodigde ik onderscheidene mijner bekenden, geleerden, kooplieden, juridisten uit een reeks zittingen bij te wonen. Daar wel niemand zou gekomen zijn als ik had genoodigd om eenige goocheltoeren te komen zien, noemde ik ze „spiritistische openbaringen". Ik opende de zitting met de opmerking, dat er in die openbaringen nog veel was, wat ikzelf nog niet begreep. Ik verzocht de aanwezigen dus nauwkeurig op te letten en mij, zoo spoedig mogelijk, een nauwkeurige beschrijving te willen geven van 't geen ze gezien en vernomen hadden. Op die wijze ontving ik ongeveer 20 berichten. Daar ik spoedig tot de ervaring kwam, dat ik geen talent had voor goochelen, was mijn repertoire spoedig uitgeput; ik waagde me dan ook slechts aan de gemakkelijkste toeren en vergunde niemand, meer dan eenmaal tegenwoordig te zijn. In vergelijking met de proeven door Davey genomen, zijn de mijne dan ook zeer bescheiden en toch werden wel ontwikkelde toeschouwers gemakkelijk om den tuin geleid. Dat ikzelf ook eens „ontmaskerd" zou worden wist ik tevoren, maar ik wilde de proefnemingen zoolang mogelijk volhouden. Toch gelukte het slechts aan een of twee van hen die aan mijn seances deelnamen mij op heeter daad te betrappen en deze waren tevoren reeds ervan overtuigd dat er goocheltoeren bij in 't spel waren. Toch bleven velen manifestaties ook voor hen onverklaarbaar. 't Is ook niet iedereen gegeven een goochelaar op de vingers te zien".

Dr. LEHMANN deelt nu eenige der door hem ontvangen beschrijvingen van zijn „manifestaties" meê, die bewijzen hoe twee voorstellingen van dezelfde zaak ver van elkaar afwijken, ja soms met elkaar volkomen in tegenspraak zijn. Verder blijkt eruit, dat de aanwezenden slechts gebrekkig hadden waargenomen wat werkelijk door hem was gedaan. Al de fouten van ons waarnemingsvermogen, die we boven vermeld hebben, werden nu door L. ontdekt en steeds weer teruggevonden. Merkwaardig is het ook, dat de verslaggevers

de mislukte proeven voorbij gingen en met voorliefde dat verhaalden wat gelukt was. Duidelijk bleek uit alle rapporten, dat men de zaken zóó voorstelde als men waande ze ervaren te hebben en dat hetgeen onverklaarbaar was steeds nog wonderbaarlijker werd voorgesteld. Kleine bijzonderheden die tot een natuurlijke verklaring hadden moeten brengen, werden eenvoudig overgeslagen.

Toch voegt DR. LEHMANN aan dit alles deze opmerking toe: „Het is zeker dat Davey en ik onze resultaten verkregen hadden door goochelarij. Voor mij is het ontwijfelbaar zeker, dat alle andere mediums dergelijke middelen in ruime mate hebben aangewend. Maar daarom is ieder goochelaar geenszins, zonder meer, een physisch medium. Bij mijn eigen mediumitische verrichtingen ontving ik aanwijzing van hoogstmerkwaardige psychische verschijnselen waaraan tot op zekere hoogte, het gunstig resultaat te danken was. Het voorkomen van die verschijnselen onderscheiden een „medium" van een gewonen goochelaar. Ik ben ervan overtuigd dat Davey een waar medium was. Maar deze mediumiteit is niets wonderbaarlijks, staat met iets bovennatuurlijks volstrekt niet in verband, doch is een bijzondere, belangrijke maar toch zeer verklaarbare toestand". (1)

---

(1) Zie hierachter Hoofdstuk XXXIV.

HOOFDSTUK XXVII.

De beteekenis van de fouten onzer waarneming voor het bijgeloof.

Na al het in 't vorige hoofdstuk gezegde, kunnen we vaststellen, dat de meeste der bijgeloovige voorstellingen 't gevolg zijn van de, vaak onvermijdelijke, fouten van ons waarnemingsvermogen. Maar dit geldt niet voor alle. Het kan zijn, dat een verschijnsel juist is waargenomen, maar onjuist werd verklaard, daar men tot een besluit kwam, dat niet op de gedane waarneming steunt. En dit is onvermijdelijk, wanneer een feit, een voorwerp niet nauwkeurig beschouwd is. Al zulke bijgeloovige voorstellingen, die rechtstreeks 't gevolg zijn van fouten in onze waarneming, hebben slechts het gevolg, dat het reeds bestaande bijgeloof nog meer versterkt en bevestigd wordt.

Men kan hiertegen bedenkingen inbrengen. Het is bekend, dat bij de natuurvolken de waarnemingsorganen veel sterker ontwikkeld zijn dan bij ons, zoo b.v. de reuk, die bij ons van geen beteekenis is. Men leidt daaruit af, dat de fouten of gebreken der waarneming bij de ruwe volken veel minder beteekenis hadden voor het ontstaan van bijgeloovige voorstellingen dan bij ons. Die gevolgtrekking is onjuist. Scherper zintuigen stellen den mensch wel in staat bijzonderheden op te merken die anderen ontgaan, maar bij de waarneming gaat het niet in de eerste plaats om die kleine bijzonderheden. Wanneer men slechts een juisten indruk krijgt van de groote omtrekken, van de ruimte- en tijdverhoudingen; wanneer men slechts een nauwkeurige herinnering heeft van den gang der gebeurtenissen, dan bereikt men alles wat men verwachten mag. Met scherpe zintuigen alleen komt men niet tot

ware ervaring. Een juiste waarneming heeft ook noodig een som van psychische verrichtingen die bij de waarneming medewerken; en de fouten die daardoor veroorzaakt worden, zijn niet minder talrijk, dan wanneer b.v. het oog meer of minder scherp ziet. Bovendien is voor juiste waarneming ook noodig een nauwkeurige kennis van de wetten der natuur en die van 't zieleleven; in vroegere tijden was men daarmede onbekend en zoo hebben ook de waarnemingen van toen zeer geringe waarde en nagenoeg geen beteekenis. Bij de oude schrijvers vindt men dan ook vele berichten die op valsche waarneming berusten, gesteld dat ze niet opzettelijk verdicht zijn.

Zoo vertelt Plinius van een slang zoo groot, dat hij een hert, zelfs een stier, verzwelgen kon en die, in den laatsten Perzischen oorlog, in de nabijheid van Karthago, bestreden moest worden met allerlei belegeringswerktuigen, alsof 't een vesting was. Zoo deed in de Middeleeuwen 't verhaal de ronde van den zeemonnik, een monster dat de gestalte had van een visch, een hoofd als van een mensch van een zeer kaalgeschoren monnik, met een zwarten krans van haar nog rondom het hoofd en gekleed met een pij van schubben. Zelfs werden van dit monster afbeeldingen gemaakt. „'t Moet dus wel waar zijn geweest" zeggen de geloovigen, „dat monster heeft dan toch bestaan." Tusschen 1545 en '50 werd zulk een exemplaar bij Malmö gevangen; later werden op andere plaatsen meerdere exemplaren ervan ontdekt. Koningen en geleerden verzekerden dat zij dat dier of halfmensch gezien hadden. 't Was dus onmogelijk niet aan het bestaan ervan te gelooven! En wat bleek later. De Deensche hoogleeraar J. Steenstrup kwam, na nauwkeurige vergelijking van alle berichten en na streng onderzoek, tot de overtuiging, dat de zoogenaamde zeemonnik niets anders is, dan een tienarmige inktvisch. De kleur is zwart en rood gevlekt, de plooien van den huid en der zuignappen kunnen bij een oppervlakkige beschouwing, licht voor schubben gehouden worden. Steenstrup maakte van dien inktvisch een teekening toen die op 't strand

gevonden werd en werkelijk, oppervlakkig beschouwd, maakt de teekening wel wat den indruk alsof ze een monnik voorstelt met een vischstaart. De gewone fout der waarneming treedt hier wêer op den voorgrond: een schijn van gelijkheid heeft hier wêer tot het aannemen der gelijkheid gebracht, en zoo werd het zeemonster geboren. Het eenige merkwaardige bij den zeemonnik was de buitengewone grootte van dien inktvisch; en 't is niet onmogelijk dat hij werkelijk gelijk men beweerde, vier ellen lang zou zijn geweest, want soms werden zulke buitengewone groote exemplaren gevonden; 't laatst nog in 1853. Zoo bleek de éénhoorn waarvan Plinius een uitvoerige beschrijving geeft, niets anders geweest te zijn dan het neushoorn-dier. Ook hier heeft groote gelijkheid tot overdrijving gebracht. De tijdgenoot van Plinius, de geograaf Isidorus, bespreekt ook den eenhoorn (Monoceros) en zegt dat het 't zelfde dier is, dat ook wel neushoorn of rhinoceros genoemd wordt. En dan vertelt hij verder, dat dit dier zoo wild en snel is, dat het niet met geweld kan gevangen of bedwongen worden, maar alleen kan gevangen worden door een reine macht, een kuische maagd. Dit geloof speelt een groote rol, in de avontuurlijke middeleeuwsche verhalen over den eenhoorn.

Het zou niet moeielijk zijn deze voorbeelden met tal van andere te vermeerderen. Door aan eenige gelijkenis met het bekende te veel waarde te hechten werden, onwillekeurig, allerlei voorstellingen geboren die later bleken alleen uit zelfbedrog ontstaan te zijn.

Hetzelfde verschijnsel doet zich ook voor bij de z.g. geestenfotografie: de schijn van gelijkheid van de foto met den overledene, of ook de gelijkheid van het schrift van het medium met dat van den afgestorvene heeft de geboorte gegeven aan dit soort van modern bijgeloof. Nu zijn de geestenfotografen vaak van bedrog overtuigd, maar de spiritisten weten ook hier een hun passende verklaring te geven. Zij verklaren de foto's voor echt en houden vol dat de fotografen mediums waren die echter alleen

wanneer hun „kracht" eenigszins verzwakte, wel kunstgrepen moesten gebruiken om hun wonderkracht te ondersteunen! De trek van den mensch om uit eenige overeenkomst tot gelijkheid te besluiten, heeft ook hier weder tot verkeerd waarnemen geleid en .... het bijgeloof wordt op deze wijze telkens weêr versterkt.

Gebrekkige waarneming, in verband met de door ons steeds gemaakte fouten waarop we gewezen hebben, werd ook de bron van vele bijgeloovige voorstellingen, die nog niet geheel zijn uitgeroeid. We bedoelen hier het geloof aan *voorzeggingen, voorteekens, waarschuwingen* enz. Onder deze speelden, ten allen tijde, de *kometen* een groote rol. Twee eeuwen geleden zag men in een komeet nog allerlei wonderbaarlijke dingen: uitgetrokken zwaarden, afgehouwen hoofden en dergelijke akeligheden meer. Natuurlijk was zulk een wonderlijk hemellichaam een goddelijke waarschuwing tegen naderend ongeluk. Dr. Lehmann deelt tal van voorbeelden van dit bijgeloof mede, genomen uit een in 1744 te Frankfort verschenen werk: „Die Wunder Gottes in der Natur bey Erscheinung der Cometen" wat een uittreksel is uit een in 1557 verschenen groot werk, van den toenmaals bekenden geleerde, Conrad Wolfhard Lycosthenes te Bazel "Prodigiorum ae ostentorum chronica". In de verhalen van die wonderbare voorteekens wordt telkens gezegd, dat de menschen ziek werden van schrik bij 't zien van zulk een verschijnsel. Dit is niet te verwonderen; maar wèl dat men zulke verschrikkelijke dingen in een onschuldige komeet heeft kunnen zien. Tegenwoordig is van zoo iets niets meer te ontdekken en men kan toch moeilijk aannemen dat de kometen langzamerhand meer beschaafd en ontwikkeld zijn geworden.

Maar 't is niet onverklaarbaar, hoe men tot zulke bijgeloovige voorstellingen kwam. Wanneer men aan allerlei voorteekens enz. gelooft, is 't niet moeilijk in een komeet allerlei dingen te zien, evengoed als in de wolken. En wanneer men die

ziet, en dus werkelijk iets meent waar te nemen, verkeert men niet meer in een normale gemoedsstemming. En is men eenmaal in die stemming, dan ziet men dingen die in de werkelijkheid niet bestaan.

De vraag kan gedaan worden: waarom had men ten allen tijde zooveel angst of eerbied voor kometen? En het antwoord is niet moeielijk te geven. Bij alle oude volken beschouwde men zekere natuurverschijnselen, die zelden voorkwamen, als teekens waardoor de Goden de menschen waarschuwden voor naderend onheil. Hoewel de Christelijke kerk dit geloof bestreed, leefde het toch voort in Christelijk gewaad en onze tijd is nog niet geheel vrij van dit geloof. Maar, in een tijd waarin men van dat geloof geheel doordrongen was, moest juist aan een zeldzaam verschijnsel buitengewoon groote waarde gehecht worden. En, eenmaal dat geloof bezittende, kon de verhitte verbeelding, in alle, en vooral in zeldzaam verschijnende kometen, alles zien wat men zien wilde. Nu is 't opmerkelijk, dat zulk bijgeloof allereerst een natuurlijk gevolg was van zekere godsdienstige voorstellingen. De Goden beminnen de menschen en willen hen waarschuwen door hun aandacht te vestigen op komende dingen, daarom laten zij, in de natuur waarschuwende teekens verschijnen. En men meende te weten en te kunnen bewijzen, dat de waarschuwing terecht gegeven was. Want 't was niet moeilijk altijd 't een of ander ongeluk te vinden dat werkelijk was voorgevallen, en dat dan natuurlijk met de komeet in verband werd gebracht. 't Is werkelijk bespottelijk hoe men, in oude dagen, zonder eenige kritiek te oefenen, onvoorwaardelijk aan dien kometen-invloed geloofde.

Eerst sedert Newton leerde men inzien, dat kometen hemellichamen zijn wier banen evengoed kunnen berekend worden als die der planeten. Langzamerhand verminderde toen 't geloof aan de wijsheid der kometen en men kan zeggen, dat dit bijgeloof nu geheel overwonnen is.

Ditzelfde geldt ook voor de *voorteekens* en de *wonderen* d.w.z. buitengewone natuurverschijnselen, die door haar zeld-

zaamheid de aandacht trokken. En ook hier is de verklaring van 't geloof eraan niet onmogelijk. Wat voor een voorteeken wordt gehouden, is meestal zeer dubbelzinnig en volstrekt onbepaald; men kan hoogtens onderscheiden of het van gunstigen of ongunstigen aard is. Wanneer men nu uitgaat van het geloof, dat er voorteekens zijn, dan is het niet moeielijk in zijn later leven 't een of ander te vinden dat, in zekeren zin, beschouwd kan worden als een uiting van 't geen een voorteeken aankondigde. In zijn belangrijk geschrift „De divinatione" geeft Cicero daarvan tal van voorbeelden b.v. als een vrouwelijke muildier (dat doorgaands onvruchtbaar is) een veulen werpt, als een schild in een tempel van den wand valt, als een paard met den bevelhebber erop, stort, hield men dat voor voorteekenen of wonderen, en riep den wichelaar om uit te maken of dit iets goeds of kwaads beteekende. Cicero spot reeds met dit bijgeloof. „Niets" — zeide hij — „kan zonder oorzaak geschieden; er gebeurt niets wat niet gebeuren kan, men mag het niet als een wonder beschouwen. Derhalve bestaan er geen wonderen. Wanneer datgene wat zelden geschiedt voor een wonder moet gehouden worden, dan moet ieder wijs man een wonder zijn; want ik geloof dat een muildier eerder een veulen werpt dan dat iemand wijs is. Wij komen dus tot het besluit: datgene wat niet kan geschieden, is ook nooit gebeurd, en datgene wat gebeuren kan is geen wonder". Waarlijk: de Romeinsche denker, was velen onzer verlichte eeuw ver vooruit!

Wanneer men nu niet aan een voorteeken gelooft, is dit daaruit verklaarbaar, dat men de natuurlijke oorzaken van een gebeurtenis kan aanwijzen. Is dit een enkele maal niet mogelijk, dan stelt men zich tevreden met de gewettigde veronderstelling, dat het der wetenschap toch vroeger of later gelukken zal, de natuurlijke oorzaak te vinden.

Ook bij 't geloof aan voorteekenen vinden we weer dezelfde fouten der waarneming. Wanneer men nu meent dat een voorteeken onbepaald alleen groote komende gebeurtenissen aanbrengt, zal 't niet zoo moeilijk zijn, in de feiten van den

dag het een of andere te vinden, dat men met dit voorteeken in verband kan brengen; maar men is daarmede niet tevreden, men wil het voorteeken verklaren en komt tot allerlei gevolgtrekkingen over de feiten die gebeuren zullen. In zulke gevallen wordt het voorteeken de grondslag voor divinatie, *waarzeggerij* en dan wordt de zaak ingewikkelder.

Men weet, dat er verschillende waarzeggingskunsten bestaan hebben en nog bestaan. Men zag voorteekens niet alleen in ongewone voorvallen, maar ook in de vlucht en 't geschreeuw van vogels, in den bliksem, in de ingewanden der offerdieren enz. enz. Men geloofde ook rechtstreeksche mededeelingen over de toekomst te ontvangen door droomen, voorgevoelens, helderziendheid in extatischen toestand. De oorsprong van al die mystieke methoden is van zuiver theoretischen, religieuzen of philosophischen aard. Zoo geloofden de Chaldeën aan een samenhang in de natuur, zoodat men uit het tegenwoordige tot de toekomst kon besluiten; bij de Europeesche volken had de waarzeggerij altijd een meer godsdienstig karakter.

't Is, in zeker opzicht, onverklaarbaar hoe dit geloof zoo langen tijd heeft stand gehouden. Bij den tegenwoordigen stand der wetenschap moest toch het laatste spoor ervan reeds lang verdwenen zijn. Maar is 't niet te loochenen, dat sommige voorzeggingen wel degelijk vervuld werden, al is het toevallig; dan moet men rekening houden met verschillende psychische toestanden, die we later beschouwen zullen, de macht der suggestie enz. Toch is het een feit, dat tot nadenken moet brengen, dat voorzeggingen slechts in zeer enkele gevallen door de uitkomst bevestigd worden.

Maar — en dit verklaart veel — op de niet vervulde voorzeggingen wordt weinig gelet, en, wanneer iets niet „uitkomt", gelijk men 't meent, heeft men altijd nog wel hulpmiddeltjes om zich uit de verlegenheid te redden. De gevallen echter waarin de voorzegging vervuld werd, vergeet men niet weder, omdat dit nu eenmaal overeenkomt met een ingewortelde overtuiging. Zoo blijkt ook hier weder dat

fouten in den gedachtengang de naaste oorzaken zijn van een wangeloof. Men heeft, in den laatsten tijd een omvangrijk statistisch onderzoek ingesteld naar 't voorkomen van hallucinaties, maar die is, uit den aard der zaak weinig vertrouwbaar, omdat men zich hoofdzakelijk moet verlaten op 't geen anderen zich herinneren.

Het totdusver gezegde zal wel de overtuiging gevestigd hebben dat een groot, ja het grootste gedeelte der bijgeloovige voorstellingen, verklaard kan worden uit de fouten van ons vermogen tot waarnemen. De mensch is en blijft een beperkt wezen dat slechts „ten deele" kent.

HOOFDSTUK XXVIII.

Trilbewegingen en de magische invloeden daarvan.

Het is een bekend feit, dat een mensch een lichaamsdeel, b.v. den arm, niet volkomen rustig in een bepaalde richting kan houden, wanneer die niet wordt ondersteund.

Maar de onwillekeurige trillende bewegingen zijn bij allen niet even sterk. Bij zieken en oude menschen zijn die vaak zoo sterk dat ze, uit de verte, gezien kunnen worden zoodat zij b.v. onmogelijk een gevuld glas naar den mond kunnen brengen, zonder iets te storten; bij jongen en gezonden ontmoet men dit nagenoeg nooit. Onder gewone omstandigheden is het individu zich van dit beven niet bewust. Wanneer iemand beweert niet te beven, kan men het spoedig onderzoeken door hem een geweer te geven waarmede hij op een bepaald punt moet mikken; de ervaring zal dan leeren dat hij steeds om dat punt heen draait. — Dit alles is sedert oude dagen bekend. Maar minder bekend is het feit, *dat die zwakke bewegingen, onder bijzondere omstandigheden, zeer sterke werkingen kunnen te voorschijn roepen.* Men heeft die uitwerkingen wel gezien, maar daar men de oorzaken ervan niet kende, die verklaard als uitingen van magische krachten. En zoo gaf een zeer gewoon verschijnsel, het trillen of beven van een arm, aanleiding tot menige bijgeloovige opvatting.

Om een juist oordeel te vellen, moeten vóór alles de omstandigheden gekend worden die op de tril- of beefbewegingen invloed oefenen, en verder ook de vormen die deze, onder

bepaalde omstandigheden, kunnen waarnemen. Om dit te kunnen doen heeft men een uiterst gevoelig toestel vervaardigd, de Palmograaf, dat al de bewegingen, naar onder en naar boven, naar de rechter- en de linkerzijde, automatisch opteekent. Verlangt men ook de verschillende richtingen der trillingen te kennen, wat echter niet altijd noodig is, dan kan men den zoogenaamde Sphygmograaf gebruiken, dit dient voor de opname van de polsslagen. Met deze toestelletjes kan men de golvingen der trillingen of bewegingen nauwkeurig opnemen, daar die tamelijk vergroot, worden opgeteekend.

Met behulp dezer werktuigen heeft men nu kunnen onderzoeken, waardoor de kleine onregelmatigheden van de hartswerking ontstaan. Ieder weet dat het hart zich samentrekt en het bloed in het lichaam stuwt en zoo krijgt ieder deel van het organisme, van binnen uit, d.w.z. van uit het bloedvatensysteem, een kleinen stoot. Onder gunstige omstandigheden kan men gemakkelijk aantoonen, dat eenige trillingen van den arm samenvallen met de polsslagen. Nu is gebleken, dat de ademhaling, de bloedsomloop, de vermoeiheid van zenuwen en spieren zich openbaren in onwillekeurige bewegingen. Zoo komen we tot een belangrijker en vaak omvangrijker groep van oorzaken, namelijk de *bewustzijns-toestanden* die niet alleen bepaalde trilbewegingen veroorzaken en beheerschen maar, tot op zekere hoogte, ook invloed oefenen op de andere bewegingen. Men kwam zoo, door nauwkeurige waarneming tot dit resultaat: *onwillekeurige trillingen of bewegingen, kunnen deels door gemoedsaandoeningen veroorzaakt worden; deels bij voldoende concentratie der opmerkzaamheid, door voorstellingen die of met trillingen eenvoudig in betrekking staan, of dikwijls met trillingen geassocieerd zijn.*

De juistheid hiervan kan men gemakkelijk door tal van voorbeelden bewijzen. Iedere sterkere inspanning vermeerdert de trilbewegingen; men beeft zoowel uit ongeduld als uit angst. Die onwillekeurige trilling kan zoo groot worden, dat men haar, zonder eenig apparaat, kan waarnemen; wanneer

b.v. bij een examen de stem der geëxamineerden gaat beven, is dat een eigenaardige openbaring van dezelfde oorzaken. Hoe grooter de spanning is waarin men verkeert, des te sterker wordt in den regel, het beven. Soms kan een gemoedsbeweging zeer sterke stooten voortbrengen. Maar ook in minder ernstige omstandigheden, waar de beefbewegingen niet zoo sterk worden dat ze door anderen kunnen worden waargenomen, zal men ze toch gemakkelijk bemerken. Zoo is 't een bekend feit, dat geheel gewoon werk, waarin men zich langen tijd geoefend heeft, nooit slechter wordt uitgevoerd dan wanneer men haast heeft. De spanning, de angst om te laat te komen, waarin men verkeert, doet de hand beven en de fijnere bewegingen voor het werk noodig, mislukken. En ook aangename gewaarwordingen brengen bewegingen voort, b.v. lachen, en die deelen zich aan het geheele lichaam mede.

We moeten nog een andere zijde van dit alles beschouwen. Er zijn ook trilbewegingen die slechts het gevolg zijn van zekere voorstelling van een bepaalde beweging of van een voorstelling waarmede een zekere beweging verbonden was. Men kan dit gemakkelijk zelf met een proef bewijzen. Men neme b.v. een horloge dat aan een niet te zwaren ketting hangt en houde het einde van den ketting in de hand; spoedig geraakt het horloge in beweging. De richting en vorm der nu ontstane slingering is, in groote mate, afhankelijk van de voorstelling die men zich vormt, of die men bij iemand opwekt en hij niet opzettelijk tegenwerkt. Legt nu den vinger onder het horloge en wijst de richting aan waarin dit zal slingeren, dan geschiedt dit, in negen van de tien gevallen, ook; wanneer men daarbij te voren eenige mystieke bewegingen maakt, oefent men des te meer invloed uit, namelijk bij lichtgeloovigen. Waarheid is het: *de richting der beweging wordt bepaald door de voorstelling van een bepaalde richting.* Men kan die proef met het horloge, of beter nog met een bal aan een draad opgehangen, ook bij zich zelven doen: het voorwerp zal die richting uitslingeren waaraan men sterk denkt.

Nog op een andere wijze kan aangetoond worden, dat

zekere voorstellingen niet juist een beweging veroorzaken, maar daarmede nauw, en steeds verbonden zijn. Men heeft wel eens gezegd, dat denken een stil spreken is, en dat is ook zoo. Dit blijkt het duidelijkst, wanneer men een zin bedenkt voordat men dien opschrijft; 't geldt hier een goede, welluidende rangschikking der woorden te vinden en, bij nauwkeurig opletten, bespeurt men bij zich zelven vaak een krachtige beweging van de tong. Desgelijks zijn onze voorstellingen van geschreven woorden, vaak verbonden met schrijfbewegingen. Bij een natuurlijk, niet aangeleerd gesticuleeren, drukt de beweging, onwillekeurig het innerlijke bewogen-zijn uit.

Nog in een opzicht kunnen we den invloed der voorstelling op onwillekeurige bewegingen aanwijzen. 't Is algemeen bekend, dat de mensch een neiging heeft om maat en rythmus in bewegingen te uiten. Velen kunnen geen muziekstuk hooren, zonder met hoofd, hand of voet de maat te slaan. Het vermoeden ligt dus voor de hand, dat er een nauwe samenhang is tusschen rythmische geluidsvoorstellingen die zich onwillekeurig in bewegingen uit. Onderscheidene en herhaalde proeven hebben dit duidelijk en afdoende bewezen.

't Is ook bewezen, dat ook in *onbewuste toestanden van het zieleleven*, dezelfde bewegingen voorkomen. Vele menschen kunnen een levendig gesprek voeren, terwijl tegelijk hun hand allerlei schrijfbewegingen maakt of lijnen gaat trekken; dit toont aan, dat een geheel andere gedachtengang dan die waarvan men zich bewust is, tot die bewegingen aanleiding geeft. Schijnbaar heeft het zieleleven hier een inhoud waarvan het individu zich niet bewust is. Daar van „onbewust" handelen, in eigenlijken zin, geen sprake kan zijn, heeft men de uitdrukkingen „onderbewust" of „subliminaal" bedacht, om dit verschijnsel nader aan te duiden. Dat dit „onderbewuste" zulke verschijnselen kan in 't leven roepen staat vast, al is er geen scherpe lijn te trekken tusschen bewust en onbewust.

Waar we totdusver over de beteekenis van bewuste of onbewuste trillingen of bewegingen spraken, moeten we nog 't een en ander zeggen over het zoo vaak besproken *gedachten lezen* en het *overdragen van gedachten.*

In 1875 werd de mogelijkheid hiervan ontdekt door den Amerikaan Brown, die ook een verklaring van die verschijnsels meende gevonden te hebben, die hij echter niet algemeen bekend maakte, omdat hij daarvan voor zich zelven wilde gebruik maken. Eenige jaren later schreef een algemeen bekende arts te New York, Beard, een kleine verhandeling over de psychologie van het gedachtenlezen en nadat Bishop en Cumberland, door hunne voorstellingen, dit wonderbaarlijk feit in Europa hadden bekend gemaakt, gingen Carpenter in Engeland en Preyser in Duitschland de zaak onderzoeken en schreven, geheel onafhankelijk van elkaar, hunne bevindingen op. Beide kwamen eenstemmig tot de overtuiging, dat het gedachtenlezen enkel en alleen steunt op onwillekeurige trilbewegingen. Tot bewijs daarvan, beschreven beiden op welke wijze dat gedachtenlezen plaats heeft.

De gedachte die gelezen, of juister gezegd, geraden wordt kan van verschillenden aard zijn: een verborgen voorwerp dat gevonden moet worden, een getal, een woord, een spreuk waaraan iemand gedacht heeft die moet worden aangegeven, een reisplan dat iemand maakte dat beschreven moet worden enz. enz. De wijze waarop de gedachtenlezer te werk gaat is verschillend naar de verschillende omstandigheden, maar altijd en onvoorwaardelijk moet de persoon wiens gedachten zullen „gelezen" worden, zijn volle aandacht gericht houden op 't geen moet worden ontdekt of gevonden. Met hem stelt de gedachtenlezer zich dan in betrekking, door zijn hand in de zijne te nemen of tegen zijn voorhoofd te houden, en wil hij meer effect maken, door een stok te nemen waarvan beide de uiteinden vasthouden. Wanneer een verborgen voorwerp moet gevonden worden stelt de gedachtenlezer zich inbeweging, dan eens snel, dan weer langzaam, dan in

deze, dan in die richting, totdat het voorwerp is gevonden. Dikwijls gelukt de proef, vaak mislukt die echter ook.

Zal nu de gedachtenlezer 't een of ander ontdekken, zoo b.v. een getal dat bedacht is, dan moet de persoon die dit deed, al zijn gedachten concentreeren op een der cijfers waaruit het getal is samengesteld. De gedachtenlezer die zich, op straks genoemde manier, met den ander in verbinding heeft gebracht, schrijft dan cijfers op een bord, nadat hij met zijn krijt eerst eenige bewegingen in de lucht heeft gemaakt. Hetzelfde wordt gedaan als b.v. een reisplan zal „gelezen" of geraden worden. Dan gaat de lezer met den ander voor een landkaart staan, die weder zijn volle aandacht moet schenken aan al die plaatsnamen waarbij de toovenaar even ophoudt. Moet een voorwerp gevonden worden, dan leidt de gedachtenlezer den zoekenden persoon schijnbaar rond, maar wordt werkelijk door hem geleid. Gaat de gedachtenlezer een verkeerde richting uit, dan gevoelt hij een meer of minder duidelijken tegenstand van zijn gezel; kiest hij de goede richting dan gaat de ander zonder eenige aarzeling mede en geeft onwillekeurig, door een haast onmerkbaar stootje, aan in welke richting gegaan moet worden. Op dezelfde wijze wordt de reisroute of het getal gevonden, telkens worden bewuste of onbewuste bewegingen gemaakt, die den gedachtenlezer op het goede spoor brengen.

De gedachtenlezer moet zich dus erin geoefend hebben, de onwillekeurige trillingen of bewegingen van een mensch te gevoelen. Dit is niet altijd moeilijk, want weinig menschen kunnen hunne zenuwen zoo beheerschen, vooral wanneer er eenige gemoedsbeweging bijkomt, dat ze, op een gegeven oogenblik, niet verraden waaraan ze denken. Kan iemand zijn zenuwen volkomen beheerschen, dan kan de gedachtenlezer zijn „wonderbare" macht niet toonen, en verklaart dat hij zich minder „voorbeschikt" gevoelt of dat zijn magisch vermogen voor een oogenblik verzwakt is. Natuurlijk kan zoo iets den besten mensch overkomen. Preyer verhaalt dat hij zich herhaaldelijk aan de beroemdste gedachtenlezers als

object had aangeboden, maar dat het aan niet een van hen gelukt was, zijn gedachten te raden, daar hij erop bedacht was elke trilling of beweging angstvallig te voorkomen. Aan de juistheid dezer verklaring van dit „bovennatuurlijke wonder" kan dus, redelijkerwijze niet meer getwijfeld worden.

Door tal van spiritistische mediums van professie wordt dit gedachtenlezen, in onze dagen, in beoefening gebracht, al is 't dan vaak in meer bedekten vorm. In vele groote steden vindt men zoogenaamde mediums, gewoonlijk gemakkelijk te hypnotiseeren somnabulen, die tegen zekere betaling, de menschen met hun afgestorvenen in betrekking brengen. (1) Het medium en de cliënt zitten aan een klein tafeltje en leggen daarop de handen. De cliënt moet nu al zijn gedachten concentreeren op den overledene en, in gedachten, diens geest oproepen. Na eenigen tijd wachten spelt het tafeltje den naam van den geest, en dan kan het gesprek met hem kalm beginnen. Hier heeft weder het straks verklaarde gedachtenlezen plaats, en het tafeltje verraadt hier de onwillekeurige trillingen of bewegingen die door den cliënt veroorzaakt worden, zonder dat hij het wil of weet; het kloppen wordt geregeld naar den tegenstand dien het medium van de zijde van zijn of haar cliënt gevoelt. Zoo kunnen professioneele mediums, nog in onze dagen, lichtgeloovigen om den tuin leiden!

Belangrijk is de vraag, in hoeverre al de gedachten op een ander kunnen worden *overgedragen*. Men neemt dit, in vele gevallen, aan. De meer genoemde „Society for Psychical Resaecrh" te Londen heeft zich, sedert jaren, ten taak gesteld te onderzoeken of zulk een direkte inwerking van den een op den ander mogelijk zou zijn. Een daartoe benoemde

(1) Onder 't afdrukken dezer bladzijde ontving ik de aflevering van 15 Augustus 1909 van het *„Zeitschrift für Religionspsychologie"* waarin blz. 178 wordt medegedeeld, dat te Berlijn dagelijks, op elke 75 personen, één zich met een somnabule-waarzegster in betrekking stelt. Zoo groot is de macht van 't bijgeloof in onze centra van beschaving!

commissie deed een uitgebreid onderzoek. Ze vond een predikantsfamilie, Creery genaamd, die daartoe dienen kon; van de vijf dochters konden de twee oudste, zonder eenige aanraking, zeggen waaraan de andere dacht, en dezelfde bekwaamheid werd ontdekt bij een jong meisje dat in het gezin diende. Daarmede experimenteerde de commissie herhaaldelijk en, hoewel niet iedere proefneming gelukte, waren de resultaten, in de meeste gevallen, zoo gunstig, dat men niet best aan louter toeval kon denken. Het resultaat dier onderzoekingen werd neergelegd in de „Proceedings" der Society en verwekte groot opzien; overal in Engeland, Duitschland, Frankrijk en Amerika nam men ook dezelfde proeven. Eerst gebruikte men daarvoor jonge meisjes in wakenden toestand als „percipienten" (ontvangsters) der gedachten; later hypnotiseerde men die en 't schijnt dat de proefnemingen toen beter gelukten. Gedurende de tien volgende jaren kwamen in die „Proceedings" herhaaldelijk berichten voor over zulke proefnemingen, en ook de Fransche physioloog Richet verzamelde zijn onderzoekingen in een afzonderlijk werk.

't Kan niet ontkend worden, dat al die berichten schijnbaar 't bewijs gaven dat overdragen van gedachten, op niet al te grooten afstand, werkelijk mogelijk was. Maar in menig opzicht en in vele gevallen waren die onderzoekingen bepaald zonder eenige waarde. Vaak bleek, dat men niets meer ontdekte dan een zeer toevallig raden; in vele andere waren de namen der onderzoekers die van volstrekt onbekende personen die volstrekt geen waarborg gaven dat de noodzakelijke voorzorgsmaatregelen genomen waren die alle bedrog, van de zijde van den ontvanger of den afzender der gedachten, buitensloten. Dat zulk bedrog werkelijk aanwezig was en langen tijd verborgen kon blijven, blijkt daaruit, dat de gezusters Creery later erkenden, dat ze, althans in enkele gevallen, een tevoren afgesproken teeken-systeem gebruikt hadden. Eindelijk werd door alle onderzoekers erkend, dat niet alle menschen geschikt zijn om gedachten af te zenden

en te ontvangen; daarvoor is altijd zekere bijzondere aanleg noodig. De „occulte" krachten geraken vrijwel op den achtergrond. We komen later op dit alles terug.

De vraag is echter of die telepathie, dit overdragen van gedachten op een afstand, niet verklaarbaar is met de hulp van een onzer zintuigen en nu schijnt het, dat het *geluid* vaak gedachten overdragen kan. De proeven hiermede gelukken het beste, wanneer de afzender den ontvanger hypnotiseert. Want bij gehypnotiseerden zijn de zintuigen, vooral het gehoor, vaak zoo scherp, dat zeer zwakke geluiden, die de normale mensch niet waarneemt, door hem opgevangen worden. Binnen zekere grenzen kan dan werkelijk werking uit de verte plaats hebben. Bij tal van onderzoekingen, ingesteld door de echtgenoote van den hoogleeraar Seitgewicks, waren afzender en ontvanger in dezelfde kamer en dan gelukte 9 procent der genomen proeven; was een van beiden in een ander huis dan mislukten ze geregeld. En altijd moest de afzender voortdurend denken aan de gedachten die moesten worden overgedragen. We hebben vroeger gezien, dat zwakke spreekbewegingen, bijna altijd onvermijdelijk zijn. Als nu de afzender onwillekeurig fluistert en 't gehoor van den ontvanger gescherpt is, ligt het vermoeden voor de hand, dat de telepathie eenvoudig rust op overbrenging van het geluid.

Dr. Lehmann heeft daartoe, met den hoogleeraar der anatomie Hansen te Kopenhagen, tal van proeven genomen. „Om het voortdurend, lastige hypnotiseeren te vermijden", — deelt hij mede — „gebruikte ik holle spiegels. Wanneer nu twee spiegels zoo geplaatst werden dat de assen ervan in hun wederzijdsche verlengde samenvielen, dan werd ieder geluid dat van het brandpunt van den eenen spiegel uitgaat in dat van den anderen verzameld. Bevindt zich nu de mond van den afzender en het oor van den ontvanger in de beide brandpunten, dan zal de ontvanger ieder geluid gemakkelijker en duidelijker opvangen, dan wanneer hij zijn oor voor den mond van den afzender houdt. Datzelfde geschiedt bij de hypnose. Wij experimenteerden op deze wijze

herhaalde malen en steeds bleek ons „*dat de afzender, alleen met de grootste krachtsinspanning, zwakke spreekbewegingen kon onderdrukken, wanneer hij geruimen tijd, b.v. aan zeker getal, had gedacht. Hij kon den mond vastgesloten houden en schijnbaar niet het minste geluid geven; maar, als hij niet elke beweging van tong en stembanden, met geweld verhinderde, hoorde de ontvanger, in het brandpunt van zijn spiegel, een heel zacht fluisteren,* dat als dat gedachten-getal kon onderscheiden worden. Bij 33% der proefnemingen kwam het uit, en we namen ongeveer 1000 proeven". Het overdragen van gedachten komt, in bijna alle gevallen, door een onwillekeurig fluisteren. Intusschen is dit zeker, dat alleen dan een telepathische kracht is aan te nemen, wanneer de ontvanger is gehypnotiseerd, of zich in een dergelijken, abnormalen toestand bevindt. Gedachten-overdracht op verren afstand is nooit zeker geconstateerd kunnen worden.

HOOFDSTUK XXIX.

De slaap en de droom.

Slapen.

Van de vele storingen waaraan het normale bewustzijn van den mensch 't meest onderworpen is, komt geen enkel zoo geregeld voor als de *slaap*. Ieder mensch slaapt gemiddeld een derde deel van den dag, en deze geregelde, periodieke onderbreking van het waak-bewustzijn is derhalve een normaal verschijnsel. In den slaap krijgt het zieleleven een geheel ander karakter, dan in den waaktoestand. In den slaap gevoelt de mensch zich toegerust met gaven die hij, wakende, niet bezit: hij vertoeft in verre, onbekende streken en verkeert met menschen die verre van hem of reeds lang dood zijn. Deze eigenaardigheid heeft, reeds in de vroegste tijden, de aandacht der menschen getrokken en, in onze dagen, is er geen enkel volk, al staat het nòg zoo laag, dat niet meerdere of mindere waarde hecht aan 't wonderlijke dat de droom ons doet ondervinden. Daar eerst het psychologisch onderzoek der laatste jaren eenig licht heeft geworpen in het duistere der droomwereld, is 't verklaarbaar, dat het droomen ten allen tijde aanleiding heeft gegeven tot de zonderlingste verklaringen en tal van bijgeloovige voorstellingen.

Gelijk algemeen bekend is, komen toestanden die op droomen gelijken ook voor in andere omstandigheden dan bij normalen slaap. Maar daarover later.

De dagelijksche ervaring leert, dat de slaap voor het geheele organisme een toestand is van rust. Door vele psycho-

logische en physiologische onderzoekingen is het gebleken, dat de slaap een rusttoestand is, waarin alle lichamelijke en geestelijke arbeid op den achtergrond is gedrongen. De karakteristieke wijzigingen die bij den slaap intreden, zijn, in hoofdzaak, de volgende:

Allereerst ontdekt men, verslapping der spieren. Zit men, in 't begin van den slaap nog rechtop, het lichaam zakt spoedig ineen en het hoofd neigt voorover daar de nekspieren verslappen. Iedereen kent de onaangename ruk die daarbij plaats heeft, die zoo sterk kan zijn, dat men erdoor wakker wordt; maar, een oogenblik later, begint de geschiedenis opnieuw totdat men voorgoed in slaap valt, of met geweld den slaap onderdrukt. Zoolang men wakker is gaat er van de hersenen een prikkel uit naar alle zenuwen en spieren van het lichaam, waardoor die in zekere spanning gehouden worden. Bij 't begin van den slaap vermindert die prikkel en het hoofd valt voorover, omdat er een groote zenuwspanning noodig is om het rechtop te houden.

Dit eerste verschijnsel, de verslapping der spieren, bewijst reeds, dat gedurende den slaap, niet alleen het spieren-, maar ook het zenuwstelsel, verzwakt is of liever verslapt. Dit geldt ook de twee belangrijkste levensfunctiën: de ademhaling en de hartswerking. De ademhaling wordt langzamer en dieper; in wakenden toestand 18 à 20 maal in de minuut, gedurende den slaap slechts 14 à 15 maal. Ook de hartswerking vermindert: bij een kind telt men gemiddeld 110 polslagen per minuut, in den slaap 89, bij volwassenen daalt dit van 70 op 60. Verder, de gedurende den slaap uitgeademde lucht is armer aan koolzuur dan over dag, een duidelijk bewijs dat dan de stofwisseling geringer is. Daar deze laatste de oorzaak is der lichaamswarmte, moet een verminderd stofverbruik ook een verlaagde temperatuur medebrengen. De lichaamswarmte is des nachts ongeveer $^1/_2$ graad lager; daarom moet men het lichaam door meerdere bedekking beveiligen voor te sterke afkoeling.

Ook voor de werking van den geest is de slaap een toe-

stand van rust. De slapende bemerkt niets van 't geen rondom hem gebeurt, tenzij hij door een sterken prikkel zijner zintuigen gewekt wordt. Voor den slapende moet de prikkel door middel der waarneming ervaren, sterker zijn, dan voor den wakker zijnde. Dientengevolge is het bewustzijn, gedurende den slaap, gesloten voor tal van indrukken die een ander ervaringen geven; daardoor wordt de psychische werkzaamheid in den slaap veel minder.

Wanneer men in het dagelijksche leven zegt, dat de een licht, de ander vast slaapt, beteekent dit dat de een de prikkels van de buitenwereld spoediger en gemakkelijker gevoelt dan de ander. Hoe sterker prikkel men noodig heeft om wakker te worden, hoe dieper de slaap is. Nu heeft men getracht de diepte van den slaap te meten; en tot op zekere hoogte, is dit mogelijk. Hoofdzakelijk door het gehoor kan de slapende gewekt worden, al zijn gezicht en gevoel geenzins buitengesloten; maar daarbij is het meten moeilijker, zoo niet onmogelijk. Wil men nu de kracht van den prikkel die de slapende doet ontwaken meten, dan moet men dit met geluiden van verschillende sterkte beproeven. Dit kan men doen door kogels van verschillend gewicht, uit een bekende hoogte op een vasten bodem te laten vallen. De natuurkunde leert, dat de sterkte van het geluid gelijk is aan het product van 't gewicht der kogels en de valhoogte. Wanneer we nu 't gewicht der kogels in grammen, en de valhoogte in centimeters aangeven; dan kan de sterkte van het geluid in gram-centimeters worden aangeduid. Nu is men op deze wijze tot de ontdekking gekomen dat, gedurende een diepen, vasten slaap, de waarneming en waarschijnlijk ook elk ander bewustleven, tot op zekere hoogte opgeheven is: de psychische en physische krachten rusten geheel. Vaak meent men dat vermoeidheid de eigenlijke oorzaak is van den slaap, dat de slaap intreedt wanneer de energie van het organisme uitgeput is. Maar dit wordt door de ervaring niet bevestigd; een belangrijk iets kan ons wakker houden ook wanneer men zich vermoeid gevoelt. Daartegenover is het een feit, dat

menschen die niet gewoon zijn zich met hun eigen gedachten bezig te houden, zonder dat ze vermoeid zijn, dadelijk in slaap vallen wanneer ze geen prikkels van de buitenwereld ervaren. Zeker is het, dat men na zeer ingespannen, vooral geestelijken, arbeid niet zoo spoedig inslaapt; alle verrichtingen van het organisme staan niet onmiddellijk stil; bovenal zullen gemoedsbewegingen vaak, zoo niet altijd, den slaap verre houden. Als kinderen hebben we, in afwachting van morgen een prettigen dag te zullen hebben, uren lang wakker gelegen en werden we telkens weêr wakker, denkende en hopende dat het nu toch wel tijd zou zijn om op te staan. Daartegenover weet ieder die zorgen gekend heeft, dat die hem den slaap uit de oogen kunnen houden. Uit dit alles blijkt, dat het intreden van den slaap afhankelijk is van de psychische verrichtingen van den mensch; zoolang die frisch en krachtig zijn, kan men aan geen slapen denken. Dit is zeker, dat het intreden van den slaap samenvalt met het verminderen der oplettendheid; wanneer men bij het naar bed gaan, zijn gedachten den vrijen loop laat en niet over iets bepaalds nadenkt, treedt de slaap spoedig in. Zulk een toestand noemt men terecht „wakende droomen".

Droomen.

Gedurende den slaap kan het bewustzijnsleven in een bijzonderen vorm voortduren; dit noemt men droomen. Vele psychologen meenen, dat dit voortduren altijd en onafgebroken, plaats heeft zoodat men, den geheelen nacht door, droomt en dat alleen de herinnering aan 't geen men droomde geheel of gedeeltelijk is verloren gegaan. Het is echter moeielijk te bepalen inhoeverre deze opvatting de juiste is. Velen meenen dat een vaste, gezonde slaap altijd zonder droomen is. Een mensch die in diepen slaap ligt, geeft niet het minste teeken van bewustzijn en, wordt hij plotseling wakker gemaakt, dan heeft hij toch niet de minste herinnering gedroomd te hebben. De Duitsche psycholoog Weygandt, die veel droomt en zich

zijn droomen steeds levendig herinnert, heeft vele proeven op zich zelven laten nemen, maar nooit een spoor van een droom kunnen vinden, wanneer hij plotseling uit een diepen slaap gewekt werd. Daaruit leidt hij de gevolgtrekking af, dat men, in vasten slaap, nooit droomt. DR. LEHMANN komt tot het besluit, dat menschen die licht slapen meerdere en levendiger droomen hebben dan die welke vast slapen. De droom ontstaat voornamelijk gedurende den lichten slaap, 's avonds onmiddellijk na het inslapen en 's morgens kort voor het wakker worden.

Een andere vraag is, of ook de perioden van lichten slaap zonder droomen kunnen zijn. Vele menschen beweren dat ze nooit droomen. Dit valt echter te betwijfelen; dat men zich een droom niet herinnert, bewijst volstrekt niet, dat men niet gedroomd heeft.

Bijna alle psychologen, die het droomleven nauwkeurig bestudeerd hebben, zijn 't hierover eens, dat de herinnering aan een droom, in hooge mate, afhangt van oefening en van 't belang dat men in zijn droom stelt. „Dit" — zegt Dr. L. — „heb ik aan mij zelven ervaren. Toen ik, eenige jaren geleden, mij in mijn vacanties, met het droomleven begon bezig te houden, verbeelde ik mij, dat ik zoo goed als nooit droomde. Ik nam me echter voor, 's morgens bij 't ontwaken, mijn opmerkzaamheid te richten op 'tgeen ik mogelijk kon gedroomd hebben en toen kwam ik tot de ontdekking, dat ik waarschijnlijk iederen morgen droomde. Alles wat ik mij dan herinnerde werd dadelijk opgeteekend en ik kon tevens belangrijke waarnemingen maken van het verband der droomen met het waakbewustzijn. Ik verklaar dit uit het feit, dat ik gedurende mijn vacantie, niets opzettelijks te doen had en over niets bepaalds behoefde na te denken. Maar, wanneer ik na de vacantie, mijn beroepsarbeid weder hervatte, werd de herinnering aan mijn droom steeds zeldzamer, omdat 't werk dat mij wachtte, dadelijk bij het ontwaken, weêr mijn volle opmerkzaamheid tot zich trok. Ondertusschen geschiedt het nog vaak, dat in den loop van

den dag, een enkel woord of een enkele gebeurtenis, de herinnering aan een droom, waaraan ik bij 't ontwaken niet gedacht had, weêr wakker riep."

Uit dit alles leidt LEHMANN 't volgende af:

Wij droomen steeds in den lichten slaap die onmiddellijk na het ontwaken plaats heeft; maar de herinnering daarvan kan verloren gaan, omdat, dadelijk bij het ontwaken, de opmerkzaamheid niet op den droom gericht is, maar door andere voorstellingen geboeid wordt. Ondertusschen schijnt te moeten worden aangenomen, dat zelfs zij, die veel en levendig droomen, in het diepste van den slaap niet droomen.

Het algemeen karakter der droomen.

Oppervlakkig beschouwd zijn droomen zoo verward en zonder eenige regelmaat, dat het onmogelijk schijnt over het karakter ervan iets bepaalds mede te deelen. Een 50 jaren geleden meende men algemeen, dat voor droomen niet dezelfde wetten gelden als voor het bewustzijn in wakenden toestand. De moderne psychologie heeft, ook hier, een beter inzicht gegeven. Dezelfde wetten die voor het normale bewustzijn gelden, zijn ook van toepassing op alle andere toestanden, ook al schijnt dit niet het geval te zijn. Ook abnormale toestanden heeft men leeren begrijpen en daardoor tegelijk een beter inzicht gekregen in de normale. En dit geldt ook voor den droom.

Dat voor droomen en waken dezelfde wetten gelden blijkt reeds uit het feit, dat tusschen den droom- en den waaktoestand geen scherpe grenzen kunnen getrokken worden. Gaat men zitten met gesloten oogen, en laat men zijn gedachten den vrijen loop, dan gevoelt men zich in een toestand die met het droomleven vrijveel overeenkomst heeft. Deze toestand onderscheidt zich slechts hierdoor van het nauwgezet denken, dat de aandacht niet geconcentreerd is op voorstellingen die een bepaald doel voor oogen hebben. De aandacht is een weinig verslapt; geeft men zich nog meer

aan zijn fantasie over, dan wisselen de voorstellingen elkaâr steeds sneller af. Verzet men zich niet met alle kracht, dan kan alles, zonder dat men het bemerkt, in een werkelijken droomtoestand overgaan, terwijl men langzamerhand inslaapt. Er is dus een geleidelijke overgang van het heldere denken, naar de wilde fantasie van het droomleven, waaruit volgt dat er dus geen absoluut onderscheid bestaat tusschen droomen en wakker-zijn. Maar dan kan men hieruit ook al de karakteristieke verschijnselen van den droom afleiden.

Wil men dit doen, dan moeten we eerst nagaan wat in ons bewustzijn plaats heeft wanneer we over iets nadenken, of wanneer we ons een voorstelling maken van de toekomst. We ontdekken dan, dat iedere voorstelling talrijke andere terugroept waarmede ze vroeger verbonden was. Uit die weêr opdoemende voorstellingen wordt, onwillekeurig, een keuze gedaan, daar onze aandacht zich op die concentreert die het beste het gewenschte doel doet treffen. Die voorstelling brengt dan weêr nieuwe te voorschijn, waar uit wederom, door concentratie onzer opmerkzaamheid, wordt uitgekozen. Dit gaat zoo voort, totdat het doel is bereikt. Wanneer zoo, krachtens de wet van associatie, het opdoemen der voorstellingen volgt, wordt de keuze en daarmede het verloop der voorstellingen, bepaald door de aandacht die telkens op verschillende ervan geconcentreerd wordt. 't Spreekt vanzelf, dat hoe zwakker de aandacht wordt, de reeks voorstellingen ook telkens minder door haar wordt beheerscht; en — heeft de aandacht volkomen opgehouden, wat in den slaap geschiedt, wordt het komen en verdwijnen der voorstellingen alleen bepaald door de wet van associatie.

Dr. LEHMANN heldert dat op met een zijner eigen droomen te verhalen. „Ik droomde" — zegt hij — „dat ik met een mijner bekenden in een spoorwegcoupé zat; deze vertelde dat hij tegenwoordig was geweest bij een rijwiel-wedstrijd en dat een der deelnemers zich, na het rijden, gewond had. Ik zag een wielrijder die zijn fiets medenam op een omnibus;

maar die hem uit de handen viel en zijn been verwondde. De aanwezenden dachten dat het been was gebroken, maar de man ging onmiddellijk weêr weg. Ik at met den arts K. die zeer boos was, omdat ik eenige ingemaakte vruchten die hij gaarne at genomen had, hoewel ik er niet van hield. Toen werd ik wakker."

„Die droom is zoo verward, dat hij voor een ander geheel onbegrijpelijk is; toch is de opvolging van voorstellingen alleen veroorzaakt door natuurlijke associatie. Het verhaal van een wielrijder die zich, na het rijden, verwond had, had ik 's avonds te voren, in een spoorcoupé in half slapenden toestand gehoord. Dit wekte bij mij de herinnering op aan een voorval dat ik vier weken tevoren had bijgewoond, waarbij een man een fiets op een wagen wilde leggen die viel zonder echter hem of de machine te beschadigen. De voorstelling van het gekwetste been, dat dadelijk weer gezond was, had mijn gedachten naar den arts gevoerd die bekend was door zijn buitengewoon vele genezingen, de ingemaakte vruchten waren werkelijk zijn lievelingsgerecht. De eene voorstelling had de andere, met het geassocieerde, doen ineensmelten".

Op een tweede bijzonderheid, ter verklaring van het karakter van den droom, moet nog gewezen worden. Daar, in den slaap, de aandacht verzwakt, gaat het *Ik-bewustzijn* meer en meer verslappen, terwijl toch de prikkel van alle van het organisme uitgaande ervaringen versterkt wordt. De slapende heeft geen bewustzijn meer van den toestand waarin hij zich bevindt, maar ziet zich zelven optreden en handelen in verschillende toestanden, alsof hij een ander persoon was. Dit droom-Ik is nu alleen een product eener onbeteugelde fantasie. Toch zijn de ervaringen van het organisme niet geheel zonder invloed; vooral bij een lichten slaap en kort voor het ontwaken spelen ze in den droom mede. Dat aan dat *Ik* der droomen bijzondere waarde gehecht is, en aanleiding heeft gegeven tot allerlei bijgeloovige voorstellingen is zeer verklaarbaar.

Wat den duur der droomen betreft, zijn alle onderzoekers het daarover eens, dat ook de schijnbaar zeer langdurige droom, waarin van allerlei wordt ervaren, hoogstens slechts enkele minuten aanhoudt. Een droom kan veroorzaakt worden door een uitwendigen prikkel die tegelijk doet ontwaken en dus maar enkele seconden kan geduurd hebben. Dr. L. geeft daarvan een sterk sprekend voorbeeld. De eigenaar van een landgoed was, onder 't lezen van een boek, in bed in slaap gevallen. Hij droomde, dat een roover met een geweer zijn kamer binnensloop en dat op hem richtte. Hij hoorde het schot vallen en sprong op 't zelfde oogenblik op en hoorde de lamp die op het nachttafeltje brandde, met een knal barsten terwijl de brandende petroleum over den grond vloeide. Duidelijk had de knal van de springende lamp den slapende gewekt; maar hoewel het slechts een paar sekonden kon geduurd hebben eer hij tot bewustzijn kwam en de lamp zag springen, had hij toch den tijd gehad om 't geheele verhaal van den roover te droomen. Dezelfde uitwendige prikkel kan dus zoowel den droom als het ontwaken veroorzaken. Hierdoor worden zeer belangrijke feiten verklaard.

't Is bekend, dat een ervaring, onder zekere omstandigheden, langen tijd noodig heeft eer ze, met helderheid, tot ons bewustzijn komt. Wanneer ik, in gedachten verdiept, langs den weg ga, kan 't gebeuren dat ik iemand voorbijga dien ik zeer duidelijk zie; maar eerst een oogenblik later, wordt het mij duidelijk dat het een goede bekende was, en spijt het mij hem niet gegroet te hebben. De aandacht was op andere dingen gevestigd, daarom ontving ik slechts den algemeenen indruk van een mensch; maar zoodra mijn aandacht zich op dien indruk vestigde, werd de bedoelde mensch voor mijn bewustzijn duidelijk, d.w.z. werd hij door mij herkend. Volkomen hetzelfde geschiedt nu in den slaap, waar de aandacht wel niet op andere dingen is gericht, maar geheel verzwakt is. Een uitwendige prikkel geeft, in 't eerste oogenblik een geheel onduidelijke ervaring, die — krachtens de wet van associatie — tegelijk andere beelden

te voorschijn roept en dus een droom veroorzaakt. Is de prikkel echter sterk geweest, zal hij ook die veranderingen medebrengen die, bij 't ontwaken geschieden en die bestaan, psychologisch beschouwd, hoofdzakelijk daarin, dat de door den prikkel veroorzaakte ervaring, de aandacht tot zich trekt. Op dat oogenblik, waarop de aandacht geheel geconcentreerd is op die ervaring, is de slaap voorbij. Zoo kon dezelfde prikkel tegelijk den droom veroorzaken en doen ontwaken; maar daar iedere concentratie der aandacht eenigen tijd vordert, moet er tusschen de verwarde ervaring van den slapende en de duidelijke van den ontwaakte een zekere tijdruimte liggen. Maar dit kan slechts eenige seconden duren.

Hoe kan nu een lange droom in zoo korten tijd verloopen? Vooreerst moet worden opgemerkt, dat dit bij alle menschen het geval niet is. De droomen van de zoogenaamde auditiven, die hoofdzakelijk gehoorsvoorstellingen reproduceeren, bestaan bijna altijd in gesprekken tusschen verschillende personen en vorderen zeker eenigen tijd. Wanneer een droom snel verloopt is het, omdat de droomen dan uitsluitend gezichtsvoorstellingen zijn. Bij visueele menschen trekt alles wat ze in den droom beleven, hen als een schilderstuk voorbij; zelfs als in dien droom sprekende menschen optreden, worden ze alleen als sprekende voorgesteld, wat zij zeggen wordt niet vernomen. Nu kan een schilderstuk een geheele reeks tafereelen vertoonen; maar zoo kan ook een droombeeld vaak een groote reeks kleine gebeurtenissen voorstellen die zich rondom den hoofdpersoon groepeeren. Die beelden wisselen af volgens de wet van associatie; de aandacht die aan ieder beeld afzonderlijk gegeven moest worden, ontbreekt. Psychophysische metingen hebben aangewezen, dat de reproductie van, dichtaaneengesloten voorstellingen, hoogstens $^1/_5$ sekonde vordert. Tal van beelden kunnen nu, in het droombeeld, elkaar binnen weinige sekonden afwisselen en dit is lang genoeg voor een z.g. langen droom.

Nog op één bijzonderheid moet de aandacht gevestigd worden. Hoe onzinnig een droom ook moge zijn, zoolang we droomen schijnt hij ons toe zeer redelijk en verstandig te zijn. De droom is voor ons evengoed een werkelijkheid als 't geen we in waaktoestand werkelijk ervaren; droombeelden zijn hallucinaties. Dit is zeer verklaarbaar. Wanneer ik b.v. in mijn kamer zit, en de herinnering in me wakker riep van 't geen ik in vreemde streken ervaren heb, weet ik zeer goed dat die tafereelen slechts producten zijn van mijn geheugen en geen werkelijkheid; ik neem, zintuigelijk, geheel andere dingen waar: ik zie de wanden van mijn kamer. de meubels die erin staan, enz. enz. en die zeggen mij waar ik werkelijk ben. Ik ben meester over al de voorstellingen die in mijn bewustzijn opkomen; ik kan ze laten heengaan wanneer ik 't wil; ik ervaar dan dat het geen zintuigelijke waarnemingen maar alleen herinneringen zijn. Maar, gesteld weer, dat ik voor een oogenblik geen enkelen prikkel der buitenwereld ervaar en niet langer meester ben over mijn aandacht, zoodat ik de herinneringsbeelden moet laten komen en gaan gelijk ze willen, zou ik ze dan ook nog van de werkelijkheid kunnen onderscheiden?

Zeer zeker niet, want die herinneringsbeelden zijn nu de mij beheerschende voorstellingen geworden; er bestaat nu voor mij geen andere wereld, waarmede ze in tegenspraak kunnen zijn; de voorstellingen worden nu voor mij gelijk aan werkelijke ervaringen. Welnu, zoo is het in den slaap waarin het waarnemingsvermogen en de opmerkzaamheid, de aandacht, opgeheven zijn. De droomende ziet de vreemdste, meest verwarde dingen voor werkelijkheid aan. In sommige gevallen kunnen de droombeelden, zelfs eenigen tijd na het ontwaken, nog 't voorkomen behouden van iets dat werkelijk gebeurd is; wat hallucinatie was blijft nog een oogenblik voor ons werkelijkheid, eerst later begrijpen we dat het een bijzonder levendig droombeeld was.

De oorzaken van den droom.

We hebben straks aangetoond dat de grens tusschen waken en slapen niet scherp te trekken is, dat de slaap ongemerkt intreedt. Zoo komt het, dat een reeks voorstellingen die in wakenden toestand aangevangen is, in den slaap wordt voortgezet. Is het nu waar, dat wij diep in den slaap, niet droomen, dan houdt de droom ook op, wanneer we vast in slaap zijn. — Nu moeten de droomen die 's morgens, tegen het ontwaken, voorkomen een andere oorzaak hebben, daar ze niet de voortzetting kunnen zijn van 't geen in wakenden toestand, ervaren werd. Nu oefenen toestanden van ons organisme een krachtigen invloed op ons hersenleven, b.v. vrije of belemmerde ademhaling, de bloedsomloop, de chemische omzettingen van ons bloed, de toestand onzer spieren, honger, dorst, werken op onze hersenen en roepen een droom te voorschijn. Maar daarbij kunnen ook nog andere prikkels komen en verandering brengen in 't verloop van den droom, zoodat die zeer verwilderd en onregelmatig kan worden.

In verreweg de meeste gevallen worden de droomen daardoor veroorzaakt, dat men zich onwel gevoelt. Deze droomen zijn natuurlijk even verschillend en afwisselend als de oorzaken der ongesteldheid zelve. Wanneer iemand lijdende is aan een telkens terugkeerende ziekte, zullen zijn droomen altijd een type daarvan vertoonen. Een lijder aan asthma b.v. zal vaak droomen dat hij, stormende, een hoogen berg moet beklimmen, het gebrek aan adem wekt de voorstelling van den vermoeienden bergtocht die dan het ademhalen belemmert. Zoo is 't gekomen dat het bijgeloof spreekt van voorspellende en waarschuwende droomen.

De inhoud der droomen.

Het spreekt vanzelf, dat de inhoud der droomen zeer subjectief is en afhangt van den inhoud van het bewustzijn van het individu. Daar nu het opkomen van droombeelden

bepaald wordt door de wet van associatie, zullen steeds de meest voor de hand liggende associaties in den droom op den voorgrond treden. Nu is 't altijd niet mogelijk te bepalen welke de meest voor de hand liggende zijn. Velen beweren dat ze vooral droomen over datgene waarmede ze zich overdag bezig hielden. Maar 't is ook een feit, dat z.g. „donkere" voorstellingen in den droom een beduidende rol spelen. Die „donkere" voorstellingen zijn deels beelden van ervaringen die reeds lang uit de herinnering zijn verdwenen, deels andere die in den loop van den dag voor een korten tijd onze aandacht getrokken hebben en spoedig weêr door andere verdrongen werden. Wanneer nu het bewustzijnleven van den waaktoestand ophoudt, keeren die voorstellingen in den droom terug. De dood van een die ons dierbaar was en dus een diepen indruk op ons maakte kan vaak eerst, nadat de eerste smart een weinig is gelenigd, in onzen droom een groote rol gaan spelen.

Dr. Lehmann heeft naar den inhoud van droomen een uitgebreid onderzoek ingesteld. Hij stelde een aantal vragen daarover op en zond die aan een groot aantal personen. Hij ontving ongeveer 150 antwoorden. Daaruit bleek dat ongeveer $^1/_3$ der droomen geen verband hielden met de voorvallen van het dagelijksch leven; de overblijvende $^4/_5$ verdeelen zich in twee groepen. De eene helft, dus $^2/_5$ van hen die antwoorden inzonden, meent, dat de beslommeringen van het dagelijksche leven en gebeurtenissen die een diepen indruk gemaakt hebben, zich in de droomen weerspiegelen; de andere helft verklaart slechts zelden over de dagelijksche gebeurtenissen gedroomd te hebben en meent dat ervaringen die het gevoel geprikkeld hebben eerst veel later in den droom optreden. Bepaalde wetten voor 't ontstaan van droomen, zijn nog niet vast te stellen. Toch komt Dr. L., de antwoorden vergelijkende, tot deze conclusie: *de jeugd is, in veel hoogeren graad dan de gevorderde leeftijd, genegen te droomen over dingen die het zieleleven, in den loop van den dag bewogen*

en getroffen hebben. Daar nu in de jeugd het gevoelsleven overheerschend is, maar ook weer sneller voorbijgaat dan op lateren leeftijd, blijkt hieruit, dat het gevoelsleven geen geringen invloed heeft op den inhoud der droomen.

Uit de antwoorden die Dr. L. kreeg, bleek verder, dat men zeer zelden droomt over de dagelijksche bezigheden. Alleen dan gebeurt dit, wanneer die een buitengewone krachtsinspanning hebben vereischt, of een sterke gemoedsbeweging hebben veroorzaakt. Nu komt het meermalen voor, dat ervaringen die sterk op het gevoel gewerkt hebben in den droom weer bovenkomen, maar dan een geheel andere gestalte aannemen. 't Is niet zeldzaam, dat de dood van een geliefde, bij den slapende weêr de voorstelling wakker roept die hij ervoer bij 't gelukkig samenleven met den afgestorvene.

Maar vooral minder aangename ervaringen herhalen zich gemakkelijk in de droomen, en zulke kunnen den mensch blijven vervolgen tot op hoogen leeftijd.

Nog een ander verschijnsel treedt meermalen op den voorgrond. Er is nog een groep van voorstellingen die bij menschen die over de gebeurtenissen van den dag droomen, vaak voorkomen. Wat geliefd, gewenscht of gevreesd wordt, verschijnt in den droom als werkelijk en als reeds geschied. Dat is ook zeer verklaarbaar: ieder droombeeld staat den droomende voor den geest als iets dat werkelijk en dadelijk beleefd wordt. Zoo ziet men in den droom hoop en vrees reeds verwerkelijkt; daar nu het verwachte niet altijd dadelijk geschiedt, maar de mogelijkheid ervan niet uitgesloten of zelfs waarschijnlijk is, zullen zulke droomen schijnbaar voorspellen wat gebeuren zal, worden „toekomstdroomen".

Zijn de droomen, in de meeste gevallen, dwaas en onbeteekenend, niet altijd is dit het geval. Een mensch kan soms in den slaap iets uitvoeren, wat hij, in wakenden toestand, niet zou durven of kunnen doen. Daarvoor is een levendiger fantasie noodig, dan die men, in wakenden toestand, bezit. Zoo kan, in zeer enkele gevallen, iets gedaan worden wat werkelijke beteekenis en waarde heeft. Zoo ver-

haalt — volgens Dr. L. — een zekere Prof. Lütken, hoogleeraar der wijsbegeerte te Sorö in Seeland, 't volgende dat hij vaak op zijn college mededeelde. Hij droomde dat hij te Rio de Janeiro was waar een groote illuminatie plaats had, naar aanleiding van de troonbestijging van den Keizer. Zijn aandacht viel op een transparant, waarop hij de letters las „VIVAT DO(N) P(E)D(R)(O)". Hij begreep niet waarom de vier letters tusschen haakjes geplaatst waren, maar terwijl hij daarover nadacht, kwam, in zijn droom, een man bij hem die hem vroeg: „begrijpt ge dat niet? Het beduidt: leve Don Pedro, moge hij slechts geen Nero worden". Het belangrijke hierbij is vooreerst, dat in den droom een raadsel werd opgegeven dat de droomende niet dadelijk begrijpt en ten tweede: dat de verklaring gegeven wordt door iemand die schijnbaar een ander persoon is.

Eindelijk nog iets: er zijn menschen die droomen hebben gehad die, onderscheiden nachten na elkaar, zich herhaalden.

Dat dit droomleven voor het bijgeloof van groote beteekenis is, spreekt wel vanzelf; we komen hierop in 't volgende hoofdstuk terug.

HOOFDSTUK XXX.

De beteekenis der droomen voor het bijgeloof.

Het geloof aan geesten.

De eigenaardigheden van het droomen die, gelijk we zagen, zeer natuurlijk verklaarbaar zijn, hebben ten allen tijde aanleiding gegeven tot mystieke voorstellingen en occultistische bespiegelingen. Dat de mystisch aangelegden op die wijze tot allerlei dwaze voorstellingen kwamen, spreekt wel vanzelf. Daar we gezien hebben, dat de droomen, langs psychologischen weg, verklaarbaar zijn, zal ieder wel inzien welke waarde aan die bovennatuurlijke verklaringen gehecht moet worden.

Vooreerst en voornamelijk gaven droomen aanleiding tot het geloof aan *geesten* en hun ingrijpen in het menschelijk leven. Andere bijgeloovige voorstellingen vloeien hieruit voort, of hangen althans hiermede samen. Onder de natuurvolken was geen enkele stam die dit geloof niet had; bij eenigen daarvan is dit zelfs het eenige spoor van godsdienstige voorstellingen. Ons historisch overzicht heeft bewezen, dat het geloof aan geesten, vanaf de oudsten tijden tot heden, van de grootste beteekenis is geweest. Zelfs bij Europeesche volken, die met Oostersche vaak in aanraking zijn geweest, komt dit geloof voor. Het geloof aan geesten, is zeer zeker een algemeen menschelijk verschijnsel.

Hoe is dit geloof nu ontstaan? Nu weten we wel, dat onderscheidene oorzaken hier samenwerkten, en dat deze in verschillende tijden en op verschillend standpunt van ontwikkeling ook zeer verschillend waren, maar dit staat vast, dat niets grooter invloed heeft gehad op 't ontstaan van geloof

aan geesten dan de droom. Droomen is een constant en normaal psychisch verschijnsel; het komt voor zoowel bij het kind als bij den volwassene; bij het kind veelvuldiger dan bij ouderen, waaruit de gevolgtrekking kan worden afgeleid, dat het in de kindsheid van ons geslacht een grooter rol heeft gespeeld dan bij ons.

Wil men nu nagaan hoe het droomen heeft medegewerkt tot het ontstaan van het geloof aan geesten, dan herinneren wij aan 't volgende. Iedere droom, hoe wild en fantastisch hij ook zij, is voor 't bewustzijn van den droomende volle werkelijkheid. De droombeelden komen met zoo groote duidelijkheid bij ons op, dat we ons moeilijk ervan kunnen overtuigen dat hetgeen we droomden niet werkelijk is geschied. In den droom zien we en spreken we met sinds lang overledenen, worden we door vreemde machten vervolgd, zien we verre, onbekende oorden; dat alles staat, in volle realiteit, voor ons. We moeten dieper nadenken om tot de overtuiging te komen, dat alles slechts een „droombeeld", verbeelding was. Voordat de mensch tot deze overtuiging kon komen, moest hij reeds een ernstige vergelijking gemaakt hebben tusschen de droomwereld en de werkelijke, en dus een zekere mate van ontwikkeling hebben verkregen. Vele natuurvolken zijn nog niet zoover gekomen. Aan een Australiër werd gevraagd, of hij dan geloofde, dat de zielen, gedurende den slaap, het lichaam verlaten konden; hij antwoordde: „dat moet wel zoo zijn, want als ik slaap ga ik naar verre oorden en zie daar de menschen; ik zie ook de gestorvenen en spreek met hen". Waar men geheel, of nagenoeg geheel, onbekend is met de wetten der natuur en van 't geestelijk leven, worden de droomen voor volle werkelijkheid gehouden en *zoo ontstaat, vanzelf, het geloof aan geesten.* In den droom verschijnen ons de afgestorvenen; ze zijn meer schaduwachtig, schimachtig dan de levenden en laten ook geen spoor van hun tegenwoordigheid achter, maar daarom zijn ze niet minder werkelijk. De oudste volken hebben zich zoo de gestalte der geesten voorgesteld: half materieel en

schimachtig. En op die wijze maakte men zich ook een voorstelling van de bestaanswijze der geesten. Bij de Australiërs en vele andere volken, leeft nog het geloof, dat de afgestorvenen zich een tijdlang op aarde, in de nabijheid van hun woonplaats, ophouden en zich eerst later verder verwijderen. Die voorstelling is gegrond in de psychische feiten van het droomleven. Voor den onontwikkelde verschijnen de dooden in den droom zoolang het, door den dood gewekte, gevoel nog frisch en levendig is. Als dat verzwakt, houden de dooden ook op zich te vertoonen en dit verklaart men zoo, dat ze zich verder van de aarde verwijderen.

Gelijk we vroeger gezien hebben, speelt het geloof aan geesten in de oorspronkelijke Europeesche magie, slechts een ondergeschikte rol. De eenige werkelijke geesten, waarvan in de oude IJslandsche sagen gesproken wordt, zijn de Fulgjur, de beschermgeesten, en die verschijnen den mensch alleen in den droom. De vraag moet gedaan worden: is deze nauwere verbinding van droomen en geesten bij onze Noorsche voorvaderen slechts toeval? Het antwoord hierop is eenvoudig: daar de Noorsche volken geen bijzonderen aanleg hadden voor philosofische beschouwingen, is 't verklaarbaar dat ze hun geloof aan geesten niet verder ontwikkelden en zich ertoe bepaalden, daar geesten te veronderstellen, waar de ervaring die liet zien, namelijk in den droom, die voor een werkelijkheid gehouden werd. Heeft de mensch nu, in den droom, vreemde streken bezocht, met overledenen kunnen spreken, dan moet hij wel aannemen dat er in den mensch iets is, dat zich vrij kan bewegen, wanneer het lichaam stil neerligt. En dat iets, dat men „ziel" kan noemen, beweegt zich te vrijer, naarmate het verder van 't lichaam verwijderd is. Neemt men dit eerst aan, dan komt men geleidelijk tot de meening, dat die zielen, na den dood, een tijdlang, aan hun bekende plaatsen vertoeven, zelfs dan wanneer hun lichamen begraven, verbrand, of door den vijand opgegeten zijn. Zoo wordt het geloof al sterker, dat de mensch

een tweevoudig wezen is: het lichaam kan schijnbaar levensloos daar nederliggen, terwijl alleen de ziel zich bewegen kan; en zelfs wanneer het lichaam vernietigd is, kan de ziel voortbestaan en zich nu en dan aan de achtergeblevenen vertoonen.

Voorspellende en waarzeggende droomen.

De mensch heeft, ten allen tijde, geloofd dat in den droom onthullingen gegeven worden over verleden en toekomst, d. w. z. over dingen die den mensch, als hij wakker is, verborgen zijn. Dit werd gehouden voor een openbaring van Goden of van andere, hooger staande Wezens. De sporen van deze overtuiging vinden we overal in de geleerde magie, en hiervan was men vast overtuigd dat de droomende ziel magische gaven had.

Nu is 't zeker al zeer onwaarschijnlijk, dat een droomende ziel krachten zou bezitten die de mensch, in wakenden toestand, niet heeft. Wanneer er werkelijk zulke krachten waren, kon men toch verwachten, dat die des te rijker zich zouden ontplooien, hoe meer de ziel zich in den slaap van 't lichaam vrij maakt, dus: bij een diepen slaap. Zoo moeten dan de voorspellende droomen gedurende dien slaap ontstaan. Maar, we hebben gezien dat men in diepen slaap niet droomt. Droomen ontstaan daarentegen tijdens den overgang naar den wakenden toestand. 't Is dus onmogelijk aan te nemen dat, in dien overgangstoestand, zich magische krachten zouden ontwikkelen.

Hoe is nu 't geloof aan die krachten, langs natuurlijken weg verklaarbaar?

Iedereen kan het, door waarneming op zich zelven weten, dat het hoogst moeilijk, zoo niet onmogelijk is, bij 't ontwaken nauwkeurig weer te geven wat men gedroomd heeft. Zelfs als men onmiddellijk bij het ontwaken beproeft op te schrijven wat men heeft ervaren, zullen er altijd punten zijn die men zich niet meer nauwkeurig herinnert. Tracht men

nu het ontbrekende, naar eigen meening. aantevullen, dan legt men, onwillekeurig, meer zin en beteekenis in den droom dan hij oorspronkelijk bezat. Het verband tusschen oorzaak en gevolg, dat wij overal en in alles waarnemen, willen we ook in onzen droom inleggen.

Maar de droombeelden zijn niet, op deze wijze, aan elkâar verbonden; dé opvolging van deze geschiedt, gelijk wij aantoonden, volgens de wet van associatie. Zoo legt men, onwillekeurig, in den droom een zin die er oorspronkelijk niet in te vinden was; men brengt zóó samenhang en redelijkheid in den oorspronkelijk zeer verwarden droom. Beleeft men dan later iets, dat eenige trekken gemeen heeft met den half vergeten droom, dan komt die, in geheel veranderden vorm, in onze herinnering terug. Men verbeeldt zich hetgeen ervaren wordt reeds gedroomd te hebben; door een zeer verklaarbare geheugen-fout, wordt de droom dan een „voorspellende".

Dat die z.g. „voorspellende" droom in oude dagen veel meer voorkwam dan tegenwoordig is daaruit te verklaren, dat men zich zijn droomen veel beter herinnerde, daar het leven kalmer was dan nu, en niet zooveel nieuwe indrukken dadelijk den droom deden vergeten. Daarbij komt, dat men toen aan droomen meer waarde hechtte dan nù; men deed toen meer moeite om ze in 't geheugen te bewaren, want „de droom was uit God". Dit geldt vooral menschen van mindere ontwikkeling die het, in den droom beleefde, voor werkelijkheid houden. Onder de vele droomen kan men licht een vinden die, oppervlakkig beschouwd, een voorspellenden inhoud hadden. Dat men vroeger groote waarde aan droomen hechtte, blijkt daaruit dat we ze in de oude annalen der Chaldeën opgeteekend vinden.

De vraag is: hoe is het toch mogelijk dat nog zoovelen blijven hechten aan de beteekenis van den droom? Het antwoord ligt voor de hand. De meeste droomen worden vergeten, althans de bijzonderheden ervan. Komen ze in herinnering terug, dan zijn ze natuurlijk reeds anders geworden dan ze werkelijk waren. Nu heeft er iets plaats dat op dien

droom gelijkt, dan meent men dat het dus daardoor is voorspeld geworden. Voorspellende droomen ontstaan dus later door de feiten die plaats hebben; men verwart eenvoudig oorzaak en gevolg. Daarbij komt, dat die droomen die „niet uitgekomen zijn" spoedig vergeten worden.

We kunnen, zonder aarzeling, vaststellen dat er in den droom geen magische krachten werkzaam zijn die werkelijk de toekomst aankondigen. De mensch brengt met elkâar in verband wat, in werkelijkheid, niets met elkâar gemeen had.

Er zijn allerlei omstandigheden die aan een droom een voorspellend karakter geven; b.v. als de droom de natuurlijke consequentie is van feiten die den droomende bekend zijn. Dr. Lehmann deelt daarvan eenige mede die hem, bij zijn straks genoemd onderzoek, verhaald werden. Zekere E. droomde welken graad hij bij een examen krijgen zou. Hij ontvangt later „ongeveer" — dit ware zijn eigen woorden — dien graad. Wie nu een examen gaat doen weet natuurlijk welke graden hij kan krijgen. Dat „ongeveer" is nog al veelzeggend. Vele oudere militairen verklaren, kort voor het uitbreken van den oorlog, gedroomd te hebben dat er oorlog zou komen; hun droom had dus werkelijk iets voorspeld. Nog al verklaarbaar! 't Spreekt vanzelf dat kort voor 't begin van den oorlog er druk gesproken is over de mogelijkheid dat die zou komen; men wachtte dus, in zekere spanning, de komende dingen af. Is zulk een droom dan iets bovennatuurlijks? Zeer vaak wordt er gedroomd van den dood van een bepaalden persoon. Wanneer de droomende weet, dat deze ziek is, is 't zeer verklaarbaar. Nu komen zulke droomen gelukkig niet altijd uit. Geschiedt dit en herstelt de kranke, dan wordt aan dien droom niet verder gedacht.

Droomen die de vervulling van een wensch aankondigen kunnen daardoor verwezenlijkt worden, dat men medewerkt tot de vervulling ervan; de droom heeft dan suggereerend gewerkt. Een moeder droomt dat haar zoon te Parijs verloofd zal worden en deelt hem dit mede. Op reeds hooger leeftijd gaat die zoon naar Parijs en treedt daar werkelijk in 't

huwelijk wat hem in zijn geboorteplaats niet gelukt was. Bij zijn gaan naar Parijs herinnert hij zich 't verhaal zijner moeder, en vindt nu den moed een dame ten huwelijk te vragen.

Praktische waarde hebben de voorspellende droomen nooit, daar eerst de later volgende gebeurtenissen uitmaken of de droom werkelijk voorspellend was of niet. Liet men zich door een droom in zijn handelingen leiden, dan zou men hoogstwaarschijnlijk op een dwaalspoor komen; men zou zich laten beheerschen door een denkbeeldige wereld. Men moet bij dit alles niet vergeten, dat een droom soms herinneringen kan wakker roepen aan 't geen in wakenden toestand „in gedachten" gedaan werd, waarvan men zich toen niet helderbewust was, omdat andere indrukken toen sterker waren. Iemand — dit werd Dr. L. bij zijn onderzoek medegedeeld — kon, toen hij ging slapen, zijn sleutelbos niet vinden, hoe en waar hij ook zocht. 's Nachts droomde hij dat hij in den tuin op een bank zat en dat het verlorene daar te vinden was. Wakker geworden ging hij erheen, en vond de bos werkelijk hangen aan een boompje naast die bank. Hij was werkelijk in den tuin geweest, had op die bank gezeten en gelezen en had toen blijkbaar in verstrooiïng den sleutelbos daar opgehangen. Toen nu in den slaap de uitwendige prikkels afgeslepen waren, kwam in den droom de onbewuste voorstelling van 't geen hij op den dag werkelijk gedaan had, weer bij hem terug. Van een bovennatuurlijke kracht zal zeker niemand hier eenig vermoeden hebben. Werkelijk waarzeggende kracht hebben droomen alleen daar waar de verbeelding den mensch parten speelt.

In vroeger tijd was men vast ervan overtuigd, dat de Godheid in den droom zich aan den mensch openbaarde. Maar dat geschiedde altijd op zulk een raadselachtige wijze, dat de droom nader verklaard moest worden. Maar niet iedereen was ertoe geschikt een droom te verklaren, dat kon slechts geschieden door eenige mannen die daartoe bij uitnemendheid geschikt waren, en dus in groot aanzien

stonden. Kwam een droom niet uit, dan maakte men den droomuitlegger daarvan een verwijt: de Godheid had het goed bedoeld natuurlijk, maar 't menschelijk onverstand had die bedoeling miskend. Dat de droomuitleggers altijd wel 't een of ander bij de hand hadden om zich schoon te wasschen, spreekt wel vanzelf. En vaak moet de scherpzinnigheid bewonderd worden, die vele droomuitleggers bezaten. Er waren onder hen goede menschenkenners, die spoedig begrepen, wat, in ieder bijzonder geval, gezegd moest worden.

We hebben ons langen tijd met het beschouwen van droomen bezig gehouden. Dr. LEHMANN deelt tal van voorbeelden mede van droomen die zoogenaamd vervuld zijn, of die verkeerd werden verklaard; het is overbodig, die mede te deelen. Wat wij daardoor, geleerd, ontdekt hebben bewijst ontegenzeggelijk, dat de schijnbaar onvernietigbare kracht van het bijgeloof den armen mensch steeds heenvoerde naar een wereld der verbeelding en hem aan de heerlijke werkelijkheid ontrukte. Ernstig nadenken en onbevooroordeeld zielkundig onderzoek hebben ook licht gebracht in veel van 't geen verborgen bleef en nog blijft voor den lichtgeloovige.

In verband met dit droomleven staat nog het volgende waarop de aandacht moet gevestigd worden.

De normale mensch is, in den droomtoestand, geheel lijdelijk, ook dan wanneer hij zich verbeeldt druk werkzaam te zijn. Dat komt, omdat de meeste droomen herinneringsvoorstellingen zijn. Maar er zijn ook gevallen waarin voorstellingen door bewegingen begeleid worden, vooral dan wanneer de droomen een onaangenamen of pijnlijken indruk maken. Dan woelt men in 't bed om; de zoogenaamde nachtmerrie drukt ons, naar onze voorstelling, op de borst; we wentelen ons om, om de last af te werpen die ons schijnbaar drukt; zulke droomen openbaren zich vaak in spreken. 't Is begrijpelijk dat kinderen en jonge menschen vaak in den droom praten, daar hun droomen meest zeer levendig zijn. Ziet men nu in den droom dat men in een handelenden

toestand is, dan openbaren zich meermalen zwakke pogingen om die bewegingen werkelijk uit te voeren; maar dit is natuurlijk zonder gevolg wanneer de bewegings-voorstelling nog ontbreekt. Onder bijzondere omstandigheden, zal een ndividu die bewegingen werkelijk uitvoeren waarvan hij droomt en de mensch wordt dan „slaapwandelaar."

Bij volwassenen komt het slaapwandelen hoogst zeldzaam voor, tenzij bij bepaalde ziekteverschijnselen, b. v. bij hersen- of zenuwlijden, hysterie. Dr. Lehmann stelde ook hier weer een onderzoek in, en ontving de volgende opgaven: van 51 knapen van hetzelfde instituut hadden 8, dus 16 %, aan slaapwandelen geleden, maar slechts een enkele keer; van 67 volwassen mannen deelden 4 mede, dat zij 't gehad hadden als gevolg van ziekte, vooral typhus; 12 anderen herinneren het zich, dat ze voor hun vijftiende levensjaar wel eens slaapwandelaar geweest waren, bij twee trad dit verschijnsel geregeld op en daarenboven tot in hoogen ouderdom, bij 15 % kwam het een enkele maal, zonder bepaalde aanleiding, voor.

Over de slaapwandelaars worden wonderbaarlijke dingen verteld: ze kiezen 't liefst de gevaarlijkste plaatsen uit, als dakgoten, enz., bewegen zich daar met groote zekerheid en voeren de meest halsbrekende kunsten uit. Wanneer men hen maar niet wakker maakt door hen bij hun naam te roepen, keeren ze kalm naar hun bed terug en wel door dakvensters of andere openingen waardoor ze den weg kunnen vinden. Ook verrichten de slaapwandelaars geestelijken arbeid die ze, in wakenden toestand, niet doen kunnen; ze lezen vreemde talen die ze niet geleerd hebben, enz. 't Is verklaarbaar, dat de vrienden van 't geheimzinnige in dat alles een bewijs vonden voor 't bestaan van hoogere krachten der ziel, die zich alleen dan openbaren wanneer het lichaam slaapt. Opmerkelijk is het intusschen, dat zulke wonderbaarlijke dingen, nooit geconstateerd zijn door menschen op wier geschiktheid om ernstig te onderzoeken men kan vertrouwen; bij meer nauwkeurig onderzoek is gebleken, dat de slaap-

wandelaar, in werkelijkheid, niets bijzonders uitvoert. Regel is, dat hij dat doet waarvan hij droomt. Gewoonlijk loopt hij op bekende plekken eenige oogenblikken rond, houdt zich even met zijn gewonen, dagelijkschen arbeid bezig en gaat weer kalm in bed liggen. Gedurende zijn wandeling wordt hij geheel beheerscht door zijn droomvoorstellingen; hij begrijpt alleen datgene wat met zijn droom in verband staat.

Het kan gebeuren dat een slaapwandelaar, onder den invloed van zijn droombeelden, op gevaarlijke plaatsen b.v. een dakgoot loopt en wel met volkomen zekerheid, maar men bedenke dat hij niet weet waar hij is. Iedereen kan natuurlijk heel kalm in een dakgoot loopen, wanneer die op den grond ligt, maar is die boven aan een hoog huis, dan maakt het bewustzijn dat hij zoo hoog staat, hem duizelig en hij valt. Nauwkeurig onderzoek heeft aangetoond, dat wat de slaapwandelaar doet, steeds zeer verward en zonder overleg gedaan wordt; wat oppervlakkig beschouwd, het resultaat schijnt te zijn van hoogere, psychische begaafdheid wordt, goed onderzocht, vrij onbeteekenend of een automatische handeling.

In oude dagen schreef men het slaapwandelen toe aan den invloed der maan, en noemde hen die eraan leden „maanzieken" (lunatici). De ervaring leert echter, dat men slaapwandelt of de maan schijnt of niet. 't Kan natuurlijk zijn dat de maan in zekeren zin hierbij een rol speelt. Ook bij gesloten oogen is men niet volstrekt ongevoelig voor lichtindrukken; 't is dus mogelijk, dat het volle maanlicht dat op 't gelaat van een slapende valt, den gezichtszenuw prikkelt en een droom kan veroorzaken die den slapende dringt tot opstaan. Nu is het zeer wel mogelijk dat het slaapwandelen bij helder maanlicht vaker voorkomt, dan wanneer het in een slaapkamer volstrekt donker is, en dat daardoor de naam „maanzieke" ontstaan is.

In 't kort: dat het slaapwandelen eenig bewijs zou zijn voor het bestaan van geheimzinnige, occulte krachten, behoort wederom tot het ongerijmde.

HOOFDSTUK XXXI.

Het ingrijpen van het onbewuste in het bewustzijn.

We hebben gezien dat droomen het voorkomen van voorspellingen kunnen aannemen, wanneer voorstellingen geboren worden die òf nooit in het bewustzijn geleefd hebben, òf reeds lang vergeten zijn. Eveneens kunnen bewegingen veroorzaakt worden door onbewuste gedachtenreeksen, waarvan het individu den invloed kan vermoeden, maar, in zijn bewustzijn, niet kan aanwijzen. Het onbewuste kan dus invloed oefenen op het bewustzijn. Dit feit heeft voor het bijgeloof groote beteekenis. Wanneer voorstellingen opkomen, die niet voortkwamen uit zintuigelijke waarneming en, schijnbaar althans, geenszins in verband staan met bewuste voorstellingen, komt men licht ertoe aan te nemen, dat hier krachten werkzaam zijn, die de mensch gewoonlijk niet bezit. Men is dan geneigd, te meenen dat de mensch iets kan weten wat niet, langs den gewonen weg, hem bekend is geworden. Uitingen van het onbewuste in ons, schijnen zoo 't karakter te krijgen van ver-ziendheid. Het kan niet betwijfelt worden of bij waarzeggers, helderzienden enz. heeft een sterke inwerking van het onbewuste op het bewuste zieleleven plaats gehad.

Wil men een voorbeeld van 't geen hier bedoeld wordt, dan herinneren wij aan een allerdaagsche ervaring die wij allen wel beleefd hebben en die ons ook mogelijk menig lastig oogenblik heeft bezorgd. We hebben den naam van een bekenden vergeten en kunnen ons dien niet te binnen brengen, welke moeite wij ook ervoor doen. We zoeken naar 't een

of ander dat we met dien naam in verband kunnen brengen; 't is te vergeefs! Eindelijk geven wij 't op. Die naam is weggezonken in de diepte van het onbewuste. We gaan aan ons werk, denken aan geheel andere dingen; ons zoeken en peinzen baat niets. En ... eensklaps, we weten niet hoe of waardoor, komt die naam in onze herinnering terug. Wat ons bewust-leven niet kon doen, is toch geschied: die naam is uit het donkere van 't onbewuste te voorschijn getreden.

Hoe dat geschied is, kan niemand met zekerheid zeggen. Moet dit verklaard worden uit zuiver physiologische verrichtingen, of speelt het psychische hier de hoofdrol? We weten 't niet. Dit weten we zeker: in ons bewustzijn is geen spoor van den arbeid die is verricht om dien naam weêr in onze herinnering terug te brengen; men zegt nu dat er onbewuste arbeid heeft plaats gehad. Wat geschied is weten we niet. Maar dit staat vast: de onbewuste arbeid is verricht volgens dezelfde wetten die het bewuste regelen. Nemen we dit niet aan, dan zetten we de deur voor elken fantastischen willekeur wagenwijd open. Men heeft een anderen weg bewandeld en een scherpe grenslijn getrokken tusschen het „bovenbewuste" en het „onbewuste" zieleleven, en aan 't laatste krachten en eigenschappen toegekend die het eerste niet zou bezitten. Dat is louter fantasie of liever terugkeer tot de mystieke psychologie van den ouden tijd. Op zulk een wijze kan men alles wel verklaren: de knoop wordt eenvoudig doorgehakt. Men heeft slechts een nieuwen naam bedacht van 't geen men vroeger de dag- en nachtpool van ons geestelijk leven noemde. Met het stellen van losse, ongegronde hypothesen wordt nooit een werkelijke verklaring van feiten gegeven.

Wanneer we dieper nadenken — en we denken nu aan het zoo even gegeven voorbeeld — dan kunnen we vaststellen: in dat onbewuste moet een geestelijk proces hebben plaats gehad, waardoor de vergeten naam plotseling, als vanzelf, weer bij ons opkwam, ons „te binnen schoot" gelijk men het noemt. Geheel onverklaarbaar is zulk een ver-

schijnsel niet. De onbewuste voorstellingen zijn veroorzaakt ook volgens de meergenoemde wet van associatie. Welnu: wanneer we moede van het zoeken naar den vergeten naam, onze geheele aandacht op iets anders richten, dan zet het bewustzijn de eenmaal begonnen productie van voorstellingen kalm voort, zonder dat wij 't weten, omdat we over iets anders gingen denken en zoo kwamen we tot het gewenschte resultaat. En juist het feit, dat de arbeid onbewust, dus zonder concentratie van onze aandacht, geschiedde, kan van groote beteekenis zijn. Want wanneer men bewust en willekeurig, in zijn gedachten, naar iets zoekt en de aandacht vestigt op verschillende voorstellingen, kan men evengoed telkens weder van het doel verwijderd geraken als dit naderen; in het onbewuste daarentegen wordt de reeks van voorstellingen voortgezet, zonder door 't willekeurig ingrijpen van de aandacht, gestoord te worden. Zoo kan men onbewust ten laatste tot het vinden van den naam komen. Intusschen is 't niet altijd zeker, dat de naam, op deze wijze, wordt teruggevonden; dit kan afhangen van verschillende samenwerkende oorzaken.

In het voorbeeld van 't vinden van den naam, werd de onbewuste arbeid veroorzaakt door den bewusten; de eene was de voortzetting van den anderen. Dit is evenwel niet altijd het geval. Somtijds wordt de onbewuste werkzaamheid ingeleid door zinnelijke prikkels die niet tot het bewustzijn doordringen en wier aanwezig zijn eerst later kan worden geconstateerd. Dr. LEHMANN geeft daarvan het volgende voorbeeld.

Zekere Dr. A. liep te Parijs langs de straat, in diepe gedachten verzonken over een botanisch vraagstuk. Onverwacht zag hij op 't raam van een restaurant den plantennaam „Verbascum Thapsus". Verbaasd over dit, voor een restaurant zeker ongewoon opschrift, keerde hij terug en zag nu, dat het opschrift in werkelijkheid „Bouillon" was. Om dit te begrijpen moet men weten, dat de gebruikelijke Fransche naam voor Verbascum „Bouillon blanc" (wit wol-

kruid) is. Zoo is alles verklaarbaar. Dr. A. had, in 't voorbijgaan het glasraam gezien en een zwakken indruk gekregen van het opschrift. Dit drong niet door tot zijn bewustzijn dat met andere gedachten vervuld was, maar had aan den rand van zijn bewustzijn een voorstellings-reproductie gebracht. Bouillon reproduceert blanc, en bouillon blanc voerde tot het daarmede geassocieerde Verbascum Thapsus dat nu opdoemt in zijn bewustzijn dat vervuld was van Latijnsche plantennamen. Daar hij zich niet bewust was van den tusschen deze liggenden arbeid, geloofde Dr. A. dat hij den naam op 't glas gelezen had; de verwondering hierover bracht hem tot nader onderzoek, waardoor de samenhang der zaak hem duidelijk werd.

Deze voorbeelden wijzen nu aan, wanneer wij te doen hebben met onbewuste werkingen en het ingrijpen daarvan in het bewustzijn. Wanneer in ons bewustzijn een voorstelling opkomt, die niet in bewijsbaren samenhang is met den inhoud van ons bewustzijn op datzelfde oogenblik, en ook niet direct door een zinnelijken prikkel is veroorzaakt, moet deze het resultaat zijn van een onbewuste werking. Natuurlijk moet aan beide voorwaarden voldaan worden; want wanneer een pas opkomende voorstelling onmiddellijk door een zinnelijken prikkel is veroorzaakt, is ze niet te onderscheiden van een op zinnelijke waarneming steunende gewaarwording; en wanneer ze in nauwen samenhang staat met den bewustzijninhoud van dat oogenblik, zal 't altijd schijnen alsof het is te voorschijn geroepen door bewuste voorstellingen. Wij kunnen dus alleen van het *ingrijpen van het onbewuste* spreken, *wanneer eene voorstelling niet onmiddellijk veroorzaakt is door een zintuigelijken prikkel en niet samenhangt met den inhoud van het bewustzijn van dat oogenblik.* De voorstellingen die 't gewrocht zijn van onbewuste psychische werkingen, staan tegenover den inhoud van het bewustzijn van datzelfde oogenblik. Ze komen als vanzelf op, dringen zich bij ons op, laten zich niet terugdringen omdat wij zelven ze niet te voorschijn riepen en wij ze ook niet kunnen be-

heerschen; ze hebben echter een gelijksoortig karakter als werkelijke waarnemingen.

Daaruit vloeit nog niet voort, dat ze met de kracht van een zintuigelijke waarneming onder ons optreden. Soms is dit 't geval, soms niet. Dit hangt ervan af, of de opkomende voorstelling, in meerdere of mindere mate, op een zintuigelijke waarneming gelijkt. Zoolang de opkomende voorstelling duidelijk het beeld vertoont van een geheugenbeeld en dus zwak is, zal een verwarring met een zintuigelijke waarneming niet mogelijk zijn. Wanneer nu geen bepaalde oorzaak van 't opkomen dier voorstellingen is aan te wijzen, noemt men ze „voorgevoelens, vermoedens". Wanneer het ingrijpen van het onbewuste in het bewustzijn, zeer duidelijk en sterk is, en zoo begint te gelijken op een waargenomen beeld, zonder dat het individu het met een werkelijk zintuigelijke waarneming vereenzelvigt, dan noemt men zulk een verschijnsel een *pseudo-hallucinatie* (hiertoe behoorde b.v. dat geval van Dr. A. met het Verbascum). — Wanneer de plotseling opkomende voorstelling voor een zintuigelijke waarneming gehouden wordt, dan hebben we een *eigenlijke hallucinatie*. Een hallucinatie is een zintuigelijke waarneming die geen werkelijken grondslag heeft; zij zal dus, in 't eerste oogenblik, het individu misleiden daar ze hem een werkelijkheid voorspiegelt die niet bestaat.

Vaak zijn hallucinaties de gevolgen van ziekelijke aandoeningen; deze komen natuurlijk hier niet in aanmerking als bewijzen van 't ingrijpen van het onbewuste in het bewustzijn. Maar ook bij normale menschen kunnen hallucinaties zijn veroorzaakt door suggestie of andere uitwendige oorzaken. We moeten dus onderscheid maken tusschen „gesuggereerde" en vanzelf ontstane, „spontane", hallucinaties. Deze laatste kunnen alleen medegerekend worden, wanneer we van de werking van het onbewuste spreken.

Nu kan men een „voorgevoel", een „pseudo-hallucinatie", zelfs een „hallucinatie" kunstmatig te voorschijn roepen. Velen kunnen door het lang staren op een schitterend voor-

werp, of door het luisteren naar het „koken van het oor", gezicht- of gehoorbeelden te voorschijn roepen. Eindelijk kan het onbewuste zich nog in een anderen vorm openbaren, namelijk in *bewegingen*. Deze, die niet in verband staan met de bewuste voorstellingen van een individu, en toch schijnen geleid te worden door bepaalde voorstellingen, noemt men *„automatische"*

Dr. LEHMANN erkent dat een werkelijk systematische beschouwing van al de hier genoemde verschijnselen, nog niet wel mogelijk is, daar de wetenschap nog in het eerste stadium van het onderzoek is, zoodat — om één voorbeeld te noemen — eerst sedert kort het materiaal is bijeengebracht om de vraag te beantwoorden, onder welke omstandigheden, spontane hallucinaties ontstaan. Hij bepaalt er zich dan ook toe, eenige sprekende voorbeelden te geven van genoemde verschijnselen, die bewijzen dat ze uitingen zijn van een onbewuste werkzaamheid, maar dezelfde wetten volgen als de daarmede overeenkomende bewuste. Die voorbeelden kunnen tegelijk aanwijzen, hoe allerlei zuiver-bijgeloovige voorstellingen daardoor zijn ontstaan, en gebracht hebben tot het geloof in allerlei bovennatuurlijke magische krachten.

Voorgevoelens en hallucinaties.

De hier bedoelde voorbeelden ontleent Dr. L. aan de verhandelingen van zekere Miss Goddrich—Trear die deze, onder den naam „Miss X", gepubliceerd heeft in de meermalen genoemde „Proceedings of Society for Psychical Research". Deze vrouw is blijkbaar een nauwkeurige waarneemster en maakt den indruk, een heldere kop te zijn en vrij van spiritistisch bijgeloof. Zij had vaak voorgevoelens en hallucinaties, die ze te boek stelde. We ontleenen daaraan 't een en ander.

„Den 20 Juli 1890 — verhaalt zij — had ik den geheelen voormiddag op een rustbank in den tuin gelegen, daar ik pas van een ziekte was hersteld. Zonder hulp kon ik niet loopen en was dus niet bij machte naar het huis terug te

gaan en later te vergeten dat ik dit gedaan had, wat anders 't geval had kunnen zijn. Tegen 12 uur kwam een vriendin mij in den tuin bezoeken. Toen ze ongeveer een halfuur later in het huis terugkeerde, kon zij een boek, dat ze in den gang had neergelegd, niet terugvinden. Nadat ze op alle mogelijke plaatsen gezocht had, kwam ze wêer bij mij in den tuin om te zien of zij het daar had laten liggen. Toen ik dit van haar hoorde zeide ik: „dat boek ligt op het bed in de blauwe kamer". Dit te beweren was zeer onwaarschijnlijk, daar die blauwe kamer niet gebruikt werd en zeer zelden iemand daar binnen ging. Toch werd het boek daar op het bed gevonden. Eenige bestellers hadden namelijk in den loop van den voormiddag, eenige schilderijen en boeken, die gedurende eenigen tijd voor een vriend opgeborgen en bewaard zouden worden, gebracht; dat alles was in die ledig staande kamer gebracht en het boek dat in de gang op een bank had gelegen, was bij vergissing, onder de anderen geraakt."

Aan dit verhaaltje knoopt Miss X nu de volgende opmerkingen vast. „Hoe kan men nu een zoo gewone gebeurtenis verklaren? 't Zou dwaas zijn hier van telepathie te spreken; want er is niet de minste grond voor te vermoeden, dat door de bestellers, met volle bewustzijn het boek onder de door hen medegebrachte zaken werd gelegd; ook had niemand in huis gezien, dat het was weggenomen. Evenmin kan men van „helderziend" spreken, daar geen bepaald beeld in mijn bewustzijn voorhanden was van de plaats waar het boek lag. Mijn bewering miste dus allen grond, en toch was ik mij niet ervan bewust, eenvoudig geraden te hebben. Ik kan alleen zeggen: „'t viel me zoo in" en zulke ervaringen heb ik vaker gehad". Miss X geeft geen nadere verklaring hoewel ze, gelijk we gezien hebben, niet zou schroomen „telepathie" en helderziendheid" te hulp te roepen, als ze dat noodig had geoordeeld. Toch schijnt het geheele geval zeer eenvoudig verklaard te kunnen worden. Toen zij hoorde, dat men overal tevergeefs, naar het boek had gezocht, kon

ze gemakkelijk onbewust op het vermoeden gekomen zijn, dat het boek op de eenige plaats kon zijn, waaraan men waarschijnlijk niet had gedacht, n.l. de „blauwe" kamer. Ook de bewering dat het op het bed lag is zeer verklaarbaar wanneer men met de meubels in huis bekend was; een bed was het eenige meubel dat in die overigens ledige kamer aanwezig was. Later herinnerde Miss X zich, gezegd te hebben dat de schilderijen en boeken van den vriend op het bed in die kamer zouden geborgen worden. Wanneer nu het boek, door een onbewuste gedachten-associatie, met die andere boeken in verbinding kwam, kwam ze — zonder erover na te denken — gemakkelijk tot het besluit, dat dit boek eveneens op het bed zou liggen. Haar z.g. geheime wetenschap was de natuurlijke uiting van een onbewuste gevolgtrekking. Miss X zelve had ook de overtuiging, dat de toedracht deze was geweest.

Miss X heeft vele van die „voorgevoelens" die echter zoo triviaal mogelijk zijn. Zoo vertelt ze: „Meermalen had ik, als ik mijn werk in de stad gedaan had, een „voorgevoel" ervan, dat boeken uit het buitenland bij mij gebracht waren. Dikwijls bleek dat voorgevoel juist te zijn; ik kon mij op 't oogenblik, niet duidelijk herinneren wanneer ik de boeken had besteld; maar ik wist zeker dat ik dit had gedaan en de boeken kwamen steeds ongeveer op denzelfden tijd. De gedachten aan mijn huis en mijn werk tehuis, veroorzaakten natuurlijk een reeks van onbewuste voorstellingen, en die zetten zich om in een vermoeden of voorgevoel van de aankomst der door mij verwachte boeken". Zulke belangrijke (!) ontdekkingen heeft ieder zeker meermalen bij zich zelven kunnen doen en niemand zal daaraan eenig gewicht hechten.

Waar van voorgevoelens gesproken werd, vinden we nog vaak een eigenaardigen vorm eraan, namelijk, het gevoel van iemands tegenwoordigheid. 't Gebeurt wel eens, dat men voelt dat iemand, onder vele anderen, tegenwoordig is; vooral komt dit vaak voor bij verliefden. Nu is 't niet on-

mogelijk dat tusschen geliefden een dergelijk rapport bestaat als tusschen den hypnotiseur en den gehypnotiseerde, en omgekeerd. De eenzijdige belangstelling in een persoon verscherpt echter de zintuigen, vaak het gehoor, in zulk een mate, dat het zwakste geluid van den voetstap van dien persoon, dadelijk gehoord wordt. De verliefde is zich van dit geluid niet bewust en denkt nu dat hij „gevoelt" of „voorgevoelt" dat de verlangde er is.

Alles wat van die „voorgevoelens" gezegd is geldt ook voor de pseudo-hallucinaties. Deze onderscheiden zich van de voorgevoelens daardoor, dat ze de duidelijkheid hebben van zintuigelijke waarneming. Van natuurlijke hallucinaties zijn ze weer daardoor onderscheiden, dat 't geen men ziet niet de volle intensiteit der werkelijkheid heeft en meer gelijkt op een zeer duidelijk geheugenbeeld. Intusschen is de grens tusschen voorgevoel en pseudo-hallucinatie niet scherp te trekken; 't is hier alleen de vraag naar een minder of meer duidelijk beeld.

Normale spontane hallucinaties.

Het is algemeen bekend dat, ook bij volkomen gezonde althans schijnbaar geheel normale menschen, hallucinaties zich voordoen, òf van 't gezicht, òf van 't gehoor, òf van den tastzin. Dit verschijnsel heeft de aandacht der geleerden getrokken en, geen wonder, dat men beproefd heeft die te beschrijven en de oorzaak ervan op te sporen. Langen tijd had men alleen algemeene beschouwingen daarover gehouden; maar in 1889 werd te Parijs, op het eerste internationale congres voor experimenteele Psychologie, besloten, berichten over hallucinaties te verzamelen om zoo voldoende materiaal bijeen te brengen ter beoordeeling van de beteekenis van dit verschijnsel voor het bijgeloof. Het resultaat van dit onderzoek werd later medegedeeld in de „Proceedings" van de „Londensche Society for Psychical Research" en in een werk van Parish, te Leipzig in 1894 uitgegeven onder den titel „Ueber die Trug-

wahrnehmungen". Er werden in 't geheel 27.329 antwoorden op gestelde vragen ontvangen en daarvan deelden 3271, dus 11.96 % mede, dat hallucinaties waren waargenomen in volkomen normalen toestand, dus niet ten gevolge van ziekte. Het schijnt dus, dat hallucinaties niet zoo vaak voorkomen, als men wel vermoedde; maar iedere statistiek is slechts benaderend en vooral hier, waar toch mag aangenomen worden, dat de meerderheid zich de ondervonden hallucinatie niet meer herinnert, tenzij ze een zeer bijzonderen indruk heeft gemaakt. Intusschen kan men, vooral uit de meest uitvoerige Engelsche berichten, afleiden, dat de gezichtshallucinaties de talrijkste zijn. Verontrustend is het zeker, dat dit verschijnsel meer en meer toeneemt.

Wat den *inhoud* der hallucinaties betreft, blijkt, dat verreweg de meeste die zijn van menschelijke wezens die men zich verbeeldt te zien of te hooren; dat het geloof aan geesten en spoken daardoor wordt gevoed, spreekt wel vanzelf. Men verzekert, dat men „dan toch iets gezien heeft" en dit wordt voor een bewijs gehouden, dat „er toch iets gebeurd moet zijn"!!

Onder welke *voorwaarden* hallucinaties optreden, is niet zeker te zeggen. Ze kunnen op elk uur en bij iedere gemoedsstemming optreden. Toch geeft de statistiek aan, dat de meeste voorkomen, wanneer men te bed ligt en nog volkomen wakker is. Dit is belangrijk omdat het bewijst, dat gunstige uitwendige voorwaarden het ontstaan van hallucinaties bevorderen. Een beeld der verbeelding wordt gemakkelijker in het donker of bij zeer zwak nachtlicht te voorschijn geroepen dan bij volle daglicht; een beeld dat in het duister een volkomen hallucinatie is, zou overdag waarschijnlijk verdwenen zijn. Daarom willen bij spiritistische seances, de „geesten" ook gaarne dat het licht zooveel mogelijk wordt getemperd, omdat ze dan 't best verschijnen kunnen. Nu meent de Fransche psycholoog Binet, dat iedere hallucinatie haar oorsprong vindt in zintuigelijke waarneming; de uitwendige kan zeer zwak zijn, maar er is toch altijd iets te vinden,

waaraan de hallucinatie zich aansluit een „point de repère". Intusschen bevestigt de ervaring, behalve bij gesuggereerde hallucinaties, deze verklaring, of liever deze hypothese niet altijd. Evenwel kan men aannemen, dat in de meeste gevallen een zintuigelijke waarneming de eerste oorzaak geweest is. Binet geeft daarvan 't volgende voorbeeld. „Toen ik" — schrijft hij — „18 of 19 jaar oud was, maakte ik met mijn vader en drie andere heeren een reis in 't gebergte. Op zekeren avond, toen we nog eenige mijlen van ons nachtkwatier verwijderd waren, sloeg mijn vader met een der andere heeren een zijpad in. Wij wachtten ruim een half uur en gingen toen weer verder, terwijl ik bezorgd uitzag naar mijn vader die een slechte looper was. 't Was reeds donker toen we in ons nachtverblijf aankwamen. Mijn vader was nog niet gekomen. Ik werd angstig en ging een oogenblik in de wachtkamer zitten om te overleggen wat ik zou doen. Ik herinnerde mij dat ik mijn hand voor de oogen hield. Toen ik die wegnam, zag ik het bovenlijf van mijn vader, schijnbaar tusschen mij en den schoorsteenmantel zweven. Het nuchtere denken was bij mij sterker ontwikkeld dan het godsdienstig, of bijgeloovig element, of hoe men 't wil noemen. Ik zeide bij mij zelven: „bij Zeus! dat is een spooksel. Ik wil toch eens zien, vanwaar dit komt." Ik bezag mijn half spookbeeld nauwkeuriger, en ontdekte nu dat het verschijnsel te voorschijn was geroepen door vlekken op den schoorsteenmantel, bobbels en rimpels in 't geverfde enz. Terwijl ik dit oplettend bezag werden de lijnen onduidelijker en het beeld verdween. Spoedig daarop kwam mijn vader; hij was verdwaald, en had bij een waterval een bad genomen, waarbij hij bijna verdronken was. Zoo hij werkelijk verdronken was, had ik toen zeker aan spoken of althans halve spoken geloofd."

Dit visioen is zoo nauw verwant met een illusie, dat men alleen door te weten of die vlekken, in den schemer, op een menschelijke gestalte geleken, kan uitmaken of men hier met een illusie of een hallucinatie te doen heeft. Een zuivere

hallucinatie komt dan voor, wanneer een beeld zoo weinig op een objectief zintuigelijke waarneming steunt, dat de waarnemer, ondanks nauwkeurig onderzoek, niet kan zeggen vanwaar ze haar oorsprong neemt.

Wil men in 't kort, het onderscheid leeren kennen tusschen illusie en hallucinatie, dan kan men dit aldus beschrijven: bij de *illusie* heeft het werkelijk waargenomene, waarop de aandacht gericht is, meerdere of mindere gelijkheid met datgene wat men meent te zien, en de verkeerde opvatting, de overschatting der gelijkheid, wordt daardoor veroorzaakt, dat het beeld voltooid wordt door de naastbij liggende associatie. Bij de *zuivere hallucinatie* heeft het werkelijk waargenomene, in den regel geen overeenkomst met hetgeen men waant waartenemen. Een onbewuste geestelijke werking ligt tusschen de zintuigelijke waarneming die de opmerkzaamheid trekt en het hallucinatie-beeld, dat daarna gezien wordt. Dat onbewuste proces, is een reproductie van voorstellingen.

Nu is er nog een andere soort van hallucinatie, namelijk de *gesuggereerde*. Deze kan door den persoon zelven veroorzaakt worden, b.v. door sterke verwachting, of ook door anderen geschieden. Dr. LEHMANN deelt nu uit de bovengenoemde Proceedings, eenige voorbeelden mede.

„Toen ik ongeveer 40 jaar oud was" — zegt Miss Goorich—Trear — „zat ik op zekeren dag in een hotel en wachtte op mijn man, die met het eten zou thuis komen. De deur der kamer waarin ik zat was open en ik kon, van de plaats waar ik zat, de trap en een gedeelte van den gang zien. Daar mijn man maar niet kwam, wierp ik van tijd tot tijd een blik in den gang. Eensklaps verbeelde ik mij te zien dat hij de trap op kwam en langzaam door den gang liep.

„Ik zag hem al dien tijd volkomen duidelijk; hij naderde met zijn bekenden glimlach en ik stond op om hem tegemoet te gaan. Maar op 't zelfde oogenblik verdween de verschijning. Na een half uur kwam mijn man werkelijk. Ik was volkomen gezond toen ik dat visioen had".

Hier is het visioen gesuggereerd door sterke, mogelijk

ietwat angstige, verwachting; haar volle aandacht was gericht op 't komen van haar man; in die stemming verwart de dame het beeld harer fantasie met een werkelijk zintuigelijke waarneming, de sterke concentratie van haar aandacht vormt dat fantasiebeeld en veroorzaakt de hallucinatie.

't Zelfde kan al 't gevolg zijn door suggestie door anderen.

Een meisje verhaalt: „Ik verbeeldde me eens een vrouw aan mijn bed te zien; mogelijk heb ik dit ook werkelijk gezien. Ik was ongeveer 16 jaren oud en deelde mijn kamer met een meisje dat een paar jaren ouder was. Op zekeren nacht maakte zij mij plotseling wakker en vroeg mij of ik iets zag. Op dat oogenblik meende ik een groote, grauwe gestalte bij mijn bed te zien en toch maakte dit geen bijzonderen indruk op mij".

Of het andere meisje nu werkelijk iets gezien heeft of niet, doet hier niets ter zake. Maar de hallucinatie der jongste was veroorzaakt door de suggestie der andere; door die plotselinge, onverwachte vraag, concentreerde haar aandacht zich op den inhoud dier vraag en haar fantasie ziet dadelijk een beeld dat daaraan beantwoordt. Het donker en het plotseling wakker worden, maken het optreden der hallucinatie zeer gemakkelijk; maar de eigenlijke oorzaak ervan was de vraag van het andere meisje.

Een zeer enkele maal kan een hallucinatie, evenals een zoogenaamd voorgevoel, een voorspellend karakter hebben. Dit is zeer verklaarbaar. Of een droom, een voorgevoel enz. werkelijk iets voorspeld heeft, kan alleen uitgemaakt worden door 't feit dat daarop volgt. En alleen die feiten blijven in onze herinnering achter. Maar nu herinnert men zich een sterke hallucinatie veel eerder dan een droom, en zoo meent men dat ze „toch werkelijk is uitgekomen". Al de andere die niet vervuld zijn of „niet uitkwamen" worden natuurlijk vergeten.

Van oude dagen afaan, tot nu toe, heeft het bijgeloof allerlei kunstmiddeltjes aangewend om hallucinaties op te wekken of te suggereeren. 't Meest gebruikelijke middeltje

is het volgende. Men kan zoogenaamde kristal-visioenen opwekken. De straks genoemde Engelsche schrijfster beproefde dit vaak bij zich zelve en bij anderen. Ze nam een bal van gebogen glas dat met een zwarte stof werd omgeven, en zoo geplaatst, dat geen reflex van de voorwerpen in de kamer daarin kon worden opgevangen. Men kan dan de verbeelding van iemand zoo prikkelen, dat hij meent iets bepaalds in dien glazen bol te zien. Nu wist men, reeds in oude dagen, dat niet iedereen geschikt is van zoo'n hallucinatie, daarvoor gebruikte men voor de proefneming 't liefst zenuwzwakke vrouwen en kinderen. Ook heden ten dage houden hoofdzakelijk vrouwen zich met die kunsten bezig en ... kristal-visioenen worden gemakkelijk opgewekt.

In zulk een „kristal-gezicht" ziet men vaak bijzonderheden die reeds lang uit 't geheugen verdwenen waren. Indrukken die men in den loop van den dag ontving lieten geen spoor in 't bewustzijn achter; toch waren ze daarin gebleven en, bij het visioen, kwamen ze weer te voorschijn.

„Ik zie" — zegt de schrijfster — „in een kristal een donkeren muur waarover een witte jasmijnstruik hangt. Ik vraag mij af waar ik dien kan gezien hebben en herinner mij volstrekt niet, iets dergelijks, dat ook in de straten van Londen zelden voorkomt, gezien te hebben. Ik besloot denzelfden weg nog eens af te leggen langs welken ik straks gegaan was en op zulk een muur te letten. Den volgenden dag werd het raadsel opgelost. Ik vond werkelijk dien muur en herinnerde mij nu daar, in ernstig gesprek verdiept, met een bekende gestaan te hebben. Ik had ten slotte vluchtig op dien muur gelet en toch was 't beeld ervan in mijn gedachten opgenomen".

Soms treden de onbewuste voorstellingen in zulk een dwazen vorm op, dat er ernstige studie toe noodig is, om den oorsprong ervan terug te vinden. Maar altijd, wanneer men slechts nauwkeurig zoekt, verliest een visioen, zelfs een „voorspellend", dadelijk het bovennatuurlijk karakter

Van groot belang is ook de vraag, naar den psychischen toestand waarin de „kristal-ziener" gedurende zijn visioen verkeert, omdat daardoor veel verklaard wordt. Herhaalde onderzoekingen hebben aangewezen, dat een eigenaardige slaap- of dommel-toestand, die veel op hypnose gelijkt, noodzakelijk is voor het optreden van spontane hallucinaties. De visionaire toestand gaat, bij de kristal-profeten, gemakkelijk over in een hypnotischen. Dat is dan te eerder verklaarbaar, omdat het staren op een blinkend voorwerp een der middelen is die de hypnotiseur gebruikt. Bij spontane hallucinaties neemt men dan ook meestal een starenden blik waar en een gevoelloosheid voor uitwendige prikkels. Het optreden van onbewuste voorstellingen in het bewustzijn, gelijkt zeer veel op een plotselingen slaaptoestand die, in zijn eenvoudigsten vorm, een bloote afgetrokkenheid is, een „soezen", dat zeer licht in een toestand overgaat die zeer veel op hypnose gelijkt. Men kan dien toestand het best vergelijken met een half-slapen en half-waken, waarin men niet rechtstreeks droomt, maar toch weinig of niets bemerkt van 't geen rondom ons voorvalt.

Automatische bewegingen.

Automatisch noemt men die bewegingen die niet direct in verband staan met den inhoud van 't bewustzijn van den persoon, en niet door een uitwendigen prikkel worden te voorschijn geroepen; ze zijn dus slechts een eigenaardige vorm waarin onbewuste voorstellingen zich openbaren. Automatische bewegingen gelijken veel op slaapwandelen in wakenden toestand. Wij hebben allen de ervaring van zulke bewegingen en handelingen. Zoo kunnen vrouwen een levendig gesprek voeren, en toch tegelijkertijd met een handwerkje bezig zijn. Ook vele mannen spelen onbewust met een voorwerp dat ze in de hand hebben, terwijl ze druk en ernstig disputeeren. In dezelfde omstandigheden zijn anderen, „in de hitte van een dispuut, vaak gewoon op een papier dat voor hen ligt te krabbelen, hun naam in

monogrammen te schrijven, enz. Neemt men onverhoeds dit papier weg, dan hebben ze gewoonlijk geen voorstelling van 't geen ze gedaan hebben. Meestal werken de oogen bij dat krabbelen mede en ziet men toch niet naar het papier. Die handelingen worden n.l. door zekere voorstellingen veroorzaakt, maar men is zich daarvan niet bewust. Tusschen dat gekrabbel en de mededeelingen die, bij de spiritistische seances door middel der planchette, der psychograaf, of met potlood en papier gegeven worden, liggen slechts enkele schreden.

Nu kan niet iedereen automatisch schrift, waarin een bepaalde zin ligt, voortbrengen; velen brengen het niet verder dan tot het teekenen van eenige onbeteekenende lijnen en cirkels, maar waar een bepaalde aanleg aanwezig is, zal voortdurende oefening in het automatisch schrijven, terwijl de gedachten zich met iets anders bezig houden, belangrijke resultaten kunnen geven. 't Komt er nu maar op aan, voor die onbewuste handelingen een wijze te vinden waarop ze zich kunnen openbaren. Wanneer die tot het bewustzijn zullen doordringen, dan is daarvoor noodig een toestand van afgetrokkenheid of half-slapen, waarin men door het turen op een blinkend voorwerp kan gebracht worden. Maar om dit in bewegingen te uiten, is zulk een toestand overbodig; het komt er dan slechts op aan, het bewegings-apparaat zoo gemakkelijk mogelijk in beweging te brengen. Bij natuurlijken aanleg en volhardende oefening, wordt dit hoe langer hoe gemakkelijker. Er is dus een zekere mediumitische aanleg voor noodig, door automatisch schrift bepaalde mededeelingen te kunnen doen.

Een der leden van de Society for Psychical Research deelt, ten opzichte hiervan, 't volgende mede. „Ik wilde — zegt hij — weten of ik zelf automatisch kon schrijven m. a. w. of ik een zoogenaamd schrijfmedium was. Ik nam daartoe ettelijke proeven, met zekere tusschenruimten. De eerste maal werd ik geboeid, de tweede verrast; den derden keer geloofde ik half romantische, half plechtige ervaringen op te doen,

eindelijk... liep al dat verhevene op het belachelijke uit." Hij ging daarbij te werk op de volgende manier. Hij deed, in gedachten, een bepaalde vraag en wachtte nu kalm af wat zijn hand en zijn potlood zouden antwoorden. Bij een dier latere proeven — zeker de belangrijkste — luidde de vraag: „wat is de mensch?" Antwoord: Tefi Hasi Esbie Lies. Vraag: is dit een anagram? Antw.: Ja. Vraag: uit hoeveel woorden bestaat het? Antw.: 5. Vraag: Wat is het eerste woord? Antw.: Zie. Vraag: Wat is het tweede woord? Antw.: Eeeeee. Vraag: Zie. Beteekent dit, dat ik zelf het maar moet uitleggen? Antw.: Beproef het! Ik vond in die letters den volgenden zin: Life is the less able (het leven is het minst waardvolle). Ik was verbaasd over den schijnbaar onafhankelijken wil en het verstand dat zich in zulk een anagram openbaarde en ik werd nu voor een kort oogenblikje een geloovig spiritist. Vol eerbied deed ik toen de vraag: Wie zijt gij? Antwoord: Clelia. Vraag: Zijt gij een vrouw? Antw.: Ja. Vraag: Hebt gij eens op aarde geleefd? Antw.: Neen. Vraag: Wilt ge? Antw.: Ja. Vraag: Wanneer? Antw.: Zes jaren. Vraag: Waarom spreekt gij met mij? Antw.: Eif Clelia e l. Met klimmende verbazing legde ik dit zoo uit: I Clelia feel (Ik Clelia voel). Vraag: is dit juist? Antw.: Eif Clelia e l 20. Vraag: Zij gij 20-jaren oud? Antw.: Eeuwig. Vraag: Wat beteekent dan 20? Antw.: Woorden. Hiermede was 't onderhoud afgeloopen. Den volgenden dag was deze vrager vrij wel van zijn spiritistische neigingen genezen, daar Clelia met ronde woorden haar eigen bestaan loochende en de nuchtere verklaring gaf, waarvan hij dadelijk overtuigd was, dat hij alleen met zich zelven gesproken had. Alleen het woord Clelia had hij vroeger nooit gehoord.

Bij een hoogere ontwikkeling der mediumiteit kunnen vele nog merkwaardiger verschijnselen plaats hebben; het medium schrijft over dingen die het volkomen onbekend zijn en in een taal die het volstrekt niet kent. Intusschen is bij nauwkeurig onderzoek gebleken, dat altijd, al was het jaren geleden, iets van dat alles door het medium geweten was.

Hier was dat alles echter verzonken in het diepste van het onbewustzijn, maar werd nu daaruit te voorschijn geroepen. Zoo ontstond het geloof in het overdragen van gedachten en vele van de grootste geheimzinnigheden der spiritistische seances, worden op die wijze zeer natuurlijk verklaard.

Op dezelfde wijze waarop automatisch schrift ontstaat, kan ook automatisch *spreken* worden veroorzaakt. Bij een volkomen normaal mensch zal dit echter in wakenden toestand, nauwelijks verneembaar zijn. De spreekmediums zijn altijd in trance, de hoogste vorm der mediumiteit. Intusschen is automatisch spreken of liever, een zwak automatisch fluisteren, niets ongewoons.

„Ik heb" — zegt Dr. LEHMANN — „vaak de gelegenheid gehad dit bij mijzelven waartenemen; wanneer ik, door de lezing van een boek, geschreven in een moeilijke, vreemde taal vermoeid, het boek neerlegde en aan andere dingen dacht, betrapte ik niet zelden mijzelven er op, dat ik er mede voortging, in die taal een of meer goed gelukte zinnen te vormen. Die zinnen stonden — voorzoover ik me herinner — nooit in verband met dat waaraan ik op dat oogenblik, dacht. Ik hoorde natuurlijk niet wat ik zeide, maar die automatische bewegingen waren vaak zoo sterk, dat ze mijn aandacht trokken. Ze waren dus even krachtig als het onwillekeurige fluisteren dat de oorzaak is van het zoogenaamde overdragen van gedachten."

Meer ingewikkelde automatische bewegingen komen bij normale individuen, bijna nooit voor. Onder sterke gemoedsaandoeningen of bij tijdelijke zenuwzwakte, kan het evenwel voorkomen, dat overigens normale personen dingen doen, die ze zich slechts ten deele bewust zijn en die ze niet meer volkomen met hun wil beheerschen. Bij mediums van professie die een ander, b.v. een overledene willen voorstellen of schrijven willen wat die overledene hen dan zou hebben ingegeven, komt het voor dat zij zich zoo met deze vereenzelvigd hadden, dat ze werkelijk automatisch gingen schrijven en zich zelven er niet van bewust waren op welke manier ze geschreven hadden.

Zoo kan het voorkomen dat zelfs een medium een geloovig spiritist wordt, hoewel hij weet in niet de minst werkelijke betrekking tot de overledenen, die hij oproept, te staan. Iets dergelijks zien we bij een geoefenden pianospeler, die de oogen gericht houdt op het muziekblad terwijl zijn vingers tegelijkertijd de juiste toetsen aanslaan, wat door velen automatisch geschiedt. 't Is dus geenszins bevreemdend dat, wanneer een medium zijn kunsten vertoont, alle aanwezigen, en soms hij zelf ook, vast gelooven dat hier vreemde onbekende krachten in 't spel zijn. Dat dit medium 't best kan werken, wanneer hij zoogenaamd in trance is, spreekt wel vanzelf; hoewel hij dan niet geheel daarin verkeert, maar, in een toestand is die op de grens staat tusschen het volle bewustzijn en het in trance zijn. De slotsom waartoe alle onderzoekers komen is deze, dat nooit en nergens onbekende, geheimzinnige krachten behoeven verondersteld te worden.

Toeval. Telepathie. Helderzien.

We hebben gezien dat, hoewel niemand zal beweren dat alle onbewuste psychische verrichtingen geheel verklaard zijn, deze altijd gehoorzamen aan de ons bekende psychologische wetten; ze zijn altijd de reproductie van onbewuste voorstellingen, opgewekt òf door een zinnelijken prikkel, òf door een reeks van onbewuste voorstellingen. Een groot gedeelte van het bijgeloof van alle volken en tijden wordt zoo gemakkelijk verklaard en gerangschikt onder bekende psychologische wetten.

Het is voor de uitingen van het onbewuste karakteristiek, dat het individu, onder den invloed daarvan, vaak een weten openbaart dat, schijnbaar althans, niet langs natuurlijken weg, door waarneming of nadenken, zijn eigendom is geworden. Natuurlijk was dat koren op den molen van het bijgeloof; men moest wel aannemen dat sommige menschen de gave hadden waar te nemen wat gelijktijdig op verren afstand geschiedde of in de toekomst geschieden zou. Nu is het zeker, dat dit helderzien en die voorzeggingen vaak

een reëelen grondslag hebben en niet eenvoudig zijn verdicht. Die z.g. profetische gaven steunen, ontegenzeggelijk op feiten. Dit te ontkennen zou zeer lichtvaardig en onwetenschappelijk zijn. Maar de jongste onderzoekingen hebben bewezen, dat die verschijnselen toch alleen uitingen zijn van het onbewuste zieleleven van het individu. In verreweg de meeste, zoo niet alle gevallen, is later gebleken dat oude, sinds lang vergeten, in het onbewuste teruggezonken ervaringen de laatste oorzaak waren van die schijnbaar wonderbaarlijke openbaringen.

Toch blijven er tal van gevallen over, waarin men, ook na nauwkeurig onderzoek, niet kan uitmaken langs welken weg de helderziende tot zijn weten is gekomen. De verhalen die de spiritisten ons daarover doen zijn te bekend dan dat wij voorbeelden behoeven aan te halen; dat iemands sterven te voren is waargenomen op verren afstand, dat men gevoelt welk ongeluk elders plaats vindt enz. enz. De vraag is dus: is hier toeval in 't spel of bestaat de gave der voorspelling werkelijk?

Toeval in den letterlijken zin van het woord, bestaat niet; alles wat geschiedt heeft zijn oorzaak. Maar, wanneer twee voorvallen, in zekere punten, met elkâar overeenkomen, behoeft deze overeenkomst nog niet uit dezelfde oorzaak voort te komen. Wanneer men een vriend op straat ontmoet, kan dit 't gevolg zijn van een gemeenschappelijke oorzaak, een afspraak of zoo iets; maar 't kan ook het gevolg zijn van twee, geheel van elkâar onafhankelijke, oorzaken. In dit laatste geval noemt men het „toevallig." Wanneer A een hallucinatie of een droom heeft dat zijn vriend B in een vreemd land sterft, kan dit samentreffen tusschen A's hallucinatie en B's dood toevallig zijn of 't gevolg van een tusschenliggende oorzaak, b.v. een vroeger ontvangen bericht van de ziekte van B. In de meeste gevallen is zulk een oorzaak wel te vinden. Maar niet altijd is dit het geval en dus blijft de vraag: staan voorspelling en vervulling met elkaar in causaal-verband, of bestaan er totnutoe onbekende oorzaken die de voorspelling veroorzaakt hebben?

Nu zou men moeten kunnen weten hoevele malen een voorspelling vervuld, een hallucinatie verwezenlijkt is en hoevele malen niet. En 't zal wel onmogelijk zijn dit uit te maken; want dan zou men met alle dergelijke gevallen op de geheele aarde bekend moeten zijn.

En ook in de gevallen waarin 't geen men droomde, of in hallucinatie zag, door de uitkomst werd bevestigd, zou men om een bevredigend resultaat te vinden, telkens moeten vragen of geen zeer natuurlijke oorzaken in het spel waren. Dat over zulke trance-mededeelingen belangrijke berichten de ronde doen, weten we allen; maar hoe ze veroorzaakt zijn blijft onbekend. Dit is zeker, de telepathische krachten worden eerder door het onbewuste, dan door het bewustzijn van den afzender veroorzaakt.

Wil men uit de vele een voorbeeld van voorzegging of van „helderziendheid" hebben, dan wijzen we op het volgende door Miss Goodrich—Trear, in de meergemelde Proceedings medegedeeld. „In een kristal-visioen — zegt ze — zag ik de gestalte van een man, die aan een smal venster leunde en in de kamer zag. Zijn gelaat was, naar 't mij voorkwam, gesluierd, zoodat ik het niet goed kon zien. Maar ik bleef niet lang naar dat beeld zien, omdat het kristal dien avond zeer beslagen en het beeld niet aangenaam was. Ik nam aan, dat het zien van dat beeld alleen 't gevolg was van gesprekken der laatste dagen over een inbraak en diefstal, en met een zekere voldoening overtuigde ik mij ervan dat het eenige venster van het huis, dat evenals dat van 't visioen, vier ruiten had, zoo was geplaatst dat men er van buiten niet kon bijkomen tenzij met groote moeite. Drie dagen daarna ontstond er brand in diezelfde kamer; door de rook moest de brandweer van buitenaf daar binnendringen en de man die 't eerst binnendrong had een natten doek voor het gezicht om zich voor den rook te beschermen." — Was dit eene voorspelling of helderziendheid, dus een bewijs van een geheime kracht waarover Mevr. G. kon beschikken? Of was de eerste door haar zelven gegeven verklaring de eenvoudigste, dat het

visioen 't gevolg was van genoemde gesprekken? Is wat later gebeurde onwillekeurig in verband gebracht met zulk een visioen? Ons dunkt dat het antwoord niet moeilijk te geven is. Noch de brandweerman, noch eenig schepsel ter wereld kon trouwens weten, dat er drie dagen later in die kamer brand zou ontstaan. Was Mevr. G. dan helderziend? Maar laat men tevens even vragen wat dat beteekent. Wanneer een sterrenkundige kan voorspellen, dat op zekeren dag van 't jaar, op een bepaald uur, een maansverduistering zal plaats hebben, is dit omdat hij de plaatsing der hemellichamen kent en de wetten volgens welke ze zich bewegen; hieruit kan hij natuurlijk afleiden welke gebeurtenissen aan 't hemelruim zullen te verwachten zijn. Men zou dus 't zelfde van den „helderziende" den clairvoyant, moeten aannemen: dat hij op een gegeven oogenblik zulk een kennis van den geheelen wereldtoestand had, dat hij daaruit kon afleiden wat op een bepaalde plaats en op een bepaald tijdstip zou gebeuren. Kennis te hebben van de wereldtoestanden gelijkt sprekend op een soort alwetendheid. De spiritistische methode helpt ons hier niet; want al de geloovige spiritisten kennen aan de „geesten" geen alwetendheid toe. De helderziende heeft dus zijn kennis niet verkregen door de mededeeling van een welwillenden geest langs telepathischen weg en een andere weg is er toch niet.... den mensch de gave van helderziendheid toe te kennen is eenvoudig *onzin*. Dit geval met dien brandweerman is zoo verklaarbaar mogelijk en dit kan op alle andere gevallen worden toegepast. Mevr. G. beschouwde aanvankelijk het visioen als een gevolg van gevoerde gesprekken; toen de brand uitbrak en het visionaire beeld in haar herinnering reeds een weinig verbleekt was, vond zij zulk een gelijkheid tusschen beide gebeurtenissen dat haar visioen, voor haar bewustzijn, helderziendheid werd. Zoo gaat het: door een geringe geheugenfout kan een visioen op een vrucht van helderziendheid gaan gelijken. — En dan nog eens: hoe bitter weinig van de voorgevoelens en ge-

zichten en voorspellingen worden door den uitslag bevestigd!

Wanneer eens de wet van de inwerking van het onbewuste op het bewustzijn geheel wordt gekend, zal ook het laatste overblijfsel van deze soort van bijgeloof voor goed verdwenen zijn.

HOOFDSTUK XXXII.

Suggestie.

De richting van onze aandacht, onze opmerkzaamheid, kan door twee groepen van oorzaken bepaald worden: door uiterlijke prikkels onzer zintuigen en door den inhoud van ons bewustzijn zelf, door voorstellingen die krachtig op ons gevoel inwerken. In 't eerste geval zeggen we, dat de aandacht *onwillekeurig* getrokken werd; in het tweede, dat ze *willekeurig* op de voorstelling gericht werd. In het dagelijksche leven wisselen beide factoren elkaar voortdurend af: nu eens worden we onwillekeurig geboeid door de prikkels der buitenwereld, dan weder verdiepen we ons in onze eigene beschouwingen en overpeinzingen en vestigen daarop willekeurig onze aandacht. — Nu is dit bij alle menschen volstrekt niet gelijk. Sommigen kunnen, veel minder dan anderen, aan hun aandacht een bepaalde richting geven, zoodat een uitwendige prikkel hen spoedig afleidt. Dat zien we steeds bij kinderen en zeer eenvoudige menschen. De willekeurige richting der opmerkzaamheid wordt altijd bepaald door den inhoud van het bewustzijn van een individu; onze eigene gedachten en gevoelens geven aan onze aandacht een bepaalde, willekeurige richting. Hoe minder ontwikkeld het bewustzijn is, hoe minder ook sprake kan zijn van een willekeurige bepaling van onze aandacht. Bij een klein kind is de aandacht geheel onwillekeurig; wanneer het schreit over 't een of ander dat het leed doet, zal het daarmede niet ophouden voordat een andere prikkel zijn aandacht boeit;

dan gaat het plotseling van schreien over tot lachen. De scherpste tegenstelling daarmede vormt de volwassene, diep nadenkende man, wiens aandacht slechts voor een oogenblik, en zoolang hij 't wil, door een uitwendigen prikkel geboeid wordt. De inhoud van zijn bewustzijn regelt zijn aandacht, wat bij een kind 't geval niet kan zijn.

Hoe minder nu de aandacht van een mensch willekeurig bepaald is d.w.z. door het eigen bewustzijn, hoe spoediger hij door een uitwendigen prikkel geboeid wordt, hoe vatbaarder hij ook is voor *suggestie*. De prikkel die ingrijpt en de aandacht boeit noemt men suggestie of ingeving. Een kind en een eenvoudig, minder ontwikkeld mensch is buitengewoon vatbaar voor suggestie (suggestief) d.w.z. vatbaar voor indrukken van buiten; hoe rijker het verstands en gevoelsleven ontwikkeld is, hoe minder de indrukken van buiten invloed oefenen. De suggestibiliteit is dus een zeer normale toestand; ieder mensch is, min of meer, vatbaar voor suggestie. En 't spreekt vanzelf, dat het verreweg het gemakkelijkste is zich te laten suggereeren, men behoeft dan zijn wil niet te doen gelden.

Houdt men het totdusver gezegde in 't oog, dan is daarmede ook de werking der suggestie beschreven. Wanneer de aandacht door een bepaalde voorstelling geboeid wordt, kan — op dat oogenblik — niets anders tot het bewustzijn doordringen; alleen die toestanden zullen gereproduceerd worden, die met de gegeven voorstelling verbonden zijn. Nu kunnen, naar omstandigheden, met een bepaalde voorstelling andere voorstellingen, bewegingen of organische veranderingen geassocieerd zijn. De aard der suggestie bepaalt nu de werking ervan. Wat heeft nu invloed op de suggestibiliteit?

We ontvangen de meeste prikkels, die invloed oefenen op ons denken en doen, van andere menschen. De omgang met anderen werkt suggereerend; hoewel ook andere invloeden, b.v. natuurverschijnselen dezelfde werking kunnen doen, en niet alleen deze maar ook zeer gewone dingen. Wil men een paar voorbeelden?

Wanneer men op een hoog punt staat en in de diepte ziet wordt men min of meer duizelig; het zien van de diepte roept de voorstelling van vallen op en die voorstelling kan zoo levendig worden, dat ze een sprong in de diepte veroorzaakt. Vooral is dat 't geval op plaatsen waar geen hek of balustrade is; wordt slechts een dun touw langs de diepte gespannen, den kan de anders duizelige kalm blijven. Zoo verhaalt Stoll in zijn belangrijk werk: „Suggestion und Hypnotismus in der Völkerspsychologie" dat de Niagara waterval tal van menschen gedrongen heeft in 't bruisende water te springen. Een Zwitsersche dame verklaarde hem, dat ze bij een bezoek aan de Niagara, de fascineerende macht ervan zoo sterk gevoelde, dat haar geleider haar slechts met geweld kon terughouden van het doen van den doodelijken sprong.

Maar de sterkste suggestie gaat uit van menschen, òf door bepaalde handelingen òf door de spraak. Deze laatste vooral werkt sterk suggereerend, vooral wanneer op het gevoel gewerkt wordt. En vooral de liefde is van zooveel invloed op de suggestie. Een mensch voor wien we sympathie gevoelen oefent een sterken invloed op ons, sleept ons mede door zijn woord, boeit en bindt ons; terwijl iemand voor wien we niets gevoelen, ons volstrekt koud laat en ons zeker nooit onder zijn invloed kan brengen. En dan werkt het gesproken woord vooral suggestief, wanneer de klank van de stem ons aangenaam aandoet en de persoonlijkheid van den spreker iets aantrekkelijks heeft. Naast liefde en genegenheid is de kracht van het vertrouwen bijzonder groot. Geeft iemand, in wien wij vertrouwen stellen ons een raad, dan wordt ons doen en laten dadelijk door hem beheerscht. Geeft daarentegen iemand wien we wantrouwen ons dienzelfden raad, dan zouden we licht geneigd zijn juist het tegenovergestelde te doen van 't geen hij ons aanraadt. In beide gevallen meenen wij zelfstandig te oordeelen en te handelen, maar in werkelijkheid staan we onder den machtigen invloed van een mede mensch. Ook de eerbied voor hooger geplaatsten werkt suggereerend, al willen we dat ook niet

erkennen. In het spreekwoord: zoo de heer is, is zijn knecht" ligt zoo heel veel waarheid. Eindelijk werkt vooral angst suggereerend. Wanneer men iets onaangenaams verwacht, wordt de aandacht steeds daarop gericht en doen we al het mogelijke om dat onaangename te vermijden. Is men angstig voor een mensch, dan behoort er vrij wat zelfbeheersching toe, om zich aan zijn invloed te onttrekken. Men meent natuurlijk, dat hij dien men (vreest) de macht heeft ons kwaad te doen, en al is dit geenszins het geval, wij meenen het toch en die waan beheerscht ons denken en doen. Vandaar dat, ten allen tijde, toovenaars en waarzeggers zulk een verbazenden invloed hadden op anderen; zelfs ontwikkelde menschen kunnen zich daaraan niet onttrekken. Meermalen — zegt Dr. L. — heb ik bij jonge meisjes katalepsie kunnen verwekken door haar hand op de mijne te leggen en haar gedurende eenigen tijd scherp aan te zien; wanneer ik haar dan verzocht de hand terug te nemen, konden zij dat niet onmiddellijk doen.

Een vreemd verschijnsel is daarbij de contra-suggestie die, bij vrees, zoo gemakkelijk wordt opgewekt. Vooral geschiedt dit vaak bij een verbod. Vestigt men iemands aandacht op 't geen men hem verbiedt, dan zal men zien dat hij juist wat hem verboden wordt, niet of nauwelijks kan nalaten; onwillekeurig zal hij juist telkens beproeven het te doen.

Maar vooral het geloof, de vaste overtuiging, heeft een sterk suggereerende kracht, onverschillig of dit een politieken, religieuzen of wijsgeerigen inhoud heeft; wat met die overtuiging overeenstemt wordt onmiddellijk door ons voor waarheid aangenomen. Dit berust op het gevoel dat door overeenstemming bij ons wordt opgewekt; dit gevoel is voor vele menschen het eenige criterium der waarheid. Wat men vooroordeel noemt, is daarvan het noodzakelijk gevolg. Is men in een bepaalde overtuiging „bevangen", dan zal men slechts oogen hebben voor 't geen daarmede overeenstemt en de feiten die er tegen pleiten eenvoudig over 't hoofd zien en ternauwernood daarop letten.

Natuurlijk kunnen ook meerdere factoren, met elkaar vereenigd, de suggestibiliteit verhoogen. De *massale* suggestie is daarvan het sprekendst bewijs. 't Is een feit, dat een groote menigte tegelijk gesuggereerd kan worden. De eerste kruistocht is daarvan 't voorbeeld. Het „God wil het!" van Peter van Amiens deed duizenden naar de wapens grijpen ter bevrijding van het Heilige Graf. Bij die duizenden werd, op 't zelfde oogenblik, dezelfde hallucinatie verwekt. Hoe dit mogelijk is, is nog niet voldoende te verklaren, maar de ervaring kan het ons telkens leeren. We weten allen hoe een welsprekend redenaar een groot auditorium beheerscht, en, naar men 't noemt, mede sleept, „aan zijn lippen doet hangen". De hoorders zijn onder de bekoring van zijn woord, van zijn geheele persoonlijkheid. En de opmerking is terecht gemaakt, dat de massa eerder gesuggereerd wordt, dan een enkel persoon. Dat suggestie voor het bijgeloof van groote beteekenis is, wordt duidelijk en verklaarbaar, wanneer men weet welken invloed dit kan hebben op zintuigelijke waarnemingen, herinneringen, zelfs op lichamelijke toestanden en verrichtingen.

Gesuggereerde hallucinaties.

Onderscheidene physiologen hebben aangetoond dat men, door voortdurend de aandacht te vestigen op een geheugen- of fantasiebeeld, zich dit zoo levendig en duidelijk kan voorstellen, alsof het een werkelijke zintuigelijke waarneming was. Ook gehoorvoorstellingen kunnen op deze wijze gewekt worden. 't Spreekt vanzelf, dat dit bij allen niet in dezelfde mate mogelijk is, zelfs zijn er die daarvoor volkomen onvatbaar zijn. In den regel zullen de hallucinaties niet met 't geen werkelijk is waargenomen verward of vereenzelvigd worden, daar men zich ervan bewust is, ze willekeurig en zelfs met eenige inspanning, te hebben opgewekt.

Maar dit laatste heeft niet altijd plaats; 't kan zijn dat het hallucinatiebeeld voor iets werkelijks gehouden wordt. Dit kan geschieden, wanneer, bij sterke suggestibiliteit, de

aandacht geruimen tijd, onafgebroken op een geheugenbeeld gevestigd is. Hiervoor kunnen verschillende oorzaken zijn. Soms is het suggestie door anderen, wanneer het beeld dat gezien zal worden, nader besproken of beschreven wordt en de aandacht daardoor gericht wordt op de voorstelling die zal worden gewekt; soms is het auto-suggestie, door angst of verwachting in 't leven geroepen. In beide gevallen kan de concentratie van aandacht uitwerken, dat de voorstelling eene hallucinatie wordt en zoo duidelijk de gestalte van een zintuigelijke waarneming aanneemt, dat ze daarmede vereenzelvigd wordt, daar het individu zich weldra niet meer ervan bewust is, dat hij zelf de voorstelling heeft in 't leven geroepen.

Het kan gebeuren dat een visioen door den een op den ander wordt overgedragen. Wanneer men 't geen men meende te zien levendig beschrijft, zal 't gevolg spoedig zijn, dat de andere wien men de beschrijving gaf, zelf dat ook meent waar te nemen.

Dat het *zien van geesten* ook, in de meeste gevallen tot suggestie moet worden teruggebracht behoeft nauwelijks gezegd te worden. Ook hier is òf suggestie van anderen, òf auto-suggestie in 't spel. Wanneer een mensch aan 't bestaan van geesten gelooft en verwacht ze, op een bepaald tijdstip, te zullen zien, dan zal de vermeerderde suggestibiliteit ook maken, dat hij op dat oogenblik een sterke hallucinatie krijgt. De Schamaan of tooverpriester, over wie we in ons geschiedkundig overzicht spraken, (1) ziet in zijn geëxalteerden toestand geesten in de gedaante van menschen of dieren. De aanwezigen zien den geest niet, maar meenen een blauwen rook te zien die uit hem opstijgt, en dit acht men een bewijs, dat de geesten uit hem uitgaan. De meeste lichtverschijnselen en gematerialiseerde geestverschijningen, die in de spiritistische seances worden waargenomen, zijn hallucinaties.

Men zegt dat deze bewering niet anders is dan een

(1) blz. 13.

hypothese. De spiritisten vragen ons: „vanwaar weet men dan, dat geesten in werkelijkheid niet bestaan?" Ons antwoord is: dat het vrij ongerijmd is, een zoo vreemde hypothese van de medewerking van geesten aan te nemen, zoolang men die verschijningen langs zeer natuurlijken weg verklaren kan. De bewijslast rust op hen; zij moeten bewijzen dat ze recht hebben hun verklaring in de plaats van onze, zeer natuurlijke, te stellen; zij moeten bewijzen dat die geestverschijningen, niet door hallucinaties verklaard kunnen worden, tenzij een bewust bedrog of trance-werking van mediums in 't spel is. Dat wij werkelijk met hallucinaties te te doen hebben, blijkt hieruit, dat alleen de geloovige de „geesten" ziet. Geloof behoort er dus bij; waar sterk geloof is, wordt de verwachting gespannen en een hallucinatie is bijna onvermijdelijk het gevolg. Waarom ziet de kritische onderzoeker in de spiritistische zittingen de geesten dan niet, tenzij het medium de rol van geest speelt? Zeker: er zijn, ook in onze dagen, bezetenen: ongelukkige zieken, hysteroepileptici, die niet door een priester, maar door een zenuwarts moeten behandeld worden. Waarom zien dan die geneesheeren nooit een geest, die een bezetene verlaat? Eenvoudig: *men ziet geen geesten, omdat ze niet te zien zijn.*

Ook de bovengenoemde *Odleer* [1]) behoort tot de gesuggereerde hallucinaties in verband met eenige andere psychische eigenaardigheden. Dat het Odlicht een bloot sebjectief verschijnsel is, dat alleen in het bewustzijn der sensitieven bestaat, blijkt reeds daaruit, dat het niet kon worden gefotografeerd. Men beweerde vroeger dat dit verklaarbaar was omdat die sensitieven grooter en sterker gezichtsvermogen hadden dan de gevoeligheid der fotografische plaat. Dat was 50 jaar geleden; nu zeker niet meer, nu de fotografie zulke snelle vorderingen maakte. De Society for Psychical Research heeft de gezichtsscherpte der sensitieven onderzocht en gevonden dat die volstrekt niet grooter is dan die van gewone menschen. Bovendien geven de nu overal

[1]) Blz. 146.

gebruikte platen, bij langdurige expositie, beelden weder ook van voorwerpen die zoo zwak belicht zijn, dat geen menschelijk oog ze kan zien. Met zulke platen heeft de beroemde Engelsche astronoom Huggins, een zeer bekwaam fotograaf, getracht reusachtig groote electro-magneten te fotografeeren, maar verkreeg nooit resultaat. Aan de magnetische polen is dus geen licht dat door het menschelijk oog kan worden waargenomen; wanneer de sensitieven dus beweren toch licht te zien, is dit bloot subjectief.

Maar 't is ook niet moeilijk te verklaren, hoe het Odlicht ontstaat. De suggestibiliteit speelt hier de hoofdrol. Wanneer men zeker verwacht iets te zien en zich inspant dit te zien, is de voorwaarde voor een hallucinatie vervuld. Dit verschijnsel treedt het best op, wanneer de proef genomen wordt in een absoluut donkere kamer waarin geen lichtstraal van buiten kan binnendringen. Onder zulke omstandigheden zullen de meeste menschen het beeld van een lichtenden rand zien aan het voorwerp waarover gesproken wordt. Gelooft nu een sensitief-mensch dat een zeker voorwerp op een bepaalde plaats in de ruimte is, dan verplaatst hij het beeld van dat voorwerp daarheen; m. a. w. hij meent dat voorwerp daar ook te zien; het geheugenbeeld treedt voor hem op. Bij zulke menschen wordt door de donkerheid hyperaesthesie, verscherping van zintuigen, veroorzaakt. Het is bekend dat bij blinden het gehoor en ook de tastzin zeer scherp zijn. Ditzelfde doet zich ook voor, al is 't in mindere mate, bij normale menschen die eenige uren achtereen in een volkomen donkere ruimte waren. Het gehoor en de temperatuur-zin worden zoo gevoelig, dat zelfs een zeer zwakke prikkel tot hun bewustzijn komt. Bij sensitief aangelegden is dit zeer zeker het geval. Zij nemen den allergeringsten zinnelijken prikkel waar en, wanneer ze niet gewoon zijn scherp waar te nemen, zullen ze meestal niet weten met welk zintuig ze iets waarnemen. Ze nemen onbewust waar, maar roepen een gezichtsbeeld van zeker voorwerp in hun herinnering terug. Wat een hallucinatie is, is voor

hun bewustzijn een product van 't geen zij werkelijk meenen te hebben waargenomen.

DR. LEHMANN deelt mede herhaaldelijk proeven te hebben genomen die altijd tot het gewenschte resultaat leidden. Willen we een gezichtsbeeld waarnemen, dan moeten we eerst een voorstelling hebben van het voorwerp dat we willen zien. Hoe de Odleen ontstaan is, is vrij duidelijk; het denkbeeld van een zwak noorderlicht aan een kunstmatige magneet is, theoretisch beschouwd, niet verwerpelijk. Reichenbach de ontdekker van dat licht, gebruikte voor zijn proefnemingen, eenige zeer suggestische vrouwen bij wie hij gemakkelijk de hallucinatie kon suggereeren; wanneer deze dan haar aandacht op een gezichtsbeeld gevestigd hadden, verklaarden ze dit duidelijk te zien, hij zelf zag nooit iets. Zonder vrees voor tegenspraak kan men vaststellen, dat de Odkracht die zulk een rol speelt in de geschiedenis van het occultisme, alleen een product is van suggestie.

Gesuggereerde voorstellingen en herinneringen.

Wanneer ons iets verhaald wordt, nemen we dit altijd voor waar aan, wanneer het niet ongeloofelijk is en we geen reden hebben aan de waarheidsliefde van den verhaler te twijfelen. Men stelt dan geen nader onderzoek in, al heeft men geen waarborg voor de juistheid van 't geen men ons mededeelde; door verklaarbare suggestibiliteit, dringt het dadelijk tot het bewustzijn door omdat het onze opmerkzaamheid getrokken heeft. De dagelijksche ervaring bewijst de juistheid dezer opmerking; zonder onder den invloed dezer suggestie te staan, zou het leven te midden onzer medemenschen een onmogelijkheid zijn. Verreweg 't meeste van 't geen men positief meent te weten is, goed beschouwd, slechts iets wat we gelooven; tengevolge van suggestibiliteit is het onmiddellijk in ons bewustzijn opgenomen, en heeft het ons denken en doen in een bepaalde richting geleid. Met uitzondering van mathematische waarheden die we alleen door

nauwkeurige berekeningen kunnen te weten komen en eenige natuurwetenschappelijke feiten, die we alleen door proefnemingen leerden kennen, berust al ons „weten" op onze gesuggereerde voorstellingen. Tal van planten en dieren hebben we nooit gezien, en we nemen toch het bestaan ervan aan, omdat we vertrouwen stellen in hen die ons daarover hun mededeelingen doen. Vooral geldt dit aardrijkskundige of historische mededeelingen. Als kind heeft men alles geloofd omdat het in het boek stond, of omdat de onderwijzer het ons mededeelde. Later heeft men, door eigen aanschouwing, de juistheid dier mededeelingen bevestigd gezien, en we hadden geen redenen aan 't overige te twijfelen.

Wanneer zoo ons weten, voor een groot deel *gelooven* is, geldt dit in sterker mate en in eigenlijken zin waar bijgeloof in 't spel is en vooral wat kerkelijke of dogmatische meeningen betreft. De leerstellingen der kerk zijn, van geslacht tot geslacht, door suggestie voortgeplant en voor waarheid aangenomen. Dit geldt vooral voor 't bijgeloof. Wanneer eerst het geloof aanwezig is, is de mensch bevangen en valsche waarnemingen bevestigen slechts zijn geloof.

Het duidelijkste openbaart zich dit in de ontwikkeling van het heksenwezen. Het geloof aan heksen ontstond, toen de kerk nog geloofde aan de mogelijkheid van tooverij. We hebben vroeger gezien, dat de kettersche sekten spoedig van hekserij beschuldigd werden. Mocht dit, in den eersten tijd, slechts nu en dan plaats hebben, langzamerhand werd ketterij met hekserij vereenzelvigd en vervolgde men de heksenvereenigingen die alleen in de verbeelding bestonden. In 't eerst wist men niet wat van die vereenigingen te denken; men had ze nooit gezien. Het geloof eraan moest eerst door prediking en geschriften, aan 't volk worden voorgesuggereerd. Toen dit geschied was, kwam er gang in de zaak. Wie in een zeker geloof bevangen is, vindt, in de gewone dagelijksche gebeurtenissen, licht iets dat zijn geloof schijnt te bevestigen. Zoo kon men, in de nietigste dingen,

sporen van hekserij en betooverij zien en de heksenprocessen werden telkens talrijker. Maar men ging verder. Men meende telkens bewijzen te vinden voor het behekst zijn. Het beste bewijs was het „Stigma diabolicum", het „duivelsteeken". Wanneer men in 't lichaam der beschuldigde een of twee gevoellooze plaatsen kon vinden, was de schuld bewezen en ieder verder onderzoek overbodig. Zulke gevoellooze plaatsen van 't lichaam kwamen vroeger vaak voor; men weet nu dat dit een karakteristiek symptoon is van hysterie. Daar hysterie vaak 't gevolg is van psychische verrichtingen, vooral meermaal door schrik en vrees wordt veroorzaakt, moest de angst voor een heks gehouden te worden die histerische verschijnselen doen toenemen en in een voor ons onbegrijpelijke mate. Ook 't gebruik van heksenzalf was 't gevolg van angst voor een heksenproces. Die zalven bestonden werkelijk en bevatten een narkotisch middel dat een diepen slaap met erotische droomen veroorzaakte. Werden die zalfjes aangewend, dan droomde men van heksendansen en erotische handelingen met duivels; het geloof aan de werkelijkheid dier booze wezens werkte natuurlijk sterk suggereerend. En zoo sterk kon de suggestie worden, dat vrouwen zich zelve van hekserij beschuldigden en bij den rechter aanklaagden, al wisten ze dat de vreeselijkste folteringen haar zouden worden aangedaan; wat eerst in den mensch is gesuggereerd wordt voor hem zoo tot werkelijkheid, dat hij dit niet langer van zijn fantasie kon onderscheiden. Suggestie kan een mensch zoover brengen, dat hij werkelijkheid en verdichting niet meer van elkaar onderscheiden kan. Daar, in die dagen, al de rechters bevangen waren in hun geloof aan hekserij, kan het veelvuldig voorkomen van die processen ons niet verwonderen, en behoeven wij zeker niet dadelijk boosaardigheid of bloeddorst te veronderstellen.

Maar ook nog andere zijn de gevolgen van suggestie: ze openbaart zich ook in *bewegingen* en *handelingen*. Iedere voorstelling van een beweging wekt onwillekeurig

het verlangen die ook te toonen, zichtbaar voor te stellen. Wekt men nu zulk een voorstelling op, dan zal de daaraan beantwoordende beweging vanzelf ook te voorschijn komen, wanneer men dit maar niet te voren heeft aangekondigd; want dan zal, in den regel, die beweging met kracht onderdrukt worden.

In het dagelijksch leven komen gesuggereerde bewegingen en handelingen telkens voor; en vaak zijn ze slechts een navolging van de beweging die een ander maakt. Nu is 't niet altijd uittemaken of hier suggestie in 't spel is, of wel een andere eigenaardigheid die we bij den mensch vaak aantreffen, namelijk de zucht iets na te doen. Dit laatste ziet men vaak bij kinderen die soldaatje-spelen, stoomboot-, spoor-spelen en dergelijke. Nu mag die zucht tot navolgen niet verward worden met suggestie-handelingen, daar deze veroorzaakt worden door een voorstelling die de aandacht in beslag neemt en tot die handelingen dwingt. Het volgende voorbeeld toont aan, wat we hier bedoelen. Het is een algemeen bekend feit, dat lieden, die gedurende vele jaren met elkaâr geleefd hebben, b. v. een echtpaar, in manieren, wijze van uitdrukking enz., sprekend op elkaar gaan gelijken. Een duidelijk bewijs voor de suggestieve kracht van het voorbeeld. Dat zulke menschen, met volle bewustzijn en opzettelijk, elkaâr nadoen, zal wel niemand beweren. Beide partijen nemen van elkaâr eigenaardigheden over, die zij zelve minder mooi vinden en dus niet verlangen na te volgen. Het is zeker veel moeilijker niet zoo te doen als men een ander ziet doen. Zoo komt het als vanzelf, dat men bij zekere gelegenheid die handelingen doet die men steeds voor oogen had. Op een gegeven oogenblik dringt zich de voorstelling van een handeling bij ons op en geeft aanleiding tot de handeling zelve; deze is dus gesuggereerd.

Is dit bij volwassenen 't geval, veel sterker komt dit voor bij het kind, wiens bewustzijnleven veel minder zelfstandig is en ook bij geestelijk minderwaardigen. De manieren, het optreden, de wijze van uitdrukking van een kind is meestal

de nauwkeurige afbeelding van zijn omgeving. Het kind doet wat het anderen ziet doen, omdat dit zijn aandacht boeit. Toch zijn, zelfs bij een klein kind, alle handelingen geenszins navolgingen die op ingeving berusten.

Is de suggestibiliteit, door welke oorzaken dan ook, verhoogd, dan kunnen niet alleen enkele bewegingen, maar zeer samengestelde *handelingen* ingegeven worden. Het vertrouwen in anderen gesteld is wel de meest voorkomende oorzaak van verhoogde suggestibiliteit. Wanneer een mensch zich geheel leiden laat door een ander in wien hij vertrouwen stelt, zonder eenige critiek of eenig overleg volgens den raad of de aanwijzing van een ander handelt, dan is die handeling zeker gesuggereerd. Dit wordt, ter rechter tijd, verricht, niet omdat het individu besloten heeft zoo te handelen, maar tengevolge van een uitwendigen prikkel, hier het woord van den ander dat hem geheel en al beheerscht. Dit heeft in 't bijgeloof, een beduidende rol gespeeld. Toen men nog geloofde dat zekere personen de gaven hadden in de toekomst te zien, heeft het vertrouwen in den waarzegger vaak de vervulling der voorzegging veroorzaakt, omdat de betrokken persoon, onder de suggestieve macht der „waarzegging" onbevreesd in overeenstemming daarmede handelde, zelfs dan wanneer hij de grootste lust had, anders te handelen. Hier werd men door de voorstelling beheerscht, gedwongen zoo te handelen en . . men deed alzoo. En hetzelfde verschijnsel doet zich nog telkens voor.

Uit dit alles is ook de groote invloed verklaarbaar die de astrologen der middeleeuwen hadden. Zij hadden de toekomst aangekondigd door waarneming van den stand der sterren, en 't volk verklaarde: „men kan zijn noodlot toch niet ontgaan." Wanneer vorsten er hofastrologen op na hielden die, bij alle gewichtige gebeurtenissen in de sterren den wil van het noodlot lazen, is dit geen ijdele formaliteit geweest. Men heeft historische bewijzen ervoor, dat vorsten de meest intieme handelingen verrichtten op het oogenblik dat de astrologen het gewenscht achtten om voor

de troonopvolging te zorgen. Waar zulk een vertrouwen is op de waarzeggerij, heeft de suggestie ook haar toppunt bereikt. Had b. v. de astroloog aangekondigd dat de vorst een veldslag winnen zou, dan streed hij met dubbelen moed en behaalde de overwinning.

Hoe sterk, zelfs heden ten dage, dat geloof aan den horoskoop nog is bewijst zeker wel de volgende brief dien Dr. LEHMANN ontving. Daarin komt het volgende voor: „Daar ik geboren ben onder de planeet Mercurius, moest dit een beduidenden invloed hebben op mijn leven. Mercurius beteekent, krachtens zijn snelle beweging, verandering, reizen en kinderen. Mijn geheele leven is ook daardoor gekenmerkt geworden: ik heb onophoudelijk verandering in mijn positie gebracht, een paar malen heb ik een reis om de wereld gemaakt en mij langen tijd in andere werelddeelen opgehouden. Nu ontbreken nog de kinderen. Onlangs ontmoette ik nu een onderwijzer op wiens aanbeveling ik tot onderwijzer op een school ben benoemd geworden; zoo ben ik besloten nog den laatsten stap te doen en mij voor te bereiden voor het examen voor onderwijzer en in volle overeenstemming met mijn horoskoop. Dit is zoo duidelijk mogelijk, hoewel ik er niet aan twijfel of gij zult dit toeval noemen." Dr. L. teekent hierbij aan: „Hier doet mijn briefschrijver mij onrecht aan. Dit alles is geen toeval, maar wel een zonneklaar bewijs voor de macht der suggestie."

Gesuggereerde organische veranderingen.

De invloed der suggestie op het bewustzijn is niet te loochenen; wij hebben dit duidelijk aangetoond. Maar opmerkelijker is, dat ze ook organische verandering kan teweeg brengen: in den toestand van het hart, het bloedvatensysteem, de darmen, een verandering die een individu niet beheerschen kan.

Hierbij moet echter in aanmerking genomen worden, dat die veranderingen in 't organisme vaak afhankelijk zijn van den bewustzijnstoestand. Zoo vermeerdert inspanning van de

aandacht het aantal hartslagen, terwijl dit omgekeerd, vermindert bij het verslappen van de aandacht. Wordt de geheele opmerkzaamheid op een bepaald deel van het lichaam gericht, dan verandert de wijdte der bloedvaten op die plek, zoodat de bloedtoevoer, naar omstandigheden, sterker of minder sterk wordt. Onze smaakervaringen zijn altijd door een bepaalde verandering der speeksel afscheiding vergezeld, zoodat alleen de herinnering aan zoo'n ervaring, die veranderingen kan te voorschijn roepen. Eindelijk zijn sterke aandoeningen altijd begeleid door duidelijke veranderingen in het organisme; de ademhaling, de hartwerking, de darmbeweging veranderen onder den invloed van verschillende gemoedsbewegingen. Zelfs de levende herinnering aan zulk een gemoedsbeweging kan, zij het dan in mindere mate, organische veranderingen ten gevolge hebben.

't Is ongetwijfeld zeker dat er een zeer nauwe gemeenschap bestaat tusschen bewustzijnsverschijnselen en den toestand van het organisme. Maar daaruit volgt dan ook noodzakelijk, dat suggestie invloed oefent op de organen van 't menschelijk lichaam. Geen wonder dat daarvan meermalen gebruik is gemaakt in de geneeskunde en met goed gevolg, wanneer de patient zeer suggestibel was; en dit laatste staat weêr in nauw verband met het meerdere of mindere vertrouwen dat hij in den geneesheer stelt. Vaak is de komst van den geneesheer alleen reeds in staat de zieken te bemoedigen, zoodat het organisme in den strijd tegen de ziekte werkelijk sterker en moediger wordt. Angst en vrees maken, in den regel, de ziekte ernstiger, terwijl een opgewekte stemming een krachtig werkend geneesmiddel is. [1])

(1) Men denke aan de oude sage van „den Koning en de Cholera." De koning ontmoette op zekeren dag de Cholera buiten de poort der stad en vroeg hem hoeveel menschen hij van plan was nu weêr weg te nemen. „Duizend" antwoordde de Cholera. Toen de ziekte voorbij was sprak de Vorst de Cholera weder en verweet hem, dat hij zich niet aan de afspraak had gehouden, want er waren vijfduizend menschen gestorven. Neen, antwoordde de Cholera: „ik nam slechts duizend mede, 4000 stierven uit angst voor mij".

Geen wonder dat de menschheid zich, duizende jaren lang, alleen beholpen heeft met bezweringen, tooverspreuken, reliquien, amuletten en sympathie-middelen, omdat de wetenschappelijke geneeskunde niet of slechts in onbeduidende mate, bestond. Het spreekt vanzelf, dat die wijze van behandeling vaak mislukte, daar niet alle ziekten langs psychischen weg behandeld kunnen worden.

En zoo diep is die overtuiging bij 't volk ingeworteld, dat ook in onze dagen, bij de onontwikkelden, in de onderste lagen van het volk „belezen" en „bezweren" nog in eere gehouden wordt en vaak goede gevolgen heeft. Wanneer de patient in een geneesmiddel gelooft, is 't gevolg soms verrassend. Wil men een voorbeeld? Een boer raadpleegde den beroemden arts, Vorst Hohenlohe, over een tongverlamming die hem natuurlijk belette te spreken. De arts wilde de temperatuur van den zieke opnemen en legde hem een thermometer onder de tong. De boer meende dat dit een instrument was waarmede de tong zou geopereerd worden en riep, met krachtige stem uit: „God dank! Ik ben genezen; ik kan weer spreken".

Kan reeds een suggestie, in bepaalde gevallen, een dadelijke uitwerking hebben, eene voortdurend of telkens herhaalde kan vaak de wonderbaarlijkste gevolgen hebben. In dit opzicht hebben amuletten een groote beteekenis gehad. Een amulet dat altijd wordt gedragen, oefent een voortdurende suggestie uit, telkens wanneer die gevoeld wordt. Meestal wordt zoo'n voorwerp onder de kleeding op het bloote lijf gedragen en, bij iedere beweging die men maakt, wordt dit gevoeld; telkens wordt men herinnerd aan de beschermende macht die men met zich meedraagt. Zoo wordt een gemoedsstemming gewekt, een voorstelling wakker geroepen, die de grootste gevolgen voor het lichaam kan hebben. Hoe die amulet gebruikt wordt, waarvan die gemaakt is, komt er minder op aan; het geloof daarin is voldoende.

Kan de suggestie ten goede worden aangewend, zeer zeker ook met kwade bedoelingen. De macht die, ten allen tijde

aan een vervloeking werd toegekend is ook alleen uit suggestie verklaarbaar.

Maar bijzonder groot is de kracht der suggestie, wanneer men godsdienstige voorstellingen te hulp kan roepen; ze bereikt dan een buitengewone hoogte. Zoo was, in oude dagen, de „tempelslaap" van groote beteekenis. Geen wonder! De zieke komt, in zeer suggestieven toestand, in het heiligdom want hij vertrouwt op de macht der godheid. Die suggestie klimt tot zekere extase. Het zien der votieftafels rondom opgehangen tot dank voor ontvangen hulp, de muziek, de processie, de slaap op den gewijden grond, de geheele religieuse omgeving — alles draagt ertoe bij, de vervulling van de hoop op genezing in de hoogste mate te spannen. Kan nu langs psychischen weg iets bewerkt worden, dan is er maar een kleine bij-omstandigheid noodig om genezing te brengen en, .. er is een goddelijk wonder verricht! Het „wonder" staat intusschen gelijk met psychotherapie. Dat een organisch lijden, op deze wijze, wordt weggenomen is, totdusver, nog nooit bewezen; maar het herstel van functionneele storingen, komt vaak genoeg voor.

't Zelfde verklaart ook de zoogenaamde „gebeds"genezingen. 't Is geenszins te ontkennen dat die meermalen voorkomen. Een krachtig, geloovig gebed, brengt menigmaal in een toestand van verrukking; de patient gelooft muurvast in de kracht van dat gebed en gevoelt zich, bij het „Amen!" als herboren. Van mislukte gebeden wordt natuurlijk nooit gesproken; de geloovige meent dan dat er niet goed gebeden is. Wanneer dan het gebed vergezeld gaat van bestrijkingen, zalvingen enz. wordt de suggestie tot de hoogste hoogte opgevoerd en, treedt het herstel niet dadelijk in, dan is men toch vaak ervan overtuigd dat dit gebeuren zal.

Wordt zulk een patient later werkelijk geneeskundig onderzocht, dan blijkt dat er geen werkelijke verandering in zijn toestand is gekomen.

HOOFDSTUK XXXIII.

Hypnose en autohypnose.

Onder hypnose verstaat men : *een door suggestie veroorzaakte slaaptoestand.*

Het is algemeen bekend, dat het niet moeilijk is slaap te verwekken. Reeds het zien geeuwen brengt ons ertoe dit ook te doen, en dit is reeds een begin van een slaperig zijn. Maar die toestand kan bevorderd worden, door alles uit den weg te ruimen wat de aandacht boeit, door te zorgen voor absolute stilte rondom. Natuurlijk is niet iedereen in dezelfde mate vatbaar voor suggestie en dus ook niet even gemakkelijk in slaap te brengen.

Tusschen den gewonen, natuurlijken slaap, en dien door suggestie veroorzaakt is intusschen een diepgaand onderscheid. Bij normalen slaap is de aandacht, de opmerkzaamheid, geheel en al weggenomen; bij den suggestie-slaap is die niet opgehouden maar geheel en al eenzijdig gericht op den persoon die de hypnose uitvoert, d. i. den hypnotiseur. Die slaap is dus eigenlijk slechts een gedeeltelijke; die deelen van 't zintuigelijk gebied, waarop de aandacht gericht is, zijn nog vatbaar voor indrukken. Maar die vatbaarheid hangt wêer samen met de meerdere of mindere diepte van den slaap. Bij lichteren vorm van hypnose zullen gezicht, smaak, reuk en spierleven 't eerst gevoelloos wezen, terwijl de tastzin en 't gehoor vooral nog voor indrukken vatbaar blijven. Bij de diepste hypnose komt — zegt Dr. LEHMANN — het verschijnsel van het „geïsoleerde rapport"; dat wil zeggen,

dat de gehypnotiseerde alleen hoort wat de hypnotiseur zegt, terwijl de geheele overige buitenwereld voor hem niet meer bestaat, evenmin als voor den mensch in diepen, normalen slaap. Uit die eenzijdige concentratie der opmerkzaamheid op 't geen gesuggereerd wordt, in verband met de omstandigheid dat de persoon overigens slaapt, zijn al de eigenaardigheden der hypnose verklaarbaar.

De voornaamste eigenaardigheid is deze, dat de gehypnotiseerde in de hoogste mate voor suggestie vatbaar is en te meer, naarmate de slaap dieper is. Dit is daaruit verklaarbaar, dat de persoon zijn opmerkzaamheid niet meer willekeurig op 't een of ander richt, daar die eenzijdig geboeid is. Hoe dieper de slaap wordt, en hoe minder zinsorganen werken, hoe minder dan ook het eigen bewustzijn beweegredenen vindt om de opmerkzaamheid in een bepaalde richting te leiden. Zoolang de hypnose oppervlakkig is, blijft het individu, tot op zekere hoogte, heer over zijn zielstoestand; in dit stadium kan het zich tegen zekere suggestie verzetten. Dan is echter de beheersching van willekeurige bewegingen verloren: de oogen kunnen niet geopend worden, de ledematen zijn verlamd en blijven in den toestand waarin ze gebracht zijn. Heeft de hypnose het toppunt bereikt, dan is de geschiktheid voor gesuggereerd worden ook zoo groot mogelijk.

Nu wordt de hypnose niet altijd en niet alleen door toespreken veroorzaakt, vele hypnotiseurs laten het individu op een blinkend voorwerp staren, of voeren z.g. „magnetische" bestrijkingen uit. Voortdurende, eentonige prikkeling van een zintuig werkt altijd eenigszins slaapwekkend: het luisteren naar een steeds weerkeerend geruisch, het tikken van een klok, het neêrvallen van regendroppels enz. kunnen in een soort van hypnotischen toestand brengen. Nu behoeft de hypnotiseur niet altijd aanwezig te zijn; er bestaat ook een auto-hypnose, d. w. z. dat de mensch zichzelven hypnotiseert. Dan staat hij niet in verband met een ander mensch, maar dit is niet zonder gevaar, omdat het dan, onder zekere

omstandigheden, hoogst moeielijk is, weder wakker te worden. Zulk een hypnose hangt daarvan af, op welke voorstelling de aandacht, bij 't begin der hypnose, gericht was. Die voorstellingen kunnen, gedurende de hypnose, verder doorwerken als autosuggestie en dezelfde verschijnselen opleveren die worden waargenomen bij anderen die door de suggestie van den hypnotiseur worden te voorschijn geroepen.

Van aanbelang is het zeker te onderzoeken, welke veranderingen door de hypnose op psychisch gebied worden veroorzaakt. Gedurende de hypnose is er natuurlijk een groot onderscheid tusschen de slapende en de wakende zintuigen. De eerste zijn geheel onvatbaar voor indrukken; deze onvatbaarheid kan tot gevoelloosheid worden, zoodat het individu, zelfs bij gewelddadig ingrijpen in het organisme, niet de minste pijn gevoelt. De hypnose werkt dan als chloroform-narkose. De wakende zintuigen daarentegen, vooral het gehoor, worden bij diepe hypnose, vaak overgevoelig en zoo gescherpt, dat prikkels worden waargenomen, die in normalen toestand niet zijn waartenemen. Zoo is 't verklaarbaar welke beteekenis het onwillekeurig fluisteren, waarvan we vroeger spraken, voor het z. g. overdragen der gedachten heeft. Maar niet alleen het gehoor kan worden verscherpt, ook het gezicht en de tastzin. En hierin ligt voornamelijk de oorzaak van het geloof in de wonderbare macht der somnambulen.

Terwijl nu de slapende zintuigen ongevoelig zijn voor uitwendige prikkels, kunnen, juist daarin, duidelijk herinneringsbeelden optreden. Gelijk b. v. bij een normalen slaap, een sterk geruisch tot het bewustzijn kan doordringen en een droom veroorzaken, kunnen ook de woorden van een hypnotiseur allerlei gezichtsbeelden, reuk- en smaakervaringen bij de gehypnotiseerden te voorschijn roepen. Verder: gelijk de droombeelden, gedurende den slaap, een hallucinatorische gestalte aannemen, omdat het individu daarover geen meester is, kunnen ook de voorstellingen die den gehypnotiseerde voorgesuggereerd zijn, hallucinaties worden, die de gedaante aannemen van volle werkelijkheid. Dr. LEHMANN verzekert

ervaren te hebben, dat ook in lichte hypnose, smaak- en reukhallucinaties kunnen worden veroorzaakt, wanneer men slechts daarvoor zorgt, de suggestie in zulk een vorm te geven, dat het individu de voorstelling niet kan controleeren met behulp van de wakende zintuigen. Zoo dronk een licht gehypnotiseerde, met den grootsten smaak, wijn uit een ledig glas en ademde walgelijke reukjes als welriekende in. Gezichts-hallucinaties kunnen echter eerst te voorschijn geroepen worden in diepe hypnose, wanneer de andere zintuigen slapen en men zich niet bewust is van den toestand van het organisme.

In de hypnose is het geheugen, in den regel, zeer verscherpt. Vele en vaak onbeduidende dingen, waarvan het individu, in wakenden toestand niets weet, herrinnert men zich in hypnose gemakkelijk. Bij diepe hypnose daarentegen verdwijnt alle herrinnering van 't geen geschied is.

Zeer merkwaardig is het verschijnsel dat, in diepe hypnose, die verandering kan worden te weeg gebracht die men „*verwisseling der persoonlijkheid*" noemt. Het staat vast, dat het Ik-bewustzijn berust op de talrijke ervaringen die we, ieder oogenblik, door ons geheele organisme ontvangen. Iedere verandering in den toestand van dat organisme brengt ook verandering mede van de opgenomen ervaringen; tengevolge daarvan verandert dat Ik-bewustzijn ook tot zekeren graad. Zoo kan een onbeteekenende ongesteldheid een werkzaam en energiek man zoo suggereeren dat hij voor geen arbeid meer geschikt is; met terugkeer der gezondheid keert ook de levensmoed terug. Zelfs onbeduidende dingen kunnen verandering brengen in het Ik-bewustzijn; men gevoelt zich in waterlaarzen een ander mensch dan op dansschoenen; is men op reis vuil geworden en trekt men tehuis gekomen, andere kleederen aan dan „voelt men zich een ander mensch". Nu houden in diepe hypnose, alle orgaan-ervaringen op en daarmee ook ons Ik-bewustzijn. Wanneer men nu bij den gehypnotiseerde een reeks orgaan-ervaringen opwekt die niet overeenkomen met zijn eigen Ik, dan verwekt men daardoor

de hallucinatie dat hij een andere persoonlijkheid is. Men kan hem suggereeren dat hij schooljongen, generaal enz. is, en hij zal gevoelen en doen alsof hij dat werkelijk is. Zoo sterk kan die suggestie werken, dat — Dr. Lehmann deelt een paar sprekende voorbeelden mede — zelfs het handschrift van den gesuggereerde geheel anders wordt dan gewoonlijk.

Niet alleen dat de hypnose voor 't oogenblik werkt, ook de posthypnose is een niet zeldzaam verschijnsel. Daarom zegt men den gehypnotiseerde dat hij later iets moet doen en hij zal 't ook doen. 't Kan zijn dat een kranke, die bij een „wonderdokter" geweest is en daar sterk gehypnotiseerd werd, levenslang aan zijn zoogenaamde genezing gelooft en verbetering bespeurt ook waar er volstrekt geen verandering in zijn toestand is gekomen. Keert het gevoel van onwel zijn terug, dan gaat hij naar den wonderdokter terug en is weêr voor geruimen tijd onder diens invloed.

't Behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat de hypnotische verschijnselen op het bijgeloof grooten invloed hebben geoefend, daar ze veel ertoe hebben bijgedragen om het geloof aan zekere vreemde dingen te verhoogen. Men verwachtte van de hypnose allerlei gevolgen. Daar men niet wist op welke krachten de hypnose berustte, verklaarde men haar volgens een theorie die beantwoordde aan het standpunt van ontwikkeling waarop men stond. Zoo heeft vroeger de arts vaak een hypnotische behandeling van de kranken veroorzaakt, zonder dat de hypnotiseur zich ervan bewust was, in welken abnormalen toestand hij zijn patient bracht. Vooral bij de heksenprocessen speelde de hypnose een belangrijke rol; de verschijnselen ervan werden voor duivelswerk aangezien. In den laatsten tijd heeft de hypnose en wel de autohypnose een zeer belangrijk aandeel aan de „wonderen" die bij de spiritistische seances voorvallen. Het-

geen door den abnormalen bewustzijns-toestand van het medium gedaan wordt, kent men gemakshalve maar toe aan de inwerking van „geesten".

't Is niet onbelangrijk na te gaan hoe, in verschillende tijdvakken, de hypnotische verschijnselen beschouwd werden.

Bij den tempelslaap, waarvan we vroeger spraken, werd het zalven en bestrijken met de handen veelvuldig toegepast. Daar dit bestrijken een zeer werkzaam middel is om hypnose te voorschijn te roepen, is het hoogstwaarschijnlijk dat de zieken in een hypnotischen toestand gebracht werden. In zulke gevallen kan de autohypnose ook genezing hebben gebracht; de zieke geloofde vast dat de Goden hem zouden helpen en dit geloof, we zagen het, kan de heilzaamste gevolgen hebben. Wanneer nu tegenwoordig de „wonderdokters" dergelijke middelen aanwenden, moeten de gevolgen ook van denzelfden aard zijn.

In de geschiedenis der geneeskunde treedt de hypnose op onder den naam: „dierlijk magnetisme." Het eerst vindt men deze theorie bij Paracelsus en wel in zijn leer over de wederkeerige aantrekking. Alles wat, naar zijn meening, aantrekkingskracht had, noemde Paracelsus magneet. Deze theorie gaf de geboorte aan de behandeling der zieken met sympathiemiddelen. Deze leer werd later beslist verdedigd door den bekenden *Frans, Antoon Mesmer.*

Mesmer werd in 1733 te Iznang aan 't meer van Constanz, geboren. Hij ontving een kloosterachtige opvoeding en was bestemd om in de theologie te studeeren. Dit kwam evenwel niet met zijn neigingen overeen, en vroeg reeds hield hij zich bezig met wijsgeerige vraagstukken. Later kreeg hij vergunning in de rechten te studeeren, en met dit doel ging hij naar Weenen. Na zes jaren veranderde hij weder van faculteit en studeerde hij in de medicijnen, waarin hij in 1766 promoveerde met een dissertatie: „De influxa planetarum in hominem." (Over den invloed der planeten op den mensch). Daarin plaatste hij verschillende stellingen over de wederkeerige inwerking van onderscheidene lichamen,

voornamelijk aan de werken van Paracelsus ontleend. Zoo leerde hij dat er een wederkeerige invloed bestaat tusschen de hemellichamen, de aarde en de bezielde lichamen. De oorzaak van dien invloed moet gezocht worden in eene overal verbreide fluïde van buitengewone fijnheid dat iedere beweging kan aannemen, voortplanten en mededeelen. Dit fluïde is onderworpen aan tot dusver onbekende wetten. De eigenaardige geschiktheid van het dierlijk lichaam voor den invloed der hemellichamen en voor een „wisselwerking" met zijn omgeving, door middel van dat fluïde, wordt het best verklaard door analogie met het magnetisme en kan dus „dierlijk magnetisme" genoemd worden.

Mesmer bemerkte vaak dat zijn theorie, bij de behandeling van zieken, bevestigd werd. Hij was een forsch, statig man; als hij zijn patienten plechtig en aanhoudend aanzag, vatte hij hen bij de handen, streek zeer langzaam langs hun lichaam en bracht hen, zonder het te willen, in een hypnotischen toestand waarin ze zeer vatbaar waren voor „heilsuggestie." Daar Mesmer de oorzaken van dien toestand niet kende, meende hij dat die 't gevolg was van een in hem aanwezige magnetische kracht. Maar alles kon niet langs „magnetischen" weg genezen worden; veel van 't geen hij beloofd had mislukte en hij zag zich genoodzaakt Weenen te verlaten. In 1799 vertrok hij nu naar Parijs, waar 't hem gelukte door reclame zulk een opgang te maken, dat de patienten van alle kanten toestroomden om door hem geholpen te worden. Weldra kon hij allen niet langer persoonlijk magnetiseeren. Hij vond nu het beroemde „baquet" uit, een vat met water waaruit een aantal ijzeren stangen staken die de zieken in de handen moesten nemen. Onder muziek ging Mesmer dan, met zijn helpers, plechtig rond en magnetiseerde de patienten die, door een voortgezette behandeling, of gehypnotiseerd werden of hysterische aanvallen kregen. Dit laatste kon niet door allen verdragen worden en had vaak den dood ten gevolge. De regeering benoemde toen twee commissies die een oordeel moesten vellen over Mes-

mers theorien en de gevolgen ervan. Ze velden eenstemmig daarover een hoogst ongunstig oordeel en verklaarden dat er geen magnetische kracht bestond en alles verklaard moest worden uit inbeelding en navolgingszucht. Die toevallen verklaarde men gevaarlijk voor de gezondheid. Dit resultaat werd overal bekend gemaakt; het volk verloor het vertrouwen in Mesmer; hij verliet Frankrijk en stierf in 1815 te Meersburg aan 't meer van Constanz.

Maar met den val van Mesmer had het magnetisme zijn rol nog niet uitgespeeld. Velen van Mesmers leerlingen zetten zijn behandeling voort, maar kwamen meer en meer tot de overtuiging dat hypnose gevonden werd waar men vroeger magnetische werking had vermoed. Intusschen bleef het geloof aan 't magnetisme bestaan totdat Albert Moll in zijn werk „Der Rapport in der Hypnose" (Berlijn 1892) afdoende bewees, en dat op grond van talrijke onderzoekingen, dat er geen onderscheid is in de toestanden door verschillende manieren van hypnotiseeren te voorschijn geroepen en dat hetgeen men magnetisme noemde, alleen een vorm van hypnotisme was. Daarmede had het dierlijk magnetisme wetenschappelijk afgedaan.

Dat de hypnose wonderbaarlijke uitwerkingen kan hebben, zelfs absoluut ongevoelig kan maken voor pijn en foltering bewijzen de verslagen der talrijke heksenprocessen. Men verklaarde die tijdelijke gevoelloosheid toen uit de hulp door den Duivel verleend; het zuiver wetenschappelijk onderzoek heeft ondertusschen den sluier opgeheven die vroeger al het geheimzinnige bedekte.

Dit alles werpt ook een nieuw licht over 't geen men *Trance* noemt. Dat Engelsche woord duidt den toestand aan, waarin, naar men zegt, de ziel aan 't lichaam ontvloden, in innerlijk aanschouwen verloren en onvatbaar is voor de prikkels der buitenwereld. Bijna hetzelfde wordt uitgedrukt door het Grieksche woord *extase* dat woordelijk buiten

zich zelf zijn beteekent; of buiten (zich zelf) staan. Oppervlakkig beschouwd, schijnt trance dan ook vrijwel overeen te komen met 't geen men in den ouden tijd extase noemde. Of beide aan elkaar gelijk zijn, is intusschen een andere vraag. Nu is het zeker dat de trance in onderscheidene vormen kan voorkomen, en daarvan is één de auto-hypnose die ieder normaal mensch, na voldoende en aanhoudende oefening, bij zichzelven kan te voorschijn roepen; de andere openbaart zich in zelden voorkomende gevallen van hystero-epileptische aanvallen; tusschen beide vormen zijn echter onderscheidene tusschentoestanden.

Wat nu de trance-toestand betreft die bij normale menschen kan voorkomen het volgende.

Het is zeker, dat in de oudheid die Auto-hypnose, die we nu trance noemen, bekend was. Men vereenzelvigde die echter met allerlei toestanden die men samenvatte onder den naam extase. De Pythia, de priesteres te Delphi, werd — zegt men — door bedwelmende dampen, die uit het binnenste der aarde opstegen, in extase gebracht. Dat opstijgen dier dampen uit 't hart der aarde is natuurlijk een fabel, we hebben hier ongetwijfeld te doen met zekere narcose, met een door vergiftiging veroorzaakte bedwelming die eenigszins op den trance-toestand geleek, maar daarmede toch niet identisch is. Maar, evengoed als heden de trance noodig is, wanneer een medium de gave van helderziendheid of voorspellen zal hebben, hadden de Magiers van vroeger enthousiasme en extase noodig om hun arbeid te verrichten. Toen en nu wordt die toestand, door psychische werkingen, te voorschijn gebracht. In later tijd worden die toestanden uitvoeriger beschreven, en kunnen dus beter beoordeeld worden. Wanneer Swedenborg zegt, dat men, om met de geesten in verbinding te treden, in een bijzonderen toestand moet zijn, tusschen slapen en waken waarin men meent geheel wakker te zijn, dan heeft die geleerde daarmede een zeer nauwkeurige beschrijving gegeven van den hypnotischen toestand. Wanneer hij spreekt van een „ontvoerd worden

naar den geest", dan bedoelt hij niets anders dan autohypnose.

Allerlei middelen kunnen worden aangewend om zulk een toestand in 't leven te roepen. Zoo wordt van de monniken op den berg Athos, in de XIVe eeuw, verhaald dat hun 't volgende voorschrift gegeven werd: „sluit uwe deuren en verhef uw geest boven al het ijdele en tijdelijke. Dan zinke uw baard op uw borst en richte zich uw blik, met alle inspanning op 't middelste van uw lichaam, boven den navel. Maak de luchtwegen enger om niet te gemakkelijk adem te halen. Span u in om innerlijk die plaats van het hart te zoeken, waar alle zielskrachten wonen. Dan zult ge eerst duisternis vinden en vaste dichtheid. Maar wanneer ge daarmede volhoudt dagen en nachten, dan zult gij, o verrukkelijk wonder! onuitsprekelijk genot smaken, want de geest ziet dan wat hij nog niet kende, hij ziet de lucht tusschen het hart en zich zelven in stralend licht".

Dat hier de middelen worden aangegeven om kunstmatige autohypnose te voorschijn te roepen, behoeft geen betoog. En in vele practische aanwijzingen voor de ontwikkeling der mediumiteit, die men heden in ettelijke, vooral Amerikaansche, tijdschriften vindt, ontdekt men vaak een verrassende overeenkomst met de middeleeuwsche methoden. Om slechts iets te noemen: Morse geeft in zijn „Practical Occultism" (San Francisco 1888) aan een wordend medium den raad voor alles voor volkomen lichamelijke en geestelijke gezondheid te zorgen en zich vaak door een vertrouwbaar vriend te laten hypnotiseeren of in „mesmerischen trance-toestand" te laten brengen. Wanneer men aan dien toestand gewend is, kan men beginnen dien zelf in 't leven te roepen. „Wanneer" — zegt hij — een ander trance (hypnose) bij u kan te voorschijn brengen, waarom zoudt ge dan uzelven niet kunnen helpen? Wat een ander voor u doen kan, kunt ge zelf ook toch doen. 't Komt er maar op aan te weten hoe? De verzameling van uw gedachten vordert van u krachtige inspanning om u terug te trekken van alle uitwendige invloeden, prikkels en ervaringen. Maar dan is ook het noodige gedaan om trance te

voorschijn te roepen. Wanneer ge dan uw volle aandacht schenkt aan 't geen ge wenscht te ervaren, u geheel hebt teruggetrokken uit het uiterlijke leven, uit de zintuigelijke waarnemingen, uit de wenschen en beslommeringen van het dagelijksche leven; wanneer ge u geheel in uzelven kunt terugtrekken, dan zijt ge op den goeden weg om dat te bereiken wat gij wenscht."

Men ziet het: meditatie, volkomen verzinking in eigen gedachten worden aangeprezen om in den trance-toestand te geraken; volkomen 't zelfde als wat de monniken op den Athos deden en de Indische fakirs nog doen. Zoo wordt auto-hypnose zeer natuurlijk verklaard.

De vraag is nog: wat bereikt, verkrijgt men in dien trance-toestand? Het antwoord is: alles wat een individu verlangt. Wat men sterk verlangt of liever verwacht werkt als auto-suggestie. De Indische sekten van de Jogin gevoelen de ledigheid van het Nirvana; de monniken van den Athos zien het goddelijke licht; Swedenborg zag den hemel en de hel geopend, zoodat hij tot in de kleinste bijzonderheden mededeelingen kon doen over den toestand waarin de geesten verkeeren. Hetzelfde is nu nog het geval bij vele spiritistische mediums die, in trancetoestand, godsdienstige vragen beantwoorden. De vragen der aanwezigen werken op het medium als suggesties, waaruit het verklaarbaar is, dat de antwoorden alle overeenstemmen met de bekende denkbeelden der vragenden. Wanneer de aanwezigen bewijzen willen hebben voor de tegenwoordigheid en de verrichtingen der geesten dan kan het medium geven wat men van de geesten verwacht, materialisaties en allerlei physische wonderen zullen dan plaats hebben. Voor deze laatste zijn altijd eenige voorbereidselen en materieele hulpmiddelen noodig. De vraag is nu, hoe 't mogelijk is dat het medium zulke hulpmiddelen kan aanvaarden en toch zelf overtuigd kan zijn van de echtheid der geestverschijningen. Dit kan dan beantwoord worden door een nauwkeurige studie over het wezen der mediumiteit.

HOOFDSTUK XXXIV.

Het wezen van het medium-zijn.

We hebben vroeger aangetoond, dat ook bij volkomen normale, wakker zijnde personen, het onbewuste vaak niet waarneembaar te voorschijn treedt. Alleen daar, waar het evenwicht van het zenuwstelsel tijdelijk gestoord is, door gemoedsbewegingen, bij het inslapen of als gevolg van ziekte, treden uitingen van het onbewuste zelfstandig te voorschijn. Zulke storingen komen ook voor als een voortdurende neuropathische toestand en zulk een toestand, of de aanleg om daarin te geraken, is het karakteristiek kenteeken der mediumiteit, van het medium-zijn, of van de geschiktheid om dit te worden. Al de levensbeschrijvingen van algemeen bekende mediums toonen aan, dat zij reeds als kinderen, iets geheel bijzonders, iets abnormaals hadden. Ze zochten de eenzaamheid, hielden zich liever bezig met hun fantasie dan dat ze met andere kinderen wilden omgaan en spelen; zeer vaak leden ze, in hun jeugd, reeds aan hallucinaties. Wanneer door een doeltreffende lichamelijke en geestelijke hygiëne die ziekelijke aanleg wordt beteugeld, kunnen ze heel en volkomen normaal worden; maar, onder ongunstige omstandigheden, vooral het verkeeren in bijgeloovige kringen, waar men vast gelooft aan de mogelijkheid om met geesten om te gaan, wordt de ziekelijke aanleg der kinderen, hun zucht om te fantaseeren, gevoed en aangekweekt; zelfs kunnen neuropathische verschijnselen worden te voorschijn geroepen. Wanneer dan de hallucinaties vergezeld gaan

van automatische handelingen die zekeren indruk maken en waarvan men de ware oorzaak niet gevonden heeft, wordt de neiging van het kind tot zulke dwaasheden natuurlijk versterkt. Een mensch met zulk een aanleg, en zoo opgevoed, heeft in spiritistische kringen, weinig training meer noodig, om straks als een voortreffelijk medium op te treden. Het hangt nu af van 't geen zijn omgeving wenscht of verwacht en hoe het medium zich verder zal ontwikkelen. Evenals de Schamanen der natuurvolken dat deden, wat de overlevering en de cultuur hunner stamgenooten van hen vorderden, vormen de spiritistische mediums zich ook naar de menschen en behoeften van den kring waartoe ze behooren of waarin ze zich bewegen. Tengevolge van het gebrek aan evenwicht in hun zenuwstelsel zijn ze zeer vatbaar voor suggestie en het verlangen om tot spreekbuis van een geest te dienen, wordt spoedig een autohypnose of trance, gedurende welke de auto-gesuggereerde persoon zich in spraak of schrift uit. Zijn de aanwezigen niet tevreden met deze manifestaties, dan kan het medium zich ontwikkelen tot materialisatie-medium.

Uit een psychologisch oogpunt beschouwd is de materialisatie niet belangwekkender dan het spreken of schrijven in trance van het medium. In dit laatste geval stelt het medium een vreemde persoonlijkheid voor door het gesprokene of geschreven woord; in het eerste speelt hij nog de rol van dien vreemde, dien ander, en treedt handelend als de andere op. Van opzettelijk bedrog is hier geen sprake, daar het echte medium zich, slechts ten deele, bewust is van hetgeen het doet. De aanwezenden bedriegen zich wanneer ze in de verrichtingen van het medium iets anders en meer zien dan het werkelijk is en zoo schijnt het dat er kan gedacht worden aan opzettelijk bedrog van het medium, wat geenszins het geval behoeft te zijn.

Nu vorderen die physische manifestaties zekere voorbereiding om ze te doen gelukken; het medium moet zich dus schijnbaar van deze toebereidselen bewust zijn en zich dus

aan bewust bedrog schuldig maken. Dit laatste is echter niet altijd noodzakelijk aan te nemen: die toebereidselen zijn vaak uitingen van een post-hypnotische suggestie die bewerkt werd door de wenschen en verwachtingen der aanwezigen terwijl het medium in trance-toestand verkeerde; de verwezenlijking van zulk een post-hypnotische suggestie wordt gewoonlijk slechts daardoor mogelijk dat de betrokken persoon later in een meer of minder diepe hypnose komt. Uit dit alles is het verklaarbaar dat werkelijk waarheidlievende en zelfs edele, hoogstaande personen hun omgeving door allerlei kunsten bedriegen; zij zijn evengoed de bedrogenen als de aanwezigen.

Deze theoretische beschouwing van den aard van het medium-zijn wordt door DR. LEHMANN nader toegelicht door het verhaal van een bekend en belangrijk medium Mevr. d'Esperance. Wij achten het van belang dit verhaal, in zijn geheel, wêer te geven.

Mevr. d'Esperance gaf een autobiographie in het bekende boek „In het Rijk der Schaduwen", waarin zij vooral zelfbeschouwingen geeft.

Zij werd, kort voor den Krimoorlog, Augustus 1852 te Londen geboren; ze was het oudste kind van een zeekapitein die slechts zelden, voor een korten tijd, tehuis was; haar moeder sukkelde veel zoodat het kind meestal aan zich zelf was overgelaten. Het gezin woonde in een oud, groot, donker huis waarvan vele kamers ongebruikt waren en ledig stonden. „In dien tijd" — schrijft ze in haar dagboek — „was 't mij een behoefte van de eene ledige kamer naar de andere te gaan en met mijn poppen in de breede lage vensterbanken te zitten waaruit ik dan, door een dienstmeisje met een toornig woord en vol verbazing werd weggehaald daar zij mijn voorliefde voor de eenzaamheid en 't zitten in een halfdonkere ruimte onnatuurlijk vond... Ik kon toen niet begrijpen waarom dat kindermeisje het niet goed vond dat ik daar zat, hoewel haar bedreigen met spoken en geesten mij zeer angstig maakte. Voor mij waren die kamers

nooit ledig of eenzaam. Vreemden gingen daar voortdurend heen en weder; velen zagen mij aan, anderen knikten mij lachende toe als ik hun mijn poppen liet zien. Ik wist niet wie die vreemden waren, maar ik leerde hen spoedig aan hun uiterlijk kennen en zag hen belangstellend aan... Vaak waren de schaduwachtige gestalten zoo tastbaar, zoo volkomen gelijk aan levende wezens, dat ik meende door menschen bezocht te worden", Die hallucinatie gedaanten, die zij haar „schaduwvrienden" noemde boeiden veel meer haar aandacht dan de werkelijkheid van haar omgeving. Daar zij er zeer zwak uitzag en buitengewoon zenuwachtig was nam haar vader, toen ze ongeveer 14 jaar oud was, haar mede op een zijner reizen naar de Middellandsche zee. Door het leven op zee en de frissche lucht, werd ze zooveel sterker dat ze jaren lang van haar hallucinaties verlost bleef. Later op een kostschool gebracht, had ze daar een wonderlijke ervaring. In een aanval van slaapwandelen schreef zij des daags voor een examen, een opstel waaraan ze, sedert lang, te vergeefs gewerkt had. Ze trad vrij vroeg in het huwelijk. Toen ze nu weêr vaak aan zichzelve was overgelaten begonnen haar droomen en visioenen op nieuw; ze werd nu lid van een spiritistischen kring en daar bleek ze spoedig een voortreffelijk medium te zijn. Onderscheidene geesten die zij in het donker zag en wier portret ze dan teekende, schreven door middel van haar hand en deelden haar dingen mede die haar onbekend waren.

In 1876 verloor ze, kort na elkaar, haar ouders en haar man. Daar haar gezondheid door een hardnekkige ziekte bedreigd werd, bleef ze gedurende den winter in Zuid-Frankrijk en den volgenden winter vertoefde ze te Breslau bij zekere Dr. Friese dien zij tot het spiritisme bekeerde. Haar gezondheid verbeterde zeer, ze keerde naar Londen terug en nam weêr ijverig deel aan spiritistische seances. Op dringend verzoek harer vrienden beproefde ze nu ook als materialisatie-medium op te treden hoewel ze zich, in het begin, daartoe ongenegen toonde. Spoedig gelukte haar

die materialisatie al beter en beter; onderscheidene geesten, mannelijke en vrouwelijke vertoonden zich bij de seances, o. a. zekere Yolande „een jong Arabisch meisje van 15 of 16 jaar, die de hoofdpersoon bij onze seances werd, een slank olijfkleurig meisje wier naïviteit en bevalligheid algemeen bewonderd werden en haar tot het wonder van onzen kring maakte." Die Yolande tooverde wonderschoone bloemen te voorschijn en deed allerlei „wonderen," zooals er gewoonlijk van de mediums verteld worden.

Van meer belang dan al die wonderen zijn de zelfoverdenkingen of zelfbeschouwingen van het medium over de betrekking tusschen die Yolande en zich zelve. Ze schrijft daarover in het dagboek 't volgende. „Er bestond zoo kwam het mij voor, tusschen ons beide een wonderbare verbinding. Ik kon niets doen om zekerheid te hebben dat ze komen zou. Zij kwam en verdween, voorzoover ik mij bewust ben, geheel onafhankelijk van mijn wil. Maar, als ze kwam was ze gedurende haar kort materieel bestaan, geheel van mij afhankelijk. Ik scheen niet mijn individualiteit maar mijn kracht om mij te bewegen te verliezen, en hoewel ik het toen niet wist, verloor ik ook een groot deel van mijn materieele substantie. Ik gevoelde dat ik in eenig opzicht veranderd was, maar de inspanning om logisch te denken had, op een zekere geheimzinnige wijze, ook invloed op Yolande en maakte haar zwak. Hoe sterker en levendiger zij werd, des te minder neiging had ik tot denken, maar de geschiktheid tot gevoelen werd grooter en vaak pijnlijk, niet in physischen maar in psychischen zin. Mijn hersens werden voor mij een soort van fluistergalerij, waarin de gedachten van andere menschen een lichamelijke gedaante aannamen en deden alsof ze werkelijk stoffelijke wezens waren. Leed een hunner dan gevoelde ik pijn; was een bekommerd dan gevoelde ik hetzelfde. Wie van die vreemden leed had kon ik niet zeggen, ik gevoelde alleen dat er ergens bij mij droefheid was die in mij was overgeplant."

„Wanneer iemand van zijn stoel opstond en daarmede de

keten verbrak werd mij dit op geheimzinnige, mij onverklaarbare wijze, medegedeeld".

„Soms maakten Yolande's handelingen mij bekommerd; ik wist niet waarom. Ze vond schijnbaar genot in haar korte aanwezigheid in ons midden en was zoo opgewekt, dat ik vaak bang was voor 't geen ze mogelijk zou kunnen doen en steeds vreesde ik dat een onvoorzichtigheid van haar mij kwaad zou doen; op welke wijze dit kon geschieden kon ik me niet voorstellen; dit zou ik later leeren inzien."

„Wanneer mijn gevoel van onrust den vorm van een gedachte aannam, ontdekte ik dat dit Yolande dwong naar het kabinet terug te keeren en wel onwillig, soms met een kinderlijk tegenstribbelen; het bleek dat mijn gedachte een dwingende macht op haar had en dat ze alleen tot mij terugkeerde omdat ze niet anders kon."

„Dat onbepaald gevoel van onrust kwam vaak terug; hoewel ik haar beschouwde als een die geheel vrij en onafhankelijk handelde, die aan geen aardsche autoriteit verantwoording schuldig was, kon ik dat gevoel van beangstheid niet van mij zetten".

Dit onbepaald angstgevoel van het medium is psychologisch zeer verklaarbaar wanneer men bedenkt hoe Mevrouw d'Esperance bij een seance ontmaskerd werd. Over die seance schrijft ze in haar boek:

„Ik weet niet, hoe lang die seance geduurd had; ik weet alleen dat Yolande haar kruik op haar schouder nam en buiten het kabinet heen en weer ging. Wat ze eigenlijk uitvoerde zou ik later ervaren. Alles wat ik wist was een zeer pijnlijk gevoel alsof ik werd samengedrukt en ineengeperst; zóó denk ik, als een getapercha pop, als die gevoelen kon, zich moest gevoelen wanneer haar kinderlijke eigenares haar heftig omarmde."

„Mijne gedachten schenen geheel verdwaald te zijn en langzamerhand kon ik ze genoeg verzamelen om, al was 't in geringe mate, te begrijpen wat geschied was. Yolande was gegrepen geworden en de man die haar had aange-

pakt, beweerde dat ik zelve het was. Dit was het wat mij werd gezegd."

Dr. LEHMANN teekent hierbij aan: „naar 't mij voorkomt, kan het niet betwijfeld worden, dat Mev. d'E. zich gedurende de seances in een diepen trance-toestand bevond. Automatisch speelt ze de rol van Yolande en van andere geesten en hiervan heeft ze gewoonlijk zelf geen vermoeden; integendeel: ze droomt in de donkere kamer te zitten en alleen door 't geen de aanwezigen vertellen te vernemen hoe Yolande haar spel speelt. Maar dit dubbelbewustzijn is aan schommelingen onderworpen. Soms wordt ze, in zooverre wakker dat haar gevoel van onrust — gelijk ze zegt — den vorm van een gedachte aanneemt" en dan trekt Yolande zich in het kabinet terug. Met andere woorden: ze zoekt in het donkere kabinet redding, wanneer ze eenigszins tot het bewustzijn komt van haar gevaarlijk gedrag. Ook in latere zittingen (van 1890—1893) komt iets dergelijks meermalen voor. Dat zij zelve, automatisch als geest optreedt blijkt uit allerlei omstandigheden. Meestal is het medium zich van zijn handelingen niet bewust en nu en dan in zooverre weêr wakker, dat geest en medium niet langer volkomen onderscheiden persoonlijkheden zijn!"

Meermalen had zij dergelijke ervaringen. Dr. LEHMANN geeft daarvan een paar voorbeelden die volkomen gelijken op het zoo even medegedeelde. Uit alles blijkt duidelijk dat het medium in zooverre wakker is, dat het zich van zichzelven bewust is, terwijl het nog, automatisch, een andere persoonlijkheid voorstelt; en die beide persoonlijkheden verwarren en vereenzelvigen zich op zulk een wijze, dat het volkomen onbegrijpelijk is voor een normaal mensch die nooit iets dergelijks beleefd heeft.

Er zijn waarschijnlijk weinig mediums die zich nog herinneren wat ze, in trance-toestand, gevoeld en gedacht hebben en nog minder worden ze gevonden die, als Mevr. d'Esperance, hun zelfbeschouwingen openhartig mededeelen ook wanneer die in tegenspraak zijn met hun werkelijke overtuiging. De

theoretische verklaring van het medium-zijn, wordt door de verklaring dezer schrijfster volkomen bevestigd. Ze moet, gedurende de seances iets dergelijks gevoeld hebben als ze vertelt; zulke dingen verdicht men niet. *)

Hoogstbelangrijk zijn, in dit opzicht, de onderzoekingen van den zenuwarts Flouroy in zijn boek: „Des Indes à la planète de Mars" naar de verrichtingen van het medium Hélène Smith, die, zonder donkere kamer, zonder slechte verlichting, zonder eenige costumeering, terwijl ze in 't midden der aanwezigen zit, in trance-toestand, haar onbewust verdichte romans afspeelt. De personen die ze voorstelt zijn zoo volkomen, dat het kritische onderzoekers groote moeielijkheden gaf te bewijzen dat hier werkelijk geen geestverschijningen plaats hadden. We kunnen ons niet onthouden van dat alles iets mededeelen.

Het medium Hélène Smith werd in 1864 geboren; ze is een intelligente, krachtige vrouw; ze is werkzaam in een magazijn te Genève, waarin ze een post van vertrouwen bekleedt en veel werk moet verrichten. Bij haar zijn geen verschijnselen van hysterie waar te nemen; maar daar ze, gedurende haar werk, nu en dan hallucineert, de in haar trance-fantasie optredende personen ziet en met deze spreekt, blijkt ze niet volkomen normaal te zijn. Als kind was ze zeer ontevreden, daar haar ouders in kommerlijke omstandigheden verkeerden; bij het naaiwerk verdiepte ze zich vaak in allerlei oostersche fantasieën en stelde ze zich voor de heldin van een roman te zijn. Die droomerijen van het kind schijnen de oorzaak te zijn geweest van de gebeurtenissen die later, toen ze een ontwikkelde trance-medium was geworden, onbewust een tal van vreemde persoonlijkheden in 't leven riepen.

In 1892 begon ze deel te nemen aan spiritistische samenkomsten en bleek spoedig een voortreffelijk medium te zijn.

---

*) Mev. d'E. werd ontmaskerd doordat in een seance te Helsingfors in 1894 een der aanwezigen onverhoeds de zoogenaamde Yolande aanpakte en toen ontdekte dat deze Mev. d'E. was vrgl. zelve bl. 170.

Haar trance-toestand is een zuiver normale auto-hypnose. Bij groote seances die op te voren bepaalde dagen gehouden werden, treedt die toestand, door de verwachting opgewekt, van zelf in; met den aanwezige die tegenover haar zit, staat ze in een bijzonder rapport, zoodat hij haar kan suggereeren alsof hij haar hypnotiseert. Wanneer ze uit den trance-toestand ontwaakt, wat langzamerhand plaats heeft, is haar suggestibiliteit buitengewoon groot; ieder woord door een der aanwezigen, gedurende dien toestand gesproken kan invloed oefenen op het onderbewuste in haar persoonlijkheid.

Een door dit onbewuste verdichte persoonlijkheid is haar controleergeest Leopold. Ze ziet hem in de gedaante van een katholieken geestelijke; die gestalte is blijkbaar een herinnering uit haar kindsheid toen ze als klein meisje, door een monnik beschermd werd tegen de aanvallen van een hond. Wanneer die Leopold met haar hand schrijft, houdt hij de pen op een andere wijze dan zij gewoon is heeft dus schijnbaar een ander handschrift dan zij; wanneer hij — door middel van haar organen — spreekt, heeft haar stem een mannelijke klank en spreekt ze met een Italiaansch accent. In 't begin viel het Leopold zeer moeilijk te spreken, en eerst na verscheidene vergeefsche pogingen gelukte het hem alle zwarigheden te overwinnen. Toen een der aanwezigen eens de opmerking maakte, dat Leopold waarschijnlijk de bekende Cagliostro zou zijn, erkende Leopold dit bij een volgende zitting. De suggestie had dus gewerkt, ofschoon ze volstrekt niet overeenkwam met 't geen ze vroeger over dien Leopold had medegedeeld. Dat Leopold in de visioenen van het medium altijd in geestelijk gewaad optrad kan wel verklaard worden als een droomidé over den bekenden bedrieger; maar moeielijker was het te verklaren dat het handschrift van Leopold in geen enkel opzicht overeenkwam met dat van den historischen Cagliostro.

Verder treedt Hélène op als de Fransche Koningin Marie Antoinette; ze beweert dan een reïncarnatie te zijn van die

ongelukkige koningin. Als het medium door dien geest „bezeten" is, treedt het met groote deftigheid en waardigheid op — en speelt de rol uitmuntend. Het handschrift gelijkt intusschen in de verste verte niet op dat dier vorstin, en 't overige van de voorstelling is duidelijk aan boeken ontleend.

In de derde plaats is zij een bewoner van de planeet Mars. Die roman was gesuggereerd door een der deelnemers aan de zitting, een geleerde, die de veronderstelling uitsprak dat men mogelijk, door het medium, iets nieuws over de planeet Mars zou kunnen vernemen. In de volgende zitting had het medium 't gevoel te zweven en van gebrek aan adem; ze trok de wereldruimten door en sprak eenige onverstaanbare woorden. In de eerste 15 maanden herhaalde zich dit niet meer; maar daarna werd de roman geheel uitgewerkt en in tal van volgende zittingen was ze voortdurend bezig met haar bezoek aan Mars. Daar spreekt ze met den toovenaar Asté een bijzondere taal, waarover ze een woordenboek samenstelde van 300 woorden. Die woorden werden getrouw gebruikt, zoodat bepaald een taal was gemaakt. Wat het medium in die taal spreekt, wordt dadelijk opgeschreven; de vertaling ervan ontvangt men later van een zekeren Esénde, een jongen op Mars gereïncarneerden Franschman die, wanneer men zijn hulp noodig heeft, door middel van het medium spreekt. Taalkundigen hebben gemakkelijk kunnen aantoonen, dat de Marstaal — hoewel er geen enkel Fransch woord in voorkomt — toch Fransch is, daar ze in grammatica en syntaxis volkomen met het Fransch overeenkomt. Ze is blijkbaar door een mensch vervaardigd die alleen Fransch kent. 't Is jammer dat de mededeelingen van het medium over den geologischen en meteréologischen toestand dier planeet, in lijnrechte tegenspraak zijn met 't geen de astronomie als volkomen zeker heeft leeren kennen. Over de geheimzinnige kanalen op Mars waarvan men gaarne iets naders zou vernemen, heeft Mej. Hélène geen woord gesproken.

De vierde persoonlijkheid van 't medium is de Arabische

prinses Simandini, die met den Indischen vorst Sivrouka Nayaca, die in 1401 over Kanara aan de kust van Malabar heerscht is gehuwd. Deze roman werd in een seance op zeer dramatische wijze ingeleid. Het medium plaatste zich achter Flouroy die aan de zitting deelnam, hield de handen boven zijn hoofd en sprak een zegewensch over hem uit. De woorden waren nagenoeg onverstaanbaar, maar deskundigen vonden toch iets wat op sanskriet geleek. De beteekenis van de zegenbede was, dat Mej. Hélène in een reïncarnatie van Samandini in Flouroy een reïncarnatie had ontdekt van haar vroegeren gemaal Sivrouka Nayaca. Ze was slechts weinige jaren met hem gehuwd geweest; toen de vorst was gestorven was ze, op Indische wijze, met hem verbrand geworden. Het geheele tooneel, hoe ze naar den brandstapel gebracht werd en zich in de vlammen wierp, en vele andere feiten uit haar vroeger leven, worden in de seances op dramatische wijze uitgevoerd. Ze spreekt daarbij een taal die weinige, maar goed gebruikte Sanskriet-woorden bevat; wonderlijk is dat Simandini van haar moedertaal, 't Arabisch, geen woord verstaat. Daarbij komt nog, dat de personen die in de Indische fantasie van 't medium optreden, geheel onhistorisch zijn. Waarschijnlijk heeft Hélène de namen dier personen genomen uit een roman die in 1828 verschenen is. (Malles Histoire générale de l'Inde).

Het werk van Flouroy is met groote nauwkeurigheid en onpartijdigheid geschreven. Voor het onderzoek van alle bijzonderheden was veel moeite en tijd noodig: hij vervaardigde wonderboeken over die talen die het medium in trance spreekt en die talen werden door vakgeleerden wier belangstelling in dit alles door hem gewekt was, kritisch onderzocht; de handschriften die het medium te voorschijn brengt, werden met de betrekkelijke originalen vergeleken; voor de geschiedkundige beweringen van het medium zocht hij naar de bronnen enz. enz. Bij dit alles was 't hem te doen om te weten te komen, of al dat merkwaardige door 't medium zelf was verricht of dat men de medewerking

moest veronderstellen van vreemde intelligente geesten. Hij kwam ten slotte tot de overtuiging dat die trance-verschijnselen van Hélène Smith niet anders waren dan onbewust verdichte romantische verhalen.

't Spreekt vanzelf dat de mediums zoo allerlei afgestorvenen weêr kunnen te voorschijn roepen. Wanneer het medium maar de noodige stof heeft, kan het nu deze dan die persoonlijkheid in trance aannemen. De vraag is echter: hoe komt het medium aan de kennis der betrokken personen? Maar die vragen zijn reeds vroeger beantwoord. Wanneer er geen bewust bedrog in 't spel is, wat bij vele professioneele mediums 't geval is, lichten de aanwezende het medium onwillekeurig in, door de manier van hun vragen, de onwillekeurige aanwijzingen die ze daarbij geven, door onwillekeurig fluisteren enz. Dat alles verwerkt het medium onbewust tot een beeld der bedoelde personen, dat telkens meer met de werkelijkheid overeenkomt, hoe meer zittingen er gehouden worden en hoe meer bijzonderheden het van de verklaringen der aanwezigen ontvangt. De stof komt van buitenaf; de dramatische vorm daaraan door het medium gegeven, is een gewrocht van het onbewuste. Op die manier wordt het medium door den geest der afgestorvenen „bezeten". Maar de eigenlijke bezetenheid is een hysterische aanval; de goede mediums zijn altijd en zonder uitzondering hysterisch. Wanneer een medium, met aanleg voor auto-hypnose, eenige malen zulke hysterische aanvallen gezien heeft, kan het, in een volgende seance, door auto-suggestie dezelfde verschijnselen te voorschijn roepen. Er behoort een scherpe blik toe om het onderscheid tusschen een echte hysterische aanval en een opzettelijk veroorzaakte te bemerken. Men ontvangt zoo licht den indruk van een werkelijken aanval van hysterie, waar toch niets anders dan nabootsing aanwezig is.

Wederom is de slotsom van het onderzoek, dat, hoewel veel nog onverklaard moet blijven, nooit en nergens plaats is voor de hypothese, dat of „geesten" of „occulte krachten" in

't spel zijn, waar alles wat we ervaren verklaard kan en moet worden door nauwkeurige bestudeering van ons geestesleven. Het zoo hoog geroemde „geheimzinnige" verdwijnt waar ernstig, wetenschappelijk onderzoek den ernstigen arbeid verricht.

HOOFDSTUK XXXV.

De hysterie.

Ten allen tijde werd krankzinnigheid en zenuwlijden beschouwd als een bovennatuurlijk verschijnsel en verklaard als door den duivel bezeten te zijn. Vandaar de ruwe, wreede wijze waarop zielszieken behandeld werden; vandaar dat, nog heden ten dage, krankzinnigheid of wat daarop gelijkt, met zekere minachting wordt beschouwd. Wie er niet aan denkt het te verzwijgen dat een der zijnen aan eenige ziekte lijdt, zal zich ervoor schamen te erkennen dat zielsziekte in het spel is. Zoo sterk is, ook in beschaafde kringen, de nawerking van het oude bijgeloof, al is men zich daarvan niet volkomen bewust.

Bij de oude Chaldeeën meende men dat alle hersenziekten veroorzaakt worden door den beheerscher der hel; bij de Egyptenaren vindt men dezelfde opvatting en iedereen weet hoe vaak in den bijbel ook gesproken wordt van door den duivel bezetenen en van uitbannen van den duivel. Onder alle vormen van hersen- en zenuwlijden, dat aan het bijgeloof zoo veel hulp verleende, bekleedt nu de hysterie zeker een voorname plaats. Deze ziektevorm was zoo raadselachtig, dat men meende hier, duidelijker dan ergens elders, de inwerking van bovennatuurlijke booze machten te ontdekken.

De vraag wat hysterie eigenlijk is, kan nog niet met voldoende zekerheid beantwoord worden; evenmin kan men nog de steeds wederkeerende symptonen dier ziekte aanwijzen. Deze zijn daarom van zoo verschillenden aard, om-

dat ze, voor een groot deel afhankelijk zijn van de eigenaardigheden van het volkskarakter, verschil in leeftijd en dergelijke.

DR. LEHMANN beschrijft nu, in aansluiting aan hetgeen bekende psychiaters ontdekt hebben, alleen die vormen van hysterie die voor de kennis van het bijgeloof van beteekenis zijn.

Bijna in alle gevallen van duidelijke hysterie blijkt het, dat de zieken erfelijk belast zijn d.w.z. van de ouders een min of meer geschokt zenuwstelsel geërfd hebben. Daarom behoeven de ouders zelven niet hysterisch te zijn of te zijn geweest, hoewel dit meestal wel 't geval is. Gewoonlijk openbaart zich die erfelijke belasting reeds vroeg bij het kind: aanvallen van kramp, hevige hoofdpijnen en buitengewone heftigheid komen, op dezen leeftijd, gewoonlijk voor bij zieken die later hysterisch zullen worden. Zal de ziekte zich openbaren, dan is steeds een bijkomende oorzaak, stoornis in het geestelijk of lichamelijk leven, noodzakelijk. Gemoedsbewegingen van verschillenden aard, zorg, schrik, vrees of toorn veroorzaken vaak onmiddellijk de ziekte; ook bij lichamelijke beleedigingen bv. een val, een spoorwegongeluk en dergelijke, speelt de daardoor gewekte gemoedsaandoening een groote rol. Zelfs iets op zich zelf onbeteekenends kan de ziekte doen te voorschijn treden; zoo is meermalen het uittrekken van een tand bij een jong meisje de oorzaak geweest van een aanval van hysterie. In vele gevallen is een grooter of kleiner stoornis in 't geestelijk leven als laatste oorzaak aan te nemen.

Dat deze verklaring de juiste is, blijkt duidelijk wanneer men denkt aan de groote hysterie-epidemieën die nu en dan zijn opgetreden. Tusschen de XIIe en de XVIIe eeuw kwamen zulke epidemieën in Europa herhaaldelijk voor. Tegenwoordig zijn ze zeer zeldzaam en komen alleen nog voor in afgelegen oorden waar het volksbijgeloof, in verband met een godsdienstig opgewekte fantasie, een verbreiding van die ziekte in de hand werkt. Zoo kwam zulk een epidemie

in 1861 en 1878 voor op eenige bergdorpjes in Savoyen. De bevolking is daar arm, onwetend en bijgeloovig; de huwelijken worden meestal gesloten met familieleden, waarvan lichamelijke en geestelijke ontaarding vaak 't gevolg is. Bij beide epidemieën kwamen nagenoeg dezelfde verschijnselen voor. Die in Morzina, in 1861, begon met hysterische aanvallen van een jong meisje, die vaak optraden als ze alleen was of ook in gezelschap met haar tijdgenooten. Het zien van die krampaanvallen maakte zulk een indruk, dat anderen daardoor ook werden aangestoken. 't Spreekt vanzelf, dat men erover ging praten, dat hier behekst zijn en tooverij in 't spel moesten zijn. Natuurlijk werd daar de hulp van den priester ingeroepen die de door de kerk voorgeschreven plechtigheden van het excorcisme verrichtte. Maar daardoor werd de zaak nog bedenkelijker, de aanvallen nog veelvuldiger en de epidemie werd eerst bedwongen toen de priester werd overgeplaatst en overal gendarmen werden ingelegerd die de bevolking in rust hielden. Hoe grooter het bijgeloof is, hoe meer hysterische verschijnselen zich voordoen, en hoe meer de priester zich daarmede bemoeit, hoe heviger ook de besmetting wordt.

De meeste verschijnselen dezer ziekte zijn dan ook zeker van psychischen aard. Bij hysterische personen zijn de zintuigen, in den regel, meer of minder gebrekkig ontwikkeld of minder gevoelig voor indrukken.

Dit kan zich op verschillende wijzen openbaren. Vaak komt geheele of gedeeltelijke anaesthesie, gevoelloosheid, voor; die gevoelloosheid kan zelfs verlamming veroorzaken. Maar de patient bemerkt dat altijd niet, daar de andere zintuigen het gemis helpen vergoeden. Zoo kan een geheel anaesthetisch hysterische b.v. goed naaien hoewel ze de naald niet gevoelt, wanneer ze de oogen maar voortdurend op haar werk gericht houdt. Ook de smaak, de reuk en het gezicht kunnen, ieder afzonderlijk, zeer verzwakt of geheel weggenomen zijn, of alleen aan eene zijde van het lichaam of ook aan beide tegelijk: een oor kan doof, en een oog kan

blind zijn, enz. De oorzaak dier ziekelijke aandoening is in de hersenen gelegen; door herhaalde proefnemingen is dit bewezen. Die storingen ontstaan, evenals bij ieder ander hysterisch lijden, plotseling en verdwijnen op dezelfde wijze; een bewijs dat ze niet ontstaan door organische beleedigingen der zintuigen of van het zenuwstelsel, dan zou een plotseling komen en gaan onverklaarbaar zijn. Hier zijn alleen functiestoringen bij zekere organen en die kunnen alleen uit de hersenen voortkomen.

Een ander verschijnsel der hysterie is de hyperalgesie d.i. een sterk verhoogd gevoel van pijn, wat meestal in de ledematen, in de dieper gelegen weefsels en in 't binnenste van het lichaam voorkomt. 't Is moeilijk dadelijk te herkennen of hier van hysterie sprake is; maar houden die pijnen aan terwijl overigens de patient zich gezond gevoelt, wat niet 't geval zou kunnen zijn bij een aandoening van het organisme, dan kunnen ze alleen door hysterische aandoeningen der hersenen verklaard worden. Daar ze vaak plotseling verdwijnen, zijn ze voor heeren „wonderdokters" zeer voordeelig en aangenaam, daar ze nu hun „occulte" krachten kunnen in 't werk stellen.

Een belangrijk symptoon der hysterie zijn de *krampen*, maar die komen slechts in de helft der ziektegevallen voor en bij vrouwen viermalen meer dan bij mannen. Die krampen zijn meestal 't gevolg van gemoedsaandoeningen. Heeft iemand eenmaal zulk een aanval gehad, dan komen die vaak, meermalen voor. Ze beginnen gewoonlijk met zekere psysische veranderingen. De zieke gevoelt zich onrustig, algemeen onwel, zoekt de eenzaamheid, weent of lacht zonder bepaalde aanleiding. Bovendien heeft hij overal pijn; 't is of borst en keel hem worden dichtgeknepen, zoodat 't hem is alsof een kogel, zoo groot als een ei hem in de keel is gekomen en hij gevaar loopt te stikken. Dan komt de eigenlijke krampaanval; het lichaam wordt stijf, de keel zwelt op, de bloedvaten verwijden zich en de adem stokt. Plotseling beginnen dan heftige convulsies met een schreeuw en wilde bewegingen

der ledematen of van 't geheele lichaam. Die bewegingen zijn, bij 't zelfde individu altijd dezelfde. Na den aanval ligt de patiente — want de hysterie komt bij de vrouwen 't meest voor — gedurende eenigen tijd in een toestand die op slaap gelijkt, waarin ze hallucineert en druk over allerlei praat; eindelijk wordt ze wakker zonder iets te weten van 't geen is voorgevallen. Zulk een aanval duurt soms 20 minuten, een enkele maal houdt die uren lang aan.

Iedere aanval vertoont niet al deze verschijnselen, soms komen slechts enkele ervan voor. Vaak laten die aanvallen verlammingen of contracturen der ledematen in abnormale positie na, die dan plotseling weêr verdwijnen kunnen.

Maar van meer belang voor ons is de *psychische toestand* der hysterischen. Het meest karakteristiek symptoom, dat nooit gemist wordt, is de vermindering der zintuigelijke waarneming. Natuurlijk is deze niet altijd dezelfde, daar de hysterische aanvallen niet altijd dezelfde en even hevig zijn. Blijft de gevoeligheid binnen zekere grenzen beperkt of heeft er slechts een geringe verenging van het gezichtsveld plaats, dan zullen die stoornissen geen beduidend spoor achterlaten in den zielstoestand van den patient. Maar anders is het, wanneer een zintuig zoo goed als geheel verdwijnt; dit is voor den hystericus veel erger dan voor een gewoon mensch. Wanneer de laatste het gezichtsvermogen van beide oogen verliest, ontvangt hij ook geen lichtindrukken meer van de buitenwereld, maar de herinneringsbeelden verliest hij daarmede niet. Bij de hysterische blindheid is alles geheel anders. Het oog is gezond, maar dat gedeelte der hersenen waarin de gezichtsbeelden tot ons bewustzijn komen, functioneert niet meer. De hysterisch blinde ziet niet meer, en heeft ook geen herinneringsbeelden over. En zoo gaat het ook met andere zintuigen; en al is een zintuig niet verdwenen, schijnt toch een deel der herinneringsbeelden van dat zintuig te verdwijnen, omdat de functies van overeenkomstige gedeelten der hersenen verstoord zijn. Bij de z.g. groote hysterie kan dit merkwaardige vormen aannemen.

't Spreekt vanzelf, dat die vermindering van waarnemingen en ook van 't vermogen om zich iets te herinneren, op de psyche grooten invloed oefent. Het aantal voorstellingen waarover een individu, in een gegeven oogenblik, kan beschikken wordt daardoor zeer beperkt; de hysterische wordt in een meer of minder kinderlijken toestand teruggebracht, waarin de omvang van het bewustzijn nog zeer nauw begrensd is. Een gevolg daarvan is, dat de suggestibiliteit zeer verhoogd wordt nu het individu over weinig voorstellingen kan beschikken die de richting van zijn opmerkzaamheid bepalen. De hysterischen hebben vaak, in den regel, iets kinderlijks in hun spreken, hun doen en laten. De suggestibiliteit verraadt zich telkens; de lijder maakt zich bezorgd over het geringste ziekteverschijnsel en, onbewust, maakt hij dit van grooter gewicht dan 't werkelijk is. Maar zelfs een enkel, los daarheen geworpen, woord kan zijn opmerkzaamheid boeien en zijn houding bepalen. De Fransche psycholoog Pierre Janet geeft daarvan ettelijke voorbeelden uit zijn praktijk. Bij zekere patiënte nam hij proeven om den aard dezer ziekte nader te leeren kennen en vertelt o.a.: „op zekeren dag kwam ik bij haar om weder eenige proeven met haar te nemen. Zij zeide dat ze vermoeid was; ik had haar den vorigen dag met al mijn onderzoekingen vermoeid en verveeld, en ze wilde nu niet over haar toestand met mij spreken. „Goed" — zeide ik — dan zullen we maar wat babbelen; maar nu zou ik graag willen dat ge mij eens 't een of ander gingt vertellen. „Wat een dwaasheid!" riep ze uit „ik weet geen verhaaltje, ge wilt toch niet dat ik de geschiedenis van Ali Baba (1) vertellen zal". „Waarom niet? Ik zal luisteren". Half lachend, half boos begon ze de geschiedenis te vertellen. In het begin vertelde ze slecht en hield telkens op, om te zien of ik wel luisterde. Maar spoedig geraakte ze in vuur en ze lette niet meer op mij. Eensklaps deed ze een harden schreeuw en hield met ver-

---

1) Uit de „Duizend en een nacht".

tellen op, terwijl ze naar een hoek van de kamer staarde; toen zei ze heel zacht bij zich zelve: „daar zijn ze, al die roovers — in groote zakken". Toen vertelde ze niet langer, ze zag iets; wat ze in haar verbeelding zag volgde ze blijkbaar en murmelde daarbij onophoudelijk als een kind. Ik zag nu duidelijk hoe hysterischen denken; ze verkeeren in een toestand van hallucineeren; wat ze denken heeft voor hen leven en werkelijkheid".

De groote suggestibiliteit dezer zieken is daaruit verklaarbaar, dat ze onophoudelijk met zich zelven bezig zijn en alles in verband brengen met hun persoonlijke belangen. Ze zijn volkomen egoïsten en hun verlangen om boven anderen begunstigd te worden brengt hen vaak tot de grootste dwaasheden. Een onbeduidend iets kan hen zoo suggereeren, dat plotseling verlammingen optreden en weder verdwijnen. 't Is de vraag, in hoeverre hier de auto-suggestie in 't spel is; zeker is het dat vaak verlamming, blindheid enz. door autosuggestie veroorzaakt worden. Er zijn psychiaters die meenen dat hysterie uitsluitend berust op een ziekelijk opgevoerde suggestibiliteit.

De gewone hysterie kan een zeer ergen en onrustbarenden vorm aannemen en wordt dan hysteroëpilepsie of „groote hysterie." Bij deze worden de krampaanvallen heviger, langduriger en meer samengesteld. Deze vorm van hysterie heeft het bijgeloof sterk gevoed. Naar aanleiding van de onderzoekingen van Richer, (1) een autoriteit op dit gebied, beschrijft Dr. Lehmann, nu de uiterlijke verschijnselen van dezen vorm de epilepsie, zonder in wetenschappelijke beschouwingen ervan te treden.

De aanval van groote hysterie wordt gewoonlijk ingeleid door geestesstoringen. De kranke gevoelt zich niet wel; hij is geheel „veranderd", kan niets doen en hecht geen waarde

(1) „Etudes cliniques sur la grande hysterie" Parijs 1885.

aan verstrooiïng; herinneringen aan vroegere dagen komen in groote menigte bij hem op en nemen zijn aandacht geheel in beslag. De patient wordt melancholiek en prikkelbaar. Spoedig vertoonen zich allerlei hallucinaties; allerlei afschuwelijke dieren rijzen in zijn verbeelding op en verdwijnen ook weer. Door die hallucinaties gekweld, kan de lijder zich niet kalm houden, maar springt op vaak onder luid geschreeuw; plotselinge contracturen, ontwrichting der ledematen kunnen ontstaan; de ademhaling wordt al moeilijker en moeilijker; er treedt straks een algemeene gevoelloosheid in. Die verschijnselen vertoonen zich vaak dagen na den eigenlijken aanval; in de laatste dagen komen daarbij pijnen; de „hysterische prop" stijgt naar de keel en veroorzaakt het vreeselijk gevoel van verstikking.

Nu begint de aanval zelf. 't Wordt den kranke donker voor de oogen, het oor begint te suizen, het bewustzijn verzwakt. Na eenige heftige bewegingen wordt het lichaam stijf; daarop volgen weêr allerlei stooten en schokken der ledematen. Die toestand duurt hoogstens vijf minuten, dan verslappen alle spieren en het lichaam ligt slap en onbewegelijk neêr. Na een pauze van eenige minuten begint de tweede aanval, die men door de zonderlinge bewegingen die de patient maakt, de periode van het „clownisme" noemt. Het lichaam neemt de zonderlingste standen aan en heftige schokken volgen elkaar al sneller en sneller op. Vaak eindigen die schokken met een schreeuw en een wilden strijd tegen ingebeelde tegenstanders, want dit alles gaat gepaard met hallucinaties. In de derde periode keert het bewustzijn langzaam terug. De patiënt is ten prooi aan allerlei hallucinaties, leeft als in een wereld der verbeelding, spreekt weinig of niets, neemt allerlei houdingen aan die met elkaar in verband staan en den toestand aangeven waarin de kranke zich bevindt. In den regel zijn die hallucinaties en de daarmede verbonden bewegingen de uitdrukking van 't geen de eerste maal een hysterischen aanval heeft veroorzaakt. Met de derde periode is de eigenlijke aanval voorbij, maar vaak volgt

dan nog een vierde, waarin de patiënt langzamerhand tot bewustzijn komt. Hij beweegt zich weinig maar fantaseert voortdurend van 't geen hij vroeger heeft ervaren en beklaagt zich over zijn ongelukkig lot. Vaak vreest hij voor denkbeeldige gevaren. Die laatste periode kan zeer lang aanhouden. Vaak komen meerdere aanvallen spoedig na elkander voor, en dan volgen eenige dagen van rust.

Het spreekt vanzelf, dat al de hier beschreven perioden niet altijd beleefd worden. Nu hebben al die aanvallen voor ons niet evenveel beteekenis. In de geschiedenis van het bijgeloof, en ook van 't bijgeloof van den modernen tijd, spelen twee vormen van hypnose een hoofdrol, namelijk de „extase" en de „bezetenheid".

Bij hysterischen neemt de hypnose een geheel anderen vorm aan, dan bij normale menschen, en daarop moet nadrukkelijk gewezen worden, om vele verschijnselen waarop 't moderne bijgeloof zich beroept, te verklaren.

Bij hysterischen krijgt de hypnose — nu hystero-hypnose genoemd — een tegenovergesteld karakter van die bij gezonde menschen. Deze laatste veroorzaakt een beperking van het bewustzijn, daar de opmerkzaamheid steeds meer op bepaalde voorstellingen wordt samengetrokken; bij de eersten daarentegen brengt de hypnose steeds een verwijdering van het bewustzijn mede, zoodat de kranke, in het stadium van het somnambulisme, psychisch op denzelfden trap staat als een wakend, normaal mensch. Is, bij hysterischen waarneming, denken en herinnering beperkter dan bij een normaal mensch, zoo zal iedere sterkere prikkel van het zenuwstelsel, hun de verloren gaven teruggeven; ze worden dan, na eenige oogenblikken, wat ze steeds zouden zijn als ze niet ziek waren; van hoogere dan normale gaven is echter volstrekt geen sprake. Uit dit alles volgt, dat de zoogenaamde „groote hypnose" — de hystero-hypnose —

eigenlijk geen hypnotische toestand is, maar een kunstmatig opgewekte aanval van hysterie.

Om deze te voorschijn te roepen hoeft men, in den regel, de toevlucht niet te nemen tot suggestie. Bij zeer suggestibele hysterischen, is het staren op een blinkend voorwerp of het luisteren naar het tikken van een horloge, of naar een ander eentonig geluid, vaak voldoende om, binnen eenige seconden, dezen somnambulen-toestand te veroorzaken. Bovendien ontdekt men bij hysterischen, grooter of kleiner gedeelten van den huid die maar licht aangeroerd of gedrukt behoeven te worden om hypnose te wekken.

Op deze wijze brengt men het individu òf in een kataleptischen, òf in een lethargischen toestand. Katalepsie is die eigenaardige toestand waarin het individu volstrekt onmachtig is zich te bewegen. Waar een gewoon mensch zich, alleen bij uiterste krachtsinspanning volkomen bewegenloos kan houden, is dit bij katalepsie niet het geval. De wijd geopende oogen zijn onveranderd op één punt gericht, de oogleden trillen niet, men neemt geen andere beweging waar dan hartslag en polsslagen. Als deze toestand vanzelf intreedt, kan hij zeer lang aanhouden ; bij kunstmatig gewekte katalepsie duurt hij zelden langer dan een kwartier en gaat dan vanzelf in somnambulisme over.

Bij den kataleptische zijn alle spieren geheel week en beweegelijk. Men kan de ledematen en het lichaam gemakkelijk bewegen en in de vreemdste buigingen brengen; men kan aan 't gelaat de vreemdsoortigste uitdrukkingen geven, en die buigingen en die uitdrukkingen blijven onveranderlijk in dien toestand. De arm die in de lucht wordt uitgestrekt blijft langen tijd zoo staan en valt niet neder, eindelijk zinkt die langzamerhand weer zonder schokken en zonder vermoeid te zijn. Eveneens kan men het individu regelmatige bewegingen laten maken; brengt men zijn arm in een draaiende beweging, dan blijft dat eenigen tijd aanhouden. De patient kan uit zich zelven niets uitvoeren, en evenmin ophouden met een te voorschijn geroepen beweging; hij is als een auto-

maat. Daarom is de kataleptische volstrekt niet bewusteloos; maar — meent Dr. Lehmann — de aandacht is zoo sterk geconcentreerd, dat het bewustzijn, op een gegeven oogenblik, slechts ruimte heeft voor ééne voorstelling tegelijk. Dat blijkt het duidelijkst daaruit, dat men een verandering in houding en beweging niet alleen door uitwendige middelen, maar ook daardoor kan teweeg brengen dat men, in het bewustzijn van het individu, de voorstelling van zulk een verandering opwekt. „Plaats ik mij — zegt Dr. L. — voor een kataleptische zoo dat hij mij moet zien en voer ik dan een bepaalde beweging uit, dan wordt dit door hem nagedaan. De voorstelling van de beweging veroorzaakt dadelijk die zelve; het individu biedt niet den minsten tegenstand. Hoe weinig ruimte het bewustzijn heeft voor andere voorstellingen dan die hem onmiddellijk gegeven worden, blijkt daaruit, dat, wanneer men tot zoo iemand spreekt, de woorden niet verstaan worden; een gegeven bevel wordt niet gehoorzaamd, alleen herhaalt de zieke de woorden automatisch. De geluidvoorstelling veroorzaakt de daarmede geassocieerde spreekbeweging, maar verder niets."

Zulk een toestand houdt intusschen niet lang aan. Spoedig verruimt het bewustzijn zich zoo, dat een voorstelling die den lijder gegeven wordt, een andere veroorzaakt. Zoo ontstaat een gemoedstoestand die zich openbaart in een beweging. Balt men b.v. de eene hand van den kataleptische dan balt de andere zich van zelf, de hand wordt voor de borst gezet alsof hij een aanval wil doen; het lichaam buigt zich voorover, de gelaatsuitdrukking verandert, de saamgeknepen lippen verraden toorn. Legt men daarentegen de eene hand op de lippen, dan neemt de andere dezelfde houding aan en schijnt kussen te geven; het gelaat neemt een vriendelijke uitdrukking aan, een glimlach komt op de lippen. Wordt het bewustzijn langzamerhand verruimd, dan blijft de zieke niet langer staan bij de suggereerende voorstelling, maar gaat ook in overeenstemming daarmede handelen.

De psychiater Janet deelt in zijn „l'Automatisme psycholo-

gique" het volgende merkwaardige voorbeeld mede van 't geen hij bij zekere kranke, die hij Leonie noemt, ervaren heeft. „Ik vouwde Leonie's handen en dadelijk kreeg haar gelaat de uitdrukking van verrukking. Ik liet haar in dien toestand omdat ik wilde zien hoe lang ze die gelaatsuitdrukking hield. Ik zie haar van haar stoel opstaan en langzaam eenige schreden voortgaan. Dan buigt ze weder zeer langzaam de knieën, ze knielt neder en buigt zich voorover, buigt het hoofd terzijde en blikt met een extatische uitdrukking ten hemel. Eindelijk buigt ze 't hoofd nog dieper en houdt de gevouwen handen voor den mond; dan gaat ze nog een paar schreden vooruit, knielt nog eens neder, beurt het hoofd met half gesloten oogen op en opent de lippen. Ze waant het heilige sakrament te ontvangen. Dan keert ze terug. Dit alles duurt ongeveer een kwartier en eindigt bij het ophouden in katalepsie".

Niet altijd kan men iets dergelijks te voorschijn roepen; dit kan alleen dan geschieden wanneer een zekere gemoedsaandoening gewekt wordt. Was Leonie niet geloovig en eenigszins dweepziek aangelegd, ze zou dit alles niet gedaan hebben.

Wordt nu een kataleptische aan zich zelf overgelaten, dan gaat hij in een anderen toestand over, namelijk in somnambulisme, dat echter ook dadelijk door een hypnotiseerend middel, kan worden veroorzaakt. Het eenige zekere teeken van somnambulisme is de geestestoestand van het individu. Vooral in het geheugen heeft een groote verandering plaats. In somnambulen toestand herinnert de lijder zich niet alleen alles wat hij in wakenden toestand heeft ervaren, maar ook alles wat hij in vroegere dergelijke toestanden heeft doorleefd. Bij de somnambule is het geheugen sterker dan bij normale verhoudingen. De somnambule is een meer volkomen persoonlijkheid dan de wakende hysterische. Dit kan merkwaardige resultaten opleveren. De somnambule wordt, in zekeren zin, een geheel andere persoonlijkheid en die wisselt weer af naarmate de zieke in 't een of ander stadium van

somnambulisme verkeert. Waar in een eerste stadium eenige zintuigen slapen, keeren die in een volgend terug en nog later komen alle herinneringen, ook die uit lang vervlogen jaren, met nieuwe kracht terug. Bij onderscheidene personen heeft men dit alles nauwkeurig kunnen waarnemen; 't is telkens alsof weer een nieuwe persoonlijkheid wordt aangenomen, daar de zieke zich telkens in een anderen toestand verplaatst door het zeer versterkte geheugen. Dit is zeer verklaarbaar. Wanneer bij hysterischen een zintuig werkeloos wordt, dan ligt — we hebben 't vroeger aangetoond — dit niet daaraan dat er een organisch gebrek is ontstaan, maar aan een tijdelijke stoornis van het bij dit zintuig behoorende hersencentrum. Daardoor vallen alle herinneringsbeelden van dat zintuig weg en de gebeurtenissen die, bij de herinneringsbeelden een rol gespeeld hebben zijn dan natuurlijk ook vergeten. Maar, wanneer dit gedeelte der hersenen weêr werkzaam wordt keeren ook de oude herinneringen weêr terug. Zoo is 't verklaarbaar dat het is, alsof telkens eene nieuwe persoonlijkheid te voorschijn treedt.

Nog moeten we de aandacht vestigen op de volgende eigenaardigheid van den somnambulen toestand. Het is bekend dat de hysterischen in normalen toestand zeer suggestibel zijn, daar hun bewustzijn zeer eng is. Die suggestibiliteit bestaat, voor een groot deel, nog in den eersten somnambulen toestand, waarin het bewustzijn reeds ruimer is geworden daar een nieuw gebied van waarneming en geheugen is geopend, maar — in vergelijking met een normaal mensch — toch nog zeer beperkt is. Op deze trap is de somnambule nog geheel als een normaal mensch in hypnotischen toestand, wanneer onderscheidene zintuigen inslapen en dus buiten werking zijn gesteld. Hier kan men dus nog hallucinaties, storingen in de beweging, allerlei handelingen suggereeren, evenals in de normale hypnose. Maar aan het einde van den somnambulen toestand, wanneer de patient weder over alle zintuigen kan beschikken, is de suggestibiliteit sterk verminderd en wordt al geringer hoe meer het bewustzijn zich verruimt.

Wat door den patient in den eersten somnambulen toestand gedaan werd, wordt nu geweigerd; de suggestie is geëindigd.

DR. LEHMANN komt nu tot dit besluit: de hysterie en hystero-hypnose zijn niet twee twijgen van denzelfden stam, maar geheel identische toestanden; de hystero-hypnose is een kunstmatig in 't leven geroepen hysterische aanval, die zich alleen daardoor van de natuurlijke onderscheidt, dat hij door een bepaald persoon, den hypnotiseur, wordt veroorzaakt, tegenover wien de hysterische zijn suggestibiliteit behoudt. Bij den natuurlijken aanval ontbreekt de hypnotiseur; derhalve beweegt het individu zich alleen binnen de grenzen die door zijn eigen bewustzijn getrokken zijn; bij de kunstmatig te voorschijn geroepene is de hypnotiseur de man die alles regelt, op wiens bevel alles geschiedt.

Wanneer nu de hystero-hypnose een kunstmatig te voorschijn geroepen hysterische aanval is, dan moet ook bij de hystero-hypnose de gewone verandering der persoonlijkheid plaats hebben. Dit is ook 't geval; in het laatste stadium van somnambulisme hoort men den patient altijd spreken van vroegere gebeurtenissen, wat op verwisseling van persoonlijkheid gelijkt. En dit kan soms weken, ja maanden lang aanhouden; zulk een mensch heeft dan eigenlijk een dubbelbewustzijn; hij leeft in het verleden en tegelijk in het heden; men noemt dit den primairen en den secundairen toestand. Zoo kan men ook in het hysterisch somnambulisme verschillende persoonlijkheden te voorschijn roepen. Ten slotte moet men nog wel bedenken, dat een natuurlijke aanval plotseling kan opkomen, terwijl men dien ook door een zekere autohypnose kan veroorzaken.

Die hystero-hypnotische toestand of groote hysterie kan in verschillende vormen optreden, die voor het bijgeloof van groote beteekenis zijn; de meest beduidende zijn: de *extase* en de *bezetenheid*. Bij die aanvallen speelt de persoonlijkheid van den patiënt een groote rol. In dagen waarin het godsdienstig gevoel krachtig is treedt de extase op,

terwijl in andere tijden de extase meer van erotischen aard is. Toen men nog algemeen aan een persoonlijken duivel geloofde, kwam bezetenheid meer voor. Nu dat geloof nagenoeg geheel verdwenen is, en bovendien de hysterische aanvallen niet meer zoo hevig zijn als vroeger, ziet men bij hysterische trance-mediums de heftige bewegingen der bezetenheid hoogst zelden optreden of bijna nooit. Het medium verkeert alleen tijdelijk in den waan door een geest bezield te zijn — dus „bezeten" — en handelt en spreekt in diens naam.

Bij extase is het gevoel overheerschend; waar één overwegend gevoel aanwezig is, b.v. het godsdienstige, blijft de extatische aanval binnen deze grenzen. Hoe heftig zulk een aanval kan zijn, blijkt uit 't geen — volgens Dr. Lehmann, geschiedde bij de Belgische extatische Louise Lateau (1). Een ooggetuige beschrijft zoo'n aanval aldus. „Eensklaps houdt ze op met spreken; de oogen staren strak vooruit en eenige uren lang blijft ze in onveranderlijk dezelfde houding, alsof ze in diepe contemplatie verzonken is. Omstreeks 2 uur buigt de extatische zich voorover; langzaam verheft ze zich en valt dan plotseling met het gelaat op den grond. Ze ligt languit op den vloer met het hoofd op den linkerarm; de oogen zijn gesloten, de mond is half geopend, de beenen recht uitgestrekt. Tegen 3 uur maakte ze een geweldige beweging, de armen strekken zich recht uit als een kruis, de voeten worden over elkaar geslagen. In die houding blijft ze tot ongeveer vijf uur. Dan eindigt de extase met een verschrikkelijk tooneel: de armen zinken naast het lichaam neer, het hoofd zinkt op de borst, de oogen sluiten zich. 't Gelaat wordt doodsbleek en wordt met koud zweet overdekt; de handen zijn ijskoud, de pols is nauwelijks meer merkbaar, ze begint te rochelen. Die toestand houd 10 à 15 minuten aan, de warmte keert terug, de polsslagen worden

---

(1) Meestal des Vrijdags wanneer ze zich geheel verdiepte in Jezus' lijdensgeschiedenis.

krachtiger, de kleur komt op de wangen terug, alleen de extatische uitdrukking blijft nog eenige minuten voortduren".

Bij „bezetenheid" hebben de hysterische aanvallen een meer demonisch karakter. De zonderlingste en geweldigste bewegingen hebben dan plaats. Dat men in vroeger tijden vast geloofde dat de lijder door den duivel bezeten was, is zeer verklaarbaar. Zulke aanvallen hadden vaak een epidemisch karakter. Uit de Noorsche litteratuur deelt Dr. LEHMANN tal van voorbeelden daarvan mede. Uit de meeste daarvan blijkt, dat zulke aanvallen groote overeenkomst toonen met de „mediumitische" verschijnselen der spiritisten van den tegenwoordigen tijd. Maar reeds drie eeuwen geleden kwamen zulke gevallen van „bezetenheid" voor die in de heksenprocessen zulk een groote rol speelden, en al die gevallen zijn duidelijk als verschillende phasen van de hystero-hypnose, de groote hysterie, te beschouwen.

Wanneer men deze verschijnselen vergelijkt met 't geen wij boven (bladz. 123) verhaalden van 't geen te Stratford gebeurde, komen wij tot het resultaat, dat *de hysterie van een knaap in 't midden der XIXe eeuw, een wezenlijk element was van 't ontstaan van het geheele moderne spiritisme.* En eveneens hebben deze meer of min duidelijk waarneembare hysterische aanvallen van de echte trance-mediums het geloof gewekt en gesteund dat geesten ingrijpen in het menschelijk bestaan.

HOOFDSTUK XXXVI.

Slotbeschouwing.

De ontegenzeggelijk streng wetenschappelijke beschouwingen van Dr. LEHMANN hebben den onpartijdigen onderzoeker tot het resultaat moeten brengen, dat de bronnen der bijgeloovige voorstellingen en meeningen gevonden kunnen worden in de verschillende normale en abnormale verschijnselen in het zielleven van den mensch. Daarbij komt dit: het bijgeloof is gegrond in de menschelijke natuur en komt voort deels uit gebrekkige waarneming en valsche verklaring van zeer natuurlijke natuurverschijnselen, deels uit onbekendheid met des menschen geestelijken en zielstoestand. In de diepten van het zielleven schuilen de oorzaken van den oorsprong van iedere bijgeloovige voorstelling. Waarlijk! we hebben geen „geesten" of „occulte krachten" noodig om de verschijnselen te verklaren die zoo luide worden aangekondigd als openbaringen eener geheimzinnige wereld. Die wereld verdwijnt bij het licht van ernstig, wetenschappelijk onderzoek en wijsgeerig nadenken.

Nu moet op het volgende nog gewezen worden. Is het waar, dat het bijgeloof gegrond is in de menschelijke natuur, dan volgt daaruit nog geenszins, dat er niet ook vaak zeer natuurlijke middelen zijn aangewend om de buitengewone verschijnselen en „openbaringen van geheimzinnige krachten" te voorschijn te roepen. Ten allen tijde hebben professioneele toovenaars en magiers gebruik gemaakt van hun meerdere kennis der natuurkrachten om hun onwetende tijdgenooten om den tuin te leiden en zoo te toonen dat ze in betrekking

stonden met hoogere, geheimzinnige machten. Dit was niet moeilijk toen men nog volkomen onbekend was met de resultaten van het onderzoek der menschelijke psyche, toen de kennis daarvan nog zoo uiterst gering was en de natuurwetenschap nog in windselen lag. Maar ook later, toen men ervan overtuigd was, dat de meest verrassende resultaten slechts langs natuurlijken weg verkregen werden, zag men met genot naar de verrichtingen van bekwame goochelaars, daar men hoogst zelden ontdekte op welke wijze zij tot die verrassende resultaten kwamen.

Dr. Lehmann deelt dan ook tal van voorbeelden mede van de wijze waarop in vroegere tijden de toeschouwers dier wonderbare gebeurtenissen bedrogen werden, vooral welken invloed narkotische middelen oefenden. Zoo wordt in enkele Noorsche sagen verhaald dat sommige Godenbeelden levend werden, terwijl uit die verhalen duidelijk blijkt, dat in die houten beelden menschen verborgen waren die, op een gegeven oogenblik, de rol van geest speelden. Maar ook de christelijke kerk ontzag zich niet van dergelijke middelen gebruikt te maken, al deed ze dat op minder ruwe wijze. En zelfs heden ontziet men zich niet het wonder te vertoonen dat het bloed van den Heiligen Januarius vloeibaar wordt, en dit mirakel met kanongebulder te begroeten. En honderden overigens zeer verlicht, afkeerig naar ze beweren van alles wat op bijgeloof gelijkt, zien toch wat mediums verrichten, wat in spiritistische seances voorvalt, of wat verteld wordt te zijn voorgevallen, met eerbiedige verbazing aan en hebben, tegenover den eerlijken twijfelaar, geen ander bewijs voor de werkelijkheid van al deze dingen, dan dit, dat zij zelven het toch gehoord en gezien en ondervonden hebben! Van zelfkritiek, van een ernstig nadenken over de verschijnselen van het zielleven is bij hen geen sprake. En waar men niet langer voldaan wordt door hetgeen „de geesten" mededeelen, verzint men „occulte krachten", die door den mensch nog maar niet zijn ontdekt.

Met groote belangstelling, met bewondering van de groote feitenkennis van dezen geleerde, lazen we DR. LEHMANN'S geschrift en deelden we den hoofdinhoud daarvan mede aan hen die geen kennis kunnen nemen van dit omvangrijk werk. Wij weten, dat wij ergernis gegeven hebben aan die velen die nog altijd in spiritisme en occultisme de beantwoording vinden der grootste levensvragen. Maar die vrees deed ons geen oogenblik aarzelen uit te spreken wat gezegd moet worden, niet om de „geloovigen" tot andere gedachten te brengen wat onmogelijk is, maar wel om twijfelenden te zeggen: bedenkt u wel, eer ge die wegen gaat bewandelen die u heenvoeren naar die „wereld van het geheimzinnige", eer ge de wereld der heerlijke werkelijkheid gaat minachten als het minderwaardige. Bedenkt u wel eer ge gaat gelooven dat men de oplossing der levensraadselen zoeken moet in een ver verleden, een slechts ten halve bekend verleden, en het heerlijk geloof aan rusteloozen vooruitgang daarmede uit uw hart bant.

Spiritisme en occultisme beweren het materialisme te bestrijden en zijn integendeel, door-en-door materialistisch. Bij beiden vinden we gemis aan warmte en bezieling. Met instemming zeggen we den heer Westerdijk na (1): „Hier is niet de gloed der profetie, die in gloed wil brengen voor hooge en heilige idealen. Hier is nuchtere wijsheid, koude redeneering, verstandelijk betoog. Men knielt niet voor het mysterie, maar tracht het te ontraadselen. Men geeft zich niet over en vindt geen rust en vrede in aanbidding en verheerlijking, maar Isis de gesluierde wordt ontsluierd en de geheime leer onthuld. De wensch van 't vroom gemoed: „och, of al het volk des Heeren profeten waren!" wordt hier niet vernomen".

Daar, waar levende godsdienst gemist wordt, waar men hunkert naar bevrediging van hoogere behoeften en niets weet van het samenleven met den Oneindige, werpt men zich in de armen van het geheimzinnige, wanende daar vrede

(1) „De nieuwere Theosophie van vrijzinnig-godsdienstig standpunt beoordeeld" blz. 41.

te vinden. Geschiedenis, psychologie, wijsgeerig nadenken worden geminacht of ten halve gekend. En waar de ernstige wetenschap eerbiedig erkent, dat er nog duizende raadselen zijn in dit wondervolle leven, maar gelooft dat meer en meer licht zal dagen in al hetgene nu nog donker is, maar gelooft in de naderende zegepraal der waarheid; waar waarachtige vroomheid God dankt voor de heerlijke machten die zijn neergelegd in het menschelijk gemoed — heeft het bijgeloof voor alles een nuchtere oplossing, waant het te verstaan het heerlijke mysterie van 't leven; zoekt het occultisme in een ver, geheimzinnig verleden die wijsheid die levensvreugde geven moet en miskent de goddelijke liefde, die ons menschen, langs de wegen van rustelooze en natuurlijke ontwikkeling, opvoert naar telkens heerlijker hoogten.

De vraag is niet terug te houden, waarheen gaat ons geslacht? Naar de onreine diepten van dweeperij, van een ziekelijk mysticisme, of naar dat plat-ijskoud realisme dat alle hoogere behoeften miskent? Voor ons is het antwoord niet onzeker. Het bijgeloof zal verdwijnen bij het licht van waarachtige kennis, ontstoken door de ernstige wetenschap, en het waarachtig menschelijke, het leven in God, heeft de belofte der toekomst. Bij al wat ernstig is: niet in een ver, geheimzinnig verleden welt de bron der hoogste levenswijsheid, geen „geesten" behoeven ons die te leeren kennen en vinden. Die bron welt daar, waar een menschenkind ernstig zoekt in het wonderschoone heden, afdaalt in de diepten van zijn gemoedsleven. Een beter onderricht nageslacht zal dit dankbaar erkennen en met medelijden terugzien naar die velen die door onkunde en zelfmisleiding tot droeve dweeperij zijn gekomen. Wij voor ons zijn diep en innig ervan overtuigd dat uit nachten van dwaling de waarheid zegevierend zal te voorschijn treden. . . . .

In die heerlijke overtuiging wortelt onze moed.

1929